S. 657. A. 12.

VERHANDELINGEN

UITGEGEEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN,

TE

VLISSINGEN.

UITLEGGING

DER

TITELPLAAT.

De WYSHEID, fier gezeten op haar Throon,
Beſchouwt men in MINERVE's *Wapenrusting*;
Doch, warsch van fabeldicht en valſche Goón,
Schept ze in GODS BOEK haar grootſte zielsverlusting.
Twee Zuilen, die 't gewelfſel van haar Kerk
Aan d'eenen kant bouwkunſtig onderſchraagen,
Vertoonen 't ZEEUWSCH en VLISSINGS wapenmerk,
En WILLEMS *beeld*, wien 't werk wordt opgedragen,
Doorluchtig *Hoofd* van onze *Maatſchappy*,
Die, ſchoon noch in heur zwakke en *kindſche* jaaren,
Hem d'Eerſteling heur's arbeids, vlug en bly,
Voor de oogen brengt, met lust om voort te vaaren.
De *Tafel* met den *Voorgrond*, ryk bedekt
Met *Tekenſchets* van *Kunst* en *Wetenſchappen*,
En 't *Vergezicht*, dat ginder d'aandacht wekt
Ter zyde van Gordyn en tempeltrappen,
Getuigen, dat de weetzucht, vlyt en lust,
Door de Eer geſpoord, aan Zeelands verſte paalen,
In onze *Vest* noch niet zyn uitgeblusscht:
Men tracht door *nut* 'er mede een' *Prys* te haalen.
Handhaving van den *Godsdienst* en het *Recht*,
Geneeshebulp, tot ſteun van 't menſchlyk leeven,
't *Natuurboek*, door Gods hand ons voorgelegd,
't Natuurboek, door zyne Almagt zelf beſchreven,
De *Meetkunst*, in haar takken ruim verſpreid,
De *Schilderkunst*, zoo fyn in kleur en trekken,
De *Puikmuzyk*, die harten opwaarts leidt,
Haar *Zuster*, die de dofheid zelf kan wekken,
't Vermogen om door 't helder *Spiegelglas*
Het *Starrenheir* aan 't menſchlyk oog te klemmen,
Of door behulp van *Graadboog* en *Kompas*,
Op verren tocht een dolle zee te temmen;
Hiſtoriekunst, die 't oude in 't nieuw herſchept,
Die *munt* en *ſteen* van vroeger eeuw doet tuigen,
Die honing zelfs uit bittren alzem lept,
En uit vergift weet artzeny te zuigen,
En wat zich meer liet ſchetzen op de print,
Zyn beeldſpraak van het doel, waar heen wy trachten.
Is 't werk gering? Wie deugd en wysheid mint,
Heeft eindelyk op zyn' arbeid vrucht te wachten.
Dus huwt m'in 't ryk van onzen Waterleeuw
De *Scheepvaardy* met de oefening der verſtanden.
Der braaven gunst zal by den noesten Zeeuw
Den yvergloed noch ſterker doen ontbranden.

J. J. BRAHÉ.

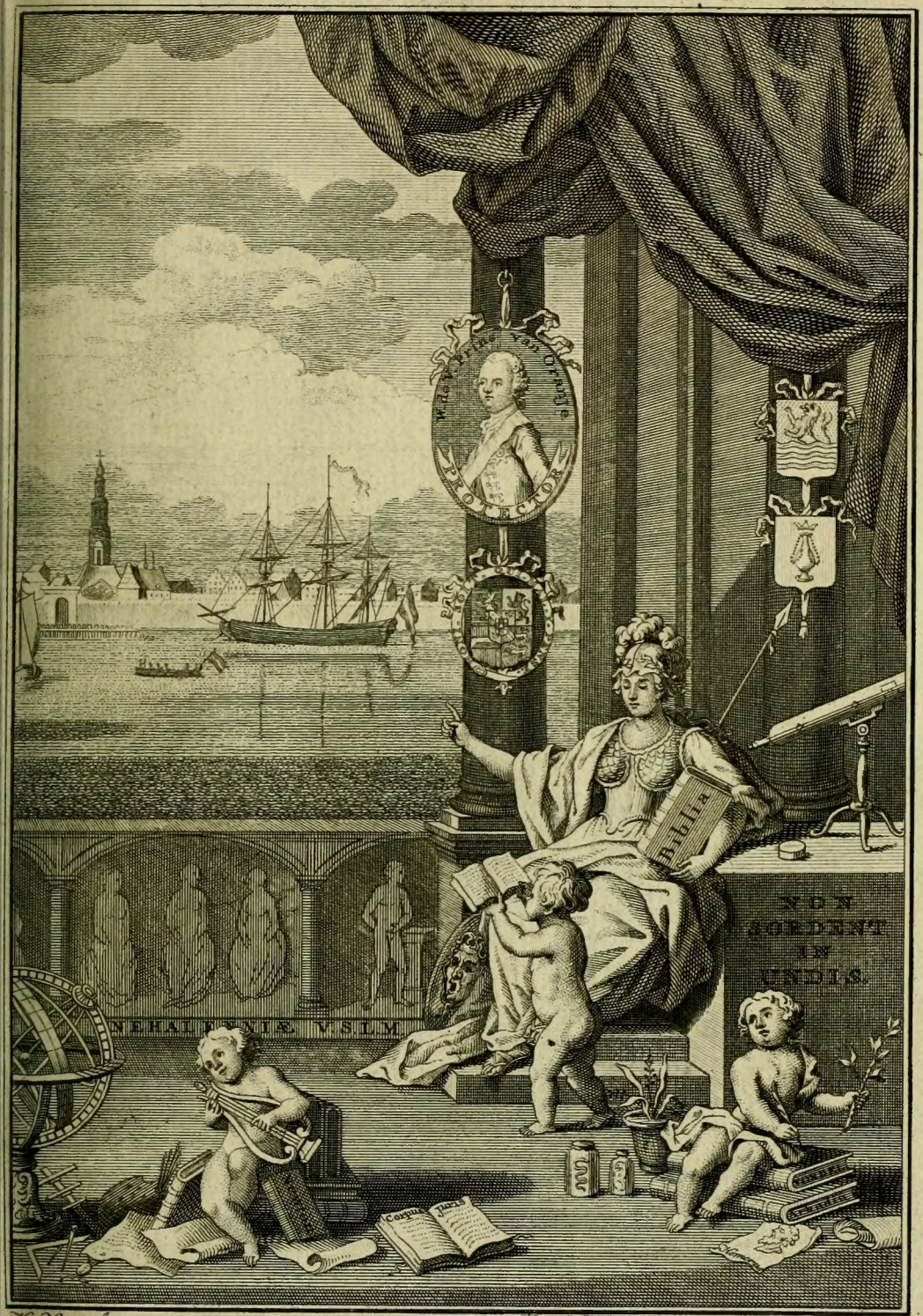

H. Wierenhuysen inv. P. Gillisen excud. A. Kulk Jacobsz. sculps.

VERHANDELINGEN

UITGEGEEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN,

TE

VLISSINGEN.

TWAALFDE DEELS EERSTE STUK.

TE MIDDELBURG,

BY PIETER GILLISSEN,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, MDCCLXXXVI.

NATURAL HISTORY

Het Genootſchap erkent geene Exemplaaren voor echt, dan die door éénen der Secretarisſen eigenhandig onderteekend zyn.

A. Fryshout.

HISTORIE

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN,

TE

VLISSINGEN.

Het zal misschien, deezen of geenen bevreemden, dat, tegen de gewoonte, tot nog toe, door het Genootschap, bestendig gevolgd, het *Twaalfde* Deel, van deszelfs Verhandelingen, niet op eenmaal *gebeel*, maar by Stukken in het licht koomt, en zulks te meer, om dat men, byna te gelyker tyd, met het

Eerſte Stuk, van dat Deel, het *Dertiende* deel volledig zal ontfangen. Dan de reden hier van is eenvouwig deeze: dat, dewyl beide die Deelen, te gelyker tyd, op onderſcheide Drukkeryën worden gedrukt, die geene, op welke men het *Twaalfde* Deel vervaardigde, buiten ſtaat was zoo veel ſpoeds te maaken, als vereischt werd, om het, nog dit Jaar, geheel aan het Publiek mede te deelen. Men zal deeze onregelmatigheid tragten te verhelpen, door, zoo dra mogelyk, het *Tweede* Stuk des *Twaalfden*-Deels uittegeeven.

Dit, ter verſchooning, voor af gemeld hebbende, zullen wy den draad, der Geſchiedeniſſe, van dit Genootſchap, daar, alwaar wy dien, in het Hiſtoriſch Voorbericht, voor het *Elfde* Deel, gelaaten hebben, wederom opvatten.

De beroerten, welke, ſedert eenen geruimen tyd, ons dierbaar Vaderland ontrusten, hebben, tot nog toe,

toe, geen de minſte nadeelige gevolgen, voor deeze Maatſchappye gehad; de beminnelyke Eendragt, uit zoo veele Vergaderingen weggevlooden, heeft haar verblyf beſtendig onder ons gehouden; en hoe zeer aller aandacht thans, tot de Staatszaaken wordt getrokken, verlooren egter, noch de Beſtierders, noch de Leden, van het Genootſchap, deszelfs belangen uit het oog: de Zorg der Eerſten is niet verminderd, de Yver der Anderen is niet bekoeld. Hier van kan ten bewyze ſtrekken, de ſpoedige uitgaaf, van meer dan één Deel, en de voorraad nog overgebleeven; als mede, de toeneeming, onzer verſaameling, van Boeken, Natuurlyke zeldzaamheden en Penningen.

Door de Edelmoedigheid der Heeren *Royaards*, *Gesquiere*, *Gerard*, *van Breda*, *Bonn*, *Brender a Brandis*, *Deiman*, *Hofſtede*, *Nuys van Klinkenberg*, *Catteau*,

Cacls, *de Launay*, *Aencæ*, *Kasteleyn*, en anderen; gelyk mede door den Aankoop, ten Kosten des Genootschaps, is deszelfs Boekery zeer vermeerderd; de Heeren *de la Rochette*, *Pruyst* en *van Solingen*, verrykten, door hunne Geschenken, het *Naturaliën*-Kabinet; en vooral, is dat, der *Medailles* en Munten, aanmerkelyk toegenomen, alzoo voor het zelve, onder opzigt, van den Hooggeleerden Heer *Te Water*, een aanzienlyk aantal, van Goudene, Zilvere en Kopere, oude en nieuwere Penningen, voor Reekening des Genootschaps, zyn aangekogt.

Met Dankbaarheid spellen wy benevens de voorgemelde naamen, ook dien van den Heer *Alting*, Gouverneur Generaal, van Neerlandsch *Indiën*, die, door eene milde Gift, getoond heeft, hoe aangenaam het zyn Hoog Edelheid was, onder het getal, der Heeren Befttierderen te zyn aangenomen. Met

Met leedweezen, moeten wy ook melding maaken, van onze gelede-ne verliezen: uit den Rang der Directeuren, ontrukte ons de dood, den Heer *van Hoorn van Burgt*, en uit dien der Leden, de Heeren *C. R. Hannes*, *Med. Doct.* te *Wesel*, en *J. Harger*, *Med. Doct.* te *Rotterdam*.

Daar en tegen, zyn tot Directeuren van dit Genootschap, sedert de Algemeene Vergadering, des jaars 1785, aangesteld, de Heeren:

JOHANNES LOUIJSSEN, Pensionaris Honorair, der Stad *Vlissingen*.

JOHAN FREDERIK D'ORVILLE, Schepen en Raad te *Amsteldam*; Bewindhebber der Oost-Indische Compagnie, ter Kamer aldaar.

Mr. PAULUS GEVAERTS, Secretaris der Stad *Dordrecht*.

Mr. PIETER VAN BUREN, Secretaris der Ed. Mog. Heeren, Staaten van Holland en Westvriesland, in *'s Hage*.

LEONARD FERLEMAN, Substituut Baillia 's Lands van den Vrije, te *Sluis in Vlaanderen*.

Mr. WILLEM ANNE LESTEVENON, Vrijheer van Hazaartswoude, Schepen en Raad, der Stad *Haarlem*.

Mr. BASTIAEN NEBBENS, Heer van Kleverskerke, Bewindhebber der West-Indiſche Compagnie, ter Kamer Zeeland, te *Middelburg*.

En in de Algemeene Vergadering, deezes Jaars, zyn tot Leden verkooren, de Heeren:

JAN BERNARD JACOBS, Artis Obſtetric. Profeſſor, te *Gendt*.

JOHAN THEODORUS VAN DER KEMP, Med. Dr., te *Middelburg*.

JAN PETERSEN MICHELL, Med. Dr., te *Amſteldam*.

DE LAUNIJ, Secretaris van Zyne Keizerlijke Koninglijke Majeſteit, te *Bruſſel*.

T. P. CAELS, Med. Dr., te *Bruſſel*.

G. BRENDER A BRANDIS, Leermeeſter in de Wis- Natuur- en Sterrekunde, te *Amſteldam*.

JACOBUS WATERVLIET, te *Middelburg*.

Het geen wy hier verder, raakende de Vraagen door het Genootſchap voorgeſteld, en de Antwoorden, door het zelve bekroond, zouden kunnen byvoegen, is te vinden in het toen voorgeſteld, en daar na uitgegeeven *Programma*, zynde van deezen inhoud:

HET

HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, TE VLISSINGEN, heeft, in zyne jaarlykſche Algemeene vergaderinge, den zevenden van Wynmaand, des jaars 1786, eenen gouden eerprys toegewezen, aan den Heere LAURENS VERWYK, te *Rotterdam*, na dat, by het openen van het verzegelde billet, gebleken was, dat hy, onder de zinſpreuke: *Tot nut van veelen*, Schryver ware van het meest voldoende Antwoord, op de Vraag:

Naardien goede Krankbezoekers, in dienst der Oost-Indiſche Compagnie deezer Landen, van veel nut kunnen zyn, en zulke op de meeste Oost-Indiſche Comptoiren ontbreken: welke zouden de beste en minst kostbaare middelen zyn, om het gebrek van goede te verminderen en geheel weg te neemen, en de Compagnie van den last der kwaade Krankbezoekers te bevryden?

Een tweede Antwoord, op dezelve Vraag ingekoomen, onder de Zinſpreuk: *Deo et Patriae*, wil het Genootſchap gaarn, met eenen zilveren Eerpenning, bekroonen: ten welken einde, de Schryver verzogt wordt, zyn naam, binnen zes weeken, door eenen Brief te willen openbaaren, indien hy verkiest, dit bewys der hoogachtinge van de Maatſchappye, voor zynen nuttigen arbeid te ontfangen.

Op de Vraag, betreffende *de faamwerking der geheerde Maatſchappyën*, ten meer algemeenen nutte, is geen voldoend Antwoord ingekoomen. Het Genootſchap heeft egter, met veel genoegen, geleezen, eene Verhandeling daar over, onder de Zinſpreuk:

Con-

Concordia res parvæ crescunt;
Discordia maximæ dilabuntur.

Maar het wenschte, dat de bekwaame Schryver zich, naar het doel der Vraag, meer had onledig gehouden, met het opgeeven, der verhinderingen, welke de geleerde Maatſchappyën malkanderen toebrengen, dan met die geene, welke zy zich zelve veroorzaaken; en dat hy zulk een plan van ſaamwerking hadt opgegeeven, het welk geene omkeering, in den oorſpronglyken aanleg, dier Maatſchappyën maakte, en de *Algemeene*, niet in *Byzondere* deed overgaan. Het Genootſchap noodigt daarom den zelven, en anderen, andermaal uit, om deeze ſtof, in nadere overweeging te neemen, en ſtelt, onder toezegginge, van den gouden Eerpenning, dezelve Vraag ter beäntwoording, tegen den eerſten van Louwmaand, des jaars 1788, wederom, doch met eenige nadere bepaalingen, op deeze wyze, voor:

Welke ſchikkingen kunnen 'er, door de geſaamentlyke geleerde Maatſchappyën in ons Vaderland, gemaakt worden, om, zonder elkanderen eenigen hinder toe te brengen, zonder de eene van de andere, of van eenig opperbewind, afhanglyk te maaken, en overeenkoomſtig elks oorſpronglyke inrigting, ſaam te werken tot bereiking van haar gemeen doel: de bevorderinge van den bloey en uitbreiding der Konſten en Wetenſchappen?

De Vraagen, over den *Bloei van Zeeland*, en over de beſte wyze, op welke men de *Mahammedaanen, van de Waarheid des Christendoms, overtuigen kan;* beide breeder, in 't voorgaande

Pra-

Prógramma vermeld, zyn onbeäntwoord gebleeven, en worden niet meer voorgeſteld.

Op de voorſtellen, betreffende een beknopt ſamenſtel van het *Staats-recht der Zeven Verëénigde Nederlandſche Gewesten*; een tydreekenkundig *bericht der Schryveren*, over de Nederlandſche Geſchiedenisſen en Oudheid; en de *Verbetering der Hooge Schoolen*, geene Antwoorden ingekoomen zynde, is goed gevonden, uit aanmerkinge van 't groot gewigt en de uitgebreide nuttigheid van die drie voorſtellen, dezelve hier wederom op te geeven, doch zonder bepaalinge van tyd, en met beloſte van den gouden Eerpenning aan den geenen, die op het eene of andere eene voldoende beäntwoording, wanneer het ook wezen zal, aan dit Genootſchap zullen toegezonden hebben. De inhoud daar van, is breeder te vinden, in het *Programma*, van 1785, geplaatst, in het *Hiſtorisch Voorbericht*, voor het XI *Deel* der *Verhandelingen* deezes Genootſchaps.

Het Genootſchap herhaalt by deezen, om, onder toezegginge van den gewoonen gouden Eerpenning, beäntwoord te worden voor den eerſten van Louwmaand des jaars 1787, de twee volgende Vraagen: de eerſte, voor reekening van het Zeeuwſche, en de tweede, op kosten, van het Bataviaaſche Genootſchap.

A. *Hoedanig is de ſtaat der Zeden onzer Natie geweest, zedert de oprechting van ons gemeenebest, tot op deezen tijd? Welke waren de oorzaaken hunner verbetering of verergering? En welke zyn de beste middelen ter meer algemeene Verbetering onzer Nationaale Zeden?*

B. *De*

B. *De Wis- Natuur- en Teekenkunde, van eenen bykans algemeenen invloed op alle Konſten en Handwerken zynde, wordt gevraagd optegeeven: welke het best middel is, om die kundigheden algemeener in trein te brengen en derzelver aanleering, voor minvermoogenden, gemaklyker te maaken?*

Om beäntwoord te worden voor den eerſten van Louwmaand des jaars 1788, worden nu, voor de eerſtemaal, de twee volgende Vraagen voorgeſteld: de eerſte voor reekening van het Zeeuwſche, en de tweede op kosten van het Bataviaaſche Genootſchap:

A. *Dewyl het gereed gebruik van Penningen, de ziel is, van alle Handelingen en Bedryven: op welke wyze, kunnen, eerlyke en naarſtige Kooplieden, Commisſionarisſen, of Ondernemers, van Fabrieken en Trafieken, (die geene Obligatien, of ſoortgelyke Effecten bezitten, om tot pand ter minne te konnen overgeeven, maar voorzien zyn, van vaste Panden, of Pakhuizen, Zolders, Kelders of Winkels, met genoegſaame voorraad van goederen), in deeze Provintie van Zeeland, gelegenheid bekoomen om Gelden, à depoſito, op Wiſſel, voor zekeren tyd, magtig te worden, ter voortzetting hunner zaaken; zoo dat teffens de Geldſchieters zekerheid hebben, voor de veilige herkryging, van hoofdſomme en intereſſen?*

B. *Welke zyn de Ziekten en Kwaalen, der Negers in de Nederlandſche Volkplantingen, in de West-Indiën?— Welke zyn de uit- en inwendige teekenen, van zulke derzelve, die zonder behulp, van eenen ervaaren Genees- of Heelmeeſter,*

ster; door Planters, of Directeuren, kunnen geneezen worden, en welke middelen moeten zy daar toe gebruiken?— En welke zyn die Ziekten of Kwaalen, wier geneezing, boven hun vermogen is? — Men vordert hier op een Antwoord, geschikt, naar de bevatting, van zulken, die in de Genees- en Heelkunde, geheel onbedreeven zyn.

De Antwoorden op alle de gemelde Vraagen en Voorstellen moeten leesbaar geschreven;— in de Nederduitsche, Latynsche, of Fransche taal opgesteld; - NB. met een dubbel, of afschrift, voorzien;— voor den bepaalden tyd,— en vracht vry,— toegezonden worden aan den Heere G. KUIPERS, *Predikant en Secretaris van het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen, te Vlissingen.*

De Schryvers moeten hunne naamen niet by de Verhandelingen voegen; doch dezelve met eene zinspreuke voorzien, en laaten verzeld gaan met een verzegeld briefje, dezelfde zinspreuke tot opschrift hebbende, en waar in de naam en woonplaats der Schryveren gemeld staan.

Het zal aan een ieder, zonder eenige uitzondering, vrystaan, om naar den prys op alle de voorgestelde vraagen te dingen, ook aan de Directeuren en Leden van dit Genootschap; doch, ten aanzien der beide laatstgemelden, onder deeze voorwaarden: *dat* zy niets op hunne verhandelingen en billetten zullen plaatsen, waar uit blyken kan, dat zy, in de eene of andere betrekkinge, tot dit Genootschap behooren; en *dat* zy, om des te onbekender te konnen blyven, hunne verhandelingen, door eene andere hand, moeten laaten afschryven.

Nie-

Niemand, wiens Verhandeling bekroond wordt, zal vryheid hebben, om dezelve, 't zy geheel, 't zy ten deele, in het Nederduitsch, afzonderlyk te doen drukken, of in eenig ander werk uittegeeven, zonder voorafgaande kennisse en medebewilliginge deezer Maatschappye.

Het Genootschap behoudt aan zich het recht, om, naar goedvinden, tot nut van het algemeen, gebruik van alle de toegezondene antwoorden te maaken, en dezelven, schoon 'er de prys niet aan toegeweezen wordt, geheel of ten deele onder zyne Verhandelingen te doen drukken: 't zy met byvoeginge der zinspreuken, door de Schryvers gebruikt; 't zy met uitdrukkinge van hunne naamen, indien zy, daar toe verzocht wordende, dezelven gelieven te openbaaren.

Niet lang na de Uitgaaf, van dit *Programma*, is aan het Genootschap, na ontfangen verlof en het openen van het verzegelde *Billet*, gebleeken, dat de Schryver, der Verhandeling, over de Krankbezoekers, in dienst, der O: I: Compagnie, welke ten Zinspreuk hadt: *Deo et Patriæ*, was de Heer P. HAACK, *Theol. et Hist. Sacræ Professor* en Predikant, te *Breda*; aan wien derhalven, volgens gedaane belofte, de Zil-

zilveren eerpenning is geſchonken.

Wat wyders de Inhoud, van dit *Twaalfde* Deels *eerſte* Stuk betreft: men vindt daar in, de Twee bekroonde Antwoorden, van de Heeren VAN LEEUWEN(*) en TERNE, over de Schadelykheid, der Begravenisſen, binnen de Steden en Kerken. Het Genootſchap wenscht niets vieriger, dan dat eene onbevooroordeelde Leezing en Overweging derzelve, gevolgd mag worden, niet ſlegts door

* *

eene

(*) Men kan niet nalaaten, hier aantetceekenen, dat de Heer VAN LEEUWEN, by de Les, het Voorbeeld heeft gevoegd: hebbende twee zyner Kinderen, laaten begraaven, op het Kerkhof, te *Avezaathen*, aan de zyde, van den, daar langs loopenden, Utrechtſcken Zandweg; op eenen Steen, in den Kerkmuur, van buiten, boven het Graf, dat behoorlyk afgeperkt is, leest men dit Opſchrift:

Hier rust myn Oudſte en Jongſte Kind.
Ai! Lezer, ſla dit voorbeeld gade.
Zyt, levend, een waar Menſchen-vrind,
En doe ook, na uw dood geen ſchade.

Ook is men, aan zyn Wel-Ed. Geb. voornaamlyk verſchuldigd, het Plan, ter oprigting, van eene Begraafplaats, buiten de Stad *Thiel*. Een Plan, in welks uitvoering, men reeds verre gevorderd is, en het welk, door den loflyken Magiſtraat dier Stad, als mede door Hun Ed. Mog. wordt begunſtigd.

eene verdere Overtuiging, van de nadeeligheiden beſpottelykheid, dier gewoonte, maar ook, van eene daadelyke faamſpanning, van Regenten en Burgers, om zoo veel in hun is medetewerken, tot eene geheele afſchaffing van dezelve. Het daar by gevoegde *Aanhangzel van Aanteekeningen*, getrokken uit de *niet* bekroonde Antwoorden, is men ſchuldig, aan de arbeidzaamheid en naauwkeurigheid, van den Wel Eerwaarden Heere *A. 's Gravezande*, Predikant te *Middelburg*, die daar voor den dank der Leezeren en des Genootſchaps verdient.

Op deeze Stukken, volgt: de Beſchryving van eenen nieuwen Starrekundigen Maanwyzer, door den Heer *Schortinghuis*; Eenige Aanmerkingen over de Kaneel op Ceylon, van den Hoogleeraar *Thunberg*, die, door de kundige hand van den Heere *Houttuyn* zyn vertaald, en met aanteekeningen vermeer-

meerderd; en eindelyk de Verhandeling van den Heere *van den Hespel*, over Gods Goedheid, kennelyk doorſtraalende in de bepaaling, omtrent den dood, der meeste Dieren.

Indien de Inhoud, van deezen Bundel, aan onze Landsgenooten behaagt en hun nuttig is, zal het doel des Genootſchaps bereikt zyn, en deszelfs Yver, nieuwe ſpooren krygen.

VLISSINGEN,
den 8 *van Slagtmaand*
des jaars 1786.

GERRARDUS KUIPERS.
SECRETARIS.

LYST

DER

VERHANDELINGEN

Van het Eerſte Stuk des Twaalfden Deels.

Antwoord op de Vraag, betreffende de nadeelige gewoonte der Begravenisſen, binnen de Steden en Kerken: hoe die best te doen ophouden? door Mr. JOH. DID. VAN LEEUWEN, *Ontfanger Generaal der Middelen van het Kwartier van Nymegen, over het Thielſche Comptoir*, te *Thiel*. - Bl. 3

Antwoord op het zelfde onderwerp; door CORN. TERNE, *Med Doct; Lector in de Vroedkonst, en Stads Vroedmeester*, te *Leiden*. 87

Aanhangſel van Aanteekeningen, tot nadere ſtaving en opheldering der *Gekroonde* Verhandelingen, uit de *niet gekroonde* Verzameld, door ADR. 'SGRAVEZANDE, *Predikant* te *Middelburg*. - - 213

Beſchryving van een nieuw Lunarium, of Starrekundigen Maanwyzer; door HENR. SCHORTINGHUIS, *Predikant* te *Koudekerke*. 251

Aanmerkinge over de Kaneel, op Ceylon gemaakt, door CAS. PETR. THUNBERG, *Med et Botan. Profeſſor*, te *Upſal*; vertaald en met eenige Aanteekeningen vermeerderd, door MART. HOUTTUYN, *Med. Doct.* te *Amſteldam*. - - 296

Verhandeling over Gods Goedheid, in de bepaaling omtrent den dood der meeste Dieren; door HENDR. VAN DEN HESPEL, *Predikant* te *West-Zouburg*. - 313

ANT-

ANTWOORDEN

OP DE

VRAAG,

VOOR HET JAAR

MDCCLXXXIV.

OPGEGEEVEN:

Dewyl de ſchadelykheid der Begravenisſen, binnen de Steden en Kerken, ten vollen beweezen en vry algemeen erkend is: welke zyn de verſchillende redenen, dat die nadeelige gewoonte in deeze Republyk blyft ſtand grypen; en welke zyn de beste middelen, om dezelve te doen ophouden?

Door het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen, met den Gouden en Zilveren Eerprys bekroond, in deszelfs Algemeene Vergadering, den een-en-dertigſten van Oogstmaand des jaars 1785.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Dewyl de ſchadelykheid der begravenisſen, binnen de Steden en Kerken, ten vollen beweezen en vry algemeen erkend is: welke zyn de verſchillende redenen, dat die nadeelige gewoonte in deeze Republyk blyft ſtand grypen; en welke zyn de beste middelen, om dezelve te doen ophouden?

DOOR

MR. *JOH. DID. VAN LEEUWEN.*

Al zedert eenigen tyd is de ſchadelykheid en het ongepaste van het begraven der Lyken, binnen de Steden en Kerken, meer dan voorheen, opgemerkt, en die nadeelige gewoonte in verſcheide Plaatſen en Ryken, buiten onze Republyk, te keer gegaan en afgeſchaft. Geleerde Lieden in ons Vaderland hebben ook niet nagelaaten die gewoonte, als ſchadelyk, ſchandelyk, en

haaren oorſprong alleen aan Bygeloof verſchuldigd, aan te toonen en op eene verbetering daar in kragtdaadig aangedrongen. Dan, hoe zeer zy dien taak treffelyk hebben afgewerkt; hoe zeer ook anderen daar van overtuigd geworden zyn; en ſommigen, door hunne voorbeelden, van zich en de hunnen buiten de Steden en Kerken te doen begraven, getoond hebben, dat zy daar in navolgbaar waren, blyft echter het begraven, binnen de Steden en Kerken, al noch in zwang; en zyn de vooroordeelen van de meeſten der Ingezetenen, tegen het begraven buiten de Steden, nog zoo ſterk als ingeworteld, dat men eer eene algemeene hervorming daar in te wenſchen, dan te verwagten hebbe; immers niet, zoo lange men niet met meer yver en zugt daar toe de handen aan het werk ſlaat, en zulk eene hervorming gunſtiger tragt te bevorderen, dan tot hier toe geſchied is.

Gepast is derhalven de Vraag van HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, TE VLISSINGEN, in October 1783, ter beantwoording voorgeſteld. Zy luidt aldus:

Dewyl de ſchadelykheid der begravenis-

ſen

ſen, binnen de Steden en Kerken, ten vollen beweezen, en vry algemeen erkend is: welke zyn de verſchillende redenen, dat die nadeelige gewoonte in deeze Republyk blyft ſtand grypen; en welke zyn de beste middelen, om dezelve te doen ophouden?

Daar ik al lang van deeze ſchadelyke gewoonte overtuigd geweest ben, en naar middelen omgezien heb, omze ook in mynen kring te helpen verbeteren, gaf het leezen dier voorgeſtelde vraag my aanleiding, de zaak wat nader te overdenken, en het lustte my, het een en ander van het overdachte, op het papier te ſtellen: of het my, die alleen door het nut van mynen evenmenſch hier toe gedreven wierd, ook gelukken mogte, iets, ter beäntwoording der vraag, aan dit treffelyk Genootſchap voor te draagen, dat, met der anderen pogingen vergeleeken, tot het affchaffen dier gewoonte noch eenigzins nuttig mogte zyn.

De zaak zelve zal ik in deezen, zoo kort als mogelyk, tragten te behandelen.

In het voorſtel van het Vraágſtuk, koomt eerst voor eene redengeeving, waarom het verwondering baart, dat de nadeelige gewoonte van het begraven der dooden, binnen de Steden en Kerken, al noch in onze Republyk blyft ſtand grypen: *de-*

wyl naamlyk, gelyk de Vraagers zeggen, *de ſchadelykheid daar van ten vollen beweezen en vry algemeen erkend is;* en ten tweeden, de vraag zelve, welke zich als van zelfs in twee deelen ſplitst: voor eerst, *welke de verſchillende redenen zyn, waarom die nadeelige gewoonte al noch blyft ſtand houden;* en ten anderen, *welke de beste middelen zyn, om dezelve te doen ophouden.*

Naar deeze verdeeling zal ik dan ook dit myn antwoord, zoo veel mogelyk, tragten te ſchikken, en by het opgeeven van eene en andere voorgewendde reeden, dezelve mede tragten te wederleggen.

In de redengeevinge van het vraagſtuk wordt dan voor-onderſteld, dat de ſchadelykheid der begravenisſen, binnen de Steden en Kerken, ten vollen niet alleen *beweezen*, maar ook vry algemeen *erkend* is.

Wat het eerſte van deeze voor-onderſtellinge betreft: ben ik het met de Vraagers volkomen eens, dat die ſchadelykheid, zoo door de ſchriften van ervaren en geloofwaardige Mannen, als door de ondervinding zelve, ten vollen *beweezen* is. Dus zal het dan niet noodig zyn, dit ſtuk, dat in de vraag, te regt voor-onderſteld wordt, alhier nader te betoogen,

gen; of te herhaalen, wat al ſedert eenigen tyd door groote Mannen, als EHRLICH (*a*), JOHN (*b*), HOFMAN (*c*), D'AZYR (*d*), byzonder onder de onzen, PERRENOT (*e*), TE WATER (*f*), VAN CLEEFF (*g*), KLUIT (*h*), en anderen (*i*),

(*a*) JOH. CHRIST. EHRLICH, *in diſſertat. de noxis ex ſepultura in templis facta oriundis*; Halæ Magd. 1728. onder præſidie van Profeſſ. G. D. Coſchwitz gehouden, en naderhand op zyn naam uitgegeeven, onder den Titul: *Mors ex ſepulchris.*

(*b*) CHRIST. GODFR. JOHN, *in diſſertat. de Sepulchrorum ſalubri tranſlatione extra urbem*; aldaar onder præſidie van Prof. Mich. Alberti, 1743. gehouden.

(*c*) CHRIST. GODFR. HOFMAN, *in commentat. de coemeteriis, ex urbibus tollendis*, 1729. onder zyn præſidie gehouden, door Christ. Fred. Graeven, en op Hofmans naam uitgegeeven, Franck. 1777.

(*d*) *Eſſai ſur les lieux et les dangers des ſepultures*, par M. VICQ D'AZYR, a Paris, 1778.

(*e*) ABRAH. PERRENOT, *in diſſertat. de prohibenda, in urbe et templis, ſepulturâ*, Ultraj. 1748. en naderhand in *faſcicul. 1. Exercitationum, Gron.* 1775. uitgegeeven; waar agter hy gevoegd heeft *Electa commentationis Hofmanni, ſupra cit.*

(*f*) J. W. TE WATER *in de Verhand. over het begraven der lyken in de Steden en Kerken*; in de *Verhand. van dit Zeeuwſch Genootſchap, IV D. bladz.* 629.

(*g*) NIC. CORN. VAN CLEEFF, *in diſſertat. de eo, quod exſequiarum ratione in jure obtinet, Ultraj.* 1776.

(*h*) ADR. KLUIT in zyne Inwyings rede: *over den bygeloovigen oorſprong en ſchadelyke gevolgen van het begraven in Kerken en Steden*, gehouden te Middelburg, en vertaald aldaar uitgegeeven 1777.

(*i*) Zie de aangehaalde Schryver by TE WATER, VAN CLEEFF, KLUIT enz.

ter ſtaaving, van het zelve zoo treffend verhandeld is, aan het welke ik my dan gedraage, en dit ſtuk voor voldongen houde.

Doch wat het verdere van het voorondersteldé in de vraag belangt: dat naamlyk die ſchadelykheid vry algemeen *erkend* zoude zyn, zulks geloove ik niet, dat zoo ruim zal kunnen toegeſtaan en voor-ondersteld worden: immers zoo verre niet, dat die erkentenis genoegſaam zoude geweest zyn, tot het affchaffen deezer nadeelige gewoonte; of wel het daarom juist te verwonderen zoude zyn, datze noch niet afgeſchaft is.

En dus word ik als van zelfs geleid tot het opgeeven der *redenen, waarom die gewoonte van in Steden en Kerken te begraven noch al blyft ſtand grypen:* zoo der zulke, welke 'er voor gehouden worden, als welke het waarlyk zyn: waar van ik meen, dat wel eene der voornaamſte is, dat de ſchadelykheid van deeze gewoonte in ons Land noch *niet genoeg bekend* is, en *erkend* wordt.

Wel is waar, dat veele Vorſten en Volken in Europa de ſchadelykheid daar van begonnen hebben te erkennen: dit blykt uit de affchaffing van dezelve op zoo veele plaatſen. Doch veele anderen blyven het oud gebruik noch behouden;

ge-

gelyk dit ook in onze Republyk noch plaats heeft. Hier zyn ook wel eenige weldenkende en kundige lieden, die, of door het leezen der ſchriften van anderen; of door eigen overdenking; of door voorbeelden, die hun voorgekoomen zyn, ten vollen zyn overtuigd, en dezelve erkennen: doch als men het wel inziet, zal het getal der zulken, tegen over dat van anders denkenden geſteld, zeer klein zyn. Ik wil wel niet gelooven, dat 'er onder onze Landslieden veele DUMOLINS zullen gevonden worden, die denken, dat de lucht der lyken de heerlykſte leevens balzem zoude zyn, welke men inademen kan(*k*). Maar 'er zullen veelen zyn, die op het voetſpoor en gezag van den Godvrugtigen HERVEY(*l*), in deeze gewoonte niets oneigen; niets onbetaamlyk vinden: zonder op de ſchadelykheid daar van zoo veel, immers niet genoegſaam, acht te geeven (*m*). En wordt hun dit al

(*k*) Een gevoelen, dat zeker Genceshoer DUMOLIN te Parys openbaar zoude geuit hebben. Zie *Genees-kund. Jaarb. V. D. 2. St.*

(*l*) Zie *Overdenkingen over de Graffleden, bladz. 65. in not.*

(*m*) Aanmerkelyk is het, dat HERVEY zelfs van de ſchadelykheid moet overtuigd geweest zyn, daar hy

eens voorgehouden, zy draagen duidelyke blyken, dat zy 'er, of nooit regt acht op gaven; of 'er geen regt denkbeeld van hebben; veel min dat zy de ſchadelykheid daar van erkennen: en dus blyven zy de oude gewoonte aankleeven. De ondervinding heeft my dit meermalen, in geſprekken met lieden van allerlei rang geleerd. Zy zeggen onder anderen, dat, wat men daar van, ter beſtryding van het begraven in Steden en Kerken, ook mogte voorgeeven, 'er zoo veele althans voldoende, voorbeelden, waar uit die ſchadelykheid zoo openbaar zyn zoude, immers in ons Vaderland, niet voor handen zyn; en zoo die zoo groot was, als men 'er ophef van maakt, men 'er meer van hooren zoude: daar in ons land zoo veele lyken in eene Kerk, byzonder in volkryke Steden, begraven worden; ja dat, zoo men al een enkel geval mogt vin-

hy zyne gedachte: dat geene onvoeglykheid in dit gebruik konde vinden, alleen *voorwaardelyk* voorſtelt, als, ſchryft hy, zorge gedragen wordt, dat het geen hinder kan doen aan de grondſlagen van het gebouw; en *dat de ſchadelyke uitwaasſemingen van het verrottende Vleeſch verhoed worden.* Doch hier op heeft hy geen acht genoeg geſlagen: dewyl dit, wanneer men het begraven in de Kerken zal aanhouden, ten aanzien van het laatſte, eene onmogelyke zaak is, gelyk de Geleerde TE WATER *l. c.* aangetoond heeft.

vinden, dit aan andere en byzondere oorzaaken zoude toe te ſchryven zyn.— Zelfs gaat men zoo ver, dat men uit de nalaatigheid en ſlordigheid ſommiger Overheden, een beſluit maakt, dat wen die, zoo de ſchadelykheid van het begraven in Steden en Kerken zoo groot was, in tyden van pest en beſmettelyke ziekten, daar tegen wel beter zorgen, en het begraven der lyken uit de Steden weeren zouden: daar zy nochtans meerendeels dat begraven in zulken tyd gedoogen, en maar voor het ſchielyk toemaaken, en niet laaten open liggen der graven ten tyde van den Godsdienst, enz. voorzieningen doen: gevolglyk het begraven in Steden en Kerken zoo nadeelig niet zoude zyn; dat begraven ook in zulke tyden ziet men dagelyks, en van nadeelige gevolgen hoort men in ons Vaderland ſchier niets.——

Deeze en dergelyke redeneeringen heeft de Heer TE WATER (*n*) wel reeds getragt op te ruimen, door te erkennen, dat de voorbeelden daar van in Nederland wel minder bekend zyn, dan elders; maar dat het meer aan gebrek van waarneeminge, dan ondervindinge, toe te ſchryven is; en te regt heeft zyn H. Gel.

(*n*) *c. l. bl.* 659.

Gel. daar by opgemerkt, dat, na het eindigen der pest, in twee of drie eerstvolgende jaaren, en meest in volkryke Steden van Nederland, gevaarlyke en kwaadaartige koortſen regeerden, en daar van de manier van begraven de voornaamſte oorzaak zoude zyn; ja dat, al ſchoon de ſchadelykheid van het begraven in de Steden en Kerken in ons land zoo zeer al niet in het oog loope, echter die niet kan geloochend worden, daarze met onwraakbaare voorbeelden door beroemde en geloofwaardige Mannen uit andere landen beweezen is.

Dit is zeker voor dezulken, die gelegenheid gehad hebben dat te overwegen, overredende genoeg: Ik voor my twyffel 'er geen oogenblik aan. Voorbeelden van onzuivere en ſtinkende uitwaasſemingen, by het openen der Grafſteden, zyn my in ons Vaderland ook bekend. Wat was het geval te Bruinisſe, in Zeeland, in October 1783. niet gedugt! alwaar, door het openen van een Grafkelder, ter begraving van Mevrouw DE WITTE, Vrouwe dier plaatſe, de Kerk zoo beſmet was geworden, dat men den volgenden Zondag den openbaaren Godsdienst

dienst daar in niet durfde waarneemen? (o)

Menigmaal heb ik mede begravenisſen bygewoond, en ben verveelende uitwaasſemingen by het roeren der aarde ontwaar geworden; ook heb ik dezelve in de Kerken, na de begravenisſen, wel opgemerkt: en het ſtaat by my vast, dat die niet dan nadeelig kunnen zyn, zeer wel kunnende gelooven, wat anderen, door onwrikbare voorbeelden, daar van geſchreven, en 'er opkoomende Ziekten uit afgeleid hebben. Zoo zullen ook wel anderen met my denken, die gelegenheid tot onderzoek, en het leezen dier ſchriften, gehad hebben, en opmerkſaam geweest zyn. Doch wat daar van geſchreven is, koomt niet in ieders handen; dus blyven de meesten, zelfs die anders nog al overtuigd zouden zyn, onkundig, en vooral heeft dit plaats in lieden van minder ſtaat, die toch het grootſte gedeelte der menſchen uitmaaken. Deeze hebben 'er geen genoegſaame kennis van; de meesten hebben 'er noch niet van hooren ſpreeken, veel min 'er over geleezen; ook daar toe geen gele-

(o) Zie BOEKZ. DER GEL. WER. *Novemb.* 1783. *bladz.* 628.

legenheid gehad, geen geld om die ſchriften te koopen, ja ſommigen geen tyd om te leezen; van ſchadelyke gevolgen en voorbeelden meest onkundig, hebbenze 'er ook niet van overtuigd kunnen worden, noch dezelve erkennen. Zy blyven derhalven 'er onkundig van, en houden vast aan de gewoonte hunner Voorouders, die zich in Kerken en Steden lieten begraven, dat men ook noch doet.

Dus is en blyft het, mynes erachtens, eene uitgemaakte zaak, dat de noch niet genoegſaame kennis en erkentenis der ſchadelykheid van deeze gewoonte in ons Land een der eerſte redenen is, waarom dezelve al noch blyſt ſtand grypen, en 'er onder byzondere lieden niet meer gevonden worden, die in navolginge van anderen (*p*) deeze nadeelige gewoonte, door

(*p*) Voorbeelden daar van zie by TE WATER, *l. c. bladz. 650. en volg.*; VAN CLEEFF *l. c. pag. 166. ibique all.* Waar by men voege, dat de kundige en brave Profesſor TYDEMAN, te Utrecht in 1776. voor zich en de zynen, te Maarſen, eene byzondere Begraafplaats heeft doen vervaardigen, en daar zyn Vrouw en Kinderen begraven. Dat in 1779. eenige aanzienlyke Lieden in 's Hage, mede onder het beſtier van den Hr PERRENOT, tuſſchen die Plaats en Scheveningen, eene bemuurde Begraafplaats voor zich zelven en hunne Familiën heb-

door begraafplaatſen buiten de Steden en Kerken te verkiezen, reeds getragt hebben te helpen hervormen.

Eene andere en ſoortgelyke reden is, dat, zoo min de ſchadelykheid deezer gewoonte by veelen bekend en erkend is, zoo min ook deszelfs ſchandelykheid en ongepastheid, ja haare bygeloovige oorſprong,

hebben laaten toebereiden; en dat nu onlangs, te Zuilen by Utrecht, door den allezins pryzenswaardigen yver en zorg van den Heer dier plaats, eene byzondere Begraafplaats voor hem en de gantſche gemeente van Zuilen is opgericht; om nu noch niet te melden van de zoo ongemeen ſchoone, doch ſchielyk geruineerde Begraafplaats, met eenen hoogen muur omringd, buiten Arnhem, door de Magiſtraat dier Stad vervaardigd, waar van gelegenheid zal zyn beneden nader te handelen. Te Abcoude, by Amſteldam, is in 1781. de Eerw. JAC. DE VOS, Predikant aldaar, niet in de Kerk, maar op het Kerkhof, begraven: boven Wiens graf een ſteen met eene inſcriptie, doch alleen op zyn perſoon betrekkelyk, buiten in de Kerkmuur is geplaatst; en het graf met een yzeren hek afgeperkt. Ook is in 1783. te Zoelen, by Tiel, de Eerw. BOG. DAV. CASSIUS, Predikant aldaar, op zyne begeerte, om na zynen dood niet ſchadelyk te zyn, op het Kerkhof begraven: Voorbeelden, die waardig zyn meer bekent gemaakt te worden.— In 1779. is door een groot getal burgers en inwooners te Zwoll, waar onder mede was de onſtervelyke CAPELLEN TOT DEN POLL, een requeſt aan de Magiſtraat gepræſenteerd, om eene begraafplaats buiten de Stad te mogen hebben: doch ik weet niet, dat 'er tot noch toe op gedisponeerd is.

ſprong, by veelen geweeten wordt.—— Wat daar van zy, is door de vooraangehaalde Schryvers mede wel treffelyk behandeld: doch hier omtrent dient ook aangemerkt, het geen op het vorige ſtuk, wegens de niet genoegſaame kennis der ſchadelykheid, opgemerkt is: de meesten blyven 'er onkundig van; hierom kunnenze het onbetamelyke, het ſchandelyke enz. niet erkennen, en dit zal meer gedaan moeten worden, zal 'er hoope zyn, dat 'er op eene, meer dan nu, in te ſtellen hervorming, met goed gevolg, zal gewerkt en geyverd worden.

By deeze redenen koomt ook noch, dat de zaaden van bygeloof, omtrent het begraven der lyken in Kerken en Steden, uit de Natie van onze Republyk noch niet genoeg uitgeroeid zyn, maar 'er by de meesten, hoewel zy al hervormden in den Godsdienst mogen hieten, noch eene aangekleefdheid aan het bygeloovige in deeze gewoonte overblyft; terwyl men al noch, immers by de meesten, het daar voor houdt, als of het heiliger zoude zyn, in de Kerken en Steden, dan op andere plaatſen buiten dezelve, begraven te worden.

Behalven dat vindt men 'er veelen, die

die denken, dat de lyken in Kerken en Steden veiliger, en niet zoo ligt aan Raa-roof en Graffchennis bloot gefteld zouden zyn, zonder in acht te neemen, datze daar van minder in de Kerken en Steden, dan buiten dezelve, bevryd zyn (*q*); en de Overheid daar minder gelegenheid heeft, om te waaken, dan zy zoude kunnen doen, wanneer de lyken, buiten de Kerken en Steden begraven, al mogten beroofd worden; alwaar, wanneer 'er gezette begraafplaatfen waren, die misdaad ook zoo ligt niet zoude gepleegd worden; en meerder ruimte, dan in de Kerken, zynde, het opruimen der lyken, gelyk in de Kerken, voor al in volkryke Steden, zoo onbetamelyk geschiedt, mede niet behoeven, neen maar de lyken meerder rust genieten zouden.

Dan dat alles, denke ik, dat al mede uit onkunde of gebrek van kennis en onderzoek voortkoomt.

Gelyk aan die zelfde bron ook verfchuldigd is, dat fommigen het begraven, in de Kerken en Steden, voor Christenen gepaster houden, ter onderfcheiding der Jooden, welke men weet, dat van oude tyden af, en al noch hee-

(*q*) Zie KLUIT *l. c. bladz.* 99 *en volg.*

dendaagsch, ook in ons land, op byzondere begraafplaatsen buiten de Steden, begraven worden, en van die gewoonte nimmer hebben willen afzien; ja het voor een byzonder stuk van hunnen Godsdienst houden, om zich daar in van anderen te onderscheiden: door welke gewoonte der Jooden, het begraven buiten de Steden, in eene soort van verachting gekoomen is, even, gelyk dit volk, onder ons by veelen, voor een veracht volk gehouden wordt, dat nochtans, in het overige van hunnen Godsdienst, eer medelyden waardig, en in die hunne volstandige gewoonte van begraven, te pryzen is.

Vooroordeelen zyn derhalven de beletsels.—— Men houdt het begraven, buiten de Steden en Kerken, al noch meestäl voor eenige schande, zoo voor den Overledenen, als ook voor de Overblyvenden. En waar koomt dit verder van daan, anders dan uit een verkeerd en ingebeeld begrip, dat men tot hier toe de Kerken en Kerkhoven, in Steden en plaatsen, alleen voor eerlyke begraafplaatsen gehouden heeft, en de zulken, die geene eerlyke begraving verdiend hadden, daar van heeft afgeweerd; en dit niet alleen, maar dat men ook zelfs

zelfs het begraven, in de Kerken en op kerkhoven, zoo zeer onderſcheidt, en het als een poinct van meerder rang en fatzoen houdt in de eerſte, en niet op de laatſte begraven te worden; ja noch eene verdere onderſcheiding wordt op veele plaatſen gevonden, dat het naamlyk noch wat meerder zegt, op het Choor, dan in de Kerk, begraven te worden: eene gewoonte, die, hoewel uit bygeloovige beginſelen, byzonder van de Roomſche Kerk, voortgeſproten, echter al noch ſtand houdt, en op de meeste menſchen zoo veel invloed heeft, dat de deftige, ja zelfs middelmaatige, burgers, het voor een affront zouden houden, op kerkhoven, en niet in de Kerken begraven te worden. En als zulke lieden, in verval geraakt zynde, eens op het kerkhof begraven worden, om dat de belastingen daar op zoo groot niet zyn, dan in de Kerk, 'er niets gemeener is, dan, met een zeker ſoort van ſchande, daar van te hooren ſpreeken. Is dat zoo, hoe ligt maakt men daar uit een beſluit, dat het noch ſlechter zoude zyn, niet in de Stad, niet op het gewoon Kerkhof, maar buiten dezelve, begraven te worden: immers zoo hoort men veel rede-

kavelen, hoe wel ongelukkig; doch wie, zegt men, wil dan de eerſte zyn, om zulke ingebeelde ſchande te ondergaan? Beeſten is men gewoon buiten de Stad te begraven, maar niet menſchen; ofſchoon ook wel Jooden, maar nochtans geene Christenen. Redeneeringen voorwaar, die alle uit onkunde en misverſtand voortkoomen, waar in derhalven onze Natie noch beter verlicht zal moeten worden (*r*).

Dan laat ik ook niet vergeeten de zugt van veelen, om by hunne Voorouders begraven te worden. Deeze zugt is natuurlyk, zegt men: men ziet het reeds in de voorbeelden van de Aartsvaders en anderen, welke ons in de H. Schrift zyn nagelaaten, ſchoon die van een ander voor-uitzigt waren. Dan, zoo redeneert men

(*r*) Dat men voor zoo jaaren zoo redeneerde, is noch te begrypen: te Nymegen wierden toen de geenen, die niet *Catholyk* geſtorven waren, van de gewoone begraafplaatzen in de Kerken uitgeſloten, en by een *beſluit van den* 29. *July* 1587. vastgeſteld, dezulken op het Jooden Kerkhof, of by de put aan het Melatenhuis, te doen begraven. Zie J. SMETII *Chron. van Nymeg. vervolgd, en nu onlangs uitgegeeven, door den Hr.* IN DE BETOUW, *bladz.* 146. Men zie hier uit, uit welken bron zulke redeneeringen noch zyn overgebleven, en bewondere de onkunde van veelen onzer Natie deswegen.

men al verder: onze Ouders, beste panden en vrienden liggen in de Kerken en Steden begraven, zouden wy ook niet eene plaats by hen mogen hebben! Hier toe verordineerden, hier toe kochten zy aldaar hunne begraafplaatſen: niet alleen voor zich zelven, maar ook voor hunne familie en nakoomelingen; en wat ziet men dagelyks geene voorbeelden van lieden, vooräl van rang, die, op andere plaatſen ſtervende, naar de begraafplaats hunner Voorouders heen gevoerd worden, enz.—

Deeze redeneering heeft wel eenigen ſchyn: doch als men het ſchadelyke van het begraven, in de Kerken en Steden, regt wikt en weegt, zal zulk eene redeneering moeten wyken, voor de te wenſchene hervorminge, even daarom, onder ons te maaken. Ja hoe veele voorbeelden zyn 'er niet van lieden, zelfs van den eerſten rang, die, door verandering van hunne woonplaats, als anders, op eene andere plaats, dan hunne Voorouders, moeten begraven worden, en zich voor hunne familie een andere begraafplaats, als die van hunne Voorouders, aanſtellen. Een derhalven moest daar van de eerſte zyn, en wordt daar omtrent, om zulke eene reden, zoo veel

zwaarigheid niet gemaakt: wat moest men dan niet eerder aan zyne zugt, om by zyn Voorouders te liggen, verloochend zyn, door zyne begraafplaatsen, die ook voor de nakoomelingen kunnen dienen, buiten de Kerken en Steden te beſtemmen; als men het ſchadelyke, het ſchandelyke en bygeloovige van het begraven, in Kerken en Steden, mitsgaders het algemeen nut, om zulks te hervormen, maar voor oogen hieldt. Maar hier aan mangelt het veeltyds: om dat men 'er onkundig van is, en maar blindelings de gewoonte, welke men vindt, in deezen tragt te volgen.

Deeze gewoonte dan wordt ook voor geene mindere, dan eene der bovengemelde redenen, gehouden, en baart verbaazende tegenkantingen. Is 'er iets, waar op onze Natie van ouds her is gezet geweest, en ook noch is, het is een aankleeven van oude gewoonten: en geen wonder, daar ons Land lange, meer door gewoonten en gebruiken, geregeerd is geworden, dan door wetten; en aan die gewoonten zoo veel kragt toe geſchreven wordt, als de ſtrengſte wetten hebben kunnen. Dit blyven hangen aan gewoonten is in onze Natie zoo diep ingeworteld, dat men, zonder te on-

der-

derzoeken, ofze goed, of nadeelig zyn, die als onveranderlyk houdt. Het begraven, in Kerken en Steden, is 'er een genoegzaam bewys van. Dat zeker had men al lange, als nadeelig en ſchadelyk, moeten hervormen; en zoo wie, daar van overtuigd, dezelve noch blyft aankleeven, enkel, om dat het de gewoonte is, zulks mag men in den zulken, met den Hr. KLUIT (s), die dat te regt wederlegd heeft, wel noemen: eene onberadenheid van het menſchelyk verſtand; eene ten eenemaal verwonderlyke ſtyfhoofdigheid; ja een groote ſchandvlek voor den hervormden Godsdienst: daar andere Volken, wien het, om hunne Godsdienſtige begrippen (als noch aan veele bygeloovigheden verſlaafd) minder gemaklyk moet geweest zyn, die te verbeteren, dan het den onzen zoude zyn, ons reeds zyn voorgegaan, en den weg hebben aangewezen, welken wy, uit hoofde van onzen Godsdienst, van alle bygeloovigheid gezuiverd, van zelfs behoorden in te ſlaan. Doch ik denke, dat men de gewoonte in het algemeen meer volgt, zonder onderzoek, of overdenking van het nadeelige, dan dat men overtuigd daar

(s) *l. c. bladz. 90. en volg.*

van, uit ſtyfhoofdigheid, aan dezelve zoude blyven hangen. Van onze Natie kan ik my zulke ſlegte denkbeelden niet vormen; het tegendeel is, uit menigvuldige andere voorbeelden, dikwyls gebleken: om maar één, uit allen, te noemen, herdenke men aan het geene, weinig jaaren geleden, omtrent het behoud der Drenkelingen, welke men door vooroordeelen, zonder hun de noodige hulp toe te brengen, menigmaal liet omkoomen, hervormd heeft, en van gewenſchten uitſlag geweest is, en noch dagelyks is. Aan de overtuiging derhalven hapert het in dit ſtuk ook; en dient hier omtrent mede, het geen hier voor, omtrent het nadeelige enz. gemeld 's: zullende onze Natie daar in meer algemeen moeten onderregt worden, het welk geſchiedende, twyffel ik niet, of zy zal zich laaten overtuigen, en de gewoonte zal als van zelve vervallen.

De bovengenoemde redenen nu zyn, tot hier toe, de oorzaak geweest, niet alleen dat byzondere perſoonen het hunne niet meer toe gebragt hebben, om deeze nadeelige gewoonte te veranderen; maar ook dat de wetgeevende magt, welke dezelve, myns bedunkens, op éénmaal konde afdoen, daar in noch zoo

traag

traag is. De Leden, welke dezelve in handen hebben, zyn in lange na noch niet allen overtuigd, van de noodzaakelykheid van dien; zy blyven het meest noch hangen aan de oude vooroordeelen, hier voor aangevoerd: en zy dienen al mede nader onderregt, en meer overreed te worden.

Hier by koomt, dat wy in een Gemeenebest leeven, welkers geſteldheid zoo ligt geen zoo algemeene verandering in wetten, of gewoonten, duldt. In eene Eenhoofdige regeeringe gaat dat gemakkyker: waar één te gebieden hebbende, maar behoeft overtuigd te zyn; maar in onze Regeering baart het vry meer zwaarigheid en oponthoud: 'er moeten zoo veelen in toeſtemmen; en de meesten zyn, en blyven 'er noch tegen: ja het is byna ongelooflyk, hoe men zelfs van ſommigen, anders kundige en cordate, Regenten hoort redekavelen.

Behalven eene en andere, der hier voor geöpperde redenen, geeft men ook voor: dat het beſtaan der Kerken, het welke deeze, uit de belastingen, op het begraven der lyken, voornaamlyk hebben; en waar uit zy meest al moeten onderhouden worden, door het begraven buiten dezelve, te veel lyden

zoude, het geen al mede als eene reden, waarom men deeze gewoonte niet verandert, voorkoomt: en, men zegt, de Overheid kan en mag die kerken-inkoomſten niet weg neemen. Doch of ſchoon ik toeſtemme, dat voor het onderhoud der Kerken gezorgd, en der zelver inkoomſten bewaard moeten worden, zal nochtans die reden ligtlyk op te losſen zyn: want op eene andere wyze kan 'er in voorzien worden; zelfs zoo, gelyk wy hier na zien zullen, dat al begroef men zyne dooden, buiten de Kerken en Steden, de Kerken daarom niet te min van dezelve evenveel voordeel trekken konden, als nu van het begraven der dooden in de Kerken, wen dat maar door eene wet vast geſteld was.

Niemand kan my toch ontkennen, dat de wyze van begraven geen onveranderlyke zaak is, maar verandering onderworpen; en overgelaaten aan de beſtelling der Overheid, welke aan deeze en alle andere plegtigheden, wat recht en betaamlyk is, voorſchryft.

Maar, zegt men verder (eigen ondervinding in geſprekken met Leden der Overheid heeft het my meermaalen geleerd), het veranderen der begraafplaatſen in de Kerken, buiten de Steden,

dat

dat met een verbod, van in Kerken te begraven, zoude moeten gepaard gaan, zoude een ontzetting van iemands recht en eigendom zyn, het geen, voor al in ons land, niet past; tegen de vryheid ſtrydt; en geene Overheid toeſtaat te doen. De Grafſteden, welke wy in de Kerken hebben, zyn onze eigendom; het zy datze ons by verſterf zyn aangekoomen; of door ons zelven aangekocht: hier op hebben wy dus het wettig recht verkregen, om te begraven; en dit recht kan ons niet afgenoomen worden. Doch dit laatſte ontken ik wel degelyk: Want, wat de Vryheid belangt, waar tegen dat ſtryden zoude, ik ben zoo zeer, als iemand, voor de vryheid, maar, wanneer dezelve geene banden kent, wordt zy ontaart, en nadeelig voor het algemeen welzyn; en het zy al eens zoo, ik heb toch geen ander recht verkregen, dan myne dooden op eene plaats, de Kerk toeſtendig, te begraven; wanneer nu my zulks ook vergund wordt, koome ik 'er niets by te lyden. Immers ik mag met myn eigendom niet doen, wat ik wil; ik mag het zelve niet gebruiken, tot ſchade van een ander; ik ben met het zelve, en het zelve met my, onderhevig aan de beſchik-

ſchikking van myne Overheid niet alleen, maar ook en vooräl aan het algemeen nut: wanneer derhalven dit openbaar is, en de Overheid, wiens pligt het voornaamlyk is, het algemeen belang haarer ingezeetenen, verre boven dat van byzondere perſoonen, te ſtellen, dit daarom gebiedt, ben ik verpligt, te gehoorzaamen. Zyn 'er niet menigte van voorbeelden in de Rechtsgeleerdheid, die veel ſterker zyn, en nochtans aan de Overheid het recht geeven, iets te doen, dat ook in ſchyn, tegen een, my aangeboren of verkregen, recht ſtrydt: by voorbeeld, zyn alle goederen, die iemand bezit, niet zyn eigendom, waar over hy de volkomene beſtelling heeft? Immers ja: dit leeren de Rechten. Doch is dit in zulk eene volkomenheid altyd waar, dan mag hy, die ook verteeren, verkwisten enz. zy zyn toch de zynen; maar neen: zoo dra dat geſchiedt, en hy een verkwister wordt, dan wordt hem de beſtelling daar over, door de Overheid, ontnoomen, en anderen tot beſtierders over dezelve aangeſteld; dit vereischt het algemeen welzyn: daar het Gemeenebest 'er aangeleegen ligt, dat niemand zyne goederen misbruike;

en

en het byzonder belang, op dat eene kwaade beſtiering en verkwisting geene droevige uitkoomst voor hem, en de zynen hebbe. Derhalven is dit zoo, in die en diergelyke gevallen, welke ik noch meer zoude kunnen aanhaalen, hoe veel te meer mag en moet dan de beſtelling der Overheid, in het voorhanden zynde geval, plaats hebben; daar zy, door zulke eene hervorming, voor den dienst van God, voor de Kerken, voor de Steden, voor zich zelven, voor Vrouwen, voor Kinderen, voor Ouders, voor Naastbeſtaanden, ja voor het gantſche Volk zorgen, en de nadeelen tegen hun leeven en gezondheid afweeren kan(*t*). Dus zyn ook die, en dergelyke redenen, ongegrond, hoe wel zy echter, met anderen, intusſchen de beletſels blyven, waarom men niet ſpoediger, tot eene algemeene hervorming, overgaat. Waar van ik denke, dat mede oorzaak is, dat, hoe zeer ook het noodzakelyke der hervorminge moge aangetoond, en by ſommigen begrepen zyn, 'er tot hier toe noch geene middelen, toereikende genoeg, om eene hervorminge meer algemeen te bevorderen, in het werk

(*t*) KLUIT, *t. l. bladz.* 107.

werk gesteld zyn. Dit blykt, ten aanzien van byzondere persoonen, die daar toe, door hun eigen voorbeeld, getragt hebben, mede te werken; uit het gering getal van dezelve, dat, hoe navolgbaar zy ook in deezen zouden zyn, men nochtans weinige navolgers tot hier toe gevonden heeft. En ten aanzien der Wetgeevende magt, zyn 'er noch geene middelen, immers die daar toe aanleidende genoeg, of wel beraaden en volleedig genoeg waren, ingesteld. Ten minsten ik weet niet, dat het in ons Land, noch een stuk van overweginge, in eene of andere Staatsvergadering geweest zy; of deswegen eenige adressen, of propositien, genoegzaam ter uitwerking gedaan zyn, maar het schynt, dat veelen die daar toe iets zouden kunnen toebrengen, daar in noch schoorvoetende en nalaatig blyven: denkelyk hier aan mede toe te schryven, dat de zulken 'er noch niet genoeg van overtuigd, ja niet genoeg toe opgespoord en aangemoedigd zyn, gelyk beneden, onder het opgeeven der middelen, nader blyken zal, dat geschieden kan.

Voorts, gelyk de bovengemelde redenen, by deezen en geenen, de beletsels van eene hervorminge zyn: zoo ziet men

men in anderen, weer eene al te groote onverſchilligheid heerſchen, waarom het hun niet verſchilt, waar zy begraven zullen worden. Eene regt tegenovergeſtelde reden, welke, wanneer de zulken de zaak regt bezeften, eerder in ſtaat zoude zyn, om die vooroordeelen, welke anderen weerhouden, te boven te doen koomen, en te eerder tot het doen begraven, buiten Kerken en Steden, over te gaan: doch deeze trekken zich, door zulke onverſchilligheid, de zaak niet aan, en het ontbreekt hun mede aan noodige kennis en overtuiging; voor al dat zy, als leden van de Maatſchappye, waar onder zy leeven, ook in dit ſtuk verpligt zyn, het algemeen nut te helpen bevorderen(y).

Van

(y) Van dergelyke onverſchilligheid ſchynt ook de braave W: V: EENHOORN niet geheel vry geweest te zyn: zie Zyne *Euthanaſia*, of *Wel ſterven*, *IV D. bladz.* 68. *in not.* alwaar hy, na den uiterſten Will van *C. Craſerus:* waar by deeze bevolen hadt, om niet in eene Kerk begraven te worden; en de gedagte van *Streſo* aangehaald te hebben; een uitroep doet: Wie zal de oude paalen nu verzetten kunnen! En 'er alleen byvoegt: dat hy dagt, dat een Christen van zyne begravenis, en van andere dingen, na zynen Dood, niet veel moet bepaalen, als maar de ziel, het beste deel wel bezorgd is; dat de begravenis, en al wat tot de wereld behoord, wel geſchikt zoude worden.——

Wel

Van deeze en dergelyke redenen zoude ik noch meer kunnen melden: doch welke men ook moge voorgeeven, dezelve, denk ik, zullen uit het behandelde alhier haare oplosfing wel kunnen vinden, waar om ik daar in niet verder trede; te minder, om dat ik bemerke, in het opgeeven van redenen, al wydloopiger geweest te zyn, dan ik zelf verwacht en gewild had. Dan dit mogt zoo zyn, daar toch naa verfchillende redenen gevraagd wordt. Doch de opgegeevene, ter beäntwooiding van het eerfte lid der Vraage, genoegzaam achtende, gaa ik over tot het tweede lid van dezelve.

De beste Middelen naamlyk, *om de nadeelige gewoonte van begraven, in Steden en Kerken, in onze Republyk te doen ophouden.*

Naar

Wel gezegd, als men niets meer, dan het nut voor de Ziel, in het oog houdt. Dit zeker moet toch het eerfte voor een Christen zyn, maar neemt niet weg de vryheid, welke een Christen heeft, om ook over het overige beftellingen te maaken; ja dit gebiedt dikwils de noodzaaklykheid en het nuttige, tot bevordering van het welke een Christen mede verpligt is. Was de Hr. EENHOORN, toen Hy dit fchreef, ook van het fchadelyke van het begraven, in de Kerken, genoegzaam overtuigd geweest, ik geloof niet, dat die waardige Man, dus zoude geschreven, maar mede wel onder het oog gebragt hebben, dat ieder een verpligt is, het algemeen welzyn te bevorderen.

Naar de leere der Rechtsgeleerden, wordt eene gewoonte, hoedanig eene het begraven in Steden en Kerken alleen is, door deeze twee wyzen afgeſchaft: of *door eene tegen overgeſtelde gewoonte*; of *door eene uitdrukkelyke wet*. Eene van deeze, of ook wel die beide, wanneer de eene op de andere moge volgen, en zy malkander behulpſaam zyn, zullen dan ook de beste middelen, om de nadeelige gewoonte van begraven, in Steden en Kerken, te doen ophouden, naar myn begrip, moeten zyn. Welke zich dus gevoeglyk laaten onderſcheiden in zulke, welke buiten de wetgeevende magt; en die, welke door de wetgeevende magt by de hand genoomen, en uitgevoerd kunnen worden.

Tot dezulke, welke buiten de wetgeevende magt uitgevoerd kunnen worden, breng ik die, welke byzondere perſoonen: het zy byzonder, of in vereeniging, met ſommigen te ſaamen, in het werk kunnen ſtellen, door begraafplaatſen voor zich of ook wel voor het algemeen en de hunnen, buiten de Kerken en Steden, te doen vervaardigen; waar van reeds voorbeelden, hoewel noch weinige, zyn (*u*).

(*u*) Zie hier voor bladz. 14. not. *p*.

Dit denke ik, ieder een, vooräl in onze Republyk, geöorlofd te zyn: hoewel ik wel lieden aangetroffen heb, die meenden, dat, de beſtelling der begraafplaatſen tot de Overheid behoorende, en die, in de Kerken en Steden, bepaald zynde, de ingezetenen ook daar aan gehouden zouden zyn, en dezelve, zonder het gezag der Overheid, niet mogen verplaatſen; doch my is, tot hier toe, geene byzondere wet, in ons land bekend, waar by het begraven, in Kerken en Steden, uitdrukkelyk *beyolen*, en het zelve daar buiten *ſtellig verboden* wordt. Het is alleen door de gewoonte ingevoerd; het is dus alleen toegeſtaan en veroorlofd. De wetten die 'er op gemaakt zyn, gaan maar over het betaalen van eenige belastingen, op deeze en geene wyze van begraven, geſteld: en dus ſchynt, door het ſtellen van boete, op het begraven buiten de Steden, ja in ſommige plaatſen, buiten de Kerk of Parochie, waar onder men behoort, zulk begraven buiten dezelve, in zekeren zin, wel verboden; maar het is nochtans geen *ſtellig*, en alle begravenisſen buiten dezelve *uitſluitend* verbod: hebbende geen ander oogmerk, dan op dat de Kerken daar door van haare

re inkoomſten niet zouden beroofd worden; wie derhalven, die in zyne plaats al zulk eene belasting vindt, voldoet daar aan, door het betaalen van dezelve, en mag zyne dooden buiten de Stad begraven, zonder dat eenig verder verbod daar tegen ſtrydt.

Tot de andere, welke door de wetgeevende magt ter uitvoer kunnen gebragt worden, behoort, dat de Overheid, aan welke, gelyk hier voor reeds gezien is, dit zekerlyk ſtaat, het begraven, in de Steden en Kerken, by eene wet verbiede; en daar toe zorge, dat buiten de Steden, begraafplaatſen, op algemeene kosten, beſteld en gemaakt worden. Het geen met beleid en voorzigtigheid, op zulk eene wyze, behoort ingericht te worden, dat niemand daar by eenig nadeel koome te lyden, maar zulks algemeen goedgekeurd worde, waar van beneden nader.

Het is klaar, dat het beſtellen der begraafplaatſen, door byzondere perſoonen, voornaamlyk en alleen te verwagten is van ryke en vermoogende lieden, dewyl de minvermoogende 'er niet in ſtaat toe zyn: zoo om de kosten, die daar toe zouden moeten gedraagen worden; als om de belasting, op het buiten de Ste-

den begraven in veelen van dezelve, gefteld: welke fchoon men buiten hun bezwaar, de kosten tot het bereiden van een begraafplaats, buiten de Stad, al mogt gevonden hebben, den minvermoogenden altyd bezwaaren zoude; ten ware, door zulke byzondere perfoonen, een fonds uitgevonden wierde, waar uit die belasting voor minvermoogenden betaald; of een præmie, op elk lyk, buiten te begraven gefteld wierdt; of dat die byzondere perfoonen by de Overheid te weeg bragten, dat voor het begraven buiten niet meerder, dan van in de Steden en Kerken, betaald werde: doch tot het een en ander zyn noch veele zwaarigheden; ja 'er fchynt noch, immers zoo het voor het algemeen zoude dienen, weinig mogelykheid; en behalven dat, zoude in het laatfte geval, de wetgeevende magt dan hier in, ook gebruikt moeten worden.

Het welk, wanneer dit toch gefchiedde, zoude het welvoegelyker zyn, dat het begraven in Kerken en Steden door dezelve verboden, en buiten de Steden geregeld wierde: welk middel niemand zal kunnen loochenen, de kortfte en beste weg te zyn, om deeze hervorming te bezorgen; te meer, dewyl buiten dat,

zoms

zoms 'er noch veele jaaren, ja eene eeuw, en meer, noodig zoude zyn, eer anders deeze gewoonte geheel veranderd zal zyn. Intusschen echter zal het nuttig zyn, dat, offchoon, en zoo lange, zy dat, door haare wetgeevende magt, niet doet, niet te min byzondere perfoonen, die van het nadeelige en fchandelyke overreed zyn, meer en meer begraafplaatfen buiten de Steden oprichten: als zynde dit een der eerfte middelen, waar door onze Landgenooten, door zulks dagelyks te zien, 'er aan gewoon zullen worden; ja dat veelen, tot een ftuk van nayver en navolging, zou kunnen dienen.

Dan hoe tot het een of ander, het zy meer door byzondere perfoonen; het zy door de wetgeevende magt, gekoomen?

Hier toe zullen voorbereidende middelen noodig zyn.

Bevoorens hebben wy onder de redenen, waar om onze Natie aan de nadeelige gewoonte van begraven, in Kerken en Steden, noch blyft hangen, aangetoond, dat zy in het algemeen noch niet genoeg overtuigd is van het fchadelyke, fchandelyke, bygeloovige, en onvoeglyke van dien.

Dat dit, zoo wel op de Overheid,

als op den gemeenen man, toegepast kan worden, is, dunkt my, ontegenzeggelyk. Ware dit zoo niet, zoude de Overheid, welke wy vooronderſtellen, dat voor het algemeen welzyn anders waakende is, lange 'er tegen moeten gezorgd hebben; doch daar aan mangelt het: waarom men hier op uit zal moeten zyn, dat men den eenen en anderen meer tragt te overreden en te overtuigen.

Dat men derhalven de voorbeelden der ſchadelykheid, vooräl in ons Land, meer en meer bekend doe worden. Waar toe het geval te Bruinisſe, hier voor aangehaald, mede tot een voorbeeld kan zyn, en andere meer.—— Van Parys werdt, niet lang geleden, ook een kragtig bewys der ſchadelykheid, van de Kerkhoven in de Steden gemeld, waar, in de nabuurſchap van de ſtraat *de la Lingerie*, op een Godsäkker, in het jaar 1779, eene menigte lyken, zelfs zeer diep, begraven zynde, de kelders, der na by gelegen huizen, daar door zoodanig beſmet en vergiftigd geworden zyn, dat 'er geen licht in wilde branden; en die 'er in kwamen, met de hevigſte toevallen werden aangedaan; ja de vochtigheid, welke op de muuren zat, zoo vergiftig was, dat eene metſelaar dezelve met zy-

zyne hand, aangeraakt hebbende, deeze eene geheele verdooving en gevoelloosheid onderging, vervolgens, met veel pyn en ſmerte, benevens den voorarm, opzwol, en blazen op de huid kwamen, waar uit eene ſcherp-bytende vochtigheid te voorſchyn kwam, welke eene geheele vervelling van de opperhuid veroorzaakte (*w*). Deeze en dergelyke voorbeelden maake men meer bekend; men gebruike daar toe zulke ſchriften en boeken, die ook de minvermoogende lieden, en zelfs de gemeene man, in handen krygen: al ware het zelfs de Almanakken, waar in gewoonlyk ook een of ander Hiſtorie, of verhaal gevonden wordt, en welke by de meesten des volks geleezen worden. Op een en andere plaatſen in Gelderland heeft men, tot dergelyke einden, al voor eenige jaaren van de Almanakken dusdanig gebruik gemaakt, en daar in Ordonnantien, Reglementen enz., die het volk meerendeels onbekend waren, en waar naar het echter leeven en handelen moest, laaten drukken; ook nu en dan in Utrecht, alles met zeer goeden uitſlag; ja men herinnere zich, wat nut het gehad hebbe, dat men, ſedert zeker

(*w*) Zie *Geneesk. Jaarb.* v. *D.* II. *St. bladz.* 70.

ker geleerd man daar toe aanleiding gegeeven heeft (x), ſommige wetten in Zeeland in de Almanakken heeft laaten drukken. Dus zelfs dit middel niet ongehoord, niet nieuw, zoude zyn, maar voor een gepast middel te houden is, waar door men tot kennis van den gemeenen man brengen kan, dat anders voor hem meeſtal verborgen blyft; en door deezen weg zoude hy ook van het noodzaakelyke van het begraven der dooden, buiten de Steden en Kerken, noch eens overreed kunnen worden.

Ik beken, dat het wel moeielyker zal zyn, oude-lieden, die het meest aan vooroordeelen gekleefd blyven, te overtuigen, zoodanig dat deeze zelve die nadeelige gewoonte helpen afſchaffen; en dat, zoo de wetgeevende magt die niet geheel opruime, of zoo ſchielyk niet, als wel zoude kunnen, daar toe de handen aan het werk ſloeg, het wel ſchynen zoude, of de bekendmaaking van het ſchadelyke enz. niet veel uitwerking deed, maar intusſchen zal het toch op jongere lieden wel eenigen invloed maaken.

Waarom men zich al meer en meer be-

(x) Zie Gedachten over het ſamenſtel onzer bedenkelyke burgerlyke regtsgeleerdheden, gedrukt te Goes, 1777.

behoore te bevlytigen, om het der jeugd al vroeg in te ſcherpen. Hier toe, denk ik, dat mede tot een middel zal kunnen dienen, dat men het plaatſe in een of ander Schoolboek; of ook, dat men een byzonder Boekje, het zy onder den titul van *oude en hedendaagſche wyze van begraven der Dooden* enz. of een anderen, daar over ſchryve, tot een leerboek in de Schoolen, even als het onlangs uitgekoomene *Vaderlandsch* A. B. *Boek*; *Catechismus voor de Jeugd* enz. In zulk een Boekje konde men het ſchadelyke, ſchandelyke, verkeerde en ongepaste van het begraven, in Kerken en Steden, en het pryzenswaardige van het tegenovergeſtelde, met eenige verhaalen van het gebeurde in ons Vaderland en elders, kortlyk voorſtellen, en ter navolging van het laatſte, elk opwekken, zelfs met byvoeging van eenige prentjes: by voorbeeld, de wyze van begraven der Ouden, vooräl der eerſte Christenen; de begraafplaatſen by Scheveningen en te Zuilen; Lykſtatien van byzondere Perſoonen, vooräl der Aanzienlyken, die hierom buiten begraven worden; het gebeurde te Bruinisſe, enz., met gepaste Vaarsjes 'er onder.

Om nu zulke Boekjes ſchielyk algemeen te maaken, zoude een of ander Genootſchap die voor zyne reekening kunnen laaten drukken, en aan zyne Correſpondenten rond zenden, om aan veelen, vooräl aan de Kinderen in de Schoolen, om niet uit te deelen: even als de Oeconomiſche Tak onlangs een Boekje: behelzende *Raadgeevingen van Dr.* L. BIKKER, *om zich tegen de voor- en najaarsziekten, rot- en galkoortſen, en roodenloop te behoeden, en 'er zich van te geneezen*, algemeen gemaakt heeft.— Op zulk eene wyze zoude dergelyk Boekje veel nut kunnen doen. En— daar het, in de Schoolen, in gebruik brengen van nieuwe Boekjes, by de Meesters, die aan hunne oude gewoon zyn, veeltyds zwaarigheid baart: zoude men aan hun ook eenige dier boekjes om niet kunnen zenden, met vryheid, om ze vervolgens aan hunne leerlingen, voor zekeren prys, te verkoopen, waar door zy te meer aangemoedigd zouden worden, om die in gebruik te brengen.— Boven dien zoude men zulke Meesters ook noch door beloonigen daar toe kunnen uitlokken.

Welk een invloed het leeren in, en leezen van zulke Schoolboekjes op de har-

harten der jeugd maakt, behoeve ik hier niet te betoogen: dit is kennelyk genoeg; en de zoogenaamde Franſche Tyranny, een Schoolboekje voorheen gebruikt, is 'er een ſpreekend bewys van: daar het zelve zulk een afkeer en haat, tegen die natie, veelen onzer Landgenooten heeft ingeboezemd, dat, ofſchoon zy nu onze Bondgenooten, ja onze Weldoeners zyn, dezelve by ſommigen noch voortduurt.

De Leermeesters, vooräl der Latynſche Schoolen, moesten ter overtuiging van de jeugd, aan hun toebetrouwd, het hunne ook zoeken toe te brengen, en daar toe opgeſpoord worden. Deeze zouden dat kunnen bevorderen, door hunne leerlingen op te geeven *Themata*, over de ſchadelykheid van het begraven, in Kerken en Steden; over de gewoonte der ouden, der eerſte Christenen; over de tegenwoordige, uit bygeloof ingeſloopene, gewoonte, en het begin der hervorming, door de reeds voor handen zynde voorbeelden, aangetoond; ja door deeze ſtoffe tot een onderwerp van Oratien, die door de leerlingen gehouden worden, te gebruiken, liever als daar toe, veeltyds oude afgewerkte, ſtoffen, welke weinig of geen nut doen, te neemen. De

De Profesforen, op de hooge en andere Schoolen, moesten ook *Theſis*, over de ſchadelykheid en ongerymdheid deezer gewoonte, en het noodzaakelyke der hervorming, meer laaten *defendeeren*, en voorts allerwegen, by alle gelegenheden, in hunne lesſen het voorhouden.

Wanneer dit een en ander, in ons Land, hier en daar geſchied le, zoude de zaak zelve niet alleen der jeugd ingeprent, maar ook daar door meer en meer openbaar, en ter overweeging aan de aandagt der hoorders gebragt kunnen worden.

En om zulks noch meer in het algemeen te doen, moesten de Predikanten, by deeze en geene gelegenheden, in hunne Predikatien, 'er van gewaagen, en het ſchadelyke, ongepaste en bygeloovige enz. der gemeente voorſtellen, en op eene hervorming aandringen. Die gelegenheden behoeven niet opgezocht te worden, zy zyn 'er dagelyks: hoe meenige lyk-predikatie wordt niet gedaan? Jaarlyks wordt 'er gepredikt over de begravenis van Christus, zoo in de lydensſtoffen, als over den Heidelbergſchen Catechismus: welke eene gepaste aanleiding daar toe is hier te vinden! Die

Heer

Heer van leeven en dood werd buiten de Stad begraven: wie, en waar zyn nu in ons Land zyne navolgers daar in? Weinigen voorwaar! ſchoon allen naarzynen naam genoemd en hervormde van het oude bygeloof hieten, het geen echter de meesten noch in het begraven hunner dooden blyven aankleven. Moestenze niet liever, het voorbeeld van onzen Heer en Meester, en der eerſte Christenen, die in geene Kerken begraven werden, daar in navolgen? enz. Deeze en dergelyke aanmerkingen zouden op zulke ſtoffen, ter betragting, te regt mede paſſen. En waarom zouden de Predikanten, vooräl die 'er van overtuigd zyn, in dewelke eene nalaatigheid onverſchoonelyk is, geene gelegenheden kunnen en mogen opzoeken, om 'er nu en dan eens opzettelyk over te handelen? Het ſtuk zelve is, denk ik, niet buiten hunnen kring. Het behoort ook tot het zedenkundige, het welk hunne post en pligt vooräl is, der gemeente voor te ſtellen, en haar daar in te verbeteren; voornaamlyk moeten zy tegen al wat bygeloovig hieten mag, of daar uit is voortgeſprooten, waaken. Dat geſchiedende, zouden de vooroordeelen, die noch by veelen plaats houden,

weg-

weggenomen kunnen worden: daar toch de Predikanten, onder het volk, veel al voor orakels gehouden worden; en het geen zy zeggen, dikwils veel meer ingang vindt, dan dat het door anderen met kragt van redenen betoogd wordt, het welk zy echter in deezen ook niet moeten verzuimen.

My heugt, eens een geächt Leeraar, in een voornaame plaats, te hebben hooren prediken, over Joſephs laatſte woorden *Geneſ.* L. *vers* 24 en *volg.* Die maakte, in zyne toepaſſing, eenige aanmerkingen, ter leering: onder anderen ook van de noodzaakelykheid en geöorlofdheid van Testament maaken, en het gevaarlyke van zulks uit te ſtellen. Maar dagt my, zoude het hier ook niet alzoo wel, ja meer te pas gekoomen zyn, aanmerkingen over het begraven der lyken in Kerken en Steden te maaken! enz. Dit wil ik alhier maar aangehaald hebben, om aan te toonen, dat 'er gelegenheid genoeg is, dat die Heeren 'er zich op zouden kunnen toeleggen; ja wilde ik dit noch breeder doen, ik zoude een geheele lyst van texten, ook veelen, die dagelyks gepredikt worden, kunnen opgeeven: doch zal die liever aan de keuze en het doorzigt van die Heeren overlaaten. 'Er

'Er zyn ook noch verſcheidene verhandelingen, over deeze ſtoffe in het Latyn, en Fransch, geſchreven, waar van ik hier voor eenige aangehaald heb: deeze zoude men ook in onze Landstaal kunnen overzetten, uitgeeven en alzoo onder den minkundigen meer bekend doen worden; of eene verzameling daar van maaken en uitgeeven; voorāl zoude ik aanraden, de ſchoone en treffelyke verhandeling van den Heer TE WATER byzonder uit te geeven, en die zoo te laaten drukken, dat ze voor ieder een, om een geringen prys, te verkrygen was; of dat ze, voor kosten van een of ander Genootſchap, alzoo gedrukt, en even als de *Raadgeevingen van Dr.* BIKKER, om niet, algemeen gemaakt wierde. Het zelfde zoude men ook met de ſchoonvloeiende en aandoenlyke redenvoering van den Heer KLUIT kunnen doen; en by het een of ander iets van de vertoogen uit den *Artz van* UNZER kunnen byvoegen.

Voorts, wordt 'er hier of daar, in ons Land, iemand, vooräl van aanzien, buiten eene Stad, het zy op een daar toe bereid Kerkhof, of byzondere plaats, begraven, men laate zulke gevallen,

daar

daar ze noch zeldſaam zyn, niet onbekend, maar melde die meer, en gebruike daar toe de dagelykſche Couranten en nieuwspapieren, met byvoeging der reden, en aanmoediging ter navolging, gelyk ik in eene Nederlandſche Courant (*y*), zoo eens van Toulouſe gemeld gevonden heb, dat aldaar, op het Kerkhof, de Burg-Graaf en Ridder DE THISUN begraven was, zonder dat het voor dien aanzienlyken man eenigzins vernederend gevonden werdt, naast den Armen begraven te worden.

En zulks doe men ook vooräl, wanneer deeze of geene byzondere perſoon, of gemeente: of uit overtuiging van het ſchadelyke van het begraven, in Kerken en Steden; of door nayver, eene byzondere begraafplaats daar buiten heeft laaten vervaardigen.

Ook behoorden derzulken loffelyke poogingen, niet alleen gepreezen, maar ook beloond te worden, om anderen daar toe mede aan te moedigen. Pryzenswaardig is daar in, het zoo nuttige Genootſchap van den Oeconomiſchen Tak, het welk de Hoog Welgeb. Heere VAN ZUILEN, over zynen yver, in het beſtellen van eene begraafplaats, te Zui-

(*y*) *Van den* 20. *Octobre* 1783.

Zuilen, met eenen Eer-penning vereerd heeft; en dus met een goed voorbeeld andere Genootſchappen is voorgegaan.

En het zoude zeer nuttig zyn, dat het zelfde Genootſchap, of een ander, pryzen uitloofde aan de zulken, die byzondere begraafplaatſen, buiten de Steden, wilden inſtellen.

Ja dat, gelyk het Zeeuwſch Genootſchap nu heeft willen goedvinden, eene prysvraag daar van te maaken, elk Genootſchap het zyne, ter verdere bevordering, mede in het werk ſtelde.

Waar toe zoude kunnen dienen, dat men ieder lid van het zelve opſpoorde, om alles, wat tot bevordering eener hervorminge kan ſtrekken, elk in zynen kring, in het werk te ſtellen, om by alle gelegenheden zynen evenmenſch, wie hy ook zy, van het ſchadelyke en onbetamelyke van het begraven, in Kerken en Steden, te poogen te overreeden.

Deeze leden immers zyn verpligt, met dezelve mede te werken tot alles, wat tot het algemeen nut bevorderlyk kan zyn, en hebben zich daar toe, by het verkrygen van hun lidmaatſchap in het Genootſchap, verbonden. Door andere Genootſchappen, ook van den Oeconomiſchen Tak, zoude dit mede kun-

nen geſchieden, en de leden daar toe opgeſpoord en gehouden worden.

Deeze en dergelyke middelen, ter meerdere bekendmaaking, onderregting, overtuiging en opwekking gebezigd wordende, vleije ik my, dat onze Natie daar door zich met ter tyd zoude laaten overtuigen; en, offchoon de Overheid al noch mogte draalen, haare magt, ter geheele hervorming, te gebruiken, 'er veelen in ons land zouden gevonden worden, de een voor, de ander na, die zich en de hunnen, in geene Kerken en Steden, meer zouden laaten begraven, maar daar toe begraafplaatfen buiten dezelve kiezen en aanleggen.

Het is waar, in het aanleggen van zulke begraafplaatfen, ook meer voor het algemeen geſchikt, blyft wel eene zwaarigheid: waar van daan de kosten daar toe te vinden? Om dat veelen, anders noch al welgezind, daar tegen opzien, en minvermoogenden die niet kunnen draagen. Hierom heb ik wel eens gedacht, een byzonder Genootſchap, even als de Maatſchappye, ter behoud van Drenkelingen te Amſteldam, daar toe op te richten: ieder lid daar van konde jaarlyks, zeker te bepaalene Som, contribuëeren, en hier uit zouden eenige kosten,

ten, of een gedeelte van dien, ter verligting van minvermoogenden kunnen gevonden worden: doch dit ontwerp is my, in de uitvoering, tot hier toe moeijelyk gebleeven: uit vreeze, dat by eene algemeener overgang tot het maaken, van zoo veele begraafplaatſen buiten zoo veele Steden, als wy in ons Vaderland hebben, de uitteloovene kosten te groot zouden worden, en daar toe de contributien niet toereikende zyn. Dus zulk een Genootſchap, hoe wel 'er in de beginſels al veel hoope ware, niet lange ſtand zoude houden: echter heb ik den moed noch niet geheel opgegeeven, terwyl 'er noch hoope overblyft, dat, als men maar hier en daar, ieder in zynen kring, meer werkte tot hervorming, het zoms zoo geheel lang niet aanloopen zoude, of de wetgeevende magt, door deeze en geene voorbereidende middelen overtuigd wordende, zoude de handen ook wel aan het werk ſlaan, en dan zou zulk een Genootſchap niet meer, immers overäl niet, noodig zyn. Men zoude het derhalven mede, als een voorbereidend middel, kunnen beproeven, al ware het dan maar voor eenen zekeren tyd van jaaren, in dewelke men belooningen voor dezulken, die

begraafplaatſen buiten de Steden ſtichtten, uitloofde.—— Zoo de Oeconomiſche Tak dat op zich geliefde te neemen, zoude die 'er niet minder eer mede inleggen, als met zyne andere pryzenswaardige poogingen. Dit Genootſchap is ſterk, en konde het de onkosten, uit zyne tegenswoordige kas, niet vinden, het zoude den Leden kunnen aanſchryven en beweegen, om eene byzondere contributie daar toe vrywillig op te brengen. Door de meenigte van dien, terwyl ik my vleije, dat 'er onder dezelven noch al zyn, die overtuigd zyn, en de meesten in gegoede lieden beſtaan, zoude dat noch al wat kunnen bybrengen.

Byzondere perſoonen, die van het gepaste en noodzaakelyke, ter hervorming, overreed zyn; vooräl de ryken, moesten zich ook meer bevlytigen, om niet alleen meer begraafplaatſen voor zich en de hunnen te beſtellen; maar ook daar toe anderen op te ſpooren; inſchryvingen te laaten doen, en verbindtenisſen te ſaamen te maaken, met aanſpooring van, en vryheidgeeving aan minvermoogenden, om ook aldaar te willen begraven worden, en deezen hier door 'er toe op te wekken, zelfs

met

met belooningen. Zulke poogingen zouden ook veel vermoogen; en het begraven, buiten de Kerken en Steden, al meer en meer doen gewoon worden. Zoo weet ik van een Vriend, die, voorneemens zynde, om zich by een landgoed, eene begraafplaats te beſchikken, en daar over met eenen arbeider zich in geſprek begeevende, deezen overhaalde, om 'er zich ook te laaten begraven, onder voorwaarde, dat hy 'er iets, by voorbeeld, de kist of dergelyk, toe betaalen zoude, het welk hy hem toeſtondt: in die verwagting, dat het alzoo allengskens al meer en meer in de gewoonte koomen zoude.

Waren 'er veelen, die zulke aanmoedigingen durfden waagen, ik geloof zeker, dat de hervorming ſpoediger zoude bevorderd worden.

Dan, daar alle de voorgeſtelde middelen, noch maar het werk van byzondere perſoonen zyn, zal men my hier wel tegenwerpen: datze niet alleen zoo veel tyd zullen vereisſchen, eerze eene geheele hervorming maaken; maar ook mogelyk die nooit geheel te boven koomen, uit vreeze, dat zoo lange het begraven, in Steden en Kerken, geöorlofd blyft, 'er noch zullen gevonden

worden, die het zelve blyven aankleeven.

Ik beken, dat het oneindig nuttiger zoude zyn, dat de Overheid haare magt, ter geheele hervorming, gebruikte, daar deeze, daar door in eens meer zoude kunnen afdoen, dan duizend anderen, door hunne voorbeelden en poogingen.— Om zulk eene hervorming, door de Overheid, te helpen bevorderen, zyn 'er ook noch middelen, waar van wy ſtraks zullen handelen.— Doch intusſchen blyft het my zeker, dat wierden de reeds gemelde middelen, ter overtuiging en opwekking van onze Natie, en ter bevordering van byzondere begraafplaatſen, door byzondere perſoonen, aan te richten, meer aangewend, het dan ook meer ter ooren van de Overheid, welke in ons Land uit zoo veele leden beſtaat, zoude koomen; en dezelve mede overtuigen, en tot nayver opwekken, om eens met kragt, door haare wetgeevende magt, eene hervorming te weeg te brengen.

Hier toe heb ik bevoorens reeds, onder de opgegeevene redenen, aangemerkt: dat het, naar de geſteldheid van onze Republyk, moeijelyker, als elders, zynde, oude gewoonten en wetten te ver-

an-

anderen, 'er noch geene middelen, noch aanleidende, noch toereikende, of noch welberaadene, genoeg zyn ingeſteld, die zulks hebben kunnen te weeg brengen. Want het geen op eene en andere plaats reeds ingeſteld is; is waarlyk van dien aart geweest.— Wat te Zwoll reeds in 1779. geſchied is, is hier vóór *bladz:* 15 aangeſtipt; en is dit noch van geen gewenſcht gevolg geweest, ik twyffel geenzins, of het heeft alleen hier aan gemangeld, dat de Magiſtraat dier plaats, van de ſchadelykheid deezer gewoonte, en de noodzaakelykheid der hervorming, noch niet genoegſaam overtuigd geweest is: anders hadt zy, immers zoo men zich een regt denkbeeld van haar voorſtelle, om in dit opzigt mede, ten algemeen welzyn, te willen medewerken, ook hier in, op het verzoek van die braave en weldenkende Ingezeetenen, acht gegeeven, en was naar haar pligt lange daar toe behulpſaam geweest, waar van ik echter noch niets vernoomen heb.— Het geen te Arnhem in 1783. gebeurd is, verdient niet minder onze oplettendheid.— Aldaar hadt de Magiſtraat, buiten de Stad, een keurige begraafplaats, omringd met eenen hoogen muur; en deszelfs ingang, met

een fraay yzeren hek, verfierd, laaten maaken: doch 'er was pas noch maar één lyk, ik meen, van eene Sergeants vrouw, van het Regiment van Baden-Durlach, begraven, of het gemeene volk kwam, korten tyd daar na, op de been, haalde dat lyk weder daar van daan, begroef het in de Stad, en vernielde het hek en de muuren, van die fraaije begraafplaats.— Zulk een geval dus, is, zegt men, geſchikt, om anderen van zulke poogingen af te ſchrikken. Doch dit zal alleen hegten op de zulken, die van de waare omſtandigheden der zaak niet genoeg onderregt, en in waan zyn, als of zulks alleen daar van daan gekoomen ware, dat het volk niet buiten, maar binnen de Stad, zoude willen begraven worden, en de begraafplaatſen buiten de Stad afkeurde; en die daarom vreezen, dat 'er in gevallen van verandering, van de plaats der begravenisſen, geduurig oproer zoude te duchten zyn: Want, als men de omſtandigheden, van zaak en tyd, regt in acht neemt, zal men bevinden, dat het daar aan niet toe te ſchryven is.— Ik heb, kort na het voorgevallen was, by zekere gelegenheid, eene reis derwaards gemaakt, en alles naauwkeurig opgenoomen. De verniel-

nielde begraafplaats heb ik, niet zonder aandoening, aanſchouwd. Met myn gantſche hart moest ik zulk een oproerige daad van het gemeen afkeuren: maar het meest beklaagde ik, dat, daar het ſtichten van dezelve, aan die plaats reeds zoo ver gekoomen was, zulk een pryzenswaardige daad, zoo ongelukkig uitgevallen was; ja dat, gelyk ik verder hoorde, het niet beter ingeſteld was geworden: want hier aan voornaamlyk moet al dat gewoel, over deeze begraafplaats, toegeſchreeven worden. Immers van veelen, die by my geloof verdienen, ben ik onderregt, dat de Gemeente aldaar, niet tegen het begraven buiten de Stad, was; noch hierom het vernielen van die begraafplaats geſchied was; en zelfs hadt men toen noch hoope, dat het 'er noch eens beter toe in geſteld zoude worden: doch dat het oproer voorgevallen was, in eenen tyd, dat de Magiſtraat en Gemeente in andere ſtukken, waar over hedendaagſch meer verſchillen gevonden worden, zeer onéén waren; dat de Magiſtraat een gedeelte van het oude Kerkhof, in de Stad, aan eenen Jood verkocht hadt, buiten toeſtemming der Gemeente; dat deeze Jood daar van een plaats of tuin

gemaakt hadt; en by het omdelven van dezelve, de daar geleegen hebbende beenderen der burgeren voor-ouders, van daar hadt laaten voeren, en, zoo men zeide, in of aan den Rhyn brengen: dat dit vooräl aan het volk, dat in deeze tyds omſtandigheden reeds aan het woelen was, gelegenheid daar toe gegeeven, en zy het op die nieuwe begraafplaats verhaald hadt: dat ook de Magiſtraat het begraven op deeze nieuwe plaats wel voor allen, die zulks zouden begeeren, opengeſteld hadt, maar dat zy belast hadt, dat, daar het toen een tyd was, dat de beſmettelyke roode loop daar regeerde, de Armen en minvermoogenden daar moesten begraven worden: het begraven in de Kerk voor anderen noch toelaatende; dat ook in deezen zelven tyd de Aanzienlyken, zelfs die aan dezelve beſmettelyke ziekte geſtorven waren, noch in de Kerk waren begraven; en dat dit het volk al mede zeer in het oog geloopen hadt: dat al verder de plaats, die ter begraving aldaar gekoozen was, daar toe ook niet al te wel geſchikt was: als zynde geleegen nevens die, waar veele paarden en beesten voorheen begraven waren; en waar noch de vuilnis uit de

Stad

Stad gelegd wordt; ja een gedeelte daar van tot die begraafplaats gebruikt: waar op het volk, in die waan zynde, dat dezelve alleen voor het gemeen was, zeer gevallen was. Het blykt dus, dat zulk een mislukken, meer aan eene niet beraadene, en niet omzigtig genoeg ingeſtelde beſchikking, dan aan de zaak zelve, te wyten is; en dat zulke gevolgen niet te duchten zyn, wanneer het met meer beleid en vooruitzigt geſchiedt. Immers de Aanzienlyken moesten in het begraven aldaar voorgegaan zyn; en dit geſchied zynde, zoude het volk in den waan niet gekoomen zyn, dat die zich te veel wilden onderſcheiden; en dat de minaanzienlyken, alleen buiten de Stad, by of naast doode krengen en vuilnis moesten begraven worden. Ook moest men geheel andere zorg, voor het oude Kerkhof, in de Stad, gedraagen hebben. 'Er waren toch wel andere middelen toe; ja, gelyk men aldaar gewild hadt, hadt de Magiſtraat wel wat meer communicatief met de gemeente, of die dezelve, naar de conſtitutie haarer regeering, aldaar repræſenteeren, mogen handelen. Gantſch anders heeft de Heer VAN ZUILEN gehandeld: Deeze heeft de Gemeente van die plaats 'er over gekend,

kend, en het is Zyn Hoog Welgeb. gelukt. Doch die van Arnhem deeden dit niet, en de Ingezeetenen waren allezins op hunne Regeering geſtoord: zoo dat, al ware het geſticht van eenen anderen aart geweest, het zoude het zelfde geweest zyn, en hing juist niet af van eene begraafplaats buiten de Stad; waar voor men aldaar, zelfs in het algemeen, ſcheen te zyn.— Het veranderen dus van het oude Kerkhof in de Stad; het verkoopen van een gedeelte daar van, zonder toeſtemming der Gemeente, en noch wel aan eenen Jood: waar tegen toch, gelyk wy bevoorens gezien hebben, de Natie zoo veel heeft; het vervoeren der doodsbeenderen; de plaatsgeſteldheid; en de tydsomſtandigheden, zyn 'er veel meer oorzaak van, en aanleiding toe geweest: zynde dit in het volgende jaar noch meer gebleeken, toen men, om het oude Kerkhof weer in voorigen ſtaat te brengen, noch al meer gewoeld heeft, en 'er zelfs weer een nieuw oproer geweest is.

Om dat het voorgemelde Arnhemſch geval, wyd en zyd, zoo veel gerucht gemaakt heeft, heb ik het zelve hier wat in het breede, in zyn ſaamenhang, moeten opgeeven: ten einde de zulken, die

die anders wel gezind zyn, door niet genoegſaame onderregting van het zelve, daar door van hunne goede oogmerken niet verder afgeſchrikt mogen worden: gelyk my al reeds meermaalen gebleeken is, dat het al by veelen, door gebrek aan onderregting, gehad heeft; en op dat het, by het inſtellen van eene of andere begraafplaats, buiten de Stad, altyd zyn moge tot een baaken, om met meer omzigtigheid daar in te werk te gaan (z).

Zal

(z) Het geen ik over dat Arnhemſch geval hier gemeld heb, had ik uit mondelinge berichten aldaar bekoomen; na dat dit Antwoord reeds gereed was, vond ik het beſchreeven, in de *Vaderl. Hiſtor. beſchr. van deezen tyd*, welke by IZ. DE JONGH en WYN. WYNANDS, te Amſt. met ſtukjes uitgegeeven wordt, en hier over verdient nageleezen te worden, *No.* 35. *D.* X. *bladz.* 263. *en volgg.* Aldaar wordt onder anderen ook verhaald, dat de Magiſtraat een bevel hadt doen afkondigen: dat de Armen der Diaconie, of zulken, die geen graf konden koopen, voortaan op die nieuwe begraafplaats zouden worden begraven: dat dit, en het ongenoegen der gezwooren Gemeente van de Stad, over de verdonkerde voorrechten van den burger, enz. zeer veel oproer maakte, en daar over een gemor kwam, niet te ſtillen, dan ten ware de Magiſtraat zich verpligtte, om, indien zy, of iemand van hunne familie, overleed, die als dan, zonder aanzien van perſoonen, ook aldaar zouden moeten begraven worden: doch dat dit zeer onvoorzigtig werdt afgeſlaagen; en dat toen het

ge-

Zal toch eene Overheid haar gezag tot het beſtellen, en in trein brengen, van begraafplaatſen buiten de Steden, gebruiken, uit overtuiginge, dat dezelve in Kerken en Steden nadeelig zyn: dan zoude dat moeten dienen, of tot afſchaffing van deeze nadeelige gewoonte, immers, zonder dit, kanze aan het bedoelde oogmerk niet daadelyk voldoen; of ware zy al van begrip, dat het begraven in de Kerken en Steden niet eensklaps moeste verboden, maar, door het bezorgen van begraafplaatſen, buiten Steden en Kerken, (waar toe ik vermeen, dat zy ten hoogſten verpligt is, en dit haar op het ernſtigſte aangeraaden mag worden: op dat niemand, die overtuigd is, verder, als gedwongen blyve, zyne dooden in Kerk en Stad te begraven, maar gelegenheid hebbe, dat even gemaklyk buiten te doen), allengskes afgeſchaft worden; dan

gemeen begon te ſaamen te rotten, ſterke maatregelen daar tegen werden geſteld, en ongelukkig, dien avond, de voorn. Sergeants vrouw, niet tegenſtaande 'er reeds voor haar, in de St. Jans Kerk een graf gekocht, en gereed was, op eene zonderlinge wyze, op de nieuwe begraafplaats begraven, en aldaar eenigen tyd bewaakt werdt, enz. Alles ten blyke derhalven, dat het oproer niet ſlegts ter oorzaake van de nieuwe begraafplaats, maar uit veele andere redenen meer, voortgekoomen is.

dan hebbe zy ook noch wel toe te zien, dat dezelve niet eerst voor den geringeren en minvermoogenden flegts beftemd werden, maar dat de Aanzienlyken des Lands den minderen met hun voorbeeld voorgaan, wanneer 'er meer hoope zoude zyn, dat zy door den geringeren gevolgd zullen worden, en alzoo allengskes het begraven, in Kerken en Steden, uit het gebruik raaken.

Ik wil wel toegeeven, en ben 'er niet tegen, dat, gelyk 'er tusfchen Aanzienlyken en Geringen, Ryken en Armen, in het leeven, onderfcheid is, en zyn moet, (dit vereifcht de welgeregeldheid eener Maatfchappy), dat ook alzoo in het begraven der dooden eenig onderfcheid mag ftand grypen, hoe wel noch aanzien, noch eer, iemand nadaalt in het graf. Doch ik kan niet zien, dat zulks zoo zeer aan de byzonderheid der plaats verbonden behoeft te zyn.

Het onderfcheid, dat men in begraafplaatfen in de Kerken in acht neemt, is ook zoo groot niet. Eenen minder burger begraaft men daar naast eenen Aanzienlykeren; doch de meer behoeftigen en Armen op de Kerkhoven. En zulk of dergelyk onderfcheid alleen zoude men ook kunnen behouden, op de

in

in te ſtellen begraafplaatſen, buiten de Steden, houdende op dezelve een byzonder vak voor de laatstgemelden.

Dit zoude, naar myne gedachten, genoeg zyn, zonder dat het behoeve, dat men voor den Armen en Ryken eene byzonder afgeleegen begraafplaats maake, kunnende ik daar in met den Heer TE WATER (*a*) niet inſtemmen, maar het veel beter achtende maar ééne geheele algemeene begraafplaats te maaken, waar, en Ryken, en Armen, begraven worden; doch dat zich alleen, door graven en grafkelders, naar ieders verkiezing, en door byzondere vakken, onderſcheidt, even als nu de Kerken en Kerkhoven. Daar door, geloof ik, kan de zwakheid der Aanzienlyken genoeg te gemoet gekoomen, en zal de gemeene man zoo niet afgeſchrikt, maar eerder te vrede geſteld, worden.

Voorts wil ik de Overheid wel overlaaten te bepaalen, wat het best zy, op haar gezag eerst begraafplaatſen buiten de Steden te maaken, en, door goede voorbeelden, van daar te begraven, de ingezeetenen eerst daar aan te gewennen; en het begraven in de Kerken en Ste-

(*a*) *d. l. bladz: 665. en volgg.* doch Zie *Job* III. byzonder *vs.* 19.

Steden, by proviſie aan de vrye keuze van elk over te laaten, dan het zelve direct te verbieden, en het begraven van allen buiten te ordonneeren. In het eerſte geval zoude zy op het begraven, in Kerken en Steden, eene hooger belasting kunnen leggen, en het zelve daar buiten door mindere belastingen, faciliteeren: doch ik twyffel echter niet, of wie onbevooroordeeld denkt, zal met my inſtemmen, dat het veel nuttiger zoude zyn, en meer aan het oogmerk en algemeen welzyn voldoen, dat by het inſtellen van begraafplaatſen buiten de Steden, het begraven, in Kerken en Steden, geheel afgeſchaft en verboden wierde.

Om nu dit te bevorderen, zullen ook voorbereidende middelen in het werk moeten geſteld worden. Op Staatsvergaderingen zoude het moeten voorgeſteld worden: dit kon door een lid van dezelve geſchieden; ook zouden de ingezetenen daar toe, met aantooninge van het noodzaakelyke, beleefde addreſſen kunnen maaken: het zy aan de Staaten direct; of aan de Magiſtraaten van hunne Stad, om zelfs, (want veele Steden in zulke en andere zaaken van Politie, waar voor men ook dit houdt, zelve de

beſtiering hebben) het begraven buiten haare Stad in te voeren; of anders om het in Staatsvergaderingen te proponeeren. Dus doende, zal het een poinct van onderzoek en deliberatie worden; en daar iedere Provincie Souverain op zich zelve is, moest 'er maar één voorgaan. Mogelyk, gelyk het in veele andere gevallen gegaan is, zouden de andere wel volgen, en het algemeen worden.—— Zoo het mogelyk ware, dat men het in de vergadering der Staaten Generaal behandelde, zoude zulks noch beter, en meer algemeen kunnen geſchieden. En waarom zoude dit toch niet mogen zyn? Ieder der Provincien zoude het niet te min in de haare kunnen behandelen, en dus het beſtel van eene hervorming, over de algemeene Provincien, niet tegen ieders Souverainiteit ſtryden. De zaak zelve is 'er ook niet ongeſchikt toe: men weet, hoe het, weinige jaaren geleden, met de nieuwe Pſalm-berymíng gegaan is; welke nochtans van oneindig meer omſlag was, als in deezen zal behoeven. Andere voorbeelden zal ik, om my te bekorten, niet aanhaalen.

Ter opſpooring en aanmoediging, moest een of ander Genootſchap præmi-

miën uitlooven aan dien der Leden van de hooge Vergaderingen, die zulks met een goed gevolg, hier of daar, proponeerde; of die requesten daar toe, voor de Ingezetenen, vervaardigde en deedt ingeeven.

De Predikanten zouden in Clasſes en Synoden ook het hunne 'er kunnen toebrengen. Hier moestenze een lemma 'er over invoeren. Eene Clasſis kan het op het Synode doen: en daar zulks van het eene Synode aan het andere bekend gemaakt wordt, zoude het ook meer algemeen bekend, en overwogen worden; en van gevolg kunnen zyn, dat, door deeze, en dergelyke wegen, de Overheid vriendelyk konde overtuigd en overgehaald worden.

Zulk een nu, die het eerst zulk een lemma bevorderde, moest ook, door een præmie aangemoedigd worden.

Of zoo een of ander Genootſchap: ſtel eens de Oeconomiſche Tak, die de zaak, gelyk wy boven zagen, reeds goedgekeurd heeft, dien taak op zich wilde neemen: zoude deeze addreſſen by de byzondere Staaten kunnen maaken, even als door de Maatſchappy, ter behoud der Drenkelingen, geſchied is.

Het Zeeuwſche Genootſchap, het

welk, door het opgeeven deezer vraag, getoond heeft, dat in deezen wel denkt, zoude het ook te regt kunnen doen; ja dit zoude 'er, myns bedunkens, het naaste toe zyn: daar het onder hen twee waardige Leden heeft, die het eerſte, mede hier te Lande, zoo treffelyk over deeze ſtoffe gehandeld hebben. Het zoude zulke addresſen aan zyne Leden, waar van 'er ook veelen Leden der Regeering zyn, kunnen toezenden, om ze verder te bevorderen. De Maatſchappy, tot behoud der Drenkelingen, deedt zoo, en is 'er wel in geſlaagd.

Dit Zeeuwſch Genootſchap heeft ook tot deszelfs Protector aan het hoofd Zyne Doorl. Hoogh. den Heere Erfſtadhouder. Deeze zoude, door zynen invloed veel ter hervorming kunnen te weeg brengen. De middelen daar toe zyn veelerlei, in dezelve wil ik geene bepaalingen maaken. Genoeg zoude het zyn, dat het door Zyne Hoogh. voorgeſteld wierde, en door deezen weg ter deliberatie der Staatsvergaderingen kwame. Deeze weg zoude noch de kortſte zyn: de Leden der Regeering, die van de ſchadelykheid van het begraven, in Steden en Kerken, of reeds overtuigd zyn, of noch overtuigd worden, zouden,

wel-

welke een wonder-tyd wy ook beleven, echter, want partyſchap mag in deezen niet te pas koomen, het beste van hunnen evenmenſch en het algemeen nut wel helpen bevorderen. Zyne Hoogh. derhalven moest, door den eenen of anderen weg, daar toe geperſuadeerd worden: Ik twyffel niet, of die menſchlievende Vorst zoude daar toe over te haalen zyn; en zal noch wel omringd zyn van veelen, omtrent deeze ſtoffe weldenkende en overtuigde lieden, die zyne Hoogheid in deezen raaden en opſpooren zouden. Ja ik geeve in bedenking, of het niet best ware, dat dit Genootſchap daar toe aan Zyne Hoogh. addres maakte: het zy om het ter Staatsvergadering te willen doen proponeeren; of, zoo het Genootſchap zelve daar addresſen maakte, met hoogst deszelfs invloed, die te onderſteunen: en zoo al het Genootſchap niet goedvondt, zulk een addres direct te maaken, het kent de edelmoedige principes van den Heere Baron VAN LYNDEN *tot Blitterswyk*, repraeſentant van Zyne Hoogh., als eerſte Edele van Zeeland: van de braave denkens wyze van dien Heer overtuigd, denk ik, dat in deezen ook noch iets goeds te verwachten zoude zyn, en Zyn

Hoog Ed: Geb. zich niet onttrekken zoude, het zyne 'er te helpen toebrengen.

Maar, zal men zeggen, zoo veele middelen! Ik beken het: doch daar ik van gedagten ben, dat de grootſte redenen, waarom het begraven, in Kerken en Steden, tot hier toe noch ſtand grypt, zyn, dat het, en Overheden, en Ingezetenen, veelen noch aan overtuigd te zyn van de ſchadelykheid, het ongepaste en bygeloovige van dien, mangelt; alsmede dat, om dezelve door de wetgeevende magt af te ſchaffen, noch niet genoeg in het werk geſteld is, geloove ik, dat men niets onbeproefd moet laaten, om dat heilzaam oogmerk eens te bereiken: zonder dat ik echter noodig zoude oordeelen, dat alle de opgegeeven middelen te gelyk zouden moeten gebruikt worden. Ik hebze uit zoo veele andere, die my noch voor oogen gekoomen zyn, als de beste, naar myne gedagten uytgekipt; en zoo doe een ieder in zynen kring met de opgegeevene; eene van dezelve, byzonder, om de zaak aan de Overheid, ter deliberatie en hervorming, te brengen, zal ſomtyds genoeg zyn; indien nochtans veelen op verſchillende wyzen medewerken,

ken, zal het des te meer kunnen doorgedrongen worden.

Vraagt men nu, wanneer deeze nadeelige gewoonte al afgeſchaft, en begraafplaatſen buiten de Steden ingeſteld zouden worden: op welke eene wyze dit het best ingerigt behoorde te worden, zoo dat 'er, noch Kerk, noch iemand, nadeel by lyde; en het eene algemeene goedkeuring wegdraage? Zie hier myne gedagten deswegen.

Men ſchikke tot eene begraafplaats buiten eene Stad, of plaats, waar in men maar ééne Kerk en Kerkhof heeft, waar men tot hier toe de dooden begroef, een ſtuk lands, ruim zoo groot, als de Kerk en het Kerkhof waren; of is het een grooter Stad, waarin men veele Kerken en Kerkhoven heeft, men regele dat naar die allen; of maake 'er, dat ik noch beter keure, verſcheidene: buiten een of twee poorten, by voorbeeld één Men zorge, dat die plaats niet te digt by de Stad zy, op dat het aan het oogmerk voldoe; en 'er niet mede gaa, als met de *Puticuli* by de Romeinen, tot eene begraafplaats der Armen, even buiten de Stad, geſchikt, welke, door de nabyheid, aan de gezondheid der Burgers in de Stad nadeelig bevonden werden;

en door Keizer Augustus hebben moeten veranderd worden. Dan echter moet het ook niet te ver van de Stad af zyn, om het draagen der lyken, (want toch de meesten te voet, zoo men zegt, begraven worden), niet te bezwaarlyk te maaken (*b*); en niet te min op eene luchtige plaats, waar de wind door waaijen kan;

(*b*) Dat de begravenisfen naar zulk eene plaats direct geschieden, denk ik, dat beter zoude zyn, dan dat men eerst de lyken, met de gewoone plegtigheden, naar de Kerken brenge; die daar eenige uuren liet blyven, en vervolgens van daar overbrenge naar de begraafplaats buiten, gelyk de Hr. TE WATER *d. l. bladz.* 667, in navolging van den Hertog van Modena, die in zyn Plakaat aldaar aangehaald, ook zulke en dergelyke maatregelen voorschreef, heeft geöpperd. Doch met welneemen van zyn H: G: zoude dat eerst brengen der lyken naar de Kerk noch wat blyven smaaken na het bygeloovige; vooräl, als men in acht neemt, om welke reden het blyven staan der lyken, in de Roomschgezinde Landen, al noch gebezigd wordt. 2. Zoude de Kerk door sommige lyken kunnen besmet worden. 3 Zoude het weder overbrengen naar buiten meerder kosten baaren, waar tegen sommigen zullen opzien: de begravenisfen zyn in ons Land noch kostbaar genoeg. 4. Zoude de natie door het direct begraven naar buiten, in tegenwoordigheid van allen, die het bywoonen, daar aan meer gewennen; ja die aanzienlyk maaken; en daar en boven het zwak van veelen, willende weeten, waar de lyken van de hunnen blyven, meer te gemoet gekoomen worden: redenen, welke ik van zyn H: G: edelmoedigheid verwagte, dat Hy overweeging waardig achten zal.

kan; ook niet in een of ander afgeleegen hoek; of by eene plaats van vuilnis of krengen, waar door het Volk een afkeer zoude krygen: neen, maar op eene plaats, daar het aanzien verwekt, om alle vooroordeelen weg te neemen: het liefst aan den gemeenen weg, om te minder voor graffchennis bloot te zyn; en te meer ter beſchouwing en navolging te kunnen dienen: vercierende die, met zulk eenen ingang, poort en inſcriptie ten teeken welk geſticht het zy, zoo als men verkiest.

Men omringe zulk eene plaats met eenen muur; of waar dit te kostbaar zoude zyn, men omgrave die met eene ruime gragt, en poote 'er, tot cieraad en eene omheining, eene haage van binnen rondsom.—— Het beplanten van dezelve, met opgaande boomen, zoude mede cierlyk zyn, doch zoo deeze den wind te veel afkeerde, om de Lucht te kunnen zuiveren, kan ik dit niet overal aanraaden. Waar de plaats luchtig, ruim, en groot is, zullen die niet ſchaden; doch by kleine en niet luchtige begraafplaatſen zoudenze zoms nadeelig kunnen zyn; ten ware men dacht, dat de Lucht door de boomen meer gezuiverd, dan beſmet, werde: over welke ſtoffe

het Provinciaal Utrechtſch Genootſchap der Kunſten en Wetenſchappen eene prysvraag opgegeeven, en onlangs den Eer-penning aan de Heeren W. V. BARNEVELD en J. F. MULLER toegewezen heeft, wier verhandeling ik met verlangen te gemoed zie, daar my berigt is, dat die vraag ſtellig beantwoord is: dat het planten van boomen, binnen en rondsom plaatſen, der gezondheid voordeelig, en daar van niet dan goede uitkoomſten te verwagten zouden zyn. Men verdeele zulk eene plaats in vakken, waar van 'er twee, de voornaamſte moeten zyn: het eene voor dezulken, die anders in de Kerk; en het andere voor die anders, op het Kerkhof, zouden begraven worden. Het eerſte verdeele men weder in zoo veele deelen, als 'er graffteden in de Kerk zyn, en men geeve elken Eigenaar van een graf, in de Kerk, 'er hier eene in de plaats. Denzelven zoude men daar voor iets kunnen laaten betaalen ter bekooming en overteekening van den eigendom, het welk niet vreemd kan voorkoomen, noch daar door iemand met recht zich benadeeld achten. Dergelyk is reeds omtrent de graven in de Kerken lang in gebruik geweest en noch. Wat is de Eigenaars

van

van dezelve al niet opgelegd? Dan eens moetenze hunnen eigendom en bewys van dien aangeeven: zelfs op pœne van verſtek; en worden dikwils, ô hoe vreemd klinkt dit niet! daar op alleen, buiten forme van proces, van hunnen eigendom by de minſte nalaatigheid ontzet; dan weer moetenze het verhoogen van dezelve betaalen; ja zelfs de vloer van de Kerk, welke zy niet verſlyten, onderhouden en repareeren. Leest men niet geduurig advertentien deswegen in de Couranten; zelfs met bepaaling der kosten van verhooging, gelyk noch onlangs van die in de Westerkerk te Amſteldam, tot vyf gulden van een enkel, en tien gulden van een dubbel graf: met byvoeging, dat de in ſtukken gebroken, of anders min bekwaame Zarken ten kosten der Eigenaars moesten herſteld worden (*c*). En is dit zoo in gebruik, gelyk het is, zoo, dat het veeltyds gewilig opgebragt wordt, wie, die wel denkt, zoude 'er dan meer tegen hebben, om by het overneemen van een graf buiten, ook iets dergelyk, dat meer ten algemeene nutte is, te betaalen, waar uit zoms de onkosten, wanneer die van het Land, of Stad, of Kerk, of door edelmoedige Ry-

(*c*) *Amſt.* en *Leid. cour.* 3 & 4 *Febr.* 1784.

Ryken en Aanzienlyken, dieze te ſamen opbrengen, al niet konden gevonden worden, zouden kunnen goed gemaakt worden.— Voorts geeve men de overige gedeelten of graven, die geene byzondere eigenaars hebben, aan de Kerk; of die, gelyk gemeenlyk, ook verſcheide graven in de Kerk hebbende, geeve men 'er zoo veele naar het getal der zulke, die zy in eigendom heeft. Men zoude ook naar de grootte van deeze nieuwe begraafplaats 'er noch eenigen, over het getal, in het eerſte vak, dat dan wat grooter zoude moeten vallen, kunnen maaken, om aan anderen, noch geene graven in de Kerk hebbende, die ze hier begeerden, te verkoopen, en des noods daar uit mede de kosten te vinden, of die aan de Kerk overlaaten. Het andere vak nu houde men tot het begraven van dezulken, die men anders gewoon was op het Kerkhof te begraven, om der mindere belastings wil, welke dan in dit vak ook minder zoude moeten zyn; ook konde men in dit vak eenige byzondere graven afteekenen, en den eigendom aan des begeerenden overgeeven, mits daar voor ook iets betaalende.

De toeëigening der graven aan de eige-

naars

naars konde men naar derzelver geboorte of rang ſchikken; of dat naar het lot doen; of liever naar de nummers, waar op hunne graven in de Kerk ſtaan. Dit zoude noch het minſte ongenoegen kunnen verwekken.—— De belastingen op het begraven, of zoo men het noemt, Kerkengerechtigheid, konden dezelve blyven, en die aan de Kerk even als anders betaald worden, zoo dat deeze 'er niets by behoefde te lyden. Alleenlyk diende de zwaare belasting, op die buiten de Stad begraven, waar die plaats heeft, afgeſchaft te worden; of alleen te pas gebragt, op die geenen, die buiten deeze nieuwe begraafplaats elders begraven worden. De beſtiering en het onderhoud van de nieuwe begraafplaats konde aan de Kerk, of deszelfs Beſtierders en Kerkmeesters, overgelaaten worden, op die zelfde wyze, als thans van de Kerk plaats heeft, met alle baaten en voordeelen daar van koomende, zoo dat ook deeze, noch Kosters noch Doodgravers, 'er iets by zouden behoeven te lyden, maar ook die hier dezelve blyven.—— Wilde iemand een Grafkelder op deeze nieuwe begraafplaats maaken, of die met Zarkſteenen of Pyramides vercieren, dit moest de eigenaars

in

in het eerst vryſtaan zonder eenige belasting: maar naderhand by het begraven van iemand, Eer-teekens oprigtende, zoude zulk een daar van ook eene belasting aan de Kerk kunnen betaalen, even als dit nu geſchiedt voor het ophangen van Wapenborden in de Kerk; het welk in de Kerk te doen ook noch konde vry blyven, hoe wel ik het liefst zag, dat daar in geen een van de zulken, waar van veele Kerken haast vol, en die ook zeer gevaarlyk zyn, meer gevonden werden; of dezelve beter aan de zyden en niet door de geheele Kerk door, zoo als nu, gerangſchikt werden. En eindelyk de oude begraafplaatſen in de Kerken, en op de Kerkhoven, moesten blyven liggen, en niet veranderd noch geroerd worden, maar geconſidereerd als *res nullius*, zaaken die niemand toekoomen, gelyk de Rechtsgeleerden zeggen: en op dit laatſte vereiſchte moest zorgvuldig acht geſlagen worden (*d*), zoo om beſmetting voor te koo-

(*d*) By eene Ordonnantie, nopens de begraafplaatſen en lykſtatien in het Koningryk Hungaryen, door de Keizerin Koningin in 1778 geëmaneerd, is, daar tegen ook uitdrukkelyk gezorgd, en bevolen, dat de oude Kerkhoven, welke van geen gebruik meer zyn, niet mogen geroerd noch gebruikt, maar

koomen, als om geen voedſel tot oproer onder het gemeen t'eeniger tyd te geeven.

Dan waar van daan de eerſte onkosten tot het bereiden van zulk eene nieuwe begraafplaats? Straks hebben wy gemeld, dat ieder der eigenaars konde opgelegd worden, by het aanvaarden of overteekenen van zyn graf, iets te betaalen. Dit, en het verkoopen der meerdere graven voorgemeld, zoude noch al wat opbrengen, en mogelyk op ſommige plaatſen, waar men een begraafplaats van minder pragt maakte, genoeg kunnen zyn, op andere niet; alwaar derhalven het Land of Stad 'er iets toe zoude kunnen geeven. Het geſchiedt toch

maar geſlegt moeten worden. De Kerkhoven buiten de Steden en Dorpen aan te leggen hadt Zy aldaar beſtemd voor 30 jaaren, en als die vol waren, weder nieuwe in te rigten.— Het begraven in de Kerken hadt Zy niet finaal verboden, maar gewild, dat de ingangen in de grafkelders buiten de muuren van de Kerk gemaakt, en de grafkelders in byzondere hokken, waar van elk maar voor een kist ware, verdeeld moesten worden: dat geen dier hokken voor het verloop van 30 jaaren; en de grafkelders, welke geene byzondere hokken hebben, nooit weder geöpend moesten worden. Zoo men nu in ons Land het begraven in de Kerken niet finaal willende verbieden, op die of dergelyke wyze de hervorming inſtelde, zouden veele Kerken al met 'er haast vol zyn, en men wel genoodzaakt worden, zyne dooden buiten te begraven.

toch tot het algemeen nut: en waar dit zoo geheel vallen kan, zoude ik het des te meer goedkeuren, om dat de eigenaars der graven dan in het geheel niet zouden behoeven belast te worden.—— Is 'er hier of daar eene Kerk, die door haare inkoomsten en het ontvangen der belastingen op de lyken, 'er beſtand genoeg toe is, die zelve konde en moeste het voor haare rekening doen, en de Beſtierders van dezelve het uitvoeren, aan welkers toezigt men het maaken en beſtellen der begraafplaatſen ook konde overgeeven.

Doch, zoo uit geene van alle die voorſtellen de kosten kunnen gevonden worden, of dat het daar toe gebruiken van Lands-, Stads-, of Kerk-penningen niet gelukken mogte, dewyl over die doorgaans niet, dan eenpaarig, mag gedisponeerd worden, het geen in deezen by gebrek van overtuiging noch zoo ſchielyk niet te verwachten is, en meenige goede zaak tegenhoudt, men doe het by inſchryving. Gegoede lieden, die overtuigd zyn of worden, zouden 'er noch wel wat toe contribuëeren, als zy 'er maar toe opgeſpoord worden. Verdere bepaalingen kan ik hier niet maaken. Naar dat de omſtandigheden

eener

eener plaats en lieden zyn, zoude het, als het maar zoo ver was, dat men 'er toe gereſolveerd was, zich wel ſchikken. Men heeft wel meer gezien, dat eene zaak zullende uitgevoerd worden, 'er zwaarigheden by ſcheenen te zyn, die echter zich door een goed overleg wel lieten oplosſen; en zoo zoude het hier ook kunnen zyn: als by voorbeeld, dat 'er, door de Stad of Kerk, een Capitaal toe opgenomen wierdt, en de belastingen of Kerkengerechtigheid ietwes verhoogd, om daar uit de jaarlykſche renten en de aflosſing van het Capitaal, na zeker getal van jaaren, te vinden: gelyk op dien voet wel meermaalen een of ander inſtitut in onze Republyk ingevoerd, keurig ter uitvoer gebragt, en eindelyk de nieuwe belasting geheel opgeheven is, zonder dat iemand reden van klaagen daar tegen gehadt, maar ieder het zyne gewillig opgebragt heeft; of dergelyken, het welk in ieder plaats aan goede Oeconomisten en Financiers, die in deezen hunnen arbeid ook wel zullen willen beſteeden, veilig overgelaaten mag worden.

Naar het voorgeſtelde plan, dat ik hier als eene wyze van handelen opgegeeven

heb, naar welke men by het affchaffen van het begraven der dooden, in Steden en Kerken, zich in het beſchikken van eene algemeene begraafplaats buiten de Stad, zonder bezwaar van de Kerken en byzondere Perſoonen, zoude kunnen regelen, heb ik langen tyd gedagt, dit in myne plaats, offchoon, door de wetgeevende magt, de affchaffing van de oude gewoonte 'er niet zy, noch koome, in te voeren op deeze wyze: dat men zich met een genoegſaam aantal van byzondere Perſoonen, min en meer vermoogende, vereenige; dat die in de oprichting van zulk eene begraafplaats, ieder naar zyn vermoogen, vrywillig laſtte; dat men de beſchikking daar van te ſaamen regele, of een of meer van dien daar toe uitkieze, en, hetzelve in orde gebragt zynde, men aan de Kerk en deszelfs Beſtierders om niet, of op eenige te bepaalen voorwaarden, ter ſchadeloos ſtelling, zoo als naar den ſtaat der Kerk gevonden zoude kunnen worden, overgeeve, om verder te handelen, als in het voorſchreeven plan voorgeſteld is, behoudens ieder dier vereenigde leden een of meer graven, naar rato zy gecontribuëerd hebben; dat men dan zich

zich verder aan de Overheid der plaats addresſeere, om haare goedkeuring daar over, en toeſtemming: om 'er alzoo eene gemeene begraafplaats van te maaken, en, door dien weg, de gewoonte van het begraven in Kerk en Stad alhier af te ſchaffen en te verbieden. Doch in de uitvoering ben ik, door het gering aantal van lieden, daar toe tot hier gezind, 'er noch in te rug gehouden. Evenwel, daar het getal der geenen, die overtuigd worden, en zich met ons willen vereenigen, van tyd tot tyd, vermeerdert, vleije ik my, dat het noch eens met een goed gevolg zal kunnen ingeſteld worden, terwyl wy, als wy uit onze eigen beurs, voor ons zulk eene begraafplaats zullen hebben, en het begraven in de Stad, door de Overheid, al niet afgeſchaft wierde, onze dooden niet te min daar zouden begraven, en onze Overheid tragten te perſuadeeren, om alle dezulken, die daar begraven, van de belasting der lyken naar buiten te bevryden; of anders zoudenwe die, daar toe ſtaande, betaalen.— En dus doende zoude het begraven, buiten onze plaats, in de gewoonte gebragt, en onze Overheid en mede inge-

zeetenen intusschen meer en meer kunnen overtuigd worden. Waren de Bestierders der Kerken met ons eens geweest, wy hadden ons Plan lange uitgevoerd; doch aan dezelven hebben wy tot hier toe de grootste bestryders gehad: dus wachten wy op betere gelegenheid, tot dat wy het alles, om niet, aan de Kerk zullen kunnen overgeeven, wanneer het een en ander noch wel beter volgen zoude.

Eindelyk tot zulke en dergelyke poogingen is het, dat ik ieder een, die overtuigd is, en in zyne woonplaats, tot algemeen nut, medewerken wil, ten hoogsten aanraaden mag, om, zoo al de wetgeevende magt in het algemeen de hervorming zoo schielyk niet te weeg bragt, dezelve echter allenskens al te doen plaats grypen, al ware het dan, dat het noch jaaren duuren zoude, eer ze, of door eene in te voeren gewoonte van begraven buiten, of eindelyk ook wel door een directe wet, volkomen wierde.

Deeze immers zyn, gelyk ik hier voor opmerkte, de twee wegen, door welke naar de leere der Rechtsgeleerden, eene gewoonte, hoedanig die van het begraven

ven in Steden en Kerken is, afgeſchaft wordt. En zekerlyk, die, of een van dien, zullen ook de beste middelen bevonden worden, om deeze nadeelige gewoonte te doen ophouden, terwyl ook het een aan het ander in deezen zal kunnen behulpſaam zyn; en hier toe moeten ook de voorbereidende middelen medewerken, gelyk ik vertrouw, dat uit dit vertoog klaar genoeg zal zyn gebleeken.

Meer derhalven zal ik nu hier niet by voegen, achtende de vraag beäntwoord, en ter ſtoffe genoeg voorgeſteld te hebben: waar mede men een begin maaken kan, het zy om de hervorming, of door byzondere Perſoonen, of door de wetgeevende magt, te bevorderen. Hier aan toch zal met allen ernst en yver begonnen en gewerkt moeten worden. Doet men dat, 'er zullen wel noch al meer middelen, welke ik nu voor by gaa, van zelve in handen vallen, die door dezulken, in welken nayver en begeerte tot mede hervorming koomt, gebeezigd kunnen worden: het geen ik van gantſcher harte hoope; zullende my verblyden, dat de poogingen van dit Genootſchap, reeds door het opgeeven

deezer vraag begonnen, daar toe gezegend mogen worden. Terwyl ik beſluite met deezen wenſch, dat ieder in zynen kring véél mooge gedenken aan, en betragten de Zinſpreuk, welke ik thans de myne maake:

Salus publica ſuprema lex esto!

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

Dewyl de ſchadelykheid der begravenisſen, binnen de Steden en Kerken, ten vollen beweezen en vry algemeen erkend is: welke zyn de verſchillende redenen, dat die nadeelige gewoonte in deeze Republyk blyft ſtand grypen, en welke zyn de beste middelen, om dezelve te doen ophouden?

DOOR

CORNELIS TERNE,

Med. Doctor; Lector in de Vroedkonst, en Stads Vroedmeester te Leiden.

De waare en welberedeneerde zugt van verſtandige Mannen, om ons dierbaar Vaderland nuttig te zyn, bragten geleerde Genootſchappen, in navolging van andere landen, by ons ook te voorſchyn; en het ontbreekt ons lieve Vaderland ook niet aan verſtandige Schryvers, welke tot genoegen der loflyke Beſtierderen der Maatſchappyen, de

opgegeevene vraagen bondig, gegrond en nuttig beäntwoorden, ja voor hunnen arbeid met ſchitterende Lauwers bekroond worden. Zoo dat het dikwils te bejammeren, en met heete traanen te betreuren is, dat de yverige en onvermoeide poogingen der Genootſchappen, en derzelver ſchrandere ſchryveren te leur geſteld worden, in hunne pryzenswaardige onderneemingen; en dulden moeten, dat hunne betoogde waarheden, ter verbetering der nuttige Konſten en Weetenſchappen, ter uitbreiding van den Christelyken Godsdienst, en ter volmaaking der zeeden, ſchandelyk in de wind geſlagen worden; en voor ons Gemeenebest, en deszelfs talryke Ingezeetenen, die uitwerking niet hebben, welke zy zouden kunnen hebben, als men de betoogde waarheden der ſchryveren, door verſtand, gezag en magt verſterkte, zoo dat zy in de uitoefening of practyk gebragt wierden. Maar ach helaas! Wat baat het, dat 'er nuttige Genootſchappen zyn: om vraagen van het uiterſte belang voor te ſtellen; en ook wel beſneedene pennen, om dezelve nuttig te beäntwoorden? Als de ſchoonſte, eenvoudigſte en wel beredeneerſte Plans, ter verbetering en uitbreiding der

der Konſten en Weetenſchappen, weinig of geen ingang vinden by Regenten en Overheden, welke in ſtaat waren, ten minſten dienden te zyn, om door hunne wysheid, magt en gezag dezelve ter uitvoer te brengen, ten minſten te begunſtigen. Ja hoe meenigmaalen worden de beste inrichtingen, door onkundige Aterlingen, gedwarsboomd en geheellyk belet? Daar en boven valt hy, die ten beste der Konſten, Weetenſchappen, Republyk en Ingezeetenen, zelfs met verlies van zyne gezondheid en penningen, zich onvermoeid afflooft, en ſchadelyke gedrochten beſtrydt, de eenvoudige en naakte waarheid bloot legt, dikwils in ongenade van traage, onkundige, grilzieke, eigenbelangzoekende en laage Zielen, die dan ook trachten, als een afvaagſel der menſchen, hem te haaten, te vervolgen, of ten minſten de gelegenheid, of liever de lust, te beneemen, om langer nuttig te zyn: want die zich tegen de gebreken van zyn Vaderland en medeburgers verzet, wordt altyd gelasterd.—— De Maatſchappy of Schryvers zyn nimmer onverſchillig, als zy de oorzaaken der dingen kenbaar maaken; en de middelen, ter herſtel gemaklyk, doen-

lyk en onkostbaar, om ter uitvoer te brengen, betoogen te zyn; dezelve nochtans achter de bank zien ſmyten en der vergeetenheid toewyden. Moet ik voorbeelden aan den dag brengen, die zoo klaar ſchynen, als de Zon op eenen helderen dag? Neen: zulks zoude, hoewel niet beledigen, nochtans mishaagen; doch vraagt het aan de Genootſchappen en derzelver geleerde Schryvers, veelen zullen bekennen en ook antwoorden: wy zyn niet onnut geweest, maar zouden nochtans nuttiger geweest zyn, en noch zyn, als onze ſchriften meerder ingang by de Hooge Overheden verkregen hadden en betracht wierden, en dat het geene wy onfeilbaar en wiskundig zeker, ter verbetering der nuttige Konſten en Weetenſchappen, Fabrieken en Trafieken, voorgeſteld hebben, ter uitvoer gebragt was geworden, om het algemeene welzyn te bevorderen. Maar helaas! hoe meenigmaalen roept men: *Salus populi ſuprema Lex!* en ondertuſſchen beſchouwt men 's Lands welvaaren alleen naar zyn eigen belangen, en de intresten van zyne gunſtelingen.

Beſchouwen wy ons Vaderland: moeten wy ons dan niet verwonderen, dat daar het eene beweezene waarheid is, en

voor

voor eene van de grootſte Staatkunde gehouden wordt, betreffende de land *Oeconomie*, om uit het land of grond te haalen, wat 'er uit te haalen is; 'er nochtans zulke onoverzienbaare en uitgebreide woeste velden, in het hart en op de zoomen van ons Vaderland, onbebouwd, braak en ledig liggen; en zulke Hemelge-ſchenken, waar van wy de waarde kennen, nochtans verſmaaden, en niet wel en dankbaar behandelen, om tot het meeste nut aan te wenden. Hebben geen uitmuntende Mannen zich afgeſloofd, om de ſchadelykheid van onze dorre heije en ſchraalgeevende gronden aan te toonen, en tevens de middelen aan de hand gegeeven, om tegen de Natuur te vegten en dezelve vruchtbaar te maaken. Heeft eene Eerwaardige en zeer Geleerde VAN IPEREN niet voorlang al gezegd, dat in *Vlaanderen* ſestig duizend, en in *Braband* over de honderd duizend gemeeten lands, door onze wegwerpſelen, zyn vruchtbaar gemaakt geworden; en heeft ons Vaderland, zoo wel van zynen nuttigen Perſoon, als van zyne geleerde Schriften, wel dat gebruik gemaakt, 't welk men hadde moeten doen? Hoe gering is de uitwerking en pooging der geleerde Schryvers tot noch toe geweest?

weest? Ja voeren wy niet noch onze beer, asſche, vulnis, mest en wegwerpſelen naar de *Brabanders:* om hunne landen te verryken, ons te verarmen en uit te mergelen? Ja zien wy ons byna niet in de noodzaakelykheid, om als weerlooze ſchepſelen ons de wet te laaten voorſchryven? Ik weet zeer wel, dat wy onze wegwerpſelen tot een zeer duure prys aan hun kunnen verkoopen; maar zouden wy 'er het zelfde gebruik niet van kunnen maaken; en die woeste Velden, welke tot verwyt van ons Vaderland ledig liggen, kunnen verbeteren met ploeg, ſpaa en vulnis? O ja! dan zouden de Wildernisſen zich verheugen en als roozen bloeijen, volgens de taal van den Propheet. Niet, om dezelve in diergaarden en bloote lusttuinen te veranderen, maar om teffens het nut, met het vermaak te vereenigen. Hebben de voorbeelden van andere Landen ons wel zoodaanig getroffen, dat wy aanmerkelyke vorderingen maaken, in het uitbreiden van vruchtbaar land? Ach neen! grillen, modens, en een belachlyke opſchik volgen wy; maar zaaken van belang worden zeldſaam nagevolgd. De Koning van Pruiſen heeft, als een waar Vader van zyn volk, aanmerkely-

ke

ke kosten gemaakt, in het ſtichten van Vlekken en Dorpen; het droogmaaken van Moerasſen, en het delven van Vaarten. Het geld, het welke andere Vorſten voor hunne tydkortingen en vlugtige vermaaken verſpillen, beſteedt die wyze *Monarch*, om de armſte inwooners van 't platte Land oſſen, koejen, paarden, en andere noodzaakelyke dingen, tot het bebouwen van de Landeryen, te verſchaffen: en door zulke inrichtingen heeft *de groote* FREDERIK eene meenigte dorre plaatſen weeten vruchtbaar te maaken, en zyne innerlyke waarde en rykdommen verſtandig vermeerderd. Dat biet eerst een Vader van zyn Volk te zyn; van het zyne te neemen en aan de behoeftige Landbouwers uit te zetten, tot welzyn van het algemeen. Wat *Keizer* JOSEPHUS gedaan heeft, en doet, in zyne dorre Landen, hebben wy tot onze ſchade en ſchande ondervonden.—— Landeryen, welke in onbruik of in verval geraakt zyn, te herſtellen; of woeste en dorre Landen vruchtbaar te maaken, is de nuttigſte inrichting voor Staat en Volk; ja een Souverain, Overheid of Ingezeeten, die door zyne magt, gezag of rykdommen te weeg brengt, dat, waar voorheen

heen ſlegs tien menſchen leeven konden, thans twintig menſchen een goed en gelukkig beſtaan vinden, is een ſoort van Schepper, en een navolger der Godheid.— Hoe meenige geleerden hebben in ons Vaderland, en ik zelve, de pennen ſtomp geſchreeven, en te vergeefs de keel heeſch geſchreeuwd, om ons vruchtbaar Land te vermeerderen. PLATO was zoo gierig op het Land, dat hy geen plaats voor de dooden over had, zoo 'er maar eenige vruchtbaarheid in was: op dat de dooden, de plaats niet zouden inneemen, welke tot graanen konden verſtrekken, om de leevendigen te voeden. In ons Vaderland denkt en handelt men anders: door de zwaare lasten, huur en ongelden zien wy den Boer uit zyne goederen raaken, en in de droogmaakeryen heb ik een meenigte Boeren gekend, welke, met zwaar werken te gronde gingen, en derzelver boedels by executie zien verkoopen. De groote gevaarten van Lusthooven en Diergaarden toonen ook, dat wy zoo gierig op het land niet zyn, als PLATO.

De geduchte Veepest, die yslyke geeſel voor onze runderen, welkers nadeelen zoo zeer bekend zyn; en waar tegen noch niets zekerder gevonden wordt, dan

dan de inënting, ja welkers nuttigheid overgenoeg bekend is: en nochtans moeten wy bekennen, hoe heerlyk de uitkoomst voor den landbouwer en de ingezeetenen ook is; en ook door byzondere Genootſchappen aangemoedigd wordt, nochtans naauwlyks ingang gevonden heeft; en hoe gering is de begunſtiging, welke door de Hooge Overheden aan dit nuttig geneesmiddel geſchonken wordt?

De Italiaanen, Engelſchen, Franſchen, Duitſchers, Brabanders en andere Volkeren hebben reeds, door het dooden der dieren, in de eerſte 24 uuren van den aanval der ziekte, getracht, die peſt met wortel en tak uit te roeijen; en met hoe veel ſucces en goedgevolg zy daar in geſlaagd zyn, is overbekend: en nochtans, zoo verre my bekend is, hoewel die yslyke ziekte een onbegrypelyk nadeel aan onze Republyk veroorzaakt, is het naauwlyks in overweeging genoomen, om langs dien zelfden weg, perk en paal te zetten aan dien vernielder van onze runderen.

Wat baat het, dat onze Landgenooten, of geleerde Genootſchappen en vaderlandslievende Maatſchappyen 'er op uit zyn, en krachtdaadig, door welmee-

nen-

nende en vryheidlievende Ingezeetenen, met penningen ondersteund worden, om prysvraagen op te geeven, om de zoo zeer vervallene Fabrieken en Trafieken te ondersteunen, en te trachten derzelver bloei te herstellen en te bevorderen? Wanneer sommige Regenten en onberedeneerde Ingezeetenen geen eigen gemaakte goederen verkiezen te draagen, en geene Vaderlandsche deugd genoeg bezitten, om eigene bewerkte stoffen zelfs te gebruiken.

De wetten zyn de stem eens besten en liefderyken Vaders, die aan zyne kinderen hunne pligten, dat is de waare middelen tot hun geluk verklaart. Wat baaten nochtans wetten, als zy niet naauwkeurig gaade geslaagen; en dezelve oogluikende overtreeden worden? Wat nut doet het, braave Burgers! als de wetten gebieden aan hooge en laage Amptenaaren en Officianten, om eigen gemaakte goederen, en hier te lande gefabriceerde stoffen, te draagen; ja zulks plechtig by het vernieuwen of herinneren der gedaane eed voor te leezen (gelyk in sommige Steden plaats heeft), als de getabberde eed-afneemer gebaakerd zit in uitlandsche stoffe, en de zweerder van onderen tot boven byna in Manchester ge-

gekleed is?—— Doet zulks geen aanmerkelyk nadeel aan onze Vaderlandſche Fabrieken; en inzonderheid den nuttigen handwerksman verarmen en uitdroogen; ja 's Lands inkoomſten aanmerkelyk verkleinen? Wien is het onbekend, dat een grooter verval der Fabrieken ons zinkend Vaderland, geheel en al in den draaikolk van die onbegrypelyke onaandoenlykheid en onvergeeflyke onverſchilligheid, zal doen nederploffen. Vorst en Overheden moeten de wetten ongeſchonden betrachten, en ook zorgen, dat hunne gegeevene wetten nagekoomen worden, door de Ingezeetenen, mits hunne wetten op deugd, rechtvaardigheid en algemeene welvaard gegrond zyn; en ik ben volkomen zeker, als de Regenten die geenen te rug zonden, welke met een manchester fluweelen broek kwamen, om hunne eed af te leggen of te vernieuwen, als Officiant, zy in het toekoomende zoo niet zouden verſchynen. Weeten wy niet, dat een naauwkeurige wet en ſtreng verbod, door *de Staaten Generaal der Verëénigde Nederlanden*, by Placaat van den 8 Mey 1732, van het invoeren van vreemde dekens, en het heilig nakoomen van die billyke, en voor Land en Ingezeetenen

heilzaame wet, de eenige en waare oorzaak is, waar door onze deken-fabrieken noch blocijende zyn, en onderhoud verſchaffen aan een meenigte nuttige Ingezeetenen. In Leiden zyn byna alle de Fabrieken (uitgezonderd de dekens en rokjes Fabriek), door nalaatigheid, verkeerd beſtier, het ſteigeren der lasten, en het niet nakoomen van genoomen Reſolutien, vervallen; zelfs zoodaanig dat de Hallen zich zelfs niet meer kunnen maintineeren, maar tot hun onderhoud Stads onderſteuning noodig hebben: daar te vooren de Stad noch voordeelen van de Hallen trok.

Trekt nu hier uit waare Vaderlandlievende gevolgen; leidt nu hier uit af, geëerbiedigde Regenten en waardige Republykaanſche Burgeren! wat uwe pligt is; en betracht dezelve: dan zal Nederland kunnen het geduchte Nederland blyven; en de Genootſchappen en geleerde Mannen nuttiger kunnen zyn. Wat baat het, dat 'er verſtandige Ingenieurs en Directeurs binnen onze Republyk gevonden worden, en door den Staat op groote jaarwedden geſteld zyn? Als de beste plannen, ter verbetering van onze Frontieren, om onzen *Staat* geducht te maaken, achter de bank geſchooven worden; en

'er

'er middelen zyn, om alles, wat ter defenſie, zoo ter Zee, als te Land dienſtig is, te leur te ſtellen, en de beste poogingen van Souverain, Vorst en Regenten in den wind geſlagen worden, zoo dat, in tyden van gevaar en oorlog, naauwlyks een weg gevonden wordt, om ons te verdeedigen, veel min om roemruchtig en met voordeel te ſtryden.

Wat baat het Landgenooten, dat kundige en rechtgeäarte Zoonen van *Eſculaap* de verdervende Landplaag der Kwakzalvers, met vernielende wapenen beſtryden; en aantoonen, dat die onkundige bedriegers meerdere verwoesting onder de menſchen aanrichten, dan byna alle kwaalen? Als zy nochtans vry, ongehinderd en openbaar hunne moordende middelen, waar door duizende menſchen jaarlyks omkoomen, mogen uitveilen en verkoopen, en teffens groote ſommen gelds uit het land ſleepen van onkundige Ingezeetenen. Behoorde een Staat, een Overheid niet voor eenvoudige Burgeren en onnoozele Boeren te zorgen, en door hunne billyke magt en gezag alles te verhinderen, waar door de gezondheid der Ingezeetenen konde benadeeld worden, of de ziekten verſlimmeren: en zulke verderflyke men-

ſchen uit het Land te weeren; of gebruiken om het Braſiliënhout te raspelen of zaagen, of veroordeelen om aan de vestingen te arbeiden? Men weert wel nuttiger menſchen uit ons Land in ſommige Steden en Dorpen, (even als of een Land, het welk Colonien heeft; waar deLandbouw bloeit, dat Fabrieken heeft, en daar Zeevaard aanweezig is, te veel Volk hebben kan), door acten van Indemniteit, welke aan de ontginning der dorre heije greetig zouden arbeiden; aan de Trafieken en Fabrieken nuttige handen zouden kunnen zyn: en dus de duurzaamſte rykdommen van een Republyk, op onwankelbaare gronden, ſtevig vestigen. Maar helaas! men is verblind en wreed genoeg, om nuttige handen en arbeidſaame menſchen te weeren; en eerlooze, onkundige en nadeelige landloopers en kwakzalvers gedoogt men, even als of de bevolking en de gezondheid der Ingezeetenen niet in de Staatkunde behoorde in acht genoomen te worden. Het kwaalyk beſtier der Genees- en Heelkundige gilden is veeltyds ſchuld van de openbaare kwakzalvers; en veele hoofden der Gilden vleijen meer hunne Overheden, als dat zy de waare belangen zouden vry en rondbor-

borſtig voordraagen; en de voordeelen, welke hoofden der gilden hebben, om hunne ſmulpartyën goed te maaken, ten kosten van de gezondheid, en het leeven hunner Medeburgeren, zyn oorzaak, dat de yverigſte poogingen der waare Geneeskundigen ſchandelyk te leur geſteld worden; en de inkoomſten, welke ſommige Schouten, Gerechtsdienaars en andere hebben van de openbaare kwalzalvers, balſem, ſulpher en olyverkoopers en andere bedriegers, zyn de voornaamſte oorzaaken, dat die nadeelige rondloopers, tot verderf der Ingezeetenen mogen rondloopen, en hunne vergiften verkoopen, waar door meenig onkundig menſch te vroeg en ongelukkig van de aarde gezweept wordt; dus de beste oogmerken der voornaamſte Artzen verydeld worden, tot eene onbegrypelyke ſchade en nadeel van 's Lands inkoomſten. Hoe is het mogelyk, dat men in dit gewigtig ſtuk, in onze Republyk, zoo geheel gevoelloos en onverſchillig is? Een verſtandige Staatkunde behoorde niet eens te gedoogen, dat 'er gezonde Bedelaars rond loopen, veel min dat Schurken en Vagebonden, welke doodende vergiften verkoopen, omzwerven, en daar voor noch duur betaald worden.

Om nu met geen langer voorafreden my op te houden, maar tot ons bedoeld oogmerk, het begraven, in Steden en Kerken, over te gaan; en de oorzaaken, waarom zulk eene ſchadelyke gewoonte noch blyft ſtand houden, aan te roeren; en tevens de middelen aan te toonen, waar door men de begravenisſen, in de Steden en Kerken, zoude kunnen verminderen, ja geheel en al doen ophouden: zoo vraag ik noch eens, wat zal het baaten, dat het loflyk Zeeuwſch Genootſchap die gewigtige vraag opgeeft; en antwoorden bekoomt, die de waare oorzaaken, waar door die ſchandelyke, gevaarlyke en vuile gewoonte ſtand houdt, aantoonen; en teffens de middelen aan de hand geeven, om dit gedrocht (uit onkunde en bygeloof gebooren, en door woekerzugt en gebruik onderhouden en voortduurende), met wortel en tak om te wroeten en uit te roeijen? Als verhinderd wordt, de gekende waarheden te gelooven; en geweigerd wordt, om de hinderpaalen uit den weg te neemen? Ja dat zelfs moeijelyk gemaakt wordt, het begraven buiten de Steden, zoo dat het in de uitoeffening bezwaarlyk kan gebragt worden; en wel voornaamlyk door die geenen

nen moeijelyk gemaakt wordt, welke de voornaamſte Begunſtigers dienden te zyn, en, zonder welkers toeſtemming, men nimmer zal kunnen verkrygen, dat de lyken vry, ongehinderd en zonder zwaare kosten, buiten de Steden, op de open Kerkhoven, zullen kunnen begraven worden? Hebben de voorbeelden, van de verſtandige Oudheid, hier in geen invloed gehadt op onze Republyk; de vernietiging van het begraven, in de Kerken, van andere bygeloovige Landen, by ons bykans niets uitgewerkt; hebben de droevige gebeurtenisſen van andere Landen, door het begraven in de Kerken, veroorzaakt, noch Overheden, noch Ingezeerenen uit hunnen ſwymſlaap opgewekt of kunnen opwekken; hebben de uitmuntende Schriften van LUTHERUS, RIVET, HUMAN, HEIDEGGER, DE MOOR, BONNET, TE WATER, BRUNEMAN, LEYSER, THOMASIUS, VAN DER GIESSEN, DE GROOT, HOFFMAN, PERRENOT, VAN CLEEFF, KLUIT, DUURKOOP, PARE, MEAD, TRALLES, VAN SWIETEN, UNZER, LOUIS, BERKHEY, NAVIER, BILGUER, en een meenigte andere verſtandige Mannen, (die alle voor Koningen,

Vorſten en Overheden deeze ſchadelyke, bygeloovige, ongezonde, en voor de bevolking van het menſchdom zoo naadeelige gewoonte, met de wapenen hunner konst en verſtand, ruiterlyk beſtreden hebben), tot noch toe, dat bygeloovig monſter by ons niet kunnen vergruizen: hoe gering is dan de hoop niet, dat de poogingen van het Genootſchap van die uitwerking zyn zullen, welke de Wel Edele Heeren Beſtierderen wenſchten en verlangden; en ook teffens beöogd worden van de ſchryvers, welke zich onderwinden, om naar de opgehangen Lauwers te dingen? Hoe gering ook myne kragten zyn; en hoe luttel de hoop is, om deeze ſchadelyke gewoonte van het begraven, in de Steden en Kerken, te doen verminderen of ophouden: nochtans kan een nuttige en goede zaak niet te dikwyls herhaald worden, of'er noch misſchien eens eene goede uitwerkinge uit gebooren mogte worden! *Gutta cavat lapidem, non vi, ſed ſæpe cadendo;* en of wy eindelyk noch eens verſtandiger wierden, om ons waar welzyn beter te leeren betrachten: en men verhinderde, dat de dooden den leevenden niet meer ſchade toe konden brengen, en de Kerken alleenlyk

lyk gebruikt wierden, tot die heilige oogmerken, waar toe de Goddelyke Voorzienigheid dezelve beſtemd heeft. Het Genootſchap heeft de lauwers opgehangen; en ik zal tragten 'er na te worſtelen, met die vrymoedigheid, welke een burger betaamt: doch zonder de Overheden en Burgers aan te maanen tot hunnen pligt, is het my niet mogelyk, naar den prys te dingen; en dewyl ſommigen, in dit gewigtig ſtuk, vereelde en onaandoenlyke harten hebben, zal ik ook verpligt zyn, om hen op den bodem van het hart te bonſen, of 'er ook noch gevoeligheid in te krygen ware.

Dewyl de ſchadelykheid der begravenisſen, binnen de Steden en Kerken, ten vollen beweezen, en vry algemeen erkend is, zoo zal het onnoodig zyn, om my daar over veel te uiten; en die 'er noch, onder de verſtandigen aan twyffelt, die kan de opgenoemde Schryvers 'er over nazien: inzonderheid zullen de ſchriften van de twee beroemde Leidſche Hoogleeraars TE WATER en KLUIT, in ſtaat zyn, om dezulken te overtuigen. Ik zal derhalven aanſtonds tot het beäntwoorden der twee voorgeſtelde vraagen overgaan: *Welke zyn de verſchil-*

lende redenen, dat die nadeelige gewoonte, in deeze Republyk blyft ſtand grypen; en welke zyn de beste middelen, om dezelve te doen ophouden? Wy zullen, zoo dra wy eene rede of oorzaak aangetoond hebben, aanſtonds ook het middel trachten aan te wyzen, om de oorzaak te verminderen of weg te neemen.

Onder de verſchillende redenen of oorzaaken, waarom de begravenisſen, in de Steden en Kerken, noch blyven ſtand houden, mag men in de eerſte plaats ſtellen, dat veele Ingezeetenen van onze Republyk noch niets weeten van de ſchadelykheid, welke uit het begraven, in de Steden en Kerken, voortvloeijen, en van de droevige gebeurtenisſen, welke andere landen zoo wel, als ons getroffen hebben.

Het is eene uitgemaakte waarheid, dat verſtandige en weldenkende Menſchen de ſchadelykheid der begravenisſen, in de Steden en Kerken, erkennen, en voor volkomen bewezen houden. Een enkelde pennetrek van eenen Godvruchtigen *Hervey* mag niets beduidende redenen, om het begraven, in de Steden en Kerken, te billyken, voor den dag brengen; of een grilziek Duitſcher mag zulks twyffelachtig ſtellen: nochtans durven wy verzekeren, dat alle verſtandige God-

Godgeleerden, Staatkundigen, Rechtsgeleerden en Geneeskundigen, uit eenen mond, de ſchadelykheid daar van zullen en moeten erkennen, als zynde op verſtandige en gezonde redenen gegrond, en door de eenvoudige ondervinding bevestigd: dus deeze geene bewyzen meer zullen voortbrengen, om die bygeloovige en nadeelige gewoonte te billyken; ja veele Overheden, welke zelfs het begraven buiten de Steden moeijelyk maaken, zyn genoeg overtuigd, dat hunne onbillyke handelwys niet op deugd, rechtvaardigheid en algemeen belang gegrond is. Maar wy hebben geen Republyk die enkel uit geleerden beſtaat; en kan ook nooit te verwachten zyn. Duizende Menſchen vindt men, die, buiten hunne broodwinning en eene geringe kundigheid in den Godsdienst en Zedenkunde, op byna niets denken, wat in de Weereld verder te betrachten is: veel minder dat zy zouden denken en zorgen, om na hunnen dood geene ſchade aan de overblyvenden te doen; of dat zy zoo verre zouden denken, dat hun onbezield overſchot de leevendigen zoude kunnen ſchadelyke Ziekten veroorzaaken, als men dezelve onder de zerken, in beſlooten

ge-

gebouwen, in de Steden, inkerkert. Willen wy hier van overtuigd zyn, zoo moeten wy ons niet vervoegen by het klein getal van denkende en verſtandige Menſchen, maar by den Arbeidsman, by het Gemeen, by den Landman, of by den geringen Burger: de ondervinding heeft my geleerd, dat veelen 'er niets van weeten, en het geen men 'er van verhaalt, of voor een fabel, of voor onmogelyk houden. Zulks heeft niet alleen plaats by het gemeene *plebs*, maar zelfs by veele welgeſtelde en vermoogende Menſchen, welke altoos zeer bezorgd zyn, om hunne onbezielde lichaamen, in de Steden en Kerken, te laaten begraven; ja offchoon zy by hun leeven vyändig van de Kerken zyn, verkiezen zy nochtans na hunnen dood 'er in te woonen, en wel in het koor of onder de predikſtoel, of daar het Nachtmaal uitgedeeld wordt. Ongelukkige en belachlyke verkiezing! Honderdmaalen heb ik by verſchillende ſoorten van Menſchen, zoo Ryken, als Armen en Burgerlieden, over dit ſtuk geredenkaveld: doch van de meesten bevonden, dat zy niets wisten van die gebeurtenisſen, welke Geneeskundige Schryvers ons nagelaaten hebben; ja over het al-

ge-

gemeen weet men zeer weinig van de ſchadelykheid van eene beſlootene lucht, offchoon de ondervinding ons leert, dat die onkunde jaarlyks hier en elders eenige Menſchen het leeven kost, en de meeste Menſchen hebben met de leevendigen zoo veel te doen, dat zy om dooden niet kunnen, of willen denken.

Over het algemeen moeten wy bekennen, dat de meeste Menſchen onkundig zyn, in het kennen van het geen hun nadeelig is aan de gezondheid; en noch elendiger is het geſteld, in het vermyden van die oorzaaken, waar uit ſchadelyke Ziekten kunnen gebooren worden of verſlimmeren: ook willen de meeste Menſchen de oorzaaken hunner kwaalen niet kennen, en 'er is geen ongelukkiger Doctor, dan die zyne Zieken aanraadt, om de oorzaaken der Ziekten te vermyden. Zyne Zieken woonen gemeenlyk in gemeene hutten, en zyn kaale rok toont genoeg, dat hy een eerlyk Geneeskundige is, welke by het aanzienlyk gezelſchap der groote Weereld, het volkje van de *Bon Ton*, niet dient, om hunne vertroetelde en nadeelige gewoonten kenbaar te maaken.— Hoe meenigmaalen beſchuldigt men wind en weder als oorzaak van zyn gebrek, daar nochtans

een

een verwyfde leevenswys alleen de oorzaak van is, en ons buiten ſtaat ſtelt, om de heilzaame en verkwiklyke lucht te verdraagen.

Duizendmaalen leidt men de bron van zyn kwaalen af, uit verborgene en boven natuurlyke oorzaaken, daar de verſtandige Artz de oorzaaken dier kwaalen vindt in de ongeſchikte, pragtige en nadeelige leefregels; en met recht houden wy de verſlindende koel en vertroetelde verheemelten als de grootſte vyand der gezondheid. Wisten veele Menſchen de gevaarlykheid van hun beroep of hanteering, honderden zouden zulke doodelyke beroepen niet by de hand vatten. Wisten veele Menſchen de ſchadelyke vyanden van hunne gezondheid te vermyden, de Geneeskundigen zouden met zulke pragtige paarden en rytuigen niet ronddraaven. Maar helaas! veelen kennen hunne vyanden niet; en noch minder willen of kunnen zy 'er zich voor behoeden. Zoo is het ook gelegen met het begraven der lyken, in de Steden en Kerken: duizenden vindt men, die 'er nimmer om gedacht hebben, dat zulks ſchadelyk is aan de gezondheid der Menſchen, en veel minder dat zy zouden medewerken, om dien ſchade-

ly-

lyken vyänd te keer te gaan, door die geenen, over welke zy geſteld zyn, om ze ter aarde te beſtellen, zoodaanig te laaten begraven, dat zy noch hen, noch hunne Medeburgeren, kunnen ſchaden.

Is het wel te verwonderen, dat veele Menſchen van de ſchadelykheid der lyken, in de Steden en Kerken, niets weeten: dewyl hier te Lande zulke klaare en in het oog loopende toevallen niet zyn gebeurd, dat 'er de gemeene man door kan getroffen worden. Andere landen zyn, door droevige gebeurtenisſen, van het ſchielyk dood blyven der doodgravers op de kuilen, en door algemeene beſmettingen, uit hunne onverſchilligheid opgewekt, en het gemeen is 'er door verlicht geworden, dat by ons zoo duidelyk noch niet kenbaar is: of ſchoon SILVIUS, al in zynen tyd, de aanhoudendheid, en het te rug keeren van die beſmettelyke Ziekte, van het begraven der dooden, in de Kerken te *Leiden*, afleidde. Ook weeten wy zeer wel, dat in zekere Kerk onlangs een verſchriklyke ſtank plaats hadt, inzonderheid by de Burgemeesters geſtoelten; en dat verſcheidene werklieden Ziekten 'er zich van op den hals gehaald hebben: doch men heeft de voorzigtigheid gehad,

had, om de zaak zeer ſtil te houden, en aan de baazen zoo wel als knegts verboden, 'er van te ſpreeken: op dat het begraven in de Kerken doch niet zou in verval of vermindering koomen. Want wie is gaarne in zyn inkoomſten gefnuikt? Het Westerkerkhof te Amſteldam werdt om geene andere rede verplaatst, en ook teffens om dat het in de buurt was van aanzienlyke Inwooners, waar onder Heeren van Regeeringe, wier neuzen te delicaat waren, om dien ſtank te hebben. Daar en boven zoo zyn de droevige gebeurtenisſen, welke andere Landen, zoo wel als ons Vaderland, door de verrotte lyken, getroffen hebben, niet genoeg geboekt; ten minſten niet in die ſchriften, welke de gemeene man leest en gebruikt: deeze derhalven kunnen onmogelyk dat geene toebrengen, het welk zy misſchien zouden doen, als zy van de ſchadelykheid van die gewoonte waren onderricht en overtuigd geworden, door onderwyzers en ſchriften, welke zy daaglyks gebruiken, en de kinderen van jongs op in de handen hebben.

Welke nu de beste middelen zyn: om deeze oorzaak te doen ophouden, ſtaat ons nu te onderzoeken.

Het

Het is een aangenome leerſtelling, dat zoo wy de oorzaaken der dingen wegneemen, derzelver uitwerkingen ook ophouden of verminderen: *Sublata cauſa, tollitur effectus.* Om derhalven deeze oorzaak te doen ophouden of verminderen is het de ſchuldige en onvermydelyke pligt van elk rechtgeäart menſchen vriend, om zynen evenmensch onder het oog te brengen, die nadeelige gevolgen, welke uit het begraven, in de Steden en Kerken, veroorzaakt zyn, ſomtyds ontſtaan, en noch gebeuren kunnen.—— De Boer, de Arbeidsman en Burger arbeiden niet alleen voor zich zelven; maar ook zoo wel om den Staat wezentlyk te onderhouden, als om den Staatsman en Geleerden, niet alleen van arbeidſaame en vermoeijende lichaams verrichtingen te bevryden, maar ook om dezelve te voeden en te onderhouden. Natuurlyk is het derhalven de pligt van den Staat, Staatsman en Geleerden, om voor de werkende Ingezeetenen, den braven Burger en nuttigen Veldeling te denken, en te zorgen, dat zy die vereischte kundigheden verkrygen, welke hun geluk en gezondheid konnen bevorderen en beſtendig maaken; ten minſten hen in ſtaat te ſtellen, die oorzaaken,

welke hunne gezondheid nadeelig zyn, kenbaar te maaken en onder het oog te brengen.

Dewyl nu ten vollen bewezen is, dat het begraven in de Steden en Kerken zeer nadeelig is voor de gezondheid der Ingezeetenen, zoo moeten de Staatkundigen en andere Geleerden die ſchadelykheid hun kenbaar maaken; en zorgen, dat zulke droevige gebeurtenisſen niet verbloemd worden en verſchoolen blyven, maar aanſtonds door de Couranten aan de In- of Opgezeetenen worden bekend gemaakt: op dat dezelve deezen vyand van hunne gezondheid leeren kennen, en dus langſaamer hand, als van zelven medebegunſtigers worden, om de dooden buiten de Steden te begraven: op dat dus die ſchandelyke gewoonte in ons Vaderland eens eindelyk moge ophouden.—— De bejammerenswaardige gebeurtenisſen, en nadeelige gevolgen, door rottende lyken veroorzaakt, welke in beſlooten gebouwen begraven zyn geweest, en ons door PARÉ, MARET, UNZER, BRUNEMAN en anderen zyn aangeteekend, moeten, (ja zelfs op bevel der Hooge Overheden) in zoodanige Boeken voorgeſteld worden, welke daaglyks in elks handen zyn,

zyn. Ik prys daarom zeer, dat de Schryvers van den Staats-ſecretaris en Post-ryder ons, en inzonderheid voor den Burger, de droevige gebeurtenis uit het *Journal des Scavans* hebben medegedeeld; en wel inzonderheid dat geval, het welk wy vinden aangehaald in 't Londonſche Magazyn van het jaar 1752.

TISSOT, ROSEN VAN ROSENSTEIN en andere Schryvers pryzen aan, om eenige regelen ter bewaaring van de gezondheid in den Almanach voor den gemeenen Man en Boer te plaatſen. ROSENSTEIN (wiens werken by alle Geneeskundigen in achting zyn), heeft zelfs de moeite genomen, om eenvoudige Verhandelingen over de Volksziekten ſaamen te ſtellen; en dezelve, in plaats van een hoop zotheden, gevoegd in den Calender, als een nuttig geſchenk voor den gemeenen Man, Boer en duizenden Menſchen, die anders geene Boeken gebruiken, dan den Almanach. Met het zelfde recht oordeel ik ook, dat het nuttig zal zyn, de ſchadelykheid der begravenisſen, in de Steden en Kerken, in de nieuwspapieren te plaatſen, en inzonderheid in die, welke daaglyks gebruikt worden door alderhande ſoorten van Menſchen, ryk en arm, jong en oud. De droevige ge-

beurtenisſen dienen ook zeer naauwkeurig 'er in aangeteekend te worden: op dat de Menſchen gaande gemaakt worden, om mede te werken; ten minſten niet tegen te kanten, als de Overheden deeze nuttige verbetering, voor Land en Ingezeetenen, eens geliefden in gebruik te brengen, ja daar door hunnen pligt te betrachten.— Misſchien denkt en zegt men, het gemeen en de geringe Burgers worden veeltyds op de Kerkhoven begraven, en by dezelve is de minſte tegenſtand te wachten! Het is zoo, en ik ben zeker, dat by ſommige Overheden en Kerkmeesters, meer tegenſtand zal gevonden worden; maar men zal nochtans met my moeten bekennen, dat men duizenden menſchen van geld en vermoogen vindt, welke, om hun geld, niet gaarne onder de gemeene clasſes gebragt zyn; en nochtans wegens hunne kundigheden en manier van denken, niet boven de armſte Ingezeetenen verheeven zyn; terwyl zy ook geene andere gebeurtenisſen weeten, als hun gewoon zak-, tafel- en handboek, naamlyk de Almanach, hen geleerd en kenbaar gemaakt heeft; en ook geene andere boeken gebruiken. In het vervolg zal ook blyken, dat de geringe Burgers niet

niet kunnen en mogen, ja niet moeten uit het oog verloren worden.—— De Geestelyken dienen deeze ſchadelykheid der begravenisſen, in de Steden en Kerken, aan te toonen, en met de wapenen hunner Konst te beſtryden, zoo in de openbaare predikatiën, als in hunne byzondere geſprekken; en inzonderheid, by voorkoomende gelegenheden, de jonge kinderen daar van onderrichten: want *Quo ſemel eſt imbuta recens, ſervabit odorem Testa diu;*—— en zoo aan ouden als jongen aanpryzen, om de voortreflyke ſchriften van TE WATER, KLUIT, UNZER en LE FRANC VAN BERKHEY vlytig te leezen.

Indien Overheden eens voorneemens waren, om hunne Stad van dit onkruid te zuiveren, zoo zal dienſtig zyn, dat zy vooraf, door de Predikanten en Priesters, de Ingezeetenen verlichten en daar toe gewillig maaken. Om kort te zyn, hoe meer de ſchadelykheid, ongerymdheid en dwaasheid van het begraven in de Kerken aan Groot en Klein kenbaar wordt, hoe gemaklyker Overheden, die pryzenswaardige inrichting, om de dooden buiten de Steden te begraven, zullen kunnen ter uitvoer brengen; en verzorgen, dat hy, die in zyn

leeven niemand beledigde, na zynen dood ook geen oorzaak is van ziekten en den dood van andere Menſchen.

Dewyl goede voorbeelden van aanzienlyke Burgers de geringe Ingezeetenen uitlokken, ter navolging, zoo dienen de verſtandigen ook, door hunne deugdlyke voorbeelden, te ſtichten, gelyk *Prins* MAURITS, *Gouverneur van Braſiel*, *Prof.* VERHEIJEN, *de Heeren* SCHAGEN, VONK, PERRENOT, *Dr.* BRAND, en eene meenigte andere weldenkende gedaan hebben; die, op dat zy de leevendigen niet mogten ſchaden, voor zich, onder den blooten Hemel, een graf verkoozen hebben.—— In de maandlykſche Mercurius vindt men dikmaals aangeteekend van begravenisſen, met Koetſen, op het Leidſche Kerkhof te Amſteldam; en ſedert dien tyd, dat men zulks gedaan heeft, wordt bevonden, dat het begraven, op het Leidſche Kerkhof, is vermeerderd, en veele menſchen zoo haatelyk niet meer denken van het begraven op de Kerkhoven. Dewyl nu verſtandige Mannen niet alleen overtuigd zyn van de ſchadelykheid, maar teſſens ook van de ongerymdheid, om in de Kerken te begraven, zoo is het hunne pligt, en wy eiſchen van hun, dat zy,

niet

niet alleen met woorden, maar ook met voorbeelden, ſtichten; en hoe meer de aanzienlyke, ryke en verſtandige menſchen voorgaan, hoe grooter ook het getal der navolgeren zal worden.— Dus zal men van langſaamerhand deeze ſchadelyke en bygeloovige gewoonte doen verouderen en ophouden; ja men zal het gewenſchte oogmerk bereiken, om naamlyk in de Kerken een veilige en gezonde plaats te hebben, ter uitoeffening van den nuttigen en noodzaaklyken Godsdienſt, zonder zich zelven in leevens gevaar te brengen, door de ſchadelyke uitwaaſemingen van verrottende krengen.

Onder de verſchillende redenen, waarom de begravenisſen, in de Steden en Kerken, ſtand houden, mogen wy met recht in de tweede plaats ſtellen, gebrek aan goede en wel ingerichte Kerkhoven of Begraafplaatſen, buiten de Steden, waar door het aan goede gelegenheid ontbreekt, om de Lyken, buiten de Steden, te kunnen begraven. Deeze oorzaak is niet zoo zeer aan den Burger, als wel aan hun toe te ſchryven, welke over ons geſteld zyn, om ons wyslyk te regeeren; ten minſten ik vinde hier meer ſchuld by de Overheden, dan by de Ingezeetenen. Wy mo-

gen onze dooden niet begraven, waar het ons goeddunkt; en zulks zou ook in eene wel ingerichte Maatſchappy wanorde veroorzaaken: nochtans eischt het algemeen belang, dat de verſtorvene moeten begraven worden; en elk mensch heeft een zekere zucht, om zyne dooden behoorlyk te begraven; ja de *Natuur leert ons* (gelyk de beroemde Hoogleeraar TE WATER zich zeer wel uitdrukt, pag. 63. in het vierde deel van 't Zeeuwsch Genootſchap), *om de doode lichaamen uit ons gezicht weg te doen, en aan de aarde weder te geeven.* Vordert nu de Natuur, dat men de dooden verbergt voor de leevendigen, en is het aan niemand geöorlooft zyne dooden te begraven, waar het hem goeddunkt: zoo is het derhalven de pligt van onze Overheden, om, buiten de Steden, goede, wel ingerichte en beſtemde Kerkhoven opterichten, om de dooden behoorlyk en veilig te kunnen begraven. Dan helaas! woekerzucht, bygeloof, hoogmoed en verkeerde Staatkunde hebben ongelukkig de Staatkundigen van voorige en onze tyden verblind, en in die liefdelooze en dwaaze denkbeelden doen vallen, om de dooden by de leevendigen te doen inwoonen, (daar in de

de voorige eeuwen noch Egyptenaars, noch Grieken, noch Romeinen, noch eerſte Christenen om dachten, ja een afgryzen van hadden), en dezelve zoodanig te plaatſen, dat zy *tot nadeel* der leevendigen kunnen verſtrekken, zonder dat men tot noch toe die afgodiſche en ſchadelyke gewoonte zoekt uit te roeijen; onze dierbaare Republyk is zelfs in dit ſtuk onbarmhartiger en onverſchilliger gebleven, dan alle overige landen van Europa. PLUTARCHUS zegt elders, die ons regeeren, doolen wel in veele zaaken, niet om dat zy niet anders willen: maar om dat 'er niemand is, die hun durft waarſchouwen. Zulks, beken ik, heeft ſomtyds plaats: doch verſtandigen hebben reeds voor honderd jaaren dit monſter wel beſtreeden, zonder vrucht; en de Dichter A. STEIN beſpotte reeds, in de zeventiende Eeuw, het begraven der Dooden, op deezen geestigen trant:

Hier brenght ghy 't doodaas, dat geen ſuyvre Jood mocht raaken.
Ghy gaet Godts duurſaam Huys, tot eene rotplaats maaken.
Daar 't levende gebedt is geurigh offerwerck:
Wat doet daar doodt gebeent of yuyle ſtank te Kerck?

VAN DER GHIESEN ſchreef 'er al in het jaar 1706, deftig over; en VAN CLEEFF, PERRENOT, KLUIT, TE WATER en BERKHEY hebben alle keurig 'er over gehandeld, zoo dat wy het gezegde van den Philoſooph PLUTARCHUS niet wel hier op toepaſſelyk kunnen maaken, en uitvlucht zoeken, dat aan de Overheden dit ſtuk niet is onder het oog gebragt; of men zou zoo liefdeloos moeten denken, dat die ſchriften niet waaren geleezen geworden door Regenten: 'er kunnen 'er zyn, welke meer werk maaken van partyën, jaagen, viſſen en vinken, als van ſtudeeren of leezen van nuttige boeken; maar wy bezitten ook Regenten, welke als met de borst 'er op toeleggen, om de waare belangen der Burgeren te behartigen: offchoon ſomtyds door eene onkundige meerderheid deezer heilſaame poogingen worden verydeld. 'Er moet echter eene plaats, om de dooden te begraven, zyn; maar dewyl de Overheden nu, buiten de groote of kleine Steden, geen bekwaame begraafplaatſen opgericht hebben, waar men ordentlyk, en met weinig kosten, zyne dooden kan begraven, zoo is men hier toe buiten ſtaat geſteld, en de Ingezeetenen worden, *nolens volens*, verpligt,

pligt, die plaatſen te gebruiken, welke door de Magiſtraat der Steden daar toe beſtemd zyn.—— Indien men het zeer wel ingerichte Kerkhof in het Duin, op den Scheveningſchen weg (een plaats, welke PLATO zelfs zoude goedkeuren), uitzondert, en eenige, welke buiten de Provintie Holland gevonden worden, zoo zyn 'er geen andere begraafplaatſen aanweezig, als voor de Jooden, en die in de Gasthuizen zyn overleden: zondert nochtans die uit, welke om de Kerken der Dorpen gevonden worden; welke men, met geen recht, voor begraafplaatſen houden kan, welke aan de Steden toebehooren.

Dit gebrek aan begraafplaatſen, buiten de Steden, verſtrekt zeker tot ſchande, voor een wel ingerichte Republyk, en voor eene Natie, welke zoo zeer roemt, verlicht te zyn, en abuiſen te verbeteren; ja dit ſtelt de beste en weldenkenſte Ingezeetenen buiten ſtaat, om mede te werken, om de dooden, buiten de Steden, te begraven; men wordt dus genoodzaakt, zyne dooden, aan welke beſmettelyke Ziekten ook geſtorven, binnen de Kerken te begraven, of ten minſten op Kerkhoven, of Bolwerken, binnen de muuren der Steden beſloten:

daar

daar dikmaals een zeer kwaade beſtiering omtrent dezelve plaats heeft. Die beſtiering ziet men niet zelden toevertrouwd aan een Officiant, welke 'er een gemaklyk leeven en een goede ruime jaarwedde van heeft; deeze dus houdt 'er weder een knegt op, en die knegt heeft wederom andere knegts, welke zulk een gering inkoomen hebben, dat men door ſteekpenningen hen gemaklyk tot lykdieven maaken kan: want honger is een ſcherp zwaard. Deeze ſlegte beſtiering doet elk een afkeerig zyn, in ſommige Steden, om op de Kerkhoven te begraven; niet alleen dat men de lyken uit de eigene graven, binnen weinige uuren, verplaatst in den gemeenen kuil, (of zulks met, of zonder toeſtemming der Regeering is, weet ik niet); maar zeer ſpoedig de kisten openbreekt, de ſpaa in de *lyken* ſteekt (ik heb het zelf gezien), en de noch naauwlyks verrotte lichaamen onder de kluiten wegbergt; dit gaat zelfs zoo ſchandelyk, dat, voor eenigen tyd, een bleekershond van zeker Kerkhof, met een doodshoofd, waar al het vleeſch noch aan was, in den bek 'er mede door de Stad liep, het geen onder het gemeen eene groote opſchudding, en dat niet zonder rede, ver-

veroorzaakte. Geen wonder dus, dat het geringſte volk zelfs 'er niet gaarne hunne dooden begraaft: wat doch is 'er ſchandelyker, en verachter, dan met JESABEL na zynen dood van de honden gevreeten te worden. Ik zelf heb, op het Reinsburger Bolwerk te Leiden, daar de beenen en ſchenkels by honderden open lagen, meenigmaalen gezien, dat de honden aan dezelve knaauwden; daarze zoo hoog lagen, dat als men de bekoorlyke Cingels rondwandelt, de doodskoppen boven het Bolwerk uitſteeken. Myns bedunkens was het beter, dat men dezelve in een knekelhuis verborg; of dewyl 'er geene knekelhuizen op veele Kerkhoven zyn, dezelve onder de aarde verborg: want het oprichten van been- of knekelhuizen zou misſchien veroorzaaken, dat het begraafgeld voor den gemeenen man verhoogd wierd. Hier by koomt noch, dat op ſommige Kerkhoven geene veilige rustplaats is voor de dooden, maar door de greetige liefhebbers der nuttige Ontleedkunde ſomtyds, offchoon tot een pryswaardig oogmerk, graffchenderyën begaan worden: want men heeft, in ſommige Steden, geen goede inrichting, om aan de liefhebbers der Anatomie de vereiſchte

te lyken te verzorgen, waarom de Kerkhoven ook ſomtyds die graffchennis ondergaan. Ik zoude hier over my verder kunnen uitlaaten, maar, dewyl ik zelve een groot liefhebber der Ontleedkunde ben, zoo zal ik hier van ſtilzwygen: genoeg dat wy aangetoond hebben, dat door gebrek aan wel ingerichte Kerkhoven, buiten de Steden, de begravenisſen in de Kerken blyven ſtandhouden, en ook zullen duuren, tot dat men daar in voorziet.

Deeze gewigtige oorzaak moet geheel en al door den Souverain, de Magiſtraaten en Overheden weggenomen worden, en dan zal het begraven, buiten de Steden, op opene Kerkhoven, gemaklyk in het gebruik koomen: mits men zorgt, dat de onkosten niet te hoog loopen.

'Er moeten Kerkhoven buiten de Steden aangelegd en geſticht worden, om 'er de dooden op te kunnen begraven; en dit zal een geſchikt middel zyn, om de begravenisſen, in de Kerken en Steden, te doen verminderen en allenskens geheel en al te doen ophouden. Welk ruim veld voor U, Machten der Aarde! om heil over uwe Ingezeetenen uit te ſtorten? Hier hebt Gy eene ſchoone gelegenheid, om uwe nuttige Burgers we-

wezenlyk dienst te doen, en met de daad te toonen, dat gy waare Vaders des Vaderlands zyt.

Wel aan dan dierbaare Overheden en verſtandige Magiſtraaten, laat dit voorſtel uw welgevallen.

Sticht wel ingerichte Kerkhoven, buiten de Steden: wy zullen, zelfs zonder bevel, onze dooden en ons zelven 'er laaten begraaven; maar zulks immers is, zonder dat 'er behoorlyke, en een genoegſaam getal begraafplaatſen zyn, buiten de Steden, niet mogelyk, en belet verſtandige Burgers, om in deezen het Vaderland nuttig te zyn.

Verſtandige Regeerders aan U, aan U, Goden der aarde! is de gewigtige post aanbevoolen, om voor de gezondheid, veiligheid en welvaart van uwe Ingezeetenen te zorgen: deeze hebben alles veil, hun goed en bloed, om uwe Grootheid en Achtbaarheid niet alleen te bewaaren, maar ook om onze Republykaanſche Stadhouderlyke Conſtitutie te beveiligen. Maar zoekt gy ook, om, door het vernuftig aankweeken van uwe Ingezeetenen, de vergrooting van Lands en Stads inkoomſten te bevorderen, als het geſchikſte middel, om de lasten en inposten niet te

hoog

hoog te doen ſteigeren. Overheden! U is immers de ſchadelykheid en ongeöorloofdheid van het begraven in de Kerken volkomen bekend, Wie zal hier aan, die een aas gezond verſtand bezit, in het minſte twyffelen, Weinige zullen 'er zoodanige zyn; en noch minder, die 'er openlyk mede voor den dag zullen koomen. Dit nu te erkennen en bekennen; en nochtans huiverig te zyn, om zoodanig eene ſchadelyke gewoonte niet te verminderen en te verbeteren, zou ſtrydig zyn met de verpligtinge van een recht geäart Regeerder.

Ieder menſch is verpligt, het algemeen welzyn der Maatſchappy, waar van hy een lid is, zoo veel te bevorderen, als hem mogelyk is; en die houden wy voor eenen goeden Burger, welke het zyne vrolyk achter laat, om het algemeen welzyn te bewerken. Hoe veel te meer is het derhalven de pligt van een Overheid, om door zyne magt, gezag en gezond verſtand alles toe te brengen, wat tot welvaart en behoudenis der braave Ingezeetenen kan verſtrekken? Ja het is de heilige pligt van alle Vorſten en Regenten, om al hun vermoogen en kragten in te ſpannen, om het algemeen welzyn te bewerken,

zoo

zoo veel hun mogelyk is; en alles aan te wenden, om de volmaaking der Burgerlyke Maatſchappy te begunſtigen.— Noch Vorst, noch Overheid, noch Burger mag een byzonder belang voor het algemeen trekken; de Vorſten en Overheden zyn alleen grooter en gelukkiger dan de geringſte hunner onderdaanen of Burgers, wanneer zy meer het algemeen welzyn betracht hebben, dan de Burgers konden doen. Daar nu het algemeen welzyn vordert, dat de gezondheid der Ingezeetenen behartigd worde; en daar de gewoonte, om de lyken binnen de Steden en Kerken te begraven, eene bekende en beweezene oorzaak is, om ſchadelyke Ziekten voort te brengen en te verſlimmeren: zoo moeten derhalven verſtandige Overheden aan de Stem der braaven gehoor geeven, willen zy in dit geval het algemeen welzyn bewerken, door gelegenheid te geeven, dat deeze nadeelige oorzaak, uit hunne Steden en Kerken weggenomen worde; en dit heilzaam oogmerk zal bereikt worden, indien de Overheden (wier post het alleen is), buiten de Steden goede en wel ingerichte Kerkhoven of Begraafplaatſen oprichten. En deeze moeten van verſchillende ſoorten, buiten de

Steden, op ordre van de Overheden, ten koste en tot voordeel van de Steden en Kerken worden aangelegd, zoo voor aanzienlyke Burgers als voor geringere Ingezeetenen: op dat een ieder, naar evenredigheid van zynen rang, verdienſten en vermoogen, deftige Begraafplaatſen kan bekoomen. De Begraafplaatſen moeten zoodanig, buiten de Steden, aangelegd worden, dat 'er niet het vruchtbaarſte gedeelte dès lands, maar de onbewoondſte en onvruchtbaarſte plaatſen toe uitgekozen worden; zoo nochtans dat elk teffens overtuigd zy, dat de lyken voor Graffchenders en de greetige handen van Ontleedkundigen beveiligd zyn. Dewyl men thans zoo prachtig en met kostbaarheden niet begraaft, als in voorige eeuwen, zoo heeft men niet te duchten, dat, om de ſchatten, welke wel eer by ATTILA en KAREL DEN GROOTEN gevonden werden, Graffchendery zal plaats hebben, maar wel dat Ontleedkundigen zich hier aan vergrypen. Altoos heeft men het berooven der graven, als een heiligſchennis, geſtraft: men kan hier over nazien den beroemden LE FRANK VAN BERKHEY, in zyn Natuurlyke Hiſtorie van Holland, derde Deel, derde Stukje, bladz. 1811 en 1812;

1812; alsmede SICCAMA. De Wetten, tegen de Graffchenders ingericht, in de keuren der Steden te vinden, billyken wy: maar, ons bedunkens, behoorden ook de Overheden aan de liefhebbers der Ontleedkunde eene betere gelegenheid te verzorgen, om die nuttige Kunst te exerceeren: dan zouden de graven geen, ten minften minder gegevaar loopen van plunderinge te ondergaan; en de wetten vervielen van zelve, en de Burgers zouden daar voor niet hebben te vreezen.

De plaatfen buiten de Steden, tot begraafplaatfen uitgekozen zynde, zoude men dezelve met eenen hoogen gemetfelden muur dienen te omringen; waar by men de wooningen van de Doodgravers, met zyne knegts, moeste plaatfen, gelyk men in Amfteldam, Leiden en andere Steden gemeenlyk de huizen der Doodgravers by de Kerkhoven vindt.

Sommige Kerkhoven konde men deftig aanleggen: met gemetfelde graven en kelders voorzien; en met zerken dekken en grafnaalden vercieren, gelyk ook met een aanzienlyken ruimen ingang en een prachtig yzeren hek: *Mundus vult decipi;* men konde derhalven de belachlyke weereld wat vergulden. De andere Begraaf-

plaatſen, voor geringe Burgers, konde men even als deeze maaken, maar zonder zerken of gemetſelde graven. Het veld, dat men daar toe uitkiest, moet ruim en groot zyn, naar evenredigheid der Steden, op dat men tot geene te vroege ſchudding genoodzaakt worde; ook ware het te wenſchen, dat overal, gelyk te Amſteldam, verboden wierden, het begraven met eiken kisten: dewyl het vuurenhout ſpoediger verrot en te gelyk met de dooden verteerd is. Men diende zoo groot eene plaats uit te kiezen, en zoodaanig een orde te houden, dat binnen twaalf jaaren geene ſchudding noodig was: dan zou men de noch onbedurvene planken zoo niet zien pronken op de bolwerken, dat waarlyk aanſtootelyk is.—— Men heeft in het aanleggen der begraafplaatſen voor den geringen Burger vooral in het oog te houden, dat zy eene aanzienlyke vertooninge hebben: het Papegays-Kerkhof te Leiden is fraay aangelegd. Misſchien was het niet kwaad, dat een enkelde tuſſchen muur de beide begraafplaatſen voor ryken en armen van een ſcheidde: want als de ryken en geringe Burgers, op een en het zelfde open veld, begraven worden; en 'er geen onderſcheid

ſcheid gemaakt wordt, als dat op de eene zerken leggen, en op de andere niet, zoo kan het gemeen 'er niets tegen hebben. Vooral moet men evenwel in acht neemen, dat men geen haatelyke plaats, om een Kerkhof aan te leggen, uitkiest, welke reeds onder het vooroordeel by de menſchen legt: het is bekend, dat op het Palmkerk-hof te Amſteldam weinig dooden begraven worden, alleen om dat het geteekend ſtaat met den naam van het Varkens-kerkhof. Als men iets nieuws invoeren wil in een Republyk, dan moet men het de Burgers weeten ſmaaklyk te maaken.

Misſchien zegt men, het zal zeer moeijelyk zyn, om, in groote Steden, de dooden buiten te begraven; en het vervoeren, of draagen der lyken met zeer veel ongemak vergezeld gaan? Ik beken, het zal iets moeijelyker zyn; maar heeft die zelfde moeijelykheid in Engeland, Duitſchland en Frankryk ook geen plaats? En evenwel begraaft men aldaar buiten de Steden, en niet in de Kerken, immers niet voor het grootſte gedeelte. En wat zwaarigheid: al is eene zaak iets moeijelyker, als het maar voor het algemeen welzyn nuttig zy, dan is zulks te boven te koomen; ja wie is

zoo liefdeloos tegen zyn Vaderland, om zich eene geringe moeite niet te troosten, als het om heilzaame oogmerken te bereiken, noodzaaklyk is. De moeite is niets, de zaak is maar alleen, of de Overheden het begraven buiten de Steden al of niet begunſtigen.— Doch laaten wy de grootſte en volkrykſte Stad van geheel Nederland, tot een voorbeeld neemen, naamlyk Amſteldam, myne wieg en baakermat; en onderzoeken, of het begraven, buiten de Stad, wel eenige noemenswaardige moeijelykheid zoude veroorzaaken.— Alle de Kerkhoven zyn digt by de poorten gelegen, het zou dus weinig verſchillen, als men dezelve buiten de poorten verplaatſte.

Indien men, by voorbeeld, het Antonie-Kerkhof buiten de Weeſeper-poort verplaatſte; het Leidſche Kerkhof kon men gevoeglyk daar thans de boomen ſtaan, buiten de Leidſche-poort verleggen; het Carthuiſer-Kerkhof (dat des Zomers altoos een ondraaglyken ſtank veroorzaakt, en een geeſel is voor de buuren, welke daar kort by woonen, zoo dat zy ſchroomen, om een venſter open te zetten; terwyl voor eenige jaaren, toen men in Amſteldam veele rot-koorſen

hadt,

had, dezelve in dien omtrek het eerst ontſtonden, als mede buiten de Stad aan de Bleekeryën, waar dezelve ook het kwaadaardigſte waren), konde men vervoeren buiten de Zaagmoolens-poort; het Palm-Kerkhof en de andere zoude men ook gemaklyk naar buiten kunnen verleggen.

Alle deeze verplaatſingen der Kerkhoven zoude eene zeer geringe moeite zyn, om de lyken verder te draagen. Om de Burgers van de Eilanden te gemoet te koomen, konde men aan het einde van Wittenburg, alwaar een zeer groot ledig veld is; of aan het einde van Funie, dat misſchien beter is, en minder gevaar loopt, om overſtroomd te worden, gevoeglyk een begraafplaats oprichten; en om de Ingezeetenen van het Bikkers Eiland, den Haarlemmerdyk en daar omtrent woonende, te gemoet te koomen, konde men voorby de Moolen van de Varvanger, of daar omſtreeks een ruim en aanzienlyk Kerkhof ſtichten. Deeze plaatſen zyn zoo goed, als buiten de Stad te reekenen; en aan de Ykant gelegen, en byna onbewoond, alwaar de rollende winden den vuilen ſtank wel zullen verdryven.

En in ſteede van de graven in de Ker-

ken, voor de lyken der aanzienlyken, zoude men aan elke hoofdpoort een wel ingericht Kerkhof kunnen aanleggen, en dezelve aldaar, met een ordentelyke en eenvoudige ſtatie, begraven: wanneer deeze ſtinkende aasſen de leden der Gemeente niet meer zouden vergiftigen, en afkeerig van de Kerken maaken. Men zoude ook met een of meer jagten, als de weg al wat ver was, de dooden kunnen begraven, gelyk te Leiden zeer algemeen in gebruik is. Ook zoude men, even als in ſommige Steden van Duitſchland, met een lykkoets kunnen begraven, alwaar de draagers naast of terzyde van het lyk zitten: op die wyze heb ik zeer dikwils gezien, dat, in de zeer bloeijende Academie Stad Straatsburg, de dooden buiten de poorten gebragt werden. In andere Steden van ons Vaderland zyn de Kerkhoven ook al digt by de poorten, op de ſchanſchen, of bolwerken; en konden dus gemaklyk naar buiten verlegd worden.

Maar veel ligt denkt men, wat zal het oprichten van Kerkhoven buiten de Steden baaten: 'er zyn noch zeer veele gewichtige oorzaaken by de Overheden en Burgers aan te treffen, waar door die na-

nadeelige gewoonte in deeze Republyk blyft ſtand grypen? Ik ſtem zulks geetig toe; maar het is ook tevens waar, dat, als 'er buiten de Steden goede en wel ingerichte Kerkhoven aanweezig waren, dat veele weldenkende menſchen 'er gebruik van zouden maaken. Te Leiden, hoe drukkende ook aldaar het buiten begraven is, nochtans zyn zeer veele Burgers voor het begraven op de Dorps-Kerkhoven; en van de vyfhonderd bejaarde lyken, worden 'er byna honderd derzelve buiten de Stad gebragt; en dat zulks niet meer geſchiedt, is niet (gelyk men verkeerd opgeeft) aan de wil der Burgers toe te ſchryven, maar aan eene verkeerde Staatkunde, welke ſommige Overheden bezielt: doch daar van ſtraks nader.

Daar en boven als Magiſtraaten Begraafplaatſen buiten de Steden opgericht hebben, zoo zyn zy, indien de Burgers aldaar niet willen begraven, onſchuldig aan de kwaade gevolgen; dat geen plaats heeft, als zy door hun verzuim de oorzaak zyn, dat de Ingezeetenen in hunne wanbegrippen blyven volharden, in hunne afgodery voortvaaren, en dertig, veertig, vyftig of meer jaaren hunnen Naasten ſchaden en leed

toe brengen, ja, mag ik my dus uitdrukken, een halve of heele eeuw na hunnen dood, anderen dooden.

Geëerde Regenten! uwe Vaderlyke zorge, voor het welvaaren uwer Burgeren, is uw verhevendst cieraad en heilige pligt; en daar de Natuur den Mensch niet anders toeſtaat gelukkig te worden, dan in zoo verre hy zyne pligten betracht, en het algemeen geluk helpt bevorderen: zoo moet uwe grootſte zorg zyn, hoe gy welvaart en heil aan uwe Ingezeetenen zult te weeg brengen; en zy zyn reeds veroordeeld, welke onverſchillig zyn in het betrachten van eenen pligt, welke zulk eenen verbaazenden invloed heeft op de gezondheid der Ingezeetenen.

Aarzelt dan toch niet langer Overheden, om Begraafplaatſen buiten de Steden op te richten, en weigert niet langer eene veilige plaats, om den ſchoonen Godsdienſt, zonder gevaar, uit te oeffenen. Hebben rechtgeäarde Burgers lyf en leeven, goed en bloed, veil voor Vorst, Overheden en 't dierbaar Vaderland; en zouden dan de Hooge Machten der Provincien langer bedenking maaken, om eene ſchadelyke en ſchandelyke gewoonte, welke eene gezonde Staatkun-

kunde veroordeelt, die tegen de Rede en Natuur aandruist; en den waaren Christelyken Godsdienst bezoedelt, en het ongeloof in de hand werkt, niet te keer gaan en den bodem in ſlaan; dat zy verre.—— Neen volk van Nederland uwe Burger-Vaderen zullen in dit ſtuk niet langer onverſchillig zyn, maar volvaardig den wenſch der braaven en verſtandigen vervullen, en het algemeen welzyn helpen bevorderen. De gezonde Rede, Natuur, Godsdienst en het algemeen Belang eiſchen volſtrekt, dat geene dooden, binnen de muuren der Steden en Kerken, begraven worden: en wie een vyand van deeze vier heilzaame geleiders toont te zyn, is den naam van Burger onwaardig, en hoe veel te meer die van eenen waardigen Regent, wiens post het is te zorgen, dat de plaatſen, ter Godsdienst geſchikt, veilige Chooren zyn, om van geen gevaarlyke gebreken of rampen getroffen te worden, welke men verſtandig had kunnen voorkoomen. Wat beweegt u dan noch Regenten! om den hartelyken wenſch der braaven in den Lande niet te vervullen, door Kerkhoven buiten de Steden op te richten? Waar naa getoefd: of moeten de droevige gebeurtenisſen, ons aange-

geteekend in de *Comm: de rebus & Scient. in Med. Gest. Tom.* 22: *by* PARÉ, *pag.* 638. *in het journal des Scavans*, *An.* 1754. *in 't Hamburger Magazyn*, *Tom.* 2; *in 't Londonsche Magazyn*, 1752; *by* UNZER; VAN CLEEFF en andere Schryvers meer, ons dierbaar Vaderland ook zoo ellendig teisteren, als andere Landen en byzondere persoonen, tot hun nadeel ondervonden hebben? Is het niet genoeg, dat alle Geneeskundigen uit eenen mond de schadelykheid 'er van erkennen? Dat een DIEMERBROEK, een SILVIUS en anderen, het opwakkeren der Epidemisfche Ziekten hier door ondervonden hebben; en de besmetting der Kinderpokken in groote Steden geduurig *sporadisch* woeden, door het begraven der besmette dooden in de Kerken, welke hun fyn *Miasma* aan de Kerkgangers mede deelen. Myn groote Meester, de onsterflyke G. VAN DOEVEREN (wiens vroegen dood ik myn leeven lang zal betreuren), was van gevoelen, dat door het begraven der besmette lyken in de Kerken, duizendmaal meer gevaar voor de besmetting der pokken te vreezen is, dan door de inenting. Doch al genoeg hier van, wy zouden te ver uitweiden: wy wenschen

en

en hoopen, dat recht geäarte Regenten zullen voorkoomen, dat die gebeurtenisſen van andere landen by ons niet kunnen gebeuren.

Dewyl nu het oprichten van Begraafplaatſen, buiten de Steden, ons die veiligheid eenig en alleen verzorgen kan: wie twyffelt dan noch, of zulks zal ook door verſtandige Regenten verzorgd worden; en by het opbouwen van nieuwe Kerken, zal door den *Souverain* der Landen belet worden, geene Begraafplaatſen in dezelve aan te leggen: hoewel het tegendeel ten aanzien van de nieuwe Kerk te Zegwaard en Zoetermeer plaats heeft. Het ſchynt, dat de geweldige ſtank, welke onlangs in de Kerk, in het nabuurig Berkel heerſchte, noch niet de vereischte invloed gehad heeft. Het behoud en het vermeerderen der Ingezeetenen is nochtans van te veel belang voor ons dierbaar Vaderland, om geen middel te ombelzen en goed te keuren, dat aan het zelve dienſtig is.

CICERO, als hy voor de belangen van Romen ſprak, vondt het woord *Vaderland* zoo verheeven en fraay, dat hy het geduurig in den mond hadt. Ach Vaderen des Vaderlands! laat ik het woord Vaderland ook gebruiken, om voor

voor de belangen van het Vaderland en de gezondheid van elk Ingezeeten te ſpreeken: richt Begraafplaatſen op, buiten de Steden, om de veiligheid van elk te verzorgen, en het beste van het Vaderland te weeg te brengen. Het Vaderland heeft 'er belang by: en het Vaderland is een heilig woord. Een zeker ſchryver zegt, het is een Godheid, die alles, wat men ten beste aan het zelve doet, dubbeld beloont.—— Alles, waardige en geëerbiedigde Regenten! moet voor het algemeen welzyn van het Vaderland wyken: *Cari ſint parentes*, zegt CICERO, *cari liberi*, *propinqui*, *familiares; ſed omnes omnium caritates Patria una complexa est.* Wie is 'er, die noch beſchroomd is, om aan deeze treffelyke woorden van CICERO zyn zegel te hangen? Geene oorzaak derhalven kan 'er zyn, om onze dooden binnen de muuren der Steden te ſluiten, dewyl de welvaart van 't lieve Vaderland 'er door gevaar loopt: en met die ſchadelyke, en waarlyk affchuwlyke gewoonte, om de dooden in de Kerken te begraven, af te ſchaffen, zullen niet alleen ziekten afgeweerd worden, maar ook zullen de Christelyke en zedelyke deugden diepere wortelen ſchieten, en het ongeloof

en

en een meenigte bygeloovige, valſche en afgodiſche ondeugden en gewoonten uit ons Vaderland verdelgd worden, welke zoo vaak by het begraven der dooden plaats hebben.—— Doch laat ons verder gaan.

Een derde, en niet min gewigtige oorzaak, waar aan het begraven in de Steden en Kerken zyn oorſprong verſchuldigd is, en ook noch door blyft ſtandhouden, is te vinden in de voordeelen, welke 'er de Steden of liever de Kerken uit trekken.

Deeze oorzaak is zoo gewigtig, dat alle Schryvers, welke zich tegen het begraven in de Kerken verzet hebben, dezelve als een der voornaamſte hebben aangemerkt, waarom de Regenten van ons Vaderland het begraven in de Kerken niet hebben afgeſchaft. Men kan hier over nazien den beroemden Hoogleeraar TE WATER, in het vierde deel van het Zeeuwſch Genootſchap, bl. 637, 638 en 639; den voortrefflyken Hoogleeraar KLUIT, in zyn uitmuntende Inweijings redenvoering, bl. 45, 46 enz. een werkje dat nimmer genoeg door Overheden en Burgers kan geleezen worden; HOFFMAN, *in Comment. Jur. Can. de Coemet: ex Urbibus tollendis*, pag. 63. en andere uitmuntende Schryvers meer.

Trou-

Trouwens uit begeerte, om de Kerken voordeel toe te brengen, heeft men niet alleen het begraven in dezelve ongehinderd toegelaaten en begunſtigd; maar men heeft zelfs, ter vermeerdering van derzelver inkoomſten, alles in het werk geſteld, wat mogelyk is, om het begraven, buiten de Steden, bezwaarlyk en voor minvermoogenden onmogelyk te maaken. Om nu niet uit te weiden in eene aanwyzinge, wat al middelen, ter bereiking van dit oogmerk, zyn uitgedagt: zeg ik maar alleen, dat de Hoogleeraar TE WATER met het hoogſte recht heeft aangemerkt: dat alle Reglementen, op het begraven geſteld, ten grootſten deele uitkoomen op het onderhoud en de inkoomſten der Kerken. *Moet* (dus vervolgt die groote Voorſtander van het begraven buiten de Steden dit onderwerp), *men zich niet verwonderen, als men in een der Reglementen van de Stad Leiden, van den* 23 *July*, 1663. „ *leest*, „ *Niemand zal vermoogen eenige dooden te begraven buiten deeze Stad* „ *op de Dorpen, zonder toeſtemming van* „ *Burgemeesteren, dewelke zullen zorge* „ *draagen, dat een* REDELYKE ER- „ KENTENIS, *ten behoeve van de Kerken, betaald worde.*

Wat

Wat zoude SOLON, welke het begraven binnen Athenen verboodt, zeggen, als hy zulk eene wet of Reglement binnen het Leidſch Atheen vondt? De Romeinen ontleenden dat heilig recht van SOLON, en bevalen in hunne oude ſpraak: HEMONEM MORTUOM ENDO URBED NEI SEPELITOD; 't geen CICERO in de beſchaafder ſpreektrant van zynen tyd uitdrukte: HOMINEM MORTUUM IN URBE NE SEPELITO.

Wat zoude Keizer HADRIANUS over zoodanig eene Staatkunde gebelgd zyn, wiens Staatkunde zoo zeer van de onze verſchilde: want hy ſtelde eene boete van veertig dukaaten voor hem, die een lyk *binnen* de Stad begroef, en een gelyke boete voor de Magiſtraaten, welke zulks gedoogden; en hier ſchynt men op die ſchadelyke gewoonte zoo verliefd te zyn, dat men, zonder eene redelyke erkentenis de lyken niet *buiten* de Steden mag begraven; welk een groot onderſcheid! Hoe ryk zoude de buit niet zyn van Keizer THEODOSIUS, als hy by ons een derde gedeelte kreeg der goederen van de dooden, welke binnen de Steden en Kerken begraven worden! Koning THEODORUS had naderhand

hand eene heilzaame wet gemaakt: dat al wie binnen Rome een lyk begroef, hy het vierde deel zyner bezittingen zoude verliezen; en zoo hy niets bezat, met ſtokken ter Stad zoude uitgeſlagen worden.

Wat zou Koning THEODERICUS, die wyze Vorst, een groote ſomme gelds hebben kunnen innen, of een meenigte ſtokſlagen hebben uitgedeeld, als onder zyn gebied, zoo veele menſchen in de Steden waren begraven geworden, als daaglyks by ons geſchiedt. Ik laat aan de Overheden, het Genootſchap en oordeelkundige Leezers over, om te beſliſſen, welke wet de beste zy; en welke het best met den welvaard, de gezondheid en behoudenis der Ingezeetenen overeenkoomt, en op de verſtandigſte redenen, gezonde Staatkunde en zuiveren Godsdienst het meest gegrond is: de boete, het dreigement van ſtokſlagen, als men in de Stad Rome begroef; of die redelyke erkentenis, welke men te Leiden afgevordert, en op het uitvoeren der Lyken geſteld heeft. Ik voor my geloof, dat 's Konings ſtrenge wet een voortreflyk middel was, om de ſtank der dooden uit de Steden en Kerken te weeren, en tevens diende ter afweeringe van een oceäan van ziekten; en de an-

de-

dere wet in tegendeel een middel is, om het begraven buiten de Steden te verhinderen, moeijlyk te maaken en buiten gebruik te houden. Deeze zoo redelyke erkentenis, op het uitvoeren der dooden geſteld, is nochtans als eene Wet van Perſen en Meden, byna in de meeste Steden onzer Provincien, aangenomen; en heeft waarſchynlyk meer invloed op de gezondheid en ſterflykheid der Ingezeetenen, dan men denkt. Doch niettegenſtaande deeze Wet heeft men evenwel, en dit zy tot roem van veele braave Burgers gezegd, de zucht en liefde tot het begraven, op de Dorpskerkhoven, niet geheel en al kunnen uitblusſchen. Om maar by de Stad Leiden te blyven: het is algemeen bekend, dat veele Ingezeetenen, en voornaamlyk die, welke tot de geringe burgerſtand behooren, en noch tot Ryken noch tot Armen te brengen zyn, zoo door het oprichten van beurſen, als anderſins zorgen voor een eerlyke begravenis; en om dat de Bolwerken der Stad by veelen in geen goeden naam zyn, dat zeldſaam is in een Academie Stad; inzonderheid als 'er voor een liefhebber der Anatomie geene gelegenheid is, om lyken te bekoomen, dan door

graffchennis: hier om is het, dat zeer veele menfchen hunne dooden, met één of meer tent-fchuiten gewoon waren te begraven op het Kerkhof te Leiderdorp, of op het gewyde Kerkhof te Oostgeest, te Warmond, of te Voorhout; en zich gulhartig en bereidvaardig getroostten, die redelyke erkentenis van vier Gulden en negentien Stuivers te betaalen. De meenigvuldigheid der Lyken, welke te Leipzig begraven werden, moet zekerlyk invloed gehad hebben op het inkoomen der Kerken, of den ontfang der Kerkmeesters: want 'er kwamen bittere klachten aan den Hertog van Saxen te Leipzig, in het jaar 1536, dat, door het begraven buiten de Stad, de Vigilien, Misfen en andere voordeelen der Geestelyken merklyk verminderden, ja byna ophielden; 'er moet zekerlyk te Leiden aan hunne EDELE GROOT ACHTBAARE, ook zoo iets voorgekoomen zyn: althans men heeft goedgevonden (misfchien *pro tempore*), in het jaar 1731, die redelyke erkentenis acht Gulden te verhoogen: zoo dat voor den uitvoer van een lyk thans twaalf gulden, en negen ftuivers moet betaald worden, en daar mede heeft men misfchien

ſchien getracht, het begraven op de Dorps-kerkhoven te verminderen.

Het zoude althans niet te verwonderen zyn, dat 'er het begraven, op de buiten Dorpen, geheel den bodem door ware ingeſlagen: dewyl nu de geringe penningen van de beurſen niet toereikend zyn, om de kosten van een eerlyke begravenis goed te maaken, en teffens eene armoedige weduwe met haare vaderlooze kinderen een gering treurgewaad te verſchaffen: want die zoo genaamde redelyke erkentenis is niet alleen eene bezwaaring; maar hier koomt noch by, dat menſchen, die een ambt, of een eigen huisje hebben; of anderen, welke onder eenige Clasſis behooren, niet alleen de ſom van de Clasſis, onder welke zy ſorteeren, in de Stad moeten betaalen, maar ook op die plaats alwaar het lyk begraven wordt. Een arme Geleerde, by voorbeeld, die een *Gradus* heeft, offchoon de rotten van honger in zyn huis ſterven, moet zoo wel eenendertig Gulden en negen Stuivers Clasſisgeld betaalen, als een Ryk man die millioenen bezit: uitgezonderd, dat het zegel van deezen, tot de Ceel, tien Gulden hooger moet zyn.

Ik weet wel, dat als onvermoogende

gepromoveerden zich by hunne Overheden aangeeven, abolitie kunnen bekoomen: maar hoe hard zulks valt voor menſchen van eer en verdienſten, om zoodanig eene abolitie te verzoeken, geef ik alle gevoelige harten in bedenking.

Wy kennen verſtandige mannen, welke om die abolitie gevraagd hebben, en ook verkregen, om hunne kinders *pro Deo* te begraven; maar wy kennen 'er ook, die, om hunnen nood te verbergen, hunnen eenigſten rykdom van boeken verkochten.

Hier uit blykt genoegſaaam, dat die bezwaaren, welke met het begraven buiten de Steden vergezeld gaan, de oorzaaken zyn, dat het begraven in de Kerken en Steden ſtand houdt. Het is zelfs te verwonderen, dat in het gepasſeerde jaar 1785, van de 391 bejaarde dooden, noch achtenſestig buiten de Stad Leiden gebragt zyn: hebbende de verhoogde redelyke erkentenis 544 Gulden opgebragt. Ja men kan thans byna voor denzelfden prys een lyk in de Kerk te Leiden begraven, als buiten op een Dorps-kerkhof; zelfs al wat op deeze begravenisſen loopt, wel berekend zynde, zoo zullen die kosten eer meer

dan

dan minder zyn. Ik zal hier een lyst byvoegen van de onkosten der begravenisſen, op twee Kerkhoven buiten de Stad, waar het meest begraven wordt: zoo als dezelve my ter hand geſteld zyn geworden.

Te Leiderdorp op het Kerkhof loopen de volgende kosten:

Het Grafmaaken - -	*f*	0:	15:0
Het Graf, Klokluiden en Kleed		5:	11:0
De Dorps-draagers - -		4:	10:0
De Klokluider en Weeskinderen - - - -		0:	5:8
De Grafmaakers - -		0:	5:8
Op het Stadhuis te Leiden		12:	9:0
De Schryver aan de Poort		0:	5:0
's Lands recht met Zegel naar de Clasſis			
De Secretaris naar rato,—*pro Deo*		0:	2:8
Twee Jachten - -		5:	1:0
Saamen -	*f*	29:	4:8

NB. By beſlooten water 15 Stuivers meer voor het graf.

Te Oestgeest op het Kerkhof:

Voor het Graf, Klokluiden en het Kleed - -	*f*	6:	0:0
	f	6:	0:0

	f	6:	0:0
De Draagers - - -		4:	6:0
De Klokluider - - -		0:	5:8
De Grafmaaker - -		0:	5:8
Op het Stadhuis voor de uitvoer te Leiden - -		12:	9:0
's Lands recht met het Zegel naar de Clasfis.			
De Secretaris naar rato,—*pro Deo*		0:	3:0
Twee Jachten - -		6:	1:0
De Schryver aan de Poort		0:	5:8
Saamen -	*f*	29:	15:8

NB. By beflooten water is het graf *f* 1:16:0 meer.

Uit deeze lysten blykt, dat de onkosten aan het Land en de Stad de voornaamfte zyn, en dat die redelyke erkentenis een bezwaar is, waar aan voornaamlyk de vermindering van het begraven der lyken buiten de Steden moet worden toegefchreven. Dit zy hier van genoeg: wy kunnen het gezegde op alle Steden toepaslen, daar ook foortgelyke belastingen, voor het uitvoeren der lyken naar de Dorps-kerkhoven, moeten betaald worden.

Welke nu de *beste middelen zyn, om deeze oorzaak uit den weg te neemen;* en daar

daar door het *begraven*, *in de Steden en Kerken*, *te verminderen*, *of te doen ophouden*, zullen wy nu met betamendlyke vrymoedigheid onderzoeken, en met behoorlyk ontzag en eerbied voor de hooge Overheid voorſtellen, zoo dat wy nimmer het algemeen belang uit het oog verliezen.

Deeze *derde oorzaak* is zoo gewichtig, en houdt het begraven in de Steden en Kerken zoodanig in ſtand, dat als dezelve wierdt weggenomen, het begraven in de Steden en Kerken op ſommige plaatſen aanmerklyk zoude verminderen. Ik twyffel zelfs niet, te verklaaren, dat als 'er wel ingerichte Begraafplaatſen, buiten alle Steden, wierden opgericht, waar op men zonder aanmerklyke kosten konde begraven; en als men in ſommige Steden geheel en al de begravenisſen ontſloeg van die redelyke erkentenis, voor het uitvoeren van een lyk, dat op een Dorps-kerkhof begraven wordt, of 'er zoude veel meer op de Dorps-kerkhoven begraven worden, en het begraven in de Steden en Kerken zoude aanmerklyk afneemen.

Ik beken Landgenooten! dat de inkoomſten der Kerken gevoelig zouden verminderen: doch zou hier uit volgen,

dat daar door de ondergang van den openbaaren Godsdienst en der Kerken zoude veroorzaakt worden, of gevaar loopen, om in ſtand te blyven? Dit koomt my in het geheel niet waarſchynlyk voor: waarom zou men niet gevoeglyk een middel kunnen uitvinden, dat de Capitaalisten en rykſte Burgers voornaamlyk betrof, om daar uit het onderhoud der Kerken te verkrygen. In veele Steden hebben de Lutheraanen, en in alle Steden, zoo ver my bekend is, de Remonſtranten, Mennoniten, Roomſchen enz in het geheel geen voordeel van de begravenisſen; en evenwel geraaken hunne Kerken niet in verval: maar de leden hunner Gemeenten brengen blymoedig de kosten op, tot hunnen openbaaren Godsdienst en het onderhoud der gebouwen. Waarom zoude zulks door de belyders der Hervormde Kerk-gemeenſchap ook niet kunnen geſchieden? Ik zie geene genoegſaame redenen, om dit te ontkennen; te meer daar ſommige publieke gebouwen en Kerken noch boven andere gezindheden groote Capitaalen bezitten, zoo van de Graaflykheid, als anderſins; daar en boven hebben eenige derzelve noch inkoomſten van erfpachten, van landeryen, en hui-

huizen; van den verkoop van huizen, en andere voordeelen en inkoomſten meer. Voeg hier by, dat de Tractementen der Predikanten van de publieke Kerken, in ſommige Steden en Dorpen gedeeltelyk van het gemeene land, en gedeeltelyk van de Steden betaald worden, terwyl alle Ingezeetenen, de Jooden zoo wel als de Christenen, het hunne daar toe opbrengen. Daar en tegen hebben alle andere gezindheden en Kerken geene inkoomſten als eenig en alleen van hunne Geloofsbelyders; en deeze nochtans, (dit moeten wy bekennen), onderhouden behoorlyk hunne Kerken; geeven hunne Predikanten aanzienlyke tractementen, en bedeelen de Armen mildelyk. Het zoude derhalven waarlyk te betreuren zyn voor den Hervormden Godsdienst, als deszelfs Belyders zoo weinig achting voor den openbaaren dienst en de Kerken hadden, dat zy tot onderhoud hier van, het begraven in de Steden en Kerken, volſtrekt noodig zouden hebben. Het is waar, andere Gezindheden hebben zulke aanzienlyke Kerkmeesters niet; en betaalen zulke hooge loonen niet aan Doodgravers, Kosters enz. doch zy ſtellen het 'er evenwel mede: al wat men 'er van zeggen kan, is, dat zy noch ver-

verkwistend noch gierig zyn. Wat hier van ook zyn mag, het is genoeg, dat wy getoond hebben, dat andere Geloofsbelyders, zonder het begraven in hunne Kerken, middelen gevonden hebben, om hunne Kerken te onderhouden. Die zelfde middelen en ſpaarzaamheid zou men, myns bedunkens, ook kunnen gebruiken, om de Gereformeerde Kerken te onderhouden; en wie durft 'er aan twyffelen, of men zal 'er ook zoo wel, als by andere Gezindheden, milde Voedſterheeren, onderderhouders en voorſtanders aantreffen. Dit doch is een zaak, die van zelfs ſpreekt, dat elk, die zich tot een Kerkgemeenſchap begeeft, tot welkers inſtandhouding zekere kosten vereiſcht worden, zich ſtilzwygende verbindt, tot het draagen voor zyn aandeel in die kosten, voor zoo verre zyn vermoogen zulks toelaat; mits alle onnoodige uitgaven en verkwistingen, zorgvuldig vermyd worden, uit welke bronnen die ook mogten voortvloeijen. Of zyn wy thans zoo verbasterd en ontaard van onze braave Voorouders, die niet alleen hun tydlyk beſtaan voor den waaren Godsdienst veil hadden, maar ook lyf en leeven opofferden, om de zuiverheid

van

van hunnen Godsdienst te behouden? Neen Landgenooten! 'er mag hier en elders een afgedwaalde en laauwe voorſtander van zynen Godsdienst gevonden worden, maar over het algemeen zal men bevinden, dat de yver voor den openbaaren Godsdienst veel te diepe wortelen geſchooten heeft; dat de milde hand, om de Kerken en verdere kosten te onderhouden, niet toereikende zoude zyn, zonder zoodanig een ſtinkende goudmyn benoodigd te hebben. Dat niet meer door de Gemeente aan de Kerken opgebragt wordt, ontſtaat ſomtyds uit eene kwaade beſtiering, en dat ſommige Kerkdienaars als Vorſten leeven: zie maar eens ſommige Doodgravers te Amſteldam; maar vooral wordt dit veroorzaakt, om dat de Leken denken en zeggen, de Kerk is ryk genoeg: de Predikanten worden van 't gemeene Land betaald; de Kerk heeft veel inkoomſten; en inzonderheid zegt men, de begravenisſen brengen veel op aan de Kerken, en dus hebben die het niet noodig.

De Lutheraanen, Remonſtranten, Mennoniten en andere Belyders weeten, dat hunne Kerken en openbaare Godsdienst niet kunnen in ſtand gehouden wor-

worden, dan door hunne eigene Ledemaaten; en daarom zyn zy ook gewoon, mildelyk te geeven, zoo in de Collecten, als by andere gelegenheden. Ook weeten hunne Predikanten by de aanzienlyke en vermoogende de harten te treffen, om by Donatien en Testamenten aan de Kerken gelden en inkoomften te verzorgen; waar van de Leeraars der publieke Kerk zoo veel geen werk fchynen te maaken, dat misfchien zoude gefchieden, als het onderhoud voor hun en den openbaaren Godsdienst door de Leken moest opgebragt worden; of de voordeelen der begravenisfen niet meer aanweezig waren, immers niet zoo hoog liepen. Maar misfchien zouden de inkoomften der Kerken minder lyden, dan men denkt: kon men fommige der Kerkhoven, buiten de Stad aangelegd, niet beftempelen met naamen der Kerken, waar in men gewoon is te begraven? Als, by voorbeeld, het groote-Kerks-kerkhof, het nieuwe of oude Kerks-kerkhof, of het Pieters-Kerks-kerkhof enz.; en dan dezelfde voordeelen 'er van neemen, als men gewoon is te krygen, wanneer in deeze of geene van die Kerken begraven wierde; wierden al eens door eenige gril-

grilzieken deeze Kerkhoven voor bygegaan, en de lyken naar andere Steden of Dorpen vervoerd, dan kon en diende men een ruime en groote ſomme te vorderen, voor het begraven op andere plaatſen, ten voordeele van de Kerken, welke men hadde verſmaad en voor by gegaan. Niets doch is ongerymder, dan het vervoeren der dooden van de eene plaats naar de andere; inzonderheid is zulks ſchadelyk, wanneer epidemiſche ziekten woeden. Wy hebben gezien, dat van de eene Stad in de andere, door eene beſmetting, de kinderziekte werdt voortgeplant, en ontſtondt in het huis, daar het lyk gebragt was, waar door andere beſmet werden en ook omkwamen. Het is derhalven ook billyk, dat verſtandige en voorzichtige Overheden zulks beletten, en te keer gaan, ja ſomtyds geheel en al verbieden. De kosten één, twee, ja driemaal te verdubbelen, voor den uitvoer van een lyk, zal daar toe een bekwaam middel zyn. Misſchien werpt men my tegen, dat, offchoon de Overheden wel ingerichte Kerkhoven buiten de Steden, ten voordeele van de Kerken, aanleggen: veele ingezeetenen nochtans liever in de Kerken zullen begraven, dan op die Kerkhoven!

Dit

Dit wil ik toeſtemmen, evenwel zullen 'er ook duizenden gevonden worden, die de heilzaame voorzorg van de Overheden zullen roemen, en 'er gebruik van maaken, en dus zoude allengskens, het begraven in de Kerken, geheel verbannen, en als eene zeldſaame zaak aangezien worden; inzonderheid als men deeze, voor den Godsdienst oneerbiedige gewoonte, tegenging, met het verhoogen van de kosten, als in de Kerk begraven wierde: de Overheden doch hebben die zelfde magt, om het begraafgeld in de Kerken te verhoogen, als om eene redelyke erkentenis te verhoogen, wanneer een lyk op een buiten Dorpskerkhof begraven wordt, en daar door zoude het begraven in de Kerken aanmerklyk tegengegaan worden Ik heb opgemerkt, dat in Amſteldam, naar evenredigheid der ingezeetenen, in de Kerken minder begraven wordt, dan in andere Steden: waar van ik geene redenen kan vinden, als dat het begraven, in de Kerken aldaar, hooger in prys is, dan in andere Steden; en dit ook is de oorzaak, waarom veele Lutheraanen te Amſteldam hunne Kerk voor by gaan met het begraven, offchoon zy hier toe, by het ſtichten hunner Kerk, op hun

hun verzoek, vryheid hebben verkregen, mits zy aan de publieke Kerk tevens dezelve kosten betaalen, als of het lyk in dezelve begraven wierde.

Ja maar zal men zeggen, veele menfchen hebben hunne eigene grafkelders en graven: hoe zal men met die eigendommen handelen? Eene kleine zwaarigheid, men zou dit gevoeglyk kunnen vergoeden, door de Eigenaars van dezelve een Grafkelder of Graf op het Kerkhof, van dien zelfden naam aan te bieden: veelen zouden zulks met genoegen aanneemen; eenige weinigen zouden 'er zich misfchien tegen kanten: doch als eens vyfentwintig en meer guldens het begraafgeld in de Kerken verhoogd wierde, dan zouden 'er maar een zeer gering getal overblyven, die den koop niet zouden toeflaan; en genomen, de Overheden kregen het in eens niet naar hun genoegen, door den tyd zou men zulks te boven koomen: maar zoo als thans de beftiering plaats heeft, zal men nimmer die *nadeelige* gewoonte kunnen uitroeijen. Daarenboven hebben wy geene magt, om ons tegen zulk een pryzenswaardige inrichting aan te kanten; maar wy behooren, met de wyze fchikking van onze braave en zorgvuldige Beftier-

ders, ten besten van het algemeen, te vreede te zyn. Hier koomt by, dat zoo men erkent, de Staaten van den Lande en de Overheden hebben magt, om de eigendommen van huizen, als dezelve tot een algemeen nut vereischt worden, tegen behoorlyke schatting of kooppenningen, over te neemen: hoe veel te meer zyn wy dan verplicht ons te onderwerpen, als wy van onze grafkelders in de Kerken afstand moesten doen, om dat deeze door de Overheden, als nadeelig voor het algemeen, aangezien worden. Men werpt ook tegen, dat het oprichten van zoodanige Kerkhoven, ten koste van de Steden of Kerken, zoude moeten geschieden. Dit is zoo: maar zullen die kosten wel zoo groot zyn, dat zy niet te vinden zouden zyn? Misschien konde men de banken en de zitplaatsen in de Kerken verhoogen; of dat meer zoude opbrengen, men konde de Capitalisten hun Classis-geld verhoogen. Is het inderdaad niet hard, dat een arme geleerde, of iemand van twaalf duizend gulden Capitaal, gelyk staat met rykaards van tonnen gouds? Zoodanig eene verhooging zou voorzeeker, immer op sommige plaatsen, aan het Land, de Stad of Kerk

een

een aanzienlyke ſomme gelds kunnen opbrengen, en een toereikend intrest opleveren voor het uitgeſchooten Capitaal: terwyl zoodanig een billyke belasting voor zeer ryke menſchen weinig zou beduiden, en voor het onderhoud van de Kerk zeer veel zou toebrengen. En geſteld, het verlies der dooden in de Kerk veroorzaakt al eenige ſchade aan de Kerkkas: dan zullen onze wyze Regenten, die doorkneed zyn, om minstdrukkende belastingen uit te denken, wel middel vinden, om zulks te herſtellen; te meer daar verſtandige Regenten de ſchadelykheid van het begraven der lyken zeer wel inzien, en teffens overtuigd zyn, dat de volkrykheid en gezondheid der werkzaame ingezeetenen de duurzaamſte rykdommen voortbrengen, om den ſtaat geducht te maaken: zoo zullen zy niet langer onverſchillig zyn in eene zaak, van zoo veel belang, en des noods, de Kerken onderſteunen met penningen, welke misſchien zouden overſchieten, door het vermeerderen der ingezeetenen, welke nu door beſmettende en andere ziekten, veroorzaakt door den ſtank in de Kerken, omkoomen: want het is een uitgemaakte waarheid, dat de ſterf-

lykheid, Geneeskundig beſchouwd, 'er door zoude verminderen; en veele kwynende ziekten en aanſteekende kwaalen zouden belet worden, om uit te barſten; waar door de volkrykheid zou vermeerderen, en dus ook 's Lands en Stads inkoomſten vergrooten; waar door dan ook aan de Kerk gemaklyk, een geledene ſchade, konde vergoed worden.— Laaten wy nu tot een andere oorzaak overgaan.

Onder de verſchillende redenen, dat het begraven in de Kerken en Steden aanhoudt, mag men met grond ten vierde ſtellen: dat langduurige gewoonten en gebruiken, hoe ſchadelyk zy ook door verſtandige en braave mannen aangezien worden, zeer moeijelyk in Republyken zyn te verbeteren, en niet gemaklyk zyn te onder te brengen, vooral niet met eenen ſprong. Meenigvuldige zaaken vindt men, welke op geen andere gronden ſteunen, dan op gewoonten en het gebruik, de moeder van veele dwaalingen. En een Staat is ſomtyds verplicht, eene verouderde dwaaling of gebruik te dulden, om in geen grooter wanorde te geraaken. Die in ſtaat is, om den Landman van zyne wanbegrippen en nadeelige behandelingen, zoo omtrent het vee, als omtrent den akkerbouw, te ontheffen, zal den landman

zoo

zoo wel, als het algemeenebest een gewigtigen dienst doen; welke wanbegrippen meestal op een oud gebruik en gewoonte gevestigd zyn: maar de ondervinding heeft my zoo wel, als anderen geleerd, dat men eer een mooriaan zou blank wasschen, dan een landman beweegen, om een oud en nadeelig gebruik te laaten vaaren.

In den Godsdienst van sommige Religien vindt men veele zaaken, welke op niets anders rusten, dan op een langduurig gebruik, het welk misschien al lang zou veranderd zyn, vreesde men niet voor grootere verwarring en scheuring; by voorbeeld, 'er is thans geen een kundig voorstander en belyder der Lutheraanen, welke niet toestemt, dat gemeen brood, om in het Avondmaal te gebruiken, meer en beter met de eigenschappen van dat Sacrament overeenkoomt, dan de ouwels; en nochtans zoo durft men, inzonderheid in groote gemeenten, niet van het gebruik der ouwels afwyken: om dat veele onkundige Leeken denken zouden, dat men hunne Religie veranderde, waar uit misschien een grooter wanorde en een weezenlyk kwaad zoude voortvloeijen, en zulks is de eenige reden, waarom

de Lutheraanen by het oud gebruik der ouwels in het Nachtmaal blyven.

Hebben wy niet in onze dagen gezien en gehoord het gemor van veele ingezeetenen, toen men de nieuwe en nuttige beryming der Pſalmen in de Proteſtantſche Kerken invoerde; ja is men op ſommige plaatſen zelfs tot geene daadlykheid gekoomen, om 'er zich tegen te verzetten? Wat was hier van de oorzaak? Niets anders, dan dat die onberedeneerde menſchen, die verouderde gewoonte en het gebruik der oude beryming, uit onkunde, niet gaarne wilden verlaaten, om dat zy 'er aan gewoon waren. Om nu geen andere zaaken aan te haalen, welke geen ander bewys hebben dan het oud gebruik: zoo laaten wy by het begraven der dooden blyven. Wat is 'er gebeurd binnen Amſteldam, in het jaar 1696, toen de Magiſtraat de zeer kwaade gewoonte wilde vernietigen, welke byna in alle onze Provincien plaats hadt, om kostbaare begraafnis-maaltyden op te diſchen, waar door de vrienden van den Overledenen ſomtyds geheel geruineerd werden; ten minſte zwaare en onnoodige kosten moesten maaken. Deeze zeer nadeelige en onchristelyke gewoonte (welke in onze ver-

verlichte dagen noch plaats heeft, inzonderheid op ſommige dorpen, daar men warm krentebrood met bier geeft in de herbergen), was het voornaamſte oogmerk van de Regeering van Amſteldam, om tegen te gaan; en teffens, om, zonder aanmerklyk bezwaar voor de Burgers, een nieuwe belasting, (welke de Staat noodig hadt, om den Oorlog te voeren en een goede vrede te verkrygen), te bekoomen, door het aanſtellen van aanſprekers, lyk- en lantaarndraagers, commisſarisſen en andere bedienden, om de begravenisſen te reguleeren; en om die geenen, welke onvermoogende waren, om den Tax te betaalen, welke 'er de Overheid opgelegd had, behoorlyk en ordentlyk ter aarde te beſtellen. Die ons Vaderland nu kent, weet zeker, dat de lasten, welke de ingezeetenen moeten opbrengen, zeer aanmerklyk zyn; en moeten deeze verhoogd worden, het verſtand der ſchranderſten en diepdenkende Staatkundigen moet dikwils een groote proef uitſtaan, om dezelve zoodanig te vinden, dat de natie en vooral het gemeen, 'er niet te zeer door wordt bezwaard, De groote kosten, welke by de begravenisſen plaats hadden, en de heidenſche onge-

regeldheden daar mede verknocht, deedt de braave Overheid een beſluit neemen, om zoodanig eene belasting te leggen, dat het gemeen 'er niets door zoude kunnen lyden, en teffens voordeelig voor de Stads kas zou zyn: kortom alles kwam op de ryke en meest gegoede Burgers aan, en het gemeen verloor 'er byna niets door dan de ſmulpartyën, en misſchien nu en dan eene draagplaats. Welke een beroerte en plundering heeft nochtans het onbezonnen graauw, om deeze verandering, aangerecht? Een beroerte waarlyk, welke byna doodelyk voor Amſteldam zoude geweest zyn, ware het niet dat dezelve, door de wyze maatregelen der braave Regenten, ſpoedig was te keer gegaan, door het ſtraffen der meestſchuldigſten, zoo zelfs dat by het toortslicht de executie ter uitvoer gebragt werdt. Hoe ſpoedig en cordaat dit oproer ook geſtuit werdt, nochtans zag zich de Overheid verplicht, het nieuwe Reglement, omtrent de begravenisſen, te vernietigen, en tot heden toe is nimmer ondernomen, en misſchien zal nimmer ondernomen worden, om het zelve ter uitvoer te brengen. Hier uit zal genoeg gebleken zyn, dat zaaken, welke anders geen bewys op-

opleveren, dan een oud gebruik, ſomtyds niet zonder beweeging buiten gebruik te brengen zyn. Het voorgevallene binnen Arnhem, met de begravenisſe, in onze dagen, geeft bewys genoeg, dat het gemeen, als het door anderen aangezet wordt, de beste inrichtingen ſomtyds dwarsboomt, en onder dit of dat voorwendſel, het welk als een gezochte oorzaak moet aangemerkt worden, ter bereiking van een groot oogmerk, verwoestingen veroorzaakt. Wy ſtellen met rede hierom, dat de Overheden dit ſtuk niet ernſtiger behandeld hebben, en dat die ſchadelyke gewoonte, om de lyken in de Kerken en Steden te begraven, noch al blyft ſtand houden, uit hoofde dat men ſomtyds aanblaazers vindt, om het beste oogmerk van verſtandige Regenten te verachten, en zich tegen het zelve, tot algemeen nadeel, aankanten.

De trek van één penceel, de geestigheid van éénen dichter, hebben het doldriftig Engeland eertyds in beweeging kunnen brengen, en oorzaak geeven om het Oorlogsvuur aan te ſtooken met onze Republyk; ja de begraving van één dooden is, in onze dagen, een ſteen des aanſtoots en een voorwendſel ge-

weest van eenen veel onderneemenden Vorst, om onder dien schyn, offchoon ter bereiking van een gantsch ander oogmerk, ons gemeenebest op het punt te brengen, om in eenen ongelukkigen en kostbaaren Oorlog ingewikkeld te worden. Zyn Vorsten, by welke de Godsvrucht, deugd en rechtvaardigheid ten hoogsten top moest gestegen zyn, om eene laage oorzaak, somwylen zoo irritabel, dat zy duizende zielen doen sneeven, als zy hun eigen belang bedeelen; en wordt meermaalen alles, wat rechtvaardigheid vordert, van hun voorbygezien, om hunne heerzucht te toonen en te doen gelden: geen wonder dan, dat een misleid en onkundig gemeen, ook door geringe oorzaaken, hoedanig by voorbeeld, eene verandering in het begraven, somtyds is vervoerd geworden, om de paalen van redelykheid en orde te buiten te gaan, vooral wanneer sommige oproerige Mazanjelloos andere oogmerken zoeken te bereiken, en het graauw alleen maar gebruiken, om verwoestingen aan te rechten, ten einde in dezelve zoo veel te beter te slaagen. Dan hoe gewigtig deeze rede van oproerige beweegingen ook van veele Overheden wordt geöordeeld, in geval men

de

de begravenisſen buiten de Steden wilde invoeren, (want naauwlyks ſpreekt men 'er van, of het oproer van Amſterdam koomt op de baan), nochtans ſchynt het my toe, dat dezelve niet gewigtig genoeg is, om daar om die onderneeminge te ſtaaken. En waarlyk wy zouden een zeer ongelukkig gemeenebest hebben, als de Souverain van den lande, de Vorst en hooge Overhenen der Steden niet in ſtaat waren, om dit oud gebruik te vernietigen en te doen ophouden, zonder een gevreesd oproer voor te koomen, of het zelve te beteugelen en krachtdaadig te keer te gaan, indien de zaak waarlyk ernst was. En dat de oudheid deezer gewoonte, om de lyken in de Steden en Kerken te begraven, op zich zelve beſchouwd, in het geheel geene genoegſaame rede zy, om 'er zich tegen te verzetten, en dezelve uit te roeijen, zal elk gereed erkennen, wanneer 'er maar overtuigende bewyzen zyn, dat dit gebruik, voor den algemeenen welvaard, en de gezondheid der ingezeetenen nadeelig is. Hoe bedroefd zoude het met de Konſten en Weetenſchappen geſteld zyn, als de nieuwe verbeteringen in onbruik moesten blyven, om dat men aan de oude dwaalingen

gen

gen zoo zeer gewoon was. Het bewys derhalven van een oude gewoonte is geen bewys, dat wy 'er aan moeten verslaafd blyven; en verdient het bewys van oudheid eenig gezag, dan moet de begraving buiten de Steden de voorkeur hebben, welke by de oudheid altoos plaats gehad heeft. Ik moet hier nochtans aanmerken, dat, zoo het my voorkoomt, de gesteldheid van onze Republyk thans niet zeer gunstig en geschikt is, om die gewigtige verandering, in het begraven der dooden, te ondernemen; en ik geloof, dat de Wel Edele Heeren Bestierders van 't Zeeuwsch Genootschap zulks met my zeer gaarne zullen toestemmen: daar de eendracht tusschen den Vorst en veele Regenten is geweeken, en de partyzucht van veele Burgers ten top is gesteegen, zoo dat de eene broeder den anderen naauwlyks dulden kan; ja de twistzieke en oproerige gesteldheid van veele ingezeetenen zoude misschien hinderlyk zyn aan zulk eene pryzenswaardige verbetering. Hoe nuttig en noodzaaklyk het somtyds is, om eene zaak te verbeteren, zoo zyn nochtans alle tyden daar toe niet even geschikt: de Hoogleeraar PESTEL zegt met recht: *sæpe interest civitatis, errores in-*

inveteratos potius tolerari, quam ſubito per vim convelli. Geldt ooit de Vaderlandſche Spreuk: *Concordia res parvæ Creſcunt*, zy geldt ook in dit geval. Wanneer eendracht by den Souverain, eendracht met den Vorst, eendracht by de Overheden en een algemeene eendracht onder de burgers en ingezeetenen plaats heeft, zyn gewigtige veranderingen gemaklyk te weeg te brengen: en verſtandige Regenten moeten van de kalmte en rust der Republyk een goed gebruik maaken, om die ſchandelyke en ſchadelyke gewoonte af te ſchaffen. Om evenwel die gewoonte op eenmaal en door geweld te vernietigen, vind ik ongeraaden: wy moeten, volgens de taal van PLATO, in de Republyken niets onderneemen, of men moet weeten, het de de burgers ſmaaklyk en aanneemlyk te maaken; zoo moeten wy 'er onze ingezeetenen ook toe bereiden en allengskens toegeſchikt maaken, en niet, met eenen ſprong, tot zulk eene nuttige verandering noodzaaken. Schielyke veranderingen zyn veeltyds ſchadelyk, en worden meenigmaal met naberouw en eenen kwaaden uitſlag achtervolgd.

Het zal nuttiger en beter zyn, door goede zeden te verbeteren, en door mee-

meenigvuldige voorbeelden te overtuigen, dan door ſtrenge wetten de Burgers daar toe te noodzaaken. De waare Godsdienst en de zeden zyn hier toe de krachtdaadigſte en achtbaarſte middelen; en de onweetendheid van beiden veroorzaakt, dat de meeste menſchen hunnen plicht, en tevens den bron van hun geluk, niet kennen. Naar maate de waare Godsdienst en zeden onder de menſchen verbeterd en het ongodsdientige en zedebedervende der begravenisſen in de Kerken meer en meer onder de ingezeetenen bekend wordt, zal men ook gemaklyker deezen vlek voor den Christlyken Godsdienst kunnen uitwisſen. Een ſchadelyke gewoonte met eenen ſprong te willen uitroeijen, is dikwils de baarmoeder van veele onheilen geweest; en daar aan moet ook het oproer te Amſteldam worden toegeſchreven. Daarenboven was toen het tydſtip ook niet zeer gunſtig voor zulk eene verandering; hier kwam noch by, dat het getal der Officianten daar door vermeerderd, en meenig Burger, welke vry Aanſpreeker konde worden, zulks belet wierde, en dan noch het misſen der ſmulpartyën. Nimmer zal het invoeren van het begraven, buiten de Steden,

den, zoodanig eene geweldige uitwerking kunnen hebben, als het oproer in Amſteldam, by aldien zulks, met beleid, oordeel en verſtand, allengskens ingevoerd wordt. *Feſtina lente* is een oude ſpreuk, hier zeer toepaslyk; en het is wel een zeer voornaame pligt van Overheden, om dit ſchadelyk en ongezond gebruik te vernietigen; maar teffens ook noodzaaklyk, eenige toegeeflykheid en inſchiklykheid te gebruiken met hunne ingezeetenen. Aan den kant der Overheden moet alles in het werk geſteld worden, en geen hinderblokken meer overblyven, welke het begraven buiten de Steden moeijelyk kan maaken: alle belastingen, die 'er op geſteld zyn, moeten opgeheven, en aan de Burgers een ruime gelegenheid gegeeven worden, om hunne dooden, buiten de Steden, op Kerkhoven te kunnen begraven. Zoo lang 'er geene wel ingerichte Kerkhoven buiten de Steden zyn, kan die ongeſchikte gewoonte niet in onbruik gebragt worden. Alle verſtandige Regenten moeten dit gebrek verbeteren; en by het oprichten van nieuwe Kerken geen begraafplaatſen 'er in ſtichten: dan zullen zy het verſtandigſte deel der Natie door hun voorbeeld voorlichten,

om

om hunne dooden op de Kerkhoven te begraven; en de geringe Burgers, die altoos het oog op hunne meerderen hebben, zullen van zelve volgen, zoo dat binnen weinige jaaren onze Godshuizen van dit bygeloovig misbruik zullen gezuiverd worden, zonder dat 'er eenige beweeging of oproer door te vreezen is; even als thans de kostbaare maaltyden by de begravenisfen vernietigd zyn. Om dat de groote en aanzienlyke Burgers zulks afgeschaft hebben, wordt het van de geringere Burgers gevolgd, en de gemeene man schenkt ook zoo ruim niet meer, deels uit gebrek, en deels door den voorgang van zyns meerderen; en wy hebben hoop, dat de boer ook met 'er tyd zal afzien van zyn tracteeren; en het eeten van traanenbrood in de herbergen zal afschaffen. Indien het meerderdeel der natie nu reeds gewend is, hunne dooden buiten, op de Kerkhoven, te begraven, dan zal al het overige gemaklyk te verkrygen zyn; ja dan zullen de Wetten, ter rechter tyd gegeeven, het zegel op deeze nuttige inrichting kunnen drukken, en de Wetten der Roomsche Keizers, en die van *Solon*, zullen weder gangbaare munt worden.

Het

Het begraven buiten de Steden is gegrond op het Godlyk bevel, gevestigd op den zuiveren Godsdienst, en gebouwd op de rede en den algemeenen welvaard der Ingezeetenen: derhalven zullen de wetten, welke de Burgers daar toe verplichten, weinig tegenſtand vinden; vooral wanneer de Ingezeetenen allenskens daar toe verſtandig worden opgeleid en daar voor vatbaar worden gemaakt. Ieder Ingezeeten, die voor zyn byzonder belang, het belang der Maatſchappy doet wyken, is een ſlegt Ingezeeten; maar ook elke Overheid, die zyn byzonder belang niet ſtelt, beneden het belang des Volks, en die een ander oogmerk heeft, dan het volk gelukkig te maaken, is een ſlegte Overheid. Het algemeen belang eiſcht dus van Overheden in deezen zoodanige wetten, tot welkers betrachting zy de Burgers in ſtaat geſteld hebben; en deeze zyn verplicht, zoodanige wetten, welke, om het begraven buiten de Steden in te voeren, gegeeven worden (dewyl zy op de hoogſte rechtvaardigheid gegrond zyn), te gehoorzaamen, goed te keuren en na te koomen. Indien nochtans, tegen alle deeze voorzorgen der hooge Magten, eenige geweldige tegenſtand gevonden

werdt, (dat, myns bedunkens, onmoeglyk is), zoo draagt de Rechter het swaard niet te vergeefs, en laat zich door het graauw geensins de handen binden: ja al wierde hemel en aarde zelfs verwoest, om de taal van Horatius te gebruiken, nochtans zou hy betrachten, wat hy moeste, en het geluk des volks eischte, om ter uitvoer te brengen, ten einde den algemeenen welvaard en het heil over alle de Ingezeetenen uit te storten.—

Tot een vyfde oorzaak van het in stand blyven der begravenissen, in de Steden en Kerken, kunnen wy gevoeglyk brengen het heerschende bygeloof, de valsche Godsdienst en onkundige wanbegrippen der menschen.— Dat het bygeloof een zeer voornaame oorzaak geweest zy, om de begravenissen in de Steden en Kerken in te voeren, zal niemand, die één aas gezond verstand heeft, ontkennen; en die hier noch aan twyfelt, die leeze de voortreflyke Inwyjings Rede van den Hoogleeraar KLUIT, inzonderheid bl. 32, 33, 34, 35 enz.; en voeg hier by de meergemelde Verhandeling van Professor TE WATER. Met vol recht zoude ik hier een groot gedeelte der gezegden van deeze twee beroemde Mannen kunnen bybrengen; maar daar elk ge-

gelegenheid heeft, om die Verhandelingen in de Nederduitſche taal te leezen, zoo is het genoeg dezelve alleen aan te haalen. Jammer is het ondertusſchen, dat dezelve niet genoeg geleezen worden; en noch beklaagiyker is het, dat de arbeid van zulke Mannen geen groottere uitwerking gehad heeft by Regenten en Ingezeetenen: wy mogen met PETRONIUS wel zeggen,

Invenies quod quisque velit: non omnibus unum est,
Quod placet. Hic ſpinas colligit, ille roſas.

Of met een ander beroemd Schryver uitroepen:

Sis vir probus, ſis doctus, ſis nobilis,
Nil, nil juvabunt ista in hoc te ſeculo:
Primas ſed adulator, ſycophanta proximas,
Ac tertias tenere cacoëthes ſolet.

Alle Schryvers, welke over deeze ſchadelyke gewoonte geſchreven hebben, erkennen de kragt van het Bygeloof, in het voortbrengen en in ſtandhouden van dezelve, als ze door geene verſtandige en weereldlyke magt en gezag wordt tegengegaan. Misſchien zal men my tegenwerpen, veele Roomſche en Bygeloovige Landen echter hebben zich te-

gen deeze dwaaze gewoonte verzet en dezelve uitgeroeid: zyn wy in dit ſtuk dan onkundiger en bygelooviger dan in andere Landen? D't is zoo: tot onze ſchande moeten wy bekennen, dat zulks ons Vaderland tot verwyt verſtrekt; en het is zelfs te verwonderen, dat die goede voorbeelden geen betere uitwerking by ons gehad hebben. Dan helaas! wy zyn wel gewoon van de Vreemdelingen grillen, moden en belachenswaardige zaaken over te neemen, maar geenſins zaaken, welke tot welzyn en het behoud der Ingezeetenen verſtrekken. Nuttige inrichtingen, van welke men natuurkundig zeker overtuigd is, dat tot het algemeen welzyn dienſtig zyn, om in gebruik te brengen, worden wel nu en dan eene ſtof van overweeginge, maar na lange deliberatien laat men veelal de zaak *in ſtatu quo*. De Monarchaale Magt, van eene zaak als nuttig zynde overtuigd, zegt *ſic volo*, *ſic jubeo*; en met die woorden en een leger van honderdduizend man, kunnen veele bygeloovigheden, welke geen voordeel aan de kroon opbrengen, verbannen worden. Voor zulk eene Regeeringsvorm heeft ons de hemel tot hier toe bewaard; en Hy hoede 'er ons verder voor! Wy zyn, wel is waar,

waar, niet bygelooviger dan in andere landen: nochtans moet men bekennen, dat veele Menſchen, uit geene andere redenen, hun geldje ſpaaren, om in de Kerk begraven te worden, als uit wanbegrippen, bygeloof en vooroordeelen, die in der daad weinig verſchillen van afgodery en beeldendienst, welke men nochtans verfoeit.

Het kan niemand onbekend zyn, dat, by de grondlegging van onze Republyk, deeze bygeloovige gewoonte, om de dooden in de Kerken te begraven, gevonden is: want in de zesde Eeuw, na CHRISTUS geboorte, was het zelve overal doorgedrongen, door dien de Franciscaanen en Dominicaanen, bemerkende hoe hunne Broederſchappen toenamen, en dat zy zoo veele kosten niet konden goedmaaken, deeze kunst, om geld te beuren, hebben uitgevonden; zy drongen de onkundige Menſchen op, dat zy in Monniken-kappen, of by de Altaaren moesten begraven worden; en men is van gevoelen, dat CONSTANTYN DE GROOTE, door zyne ſchikking, het eerst daar toe aanleiding gegeeven heeft. De Geestlyken lieten al vroeg voor geld ieder een in de Kerken begraven. Het grootſte gedeelte der Ingezeetenen

was alhier den Roomſchen Godsdienst toegedaan, dien door de Biſchoppen, Prieſters en Monniken, *lucri cauſa*, veele bygeloovigheden waren ingeboezemd, ook met betrekkinge op het begraven, het geen noch geſchiedt: zeldſaam doch wordt een Roomschgezinde begraven op eene ongewyde plaats, daar de een of andere zoogenaamde Heilige niet begraven ligt, welke men hen wys maakt, dat niet weinig dienst doen aan de Zielen.

De Hervormden van dien tyd werden meester van de Kerken als mede van de Geestlyke goederen, en dus ook van de voordeelen der Begravenisſen. Den zuiveren Godsdienst uit te breiden, en de kundigheden der Ingezeetenen te vermeerderen, in die ſtukken, welke vooral noodzaaklyk waren, om den Hervormden Godsdienst niet alleen voort te planten, maar ook om politieke oogmerken te bereiken, maakte den Staatkundigen en Geestlyken toen zoo veel werk; en 'er waren tevens zoo veel bygeloovigheden te beſtryden, dat men, om het bygeloovig en voordeelig begraven der dooden in de Kerken niet eens dacht. Geheele eeuwen gingen voorby, dat die ſtof niet eens aangeroerd werdt; en de

Lee-

Leeken der Kerken werden hier omtrent niet verlicht, gelyk in andere bygeloovige ſtukken plaats had. Misſchien was het voordeel, dat het begraven aan de Kerk opbragt, hier wel de voornaamſte oorzaak van. MOLLIERE zegt niet onaartig, *tout le Monde marche par Cabale et par pur interest:* althans noch Staatkundigen, noch Geestlyken raakten die bygeloovige gewoonte aan; misſchien zoude men ook een *ſilentium* op een waarheid ſpreeker gelegd hebben: want *veritas odium parit* Niet dat het begraven der dooden, in de Kerken, welmeenende Vaderlanders niet al lang tegen de borst geſtooten heeft: dit kan men opmaaken uit het zeggen van den Dichter A. STEIN, die, volgens de taal van den Beroemden BERKHEY, een goed Gereformeerde was, als hy zich dus laat hooren:

Wat zoekt gy hier (ai zeg) de levende by de dooden!
Zoo ſprak in Christus Graf een Engel uit Gods troon:
Zie! nu is deeze Vraag in Christus Kerk van nooden:
Wat zoekt gy 't Leven zelfs, by 't ſtinkend aas der doôn?

De Heer J. VAN DER GHEESSEN heeft,

in het jaar 1706, een fraaije verhandeling daar over geſchreven; en, om anderen ſtilzwygende voor by te gaan, zoo heeft de Wel Edele Heer A. PERRENOT dit gewigtig ſtuk opzetlyk behandeld, en zoo wel in zyn leeven, als na zynen dood, verſtandig getoond, dat het begraven, buiten de Steden, hem ter harten ging, en noodzaaklyk is. Niet zonder moeite, tegenſtand en zwaare kosten, liet hy, dat duurzaam gedenkteeken *ter Navolging* op den Scheveningſchen weg oprichten: maar die bygeloovige begrippen werden in voorige eeuwen niet ernſtig genoeg beſtreden, en dit geſchiedt noch niet naar waarde; dus bleven dezelve heerſchende en heerſchen noch. Dit gaat zoo ver, dat ſommige menſchen zich verbeelden, Gode eenen dienst te doen, door in de Kerken te begraven; en dat zy hier mede zouden toonen, Christenen en geenſins Jooden te zyn: even als men eertyds geloofde, Gode eenen dienst te doen, door menſchen te dooden, welke in Godsdienſtige begrippen verſchilden, die om deeze reden als Martelaars naar de brandſtapels en galgen geſleept werden. Veelen meenen, men moet voor de Godshuizen zorgen: en om dat deeze voor-

dee-

deelen uit de begravenisſen trekken, zoo moet men in de Kerken begraven, dus onderſteunt men, zelfs na zynen dood, de Kerken: doch, eenvoudige Zielen! maakt by Testament vyfentwintig gulden aan de Kerken, dan hebt gy in deeze betrekkinge dubbel voldaan, en laat de Kerken zonder ſtank. Andere willen begraven worden in die Kerken, waar in zy gedoopt zyn, hunnen Godsdienst verrichtten; en *ſommigen*, zegt LE FRANC VAN BERKHEY, *worden 'er gevonden, wier Hersſenen zoo verre verfemeld zyn, dat zy niet alleen een ingebeelde Heiligheid ſtellen, in geduurende hun leeven digt onder de Predikſtoel te zitten, maar zelfs, het koste wat het wil, daaromtrent, of in het Choor, of omtrent de plaatſe, daar men het Heilig Nachtmaal viert, wenſchen begraven te worden.* Wie zal ontkennen, dat 'er anders geene bewyzen voor zoodanige verkiezingen zyn, dan inbeelding, valſche Godsdienst-begrippen en verouderd bygeloof; waar toe weinigen zich verledigen, om 'er de Ingezeetenen van te zuiveren. Eenige hebben noch affchuwelyker wanbegrippen, waarom zy in de Kerken begraven: voorgeevende, dat zy daar door de verſpreiding van hun en hunne Familie niet

alleen verhoeden, maar ook dat zy, welke dwaasheden! in de opstanding der dooden niet van elkanderen zouden gescheiden zyn, maar by elkander vereenigd, voor den Rechter van hemel en aarde, zouden kunnen verschynen. Hoe is het mooglyk, dat zulke bedroefde onkundige Menschen in den Hervormden Godsdienst gevonden worden? En everwel treft men de zulken waarlyk aan. Wy mogen met JOHANNIS HUS, toen hy naar den gevloekten brandstapel geleid wierdt, en een onkundigen yveraar een strootje zag aandraagen, om de Vlam te vermeerderen, ook wel uitroepen: *o Sancta Simplicitas!* o Heilige Onnoozelheid! Behoorde elk niet overtuigd te zyn, dat de verspreiding der lichaamlyke deelen, door de vernielende tyden, en het rollen der eeuwen, toch gebeuren zal, en door het zondig begraven in de Kerken niet geweerd kan worden: alle die denkbeelden zyn derhalven valsch, bygeloovig en verfoeijenswaardig.

Sommigen zyn noch met andere bygeloovige denkbeelden bezield, en geeven voor, dat de Kerken niet alleen, uit hoofde van hun geloof, hunne eigendommen zyn, om hunnen Godsdienst

'er

'er in te verrichten; maar datze met hunne begravenisſen betoonen, leden der Kerken te zyn, en liefde voor de Godshuizen te hebben; en dat de geloovigen, daarze dierbaar in Gods oogen zyn, en Tempelen des Heiligen Geests, dus ook behooren in de Kerken en Tempelen te worden begraven. Hoe fraai dit ook mag klinken, nochtans zal niemand, wiens Geloof op een redelyke kennis, toeſtemming en onwrikbaar vertrouwen gegrond is, 'er mede te voorſchyn koomen; en 'er ſchuilt meer bygeloof onkunde en hoogmoed onder, dan bewyzen van een oprecht geloof.— Anderen willen de dooden, in de Steden en Kerken, bewaaren, tot een gedenkteeken, om 'er door opgeleid te worden, om ſterven te leeren: even of hier toe geene andere en treffender gelegenheden daaglyks voorkwamen. Om nu geene meer dwaaze denkbeelden en bygeloovigheden aan te haalen, waarom ſommige menſchen voor het begraven in de Kerken pleiten: het bygebragte is genoeg, om ons te overtuigen, dat de Godsdienst, zoo wel als kennis, waarheid en rede, noch in lang niet in dien glans en in die verhevenheid zich vertoont, als zy moeste: maar helaas!

met

met veel bygeloof noch beſmet is, voor-al omtrent het begraven der dooden.

Deeze oorzaak, uit bygeloof en verkeerde wanbegrippen gebooren, is ja mede ook al eene rede, waarom ſommige onnoozele menſchen hunne dooden in de Kerken plaatſen, en tot het begraven, op de Kerkhoven buiten de Steden, niet wel kunnen overgaan: doch dezelve is geenſins van zoo veel aanbelang, dat als het de Overheden waarlyk ernst is, om het begraven in de Steden te doen ophouden, dezelve niet gemaklyk uit den weg zoude te ruimen zyn.

Ik geloof, dat zoo 'er geene andere oorzaaken plaats hadden, deeze redenen geen of weinig invloed zouden hebben in ons Gemeenebest, om het zelve te verhinderen; en verſtandige Overheden en Magiſtraaten zouden *jure merito* zich aan dergelyke grollen en dwaasheden niet ſtooren.

Wy zyn, ik beken het, vry gevogten Nederlanders: en eeuwig zy het OPPERWEZEN gedankt; als mede PRINS WILLEM DE EERSTE, die waare Vader des Vaderlands; en de Burgers van dien tyd, welke ons zulks verzorgd hebben! ja elk Burger en Ingezeeten heeft by de grond-

grondlegging van ons dierbaar Vaderland, de vryheid van denken en tot de uitoeffening van den Openbaaren Godsdienst verkregen; en wy zyn verdraagſaam, en laaten veele gezindheden toe; ja dulden zelfs veele bygeloovigheden en plechtigheden, welke de algemeene ruste niet ſtooren. Geen Vorst of Overheid heeft magt, om over het geweeten te heerſchen; en in betrekking tot de Burgerlyke rechten zyn alle Geloofsgenooten elkander gelyk: alleen de zoodanige uitgezonderd, wier gevoelen en grondſtellingen ſtrydig zyn met de menſchlyke en burgerlyke pligten, volgens de taal van ISELIN.

Wy zyn vrye Republykaanen, maar nochtans mogen wy niet doen, wat ons goeddunkt: maar zyn bepaald aan deugd, wetten en het algemeen belang. Zoo dra nu onze daaden en handelingen ſtryden tegen de deugd, wetten en het algemeen belang, zoo verliezen wy, gelyk billyk is, alle recht en vryheid; en wy zyn verplicht, hoe ſtrydig zulks ook tegen onze byzondere denkwyze is, den algemeenen welvaard boven dezelve te ſtellen; en dus verliezen wy ook onze vryheid, om onze dooden in de Kerken te begraven: dewyl zulks ſtrydig

dig is tegen den algemeenen welvaard en de gezondheid van onzen evenmensch, hoe zeer wy ook aan onze bygeloovige denkbeelden verkleefd zyn.

Indien de Overheden eene volkomene vryheid en gelegenheid geeven, om de dooden buiten de Steden te kunnen begraven, dan zullen de nevelen van vooroordeel en bygeloof opklaaren, en de Christelyke Godsdienst zal van deezen fchandvlek fpoedig gezuiverd worden: inzonderheid als de Geleerden en Geestlyken het fchandelyk bygeloof, by alle gepaste gelegenheden, onderfcheiden aanwyzen. En het is voorzeker de onvermydlyke pligt der Staatkundigen, Geleerden en Geestlyken, dat zy hunne medeburgers op alle wyze zoeken te verlichten, en, het geen hun waar en het algemeen welzyn vordert, te leeren kennen, te betrachten en ter uitvoer brengen. Het gemeen zal zelden bygeloovige wanbegrippen en vooroordeelen, uit eigene beweeginge, vaaren laaten; hier toe dus niet aangefpoord, door den Souverain, Vorst, Overheden, Geestlyken en andere Geleerden, blyft het volharden in hunne bygeloovige en nadeelige gewoonte; maar heeft het verftandigfte deel der Natie medelyden met de

de wanbegrippen en dwaasheden hunner medeingezeetenen, dan ſpant de eene door zyne magt en gezag alles in het werk, om dezelve in ſtaat te ſtellen; datze ter bevordering van het waar en algemeen welzyn kunnen medewerken, en de andere wektze hier toe op, door hen te onderwyzen, verlichten, en de nevelen van vooroordeelen en onkunde te verdryven, en in derzelver plaats in hunne gemoederen waarheid, deugd en kennis, aan te kweeken.

Doet men zulks ook ten aanzien van de bygeloovige gewoonte, om in de Steden en Kerken te begraven, dan zullen die dwaaze wanbegrippen wel haast verdwynen en geheel en al uit het harte der Ingezeetenen verdelgd worden.

Het is voornaamentlyk de pligt der Geeſtlyken, om dit bygeloof krachtdaadig te beſtryden, en het in deszelfs ſchadelykheid en ſchandelykheid opentlyk voor Overheden en Gemeenten voor te ſtellen, op dat het aan een ieder kennelyk worde. De Geeſtlyke mogen dit niet langer voor hunne Leeken verzwygen: want alles, wat naar bygeloovigheid ſweemt, en niet met de gezonde rede en de openbaaringe ſtrookt, verſchaft voedſel aan den vrygeest, die

daar

daar uit gelegenheid ontleent, om te ſpotten met zulke belyders van onzen Godsdienſt, welke beſinet zyn met zulke klaarblyklyke bygeloovigheden, die uit veel bygeloovíger Landen al lang verbannen zyn. Alle die wanbegrippen en vooroordeelen zyn by verſtandigen niets: noch belfeming, noch verzeekering in de Kerken, zal de flooping der Lichaamlyke deelen kunnen verhinderen; door den tyd en jaaren vergaat immers alles, en maakt alle bewaaring vruchteloos. Eene aardbeeving keert alles t'onderſte boven; eene woeste Krygsbende vernielt Kerken en graven: hoe werden de beenderen der oude Koningen en Keizers door een woest volk te Worm-Speier aan de vlammen opgeofferd! De ſtoffe en overblyffels van onze voorouders verſtrekken nu misſchien tot mesting en voedſel voor beemden en velden, waar wy ons leevens-onderhoud door krygen, ter verſterking van ons broos lichaam. Waar zyn de deelen onzer Voorouders van over honderd jaaren; en waar zullen de onze zyn over eene eeuw? Onze deugden of ondeugden mogen noch in de rolle des nageſlachts aangeteekend zyn; en onze ſchriften mogen, of goed, of kwaad veroorzaa-

zaaken: maar van ons lichaam zal niets meer te vinden zyn; en zoo 'er noch iets van onze beenderen is overgebleven, niemand zal dezelve kunnen onderscheiden. Ik zoek de beenderen van uwen Vader PHILIPPUS, zeide DIÖGENES tegen ALEXANDER, (welke Hem op een Kerkhof ontmoette), by die van mynen knegt, maar ik vind dezelve niet: om dat zy alle gelyk zyn. Welke verschillendheden kundige Beschouwers ook aantreffen in de beenderen, (want een kies of tand van een kaakbeen past in geen duizend andere kaakbeenderen naauwkeurig), wy moeten met DIÖGENES uitroepen: *zy zyn alle gelyk*, op 't uiterlyk gezicht.—— Waar toe dan dat bygeloovig en schadelyk begraven in de Kerken langer aangehouden, en zich dwaaslyk bekommerd voor de verstrooijing der deelen?

De wyze en aanbiddelyke Voorzienigheid zal het *iets*, waar uit wy weder zullen voortkoomen, zonder onze zorgen, wel in zyne almagtige hoede neemen; en ten geene dagen, door zyn alvermoogende hand, zoodanig een verklaard lichaam 'er weder uit formeeren, het welk voor eene Eeuwigheid vatbaar zyn zal.—— En wat aangaat: om de herinnering des doods in de Kerken, door

de lyken, op te wekken, en daar door ons de ſterflykheid, onder het Kerk gaan, te binnen te brengen, zulks is ook van weinig aanbelang: daar wy hier aan gewoon zyn, geeft het geene aandoening; te recht zegt de Hoogleeraar TE WATER: dat het bedroefd is, als de waggelende graven ons zulks moeten indachtig maaken. Alles, wat in de natuur is, leeft en ſterft, en leidt ons dus tot deeze gewigtige bedenkinge op; men heeft derhalven daar toe het bijgeloovig begraven in de Kerken niet noodig. Is men echter op zulke gedenkteekenen geſteld, men kan dezelve buiten op de Begraafplaatſen oprichten, en deeze zullen misſchien voor die onaandoenlyke menſchen beter uitwerking hebben: dewyl het iets nieuws en buitengewoon zoude zyn, dat natuurlyk de aandacht meer zal trekken.——

Tot een zesde reden of oorzaak, waarom het begraven in de Steden en Kerken blyft ſtand houden, kunnen wy gevoeglyk brengen, verkeerde hoogmoed, eerzucht, pracht en ſtatie: om door het begraven zyn aanzien, rang, deftigheid en rykdommen te vertoonen, en daar mede by de weereld zich voor te doen, als menſchen van fatſoen en middelen, die de kosten,

ten, om in de Kerken te begraven, kunnen betaalen.

Niemand kan onbekend zyn, dat men van alle eeuwen een onbegryplyke pracht en ſtatie gehouden heeft, met het begraven der dooden. De gewyde zoo wel als de ongewyde Schryvers geeven zulks genoeg te kennen; en alle ceremonien van Heidenen, Romeinen, Grieken, Jooden en Christenen, van voorige eeuwen zoo wel, als van tegenwoordige tyden, zyn hier van zekere getuigen, dat met het begraven der dooden altoos een ydele pracht en hoogmoed heeft vergezeld gegaan; ja het verbranden der dooden, was volgens TACITUS, alleen eene eer, welke men aan heerlyke Mannen deedt, wier aſſche men onder prachtige Gedenkſteenen bewaarde. KAREL DE GROOTE verboodt zulk eene pracht op doodſtraf, met deeze woorden: *wanneer iemand het lichaam van een overleden menſch, naar de wyze der Heidenen, door de vlamme zal hebben doen verteeren, en de beenderen tot aſſche verbranden, zal met den dood geſtraft worden.* Misſchien zullen onze nazaaten ook noch zulk eene ſtrenge wet krygen, om het Kerkbegraven te ſtuiten.

Het begraven der leevendigen met de dooden, dat by ſommige barbaarſche Volkeren noch plaats heeft, is niet anders als eene doemenswaardige hoogmoed en domme eerzucht; zoo wel als het begraven by ons in de Kerken, niet anders is dan een dwaaze hersſenſchim, en eene verfoeilyke hoogmoed, allen Christenen onbetaamlyk en ongeöorloofd; ja een hoogmoed, welke ſomtyds ten verderf van Landen en Steden kan ſtrekken: zoo wel als alle onmaatige pracht en eerzugt altoos geweest is, en altyd zal zyn, ten nadeele van alle Landen——. Dan of ſchoon ik de meeſte begravenisſen als een zekere *luxe* beſchouw, zoo moet men nochtans erkennen, dat dezelve in andere landen veel prachtiger, en vooral ceremoniëelder altoos geweest zyn, dan by ons.

Wy zyn zindelyker, eenvoudiger en deftiger altyd met de begravenisſen geweest, en noch ſteeken wy, inzonderheid de Amſteldammers, andere landen den loef af. Het begraven in de Kerken en Steden is nochtans een *point de honneur*, en wordt van ieder een, byna tot ergernis, hooggeächt, voor deftig en zeer aanzienlyk gehouden; ja onze Overheden, voor welken ik de grootſte

ach-

achting heb en altoos eerbied zal behouden, zoo lang zy hunne gewigtige posten getrouw waarneemen, zyn meest allen, om zonder vleijery te ſpreeken, op het begraven in de Kerken zeer geſteld; ten minſte zy toonen dit door daaden: daar zy zich zelven en anderen, in de Steden en Kerken, laaten begraven, en daar door een doodlyk *miasma* voor de leevendigen bereiden.

Indien de aanzienlyken en Grooten, die geene kosten te ontzien hebben, hunne dooden in Holland meer lieten vervoeren naar het fraaije Kerkhof, op den Scheveningſchen weg, of op de Dorps-kerkhoven, zoo zoude zulks invloed hebben op de Burgers; maar deeze zyn meestendeel te zeer ingenomen met, en gehegt aan hunne Grafkelders, en familie graven, waar in zy hunne dooden laaten plaatſen: zy lichten derhalven den gemeenen man, dat hunne zaak nochtans zoude zyn, niet met hun voorbeeld voor, en gaan dien ingebeelden hoogmoed niet verſtandig te keer.

Groot en Klein, Ryk en Arm achten het gemeenlyk, voor een groote eer, zyne dooden in de Kerken te laaten verrotten; ja trekken den neus op, als men van het begraven op het Kerkhof

ſpreekt: zoo wy ons maar voegen by de middelmaatige Burgers, zoo zal men ras opmerken, dat als zy van het begraven van hunne familie ſpreeken, zy altoos die den voorrang geeven, welke in de Kerken begraven zyn; en als zy met onbekenden ſpreecken, zullen zy altoos die geenen trachten te verbergen, welk van hunne familiën op de Kerkhoven zyn begraven: om dat men daar uit zoude beſluiten, dat deeze onvermoogender waren geweest, dan zy zyn. De meeste menſchen oordeelen over het begraven op de Kerkhoven ongunſtig, en rekenen het voor ſchande: een man van Fatſoen zoude men het zeer kwalyk neemen, als hy zyne dooden, op een Kerkhof, met gewoone ſtatie, liet begraven; men houdt hem voor een zeer Bizard menſch, of voor een Miſanthrope: ik zelfs heb voor eenige jaaren daar de proef van uitgeſtaan. Van hier dat veele geringe Burgers liever eenige goederen verkoopen of verpanden, dan dat zy de overledenen niet de ſchandelyke eer zouden aandoen, om hen in de Kerk te begraven. 'Er zyn zelfs maar weinige menſchen uit een buurt of familie, welke ſlegts van eenigen rang of aanzien zyn, die zich verwaardigen een

een lyk naar het Kerkhof te vergezellen; zy zyn al te zeer op het fatsoen gefteld, om met een lyk naar een Kerkhof mede te gaan: onlangs zag ik hier een aanmerklyk voorbeeld van. Maar als een lyk in de Kerk begraven wordt, dan kan men medegangers genoeg krygen: een drom van aanzienlyke Burgers vergezelt het lyk, en een ftoet van Geestlyken doet ook den Overledenen de laatfte eer aan, om zyn rottend en ftinkend overblyffel in den Tempel te plaatfen; even als of het een groote eer is, om getuigen te zyn van een fchenddaad, en mede te gaan, om ftinkende aasfen in Gods Huis te brengen, welke, door de eene of andere bykoomende oorzaak; hunne evennaasten kunnen vergiftigen ja den dood veroorzaaken. Men reekent het dikmaals geen fchande, ten minfte men trekt het zich niet fterk aan, als de fchulden van eenen overledenen niet kunnen betaald worden; echter wil men noch wel het fatfoen ophouden van zyne familie, om de kosten te betaalen van eene Kerkbegravenisfe. Maar zoude het niet veel fatfoenlyker zyn, dat geld te befpaaren, en het aan de fchuldenaaren te geeven?— Dit prachtig en kostbaar begraven in de Kerken is te meer ver-

derflyk voor het algemeen, dewyl zelfs ook menſchen zulks doen, welke hunne penningen veel beter en nuttiger zouden kunnen beſteden; ja hoe meenige weduwe, die met het verlies van haaren man al haar inkoomen mist, en naauwlyks eenig vooruitzicht heeft, om zich zelve en haare kinderen te onderhouden, wordt door het begraven in de Kerken noch verder geruineerd: want het is niet alleen, dat de onkosten van de Kerk dan hooger loopen, maar alles moet naar evenredigheid dan veel duurder en kostbaarder worden uitgevoerd: als de Aanſpreekers of Bidders, Draagers, de Rouw enz: kortom alles loopt te ſaamen, om haar geheel en al in den grond te booren. Wy kennen 'er, die om de onkosten van zoodanig eene Kerk-begravenis goed te maaken jaar en dag zich in ſchulden ſtaken. Ik weet wel, dat de menſchen zelve wyzer moesten zyn, maar zoo eene Kerk-begravenis houdt men voor deftig en fatſoenlyk, en is by de familie in achtinge, derhalven durven zoodanige weduwen zulks niet nalaaten: want anders ſpreekt men 'er ſchande van, en zy vervallen in ongenade by haare naastbeſtaanden. Ongelukkige hoogmoed! verfoeijelyke Kerk-begravenisſen!

Van

Van wat kant men u ook beſchouwt, gy zyt en blyft een onrechtvaardige beul van ons Vaderland.

Het is de post van alle Magiſtraaten aan deezen ongerymden hoogmoed perk en paal te zetten: geſchiedt dit, dan zal deeze oorzaak niet lang ſtand houden, en hindernis veroorzaaken, om de dooden buiten de Steden te begraven. Dierbaare Vorst! Waardige Overheden! Geëerbiedigde Regenten! het is Uw post daar in te voorzien; de braave en weldenkendſte in den lande zullen medewerken, om het begraven in de Steden en Kerken te doen ophouden en daar door ons Vaderland van dien ſchandvlek te zuiveren. Worden 'er kosten vereiſcht, om de begraafplaatſen op te richten, en de Kerken te gemoet te koomen: men kent het braaf caracter der Batavieren, en de bereidvaardige handen der edelmoedige Burgers ſtaan altoos open, om pryswaardige onderneemingen te helpen bevorderen; ja de Genootſchappen zullen nimmer ledig zitten, om mede te werken ten beste van Kerk en Staat.

Overheden en Burgers! 'er legt geen waare eer in het begraven in de Kerken, maar het is in tegendeel, gelyk wy gezien hebben, een God onteerende ſchan-

delyke daad. De waare eer beſtaat niet hier in, dat men de bedriegeryen, door de Prieſters en Monniken eerſt verzonnen, blyft begunſtigen; maar hy, die dezelve tegengaat, verdient lof en eer. De waare eer beſtaat niet, in onze grillen en hersſenſchimmen op te volgen, maar daar in, dat wy onze geliefde en getroetelde neigingen bepaalen, als zy ten nadeele van ons of van het algemeen aanloopen.

De waare eer en roem wordt door niets anders verkregen, dan door deugd en verdienſten; en zy, die zonder dezelve, tot hoogheid ſteigeren, ſtellen zich zelven verachtlyk ten toon. En wie zou zoo verdwaald zyn, dat hy het waare deugd zou noemen, zyne dooden zoo te plaatſen, dat zyn evenmenſch 'er ſchade door kan lyden? Strookt het eenigſins met het denkbeeld van eer, zyn dood lyk daar te plaatſen, alwaar onze medeburgers geduurig moeten verkeeren; en hen in gevaar te brengen, dat ze door den ſchadelyken ſtank kunnen beſmet, en met ziekten en kwaalen bezocht worden, welke hen in het graf ſleepen, om weder anderen nadeelig te zyn? Laat ik noch eens eene gewigtige vraag doen! Is het een Chris-

ten

ten wel geöorloofd, om in de Kerken te begraven: daar wy zekere bewyzen hebben, dat de leevendigen 'er ſchade, aan hunne gezondheid, door kunnen lyden; ja door den ſtank *uno ictu* kunnen gedood worden? Ik antwoord volmondig: neen, het is den Christen ongeöorloofd, zyne dooden in de Kerken te begraven: want het ſtrydt tegen hét Godlyk bevel, aan het Israëlitiſche volk gegeeven; en inzonderheid tegen het zesde gebod: *gy zult niet doodſlaan.* Het is immers een en het zelfde, of iemand door een vergiftenden damp wordt gedood, of door eenig ander geweldig middel; en daar wy zulks nu uit de treurigſte gebeurtenisſen, ontegenzeglyk zeker, ondervonden hebben; zoo heeft noch Overheid, noch Ingezeeten meer aanſpraak, op zulk eene verderflyke gewoonte en eerzucht: ten zy men, willens en weetens, een overtreeder zyn wil, der Heilige en Godlyke geboden. Hier koomt noch by, dat onze Godlyke Meester en Zaligmaker, de Heere *Jeſus Christus*, die in de weereld kwam, om onze ſchuld op zich te neemen, en voor onze zonden te voldoen; maar ook tevens om door zyn volmaakt leeven en wandel ons tot een voorbeeld

van

van navolging te zyn, ons anders is voorgegaan. Volg derhalven, Christenen! Christus, gelyk in zyn leeven en wandel, zoo ook in uwe begravenisſen na; en laat u buiten de Steden brengen, even als JESUS buiten Jeruſalem is begraven geworden: zulks zal waare eer en roem zyn, des Zaligmakers voorbeeld na te volgen; dit zal tot een nieuw bewys verſtrekken, dat het Christendom verlicht wordt, en dat 'er noch waare navolgers van *Jeſus* ook in dit opzicht aanweezig zyn. Kan 'er nu geen grooter voorbeeld zyn, dan dat van den Heere *Jeſus*: laat dit voortreflykst voorbeeld dan Overheden en Ingezeetenen genoeg zyn en aanmoedigen, om daar onze eer en roem in te ſtellen, dat wy uitoeffenen, het welk onze Godlyke Meester zich niet geſchaamd heeft.— Men behoeft daarom geene ſchandelyke begravenis te hebben, als Keizer DOMITIANUS, die gehaaten Vorst: Wiens dood lichaam met een gemeene baar door de Doodgravers werdt weggedraagen. Neen het is billyk, dat wy die edele zucht, om onze dooden ordentlyk te begraven, wel ter uitvoer brengen; ja alle pracht en eer konde volkomen dezelfde zyn: offchoon dit alles ydelheid is.

Dit

Dit begreep de groote SALADYN, die, de dwaasheid der menſchen inziende, na dat hy Overwinnaar van geheel Aſien was, liet uit trompetten: dat hy niets meer in het graf zoude medeneemen, dan een hemd, het welk hy door het leger liet ronddraagen.

Ik weiger geen menſch, welke het zich zelven niet onwaardig heeft gemaakt, eene eerlyke begravenis te hebben; ook aan menſchen van rang, eer, verdienſten en fatſoen, geene eerbewyzingen by hunne begravenisſe: maar om hun waare eer aan te doen, is niet noodig, dat men hen in de Kerken begraaft. Men konde hun immers dezelfde, ja meer eer aan doen, als men zulks goedvondt: door hen met koetſen, lantaarnen, dubbele draagers, Wapenen en en een ruim gevolg, zoo wel naar een Kerks-kerkhof te brengen, als naar de Kerken; men konde de lyken zelfs, door de Kerken draagen; of voor de Kerk laaten ſtil ſtaan, even gelyk men gewoon is, met een Profesſor te doen, om hem voor de Academie neder te zetten: op die zelfde wyze, konde men de baar of koets, met het lyk, ook eenige minuten voor de Kerk laaten ſtil ſtaan, tot een bewys, dat het lyk naar een Kerks-

kerk-

kerkhof gebragt wierdt. Men konde ook met klokken gebrom, daar dit gebruiklyk is, ſtatie maaken, en daar voor eenig geld, ten voordeele voor de Kerken, neemen. Men zoude ook een onderſcheid kunnen maaken in het uur van begraven, midts 'er voor betaald wierde. Kortom, 'er was ſtatie en pracht genoeg te verzinnen; en ook middelen om de ſchade aan de Kerken te herſtellen, als de Overheden zulks maar werkſtellig maakten.

Ja maar zal men zeggen, de dooden liggen zekerder in de Kerk, dan in het open veld: dit is noch niet beweezen; misſchien zoude ik voor het tegendeel zulke overredende bewyzen voor den dag kunnen brengen, dat men aan die zekerheid geen geloof meer zoude ſlaan.

Hoe weinig menſchen zyn 'er, welke noch na hunne dooden koomen zien, als zy dezelve in handen van de doodgravers hebben overgeleverd? Men behoeft geen groot Philoſoof te zyn, om te begrypen, dat ſommige Kerken alle die dooden niet kunnen bergen, welke men 'er inſtopt, zonder eene te vroege ſchuddinge: 's nachts vervoert men met ſchuiten het verrotte hout der kisten; misſchien wordt 'er ook wel iets anders me-

mede verhuist naar de Kerkhoven; en de Kapels-kerk en Wester-kerk leveren zeer veel en zeer dikwils vragt voor een buiten kerkhof: trouwens waar zullen ook de beenderen heen. Laaten wy niet roemen op de zekerheid der Kerken en Kerkhoven voor de dooden, binnen de Steden: want de liefhebbers der Anatomie, zegt men, plunderen ſomtyds de graven. Men heeft zelfs Maakelaars en Kooplieden hier en elders in verſche waar. Voor eenige jaaren is 'er noch te Leiden een Doodgraver gegeesſeld, om de mishandeling der dooden; en te Warmond is, terwyl ik dit ſchryve, het lyk van JAN COUWENHOVEN, geweezen boomkweeker, natuurlyk verdweenen.

Indien in ons Vaderland, en inzonderheid in Academie ſteden, een ruimere gelegenheid was, om lyken te bekoomen, zou zulks niet gebeuren; vooral als men tevens vryheid hadt, om lyken te openen, welke aan onbekende ziekten of zwanger geſtorven waren: zulk eene wet was, myns bedunkens, een geſchikt middel, om grafſchendery voor te koomen en tevens nuttig te zyn.

Ja maar zal men zeggen en denken, in de

de vaste en gekochte graven en in kelders daar liggen de dooden gerust: dat ſchynt zoo, maar evenwel moet alles vergaan, de yzere hengſels en ſchroeven van de kisten niet uitgezonderd, welke ſomtyds verteerd zyn, offchoon de lyken 'er niet lang in geſtaan hebben. Dan al was het begraven in de Kerken ten vollen veilig voor de lyken: eene omwenteling in de Natuur; eene overrompeling van krygsvolk maakt een verwoesting van alles; en behalven dit, kan de bouwvalligheid der Kerken, vernieuwing eiſchen: waar dan heen met de dooden uit de Kerken? Zal dan elk zyne dooden kennen en te huis haalen? Ik geloof neen: althans men heeft dezelve noch onlangs te Zoetermeer maar onder elkanderen in kuilen geſtopt. Een voorzichtig Souverain en verſtandige ſtads Regeerders kunnen, door het aanleggen van goede en wel ingerichte Begraafplaatſen, buiten de Steden, die zelfde rust en veiligheid aan de dooden verzorgen, als binnen de Kerken: inzonderheid als billyke wetten daar omtrent nagekoomen worden in de uitoeffening. Maar hoe dan gehandeld met de Grafnaalden, *monumenta*, en duurzaame graftomben voor verdienstlyke mannen

nen en waare weldoeners van Kerk en Vaderland? Zoude men zoo wel niet op eene buiten begraafplaats een Tombe kunnen oprichten als in de Kerken? De Heer VAN DER GHIESSEN antwoordde hier reeds dus op in zynen tyd, *dat zoodanig eene begraafplaats zou kunnen bevoordeeld worden, met alle zulke byzonderheden en voorrechten, als de Kerken hebben: indien een ieder, naar zyn vermoogen, zyn byzonder aanzienlyk graf, met zyne Wapens en Opschrift had; of dat 'er eenige grafnaalden op zulke graven wierden gemaakt.* PRINS MAURITS, die Gouverneur geweest is van Brasiliën, had voor zich te Berg en Daal, digt by Kleef, op het kerkhof, alwaar hy, gestorven zynde, den 20 December 1679, oud 75 jaaren, is begraven geworden, een heerlyke Graftombe doen oprichten, zulks zoude meer kunnen gedaan worden: maar boven dien wie zou een verdienstlyk man (hoewel men in Nederland niet ruimschootig daar mede is, als het niet uit de beurs der familien koomt), een eere *tombe* weigeren in de Kerken; of verhinderen, zyne wapens in dezelve op te hangen?

Ik denk niet, dat eenig verstandig Regent zich hier tegen zou verzetten,

als het voor Mannen van verdienſten was, en de *leges* betaald wierden. Men zoude dezelve zelfs beter kunnen plaatſen, dan nu boven de graven; zoo is, by voorbeeld, de *tombe* voor den *Grooten* BOERHAAVE, door zyne luisteryke Familie, Hem opgericht, boven den grafkelder geplaatst. Men heeft geen doode lichaamen noodig in de Kerken, om waare verdiensten der overledenen met gedenkzuilen te vercieren. Voor de *Marſchal van Saxen*, dien grooten verwoester en Held, is te Straatsburg een overheerlyk monument opgericht, offchoon zyn ſtoffelyk deel al verteerd was; en de Heer BLEIZIG heeft, by die gelegenheid, een fraaije redenvoering gedaan, en door den druk gemeen gemaakt; voor den *Grooten* HUIGO DE GROOT heeft men wel een ſchitterende *tombe* kunnen oprichten; ook voor den grootſten der Dichteren JOOST VAN VONDEL, en voor meer andere beroemde Mannen, offchoon men niet eens weet, waar hunne lyken begraven zyn; zoo zou men ook kunnen doen, offchoon de doode lichaamen buiten de Steden waren begraven: zoo zou het veelen ook aangenaam zyn, dat voor den Heere PERRENOT, in de

eene

eene of andere Kerk in 's Hage, als een der Eerſte en voornaamſte Voorſtanders van de begravenisſen buiten de ſteden, eene *tombe* wierde opgericht tot een duurzaam aandenken van zynen yver.

Ik vertrouwe hier mede genoeg, ter beäntwoording der opgegeevene vraage, gezegd te hebben.

Zie daar! *Wel Edele Hoog- en zeer Geleerde Heeren beſtierders van 't Zeeuwsch Genootſchap*, eenige oorzaaken aangewezen, waar door het begraven in de Kerken en Steden blyft ſtandhouden, en teſſens eenige middelen aan de hand gegeeven, om die vuile, onredelyke en verwerpelyke gewoonte te doen ophouden: hoe verre ik aan het oogmerk van deeze gewigtige vraage, en de meening van Uw Wel Edelens beäntwoord hebbe, zy aan Uw Edelens aanbevolen. Oprechtheid, deugd, en waare zucht, om myn geliefd Vaderland nuttig te zyn, heeft my hier toe op het onverwagtst aangezet, om, waar het my mogelyk, eenig nut toe te brengen, ten einde die onnatuurlyke gewoonte, die waarlyk tot oneer is voor den Christlyken Godsdienst, uit ons Vaderland te doen verminderen, ja geheel en al te doen ophouden: dat zeer wel doenlyk is, als de

Overheden de hand uitſtrekken, om zulks ſpoedig werkſtellig te maaken. Vindt men in deeze verhandeling zaaken, die niet allen zullen behaagen, en ſommige uitdrukkingen die wat ſterkzyn, dit ſchryve men toe aan den aart van het onderwerp, beſchouwd in het Licht, waar in de zaak my voorkoomt, en niet aan eenig oogmerk, om iemand te beleedigen. Ondertusſchen hoop en wensch ik, dat alle Magiſtraaten en Overheden zullen medewerken, om dit ongevoeglyk begraven in de Kerken te doen ophouden, en geenſins zich ſtooren zullen aan den tegenſpraak van onkundige menſchen; want het betaamt een wys Regent, altoos indachtig te zyn aan de Zinſpreuk van HORATIUS:

Een wyz' heeft zich 't geſnap van
't graauw niet aan te trekken,
Wyl onſchuld en verdienst' hem tot
een muur verſtrekken.

AANHANGSEL.

Van Aanteekeningen, verzameld uit de NIET GEKROONDE *Verhandelingen, tot nader ſtaving en opheldering der* GEKROONDE, *en geſchikt naar de Bladzyden der Verhandelinge van den Heer* VAN LEEUWEN.

Behalven de GEKROONDE VERHANDELINGEN, zyn 'er *nog anderen* toegezonden, en daar onder *drie*, op welke de aandacht insgelyks byzonder is gevestigd; *Twee* derzelve, die eenen geruimen tyd, *na* elkanderen zyn aangekoomen, zouden zeer ſterk *in aanmerking* zyn geweest, om naar den eerſten prys te dingen. De *eerſte* met de woorden:

" *Zoo lang het rottend lyk, alom beſmetting wekt;*
't Gewelf der Kerk, de Grafzerk dekt;
Is 't zeker, dat de Lucht der Stadt:
Het zaad der Peſt in zich bevat."

De *andere*, waar onder ſtaat, uit *B: de Boſch:*

" *Hoe teer gy werdt gelieft, hoe dier geſchat voor heen,*
Hoe hoog uw Eer uit uw Geboorte is opgerezen;
Niets blyft u overig, dan een hoopje ſtof alleen,
Dit 's alles wat gy zyt! en TROTSEN *zullen wezen.*"

Beide deeze Verhandelingen waren, *op zich zelven* geleezen zynde, zeer pryzenswaardig. Maar hadt men de *eerſte* doorleezen, en las men daar na de *tweede*, dan verlevendigden zich veelzins *dezelfde denkbeelden*. Vergeleek men die *met elkanderen*, zy ſcheenen op *dezelfde leest* te zyn geſchoeid. Want de hoofdzaak, eerst bevattende *redenen*, dat de gewoonte van Begraven in de Kerken onder ons *blyft* plaats grypen, wordt *in beide* behandeld volgens *dezelfde orde*, in vyf ſtukken, 1. Oude gewoonte. 2. Eerzucht, 3. Hoogmoed. 4. 't Eigenbelang, 5. Bygeloovigheid. En op dezelfde wijze zyn zy aan elkanderen gelyk in de *middelen*, die tot weeringe worden opgegeeven. De *zaaken*, die in de uitbreidinge gemeld worden, zyn *wezendlyk dezelfde*. Verſcheide *byzonderheden*, zoo in de *aantrekking van Schryveren*; opgaaven van *byzondere voorbeelden*, en gevallen; *eigene*, en zoo 't ſchynt by den Schryver *geliefde* ſpreekwyzen, zyn in beide *dezelfde*. Ondertuſſchen is 'er ten aanzien van den *vorm* en *ſchikkinge* eene zonderlinge en opzetlyke *verſcheidenheid* in te vinden, daar in gelegen, dat het geene in de *eerſte* Verhandeling hier en daar in den *text* is geplaatst, in de *tweede* is te vinden in de *Aanteekeningen*; en ook wederom *omgekeerd*. Ook wel eens eene zaak wat *vroeger* of wat *later* geplaatst, in de één Verhandelinge dan in de andere. Om van *andere verwiſſelingen* niet te melden, vooral die in den *ſtyl* gemaakt zyn, om in dit tweede ſtuk eene veranderinge (*Variatie*) van ſchryfzwieren in te brengen.

Hier uit is het aan 't Genootſchap voorgekomen:—

of

Of dat de twee Verhandelingen waren kinders van *denzelfden* Vader, doch op eene verſchillende wyze uitgedoſcht en op onderſcheide tyden afgezonden, welligt om zoo *twee kansſen* te hebben; in vermoeden, dat de Beöordeelers de *Oorſpronglyke wezens trekken*, niet zouden konnen onderkennen. Ten waare, zoo de opſteller van *beide* de ſtukken dezelfde ware, hy het laatſte als eene *verbetering* van het eerſte, met intrekkinge van het eerſte, had willen toezenden: doch daar van is geen blyk geweest.

Of dat iemand, welke des Schryvers opgeſtelde geſchreeven Verhandeling als vriend, had geleezen, die, buiten deszelvs weeten, ter kwaader trouwe, eenigzins had verhanſeld, en zoo als eigen werk aan 't Genootſchap gezonden, om ook met een's anders vederen gedekt, naar den prys te dingen.

Altans het Genootſchap heeft niet konnen beſluiten, uit hoofde dier onzekerheid, de eene, of de andere van deeze twee ſtukken, in aanmerkinge te neemen, tot het toewyzen van den prys, als buiten ſtaat zynde, over de *waare reden* van deeze *gelykheid*, naar waarheid te oordeelen. Echter heeft het zelve ten nutte van het gemeen, wel willen gebruik maaken van *eenige byzonderheden*, welke deeze beide geſchriften 't zy *afzonderlyk* of beide te *ſaamen* hebben, en in de gekroonde Verhandelingen of *niet*, of immers *niet op die wyze* worden aangetroffen.

De *derde* Verhandeling, heeft het Genootſchap zeer behaagd, en ſchoon 't geen daar in bevat was, voor 't meest in de gekroonde Verhandelingen wordt gevonden, is de Schryver, (die

gebruikt had, de Staats Spreuk: *Concordia res parvæ Creſcunt*,) ter aanmoediging verzocht, *zynen naam* te willen bekend maaken en te gelyk goed gevonden het een en ander, uit zyne Verhandelinge, in dit Aanhangſel over te neemen; zynde uit het antwoord op dat verzoek gebleeken, dat de Schryver was De Wel Eerw: Heer JOHANNES KUYPERS MARTINET, toen Proponent te *Zutphen*, doch tans Predikant te *Bergen* by *Alkmaar*.

AANTEEKENINGEN.

By Bl. 6. BEWEEZEN. Behalven de *Schryvers* hier te vooren op bl. 7 aangehaald, worden nog opgegeeven, in de Verh. *Zoo lang het Rottend enz. de volgende*

J: van der Ghieſen, Diſſert. Jurid. de jure Sepulturæ. Lugd. Bat. 1706.

J: Habermann. Diſſert. de Sepulturis innoxiis. Viennæ 1713.

Nic. Corn. van Cleeff, de eo quod Exequiarum ratione in jure obtinet &c. 2 Mai 1776. Traj. ad Rhenum.

Bernh. de Moor, in Comment. perpetuo ad Marck. P. VI. C. 34. p. 704, 705.

Gisb. Bonnet, in Specim. Hiſtor. de Cauſis ſuperſt. inter Christianos. 3 Oct. 1753 Ultr. § 17. p. 47, 48.

Le

Les Lettres ſur la certitude des ſignes de la Mort du Grand LOUIS; Paris 1752.

Memoire ſur l'uſage, ou l'on est d'enterrer les morts, dans les Egliſes & dans l'enceinte de villes, par *Marret*. Dijon 1773.

Diſſertation relative au droit canon, ſur la neceſſite de placer les cimetieres hors des villes, par *M. Offman*. Franf. ſur l'Oder 1776.

Reflexions ſur les abus des inhumations, de Monſ. *Naviers* &c.

Recueil des Pieces, concernant les cimetieres de la ville de Verſailles. Paris 1774.

C. van Alkemade, Ceremonieel der Begravenisſen enz. Hoofdd. 19.

J. le Frank van Berkhey, Nat. Hiſt. van Holland III D. St. 19.

Algemeene Vaderl. *Letteroeff.* II D. N°. 1. Meng. Werk. bl. 34—37.

Postryder, en Europ. *Staats Secret.* van 1776.

J. van Spaan, Proeven der Poëtiſche Mengelſtoffen 7 D. bl. 109—132. van 't Genootſchap: *Kunstliefde ſpaart geen Vlyt.*

Alle *dezelfde* Schryvers worden ook genoemd, in de Verh. *Hoe teer gy werdt bemind* enz., doch waar by nog gevoegd wordt. Beſchryving van Leyden door *F. van Micris* I D. bl. 52. en III. D. bl. 952. meldende de orde van 't Gerecht dier Stad, tot *weering van kwaade lucht* en de *infectie*, die de *doode Lichaamen zouden mogen cauſeeren*, in de Kerken.

Bl. 8. *Dat de ſchadelykheid vry algemeen erkend zoude zyn gelooft de Schryver niet.* Op dit ſtuk wordt in *Concordia res Parvæ* &c. aangemerkt: dat de bewyzen en proeven door Ge-

leerden opgegeeven, weinig of geen overreeding op 't gemeen gemaakt hebben, en derhalven, dat op de meeste plaatſen, niemand daar toe overhelt; maar in tegendeel, dat het gemeen, zoo 't aan hunne keuze wierde gelaaten, zich daar tegen verzetten zoude, altans niet gereedelyk verkiezen, de dooden buiten de Kerken in de opene lucht te begraven. Dit doet den Schryver oordeelen, dat de eerſte groote hinderpaal, tegen eene betere wyze van begraven, moet gezocht worden *in het niet genoeg verlichte en overtuigde Gemeen*; 't welk geen de minſte pooging aanwendt tot verandering, of eenige genegenheid daar toe laat blyken.

Bl. 9. HERVEY. Nopens de twee *Voorwaarden*, welke de Heer *Hervey* vorderde, en in de *Aant.* (m) op bl. 9. en 10. gemeld zyn, wordt opgemerkt, ten aanzien der *eerſte* Voorwaarde: *Als 'er zorge gedragen wordt, dat zy* [te weten, de begravenisſen der Lyken in de Kerken] *geen hinder kunnen doen aan de grondſlagen van het Gebouw.* Dat zulk eene zorg noodzaaklyk zy; Dit toont het voorbeeld van *Hillegondsberg*, een uur van Rotterdam, daar men in 't jaar 1764. ontdekte, het *ſcheuren der muuren* en *zakken der pylaaren* van het fraaje Kerkgebouw. Wanneer 't by onderzoek bleek, dat de Doodkisten onder de pylaaren en muuren door, waren begraven, zoo zelfs, dat ſommige kisten, buiten en binnen de Kerk bevonden werden. Dies men, met gelukkig gevolg, alle vermogens te ſaamen ſpande, om eene geheele inſtorting van dit Kerkgebouw voor te koomen.

En wat de *tweede* Voorwaarde belangt: *Dat*

de

de ſchadelyke uitwaaſemingen van het verrottende Vleeſch verhoed worde in de Kerken. Wordt gezegd: dat dit genoegſaam om veele redenen onmogelyk zy; en dat dit de bron is van het kwaad, dat juist wordt gevreesd. Zoo dat, indien 'er deeze zwaarigheid niet ware, men alles te boven zoude zyn, en niets te duchten hebben; zynde dit ſtuk door den Heer TE WATER(*a*) in helder daglicht geſteld, en ook door zyn Hoog Eerw: het oordeel van RIVETUS(*b*) op bl. 661 en 662 aangehaald, en uitgetrokken.

Men vraagt verder of het te *billyken* is, dat men eene Gode geheiligde plaats, door rottende en tot ziekten, zoo ſpoedig gelegenheid gevende Lichaamen aldaar te begraven, ontreinigt? of 't wel *beantwoordt* aan 't *oogmerk* van Godsdienſtige t'ſaamenkomſten, dat men aandoenlyke menſchen, door 't begraven in de Kerken uit dezelve verbant? Dewyl dikwerf de gedachten van menſchen, door 't gedenken aan Echtgenooten, Ouders, Kinders, Vrienden en andere dierbaare panden, aldaar begraven liggende, worden afgetrokken en de aandacht wordt verſtrooid en gehinderd; ja zelfs dikwils lang moeite gebaard, om zoo veel op zich zelven te verwinnen, dat men in zulk eene plaats den Godsdienst kan by woonen. Ook zyn 'er niet zelden hevige gemoeds en Lichaams aandoeninge door verwekt. *Le Frank van Berkhey* verhaalt ooggetuige geweest te zyn, dat eene zwangere Vrouw, op aanraden van haare vrienden te Kerk ging, daar onlangs haar waarde man was begraven, met dat gevolg, dat zy

zoo-

(*a*) Verhand. van *'t Zeeuwſch* Genootſ. IV. D. bl. 653.

(*b*) in Gen. C. XLVII. Exercit. 172.

zoodanig werd aangedaan, dat haar de arbeid ontydig overviel, en zy in de Kerk dood bleef.(c) zeer uitvoerig heeft zich over deeze ſchadelykheid uitgelaaten *J. van Loo*, in de 6 *zyner Leerredenen* bl. 209—211. Ten opzichte van deeze ſchadelykheid, moet voor al in aanmerkinge koomen, dat men in tyden van beſmettende Ziektens, door het begraven der Lyken van menſchen aan die beſmetting geſtorven, in Steden en Kerken, de levende en gezonde in gevaar brengt, om door dezelve ook te worden aangetast.

Hoe was 't met de Ziekten en Sterfgevallen, die 'er 'er in 't jaar 1779 in ons Vaderland hebben gewoed? Te *Harlingen* en *Arum* heerſchte de Roode loop zoo, dat 'er in twee maanden 453 menſchen begraven werden, daar 't anders maar 50 was. Ook naar *Leeuwaarden* en *Franeker* kwam de Ziekte over. Te *Groningen* waaren weeklyks de Dooden 60, in de plaatſe van 12 à 15 menſchen. In *Drenthe* heerſchte de Galkoortſe, en te *Kampen* ſtierven veele menſchen. In *Gelderland* woedde eene beſmettelyke Ziekte en in de *Meijery van 's Bosch* een beſmettende *Roode loop*. In de nabuurſchap van *Delft* en *Rotterdam*, was een buitengewoon aantal van epidemiſche galachtige Herfſtkoortſen.

Tot weering der uitbreidinge van zulke onheilen, past het alle maatregels van *voorbehoeding* by de hand te neemen. Voorbeelden van genoomen voorbehoedſels zyn 'er veele in *Frankryk*, *Engeland*, *Ruſland*, *Zweeden*, *Denemarken* en elders. Ook in ons gemeenebest, zyn die dikwils aangewend; in 't jaar 1664. en 1665. dee-

(c) Nat. St. van Holland, III. D. 19. St. bl. 1989.

deeden *'s Lands vaderen* by de voornaamſte Steden *Peſt-* of *Ziekenhuizen* bouwen, die naderhand in den Oorlog van 1747 en 1748. en nog onlangs na den Zeeſlag op Doggersbank, den 5 Auguſtus 1782, zoo wel te pas kwamen, om de gekwetſten te ontfangen en van het nodige te verzorgen.

Wat heeft de *Raad van Staaten*, zoo ras 'er eenige ziekte onder 't gemeen voorkwam, in de *Meijery van 's Boſch*, geen gepaste maatregels genoomen?

Zoo als ook, door de *Staaten* des kwartiers van *Nymegen*, voorbeeldig is gezorgd, in de Epidemiſche Ziekten te Maurik. Daar nu gebleeken is de ſchadelykheid der uitwaasſemingen van Lyken, om de pernicieuſte en gevaarlykſte Ziektens uit te breiden, hoe zeer moest dan tot voorbehoeding de begraving der Lyken in Steden en Kerken worden geweerd. Dewyl 'er niets vermogender is om den menſch te verzwakken, bloed en vochten te ontaarten, te ontbinden, en alle de vermogens ook van den ſterkſten te ontzenuwen, dan het verkeer in eenen dampkring door mephitiſche en rottige uitvloeiſels beladen. Waarom de groote H BOERHAVEN zegt: indien 't allergezondſte menſch, by geval op dat oogenblik tegenwoordig was, als de gezwolle rottige buik, van een groot verdronken dier openbarſte, by zoude terſtond met zoo een ſtinkende lucht omvangen worden, dat hy in bezwyming vallen, en den geheelen dag met eene kwaadaartige walging ſukkelen zoude. *Zoo lang het Rottend* enz. Alsmede: *Hoe teer gy* enz.

Bl. 12. BRUINISSE. Andere gevallen van dien

dien Aart, worden door J. A. UNZER, in den Arts II D. 47. Vertoog; vooral bl. 90—94. gemeld. Ook heeft de Heer TH. SCHWENKE, ſchryvende over de voortplantinge der kinderziekte zich dus uitgedrukt: " Wat zal men zeggen van onze Kerken, daar men de menſchen begraaft; zoo dat ſomtyds die geenen, welke yzen, als zy maar aan de pokjes denken, nochtans uuren doorbrengen, boven de onzichtbaare uitwaasſemingen van Lyken, die kort te vooren aan de *Kinderziekte* geſtorven, en aldaar begraven zyn." Hy brengt een voorbeeld by van eenen man, die 30 jaaren geleden aan de Kinderziekte geſtorven was, wiens graf geöpend, en de daar in nog gave eiken kist, door den Doodgraver met zyn ſpa doorſtooken wordende, 'er wel ras zulk een vreeſlyke ſtank uit voortkwam, dat zy de geheele Kerk te *Chelwood* beſmette, zoo dat 'er eerst 14 en binnen 3 dagen tot 30 menſchen, die de begravenis van een aanzienlyk Lyk, 't welk in dit graf moest bijgezet worden, hadden vergezeld, door de kinderpokjes werden weggenomen. Zie Inenting der kinderpokjes by *R. Arrenberg* te Rotterdam 1717. *Zoo lang het Rottend lyk* enz. en *Hoe teer gy* enz.

Bl. 13. *Vervcelende uitwaasſemingen in de Kerken, na de begravenisſen.* 'Er is geen Kerk vooral in de groote Steden gelyk *Londen*, of men wordt 'er eene beſmette vunſige reuk gewaar in bedompte dagen, wanneer de Lucht de noodige doortogt mist. Wie maar een weinig ervaaren is, in de natuurkunde, weet, dat de Lichaamen, die verrotten, eene verbaazende mee-

meenigte veerkrachtige vlociſtoffen uitwaasſemen, beſtaande uit rottende deeltjes, welke, zich met de Lucht vermengende, dezelve bederven. Uit de *Recherches libres* &c. *Zoo lang het Rottend Lyk* enz.

In eene voornaame Stad der Republyk is eene Kerk, voorzien met 4 groote Kelders, bekwaam om ieder 100 à 150 Lyken te konnen bergen.— Dan weinige jaaren geleeden onderwond men zich, om dezelve te doen ruimen; maar ziet! ééne Kelder geöpend zynde, ontdekte men millioenen van zwarte vliegen, en kakkerlakken(*d*); deeze werden zoo geweldig door de Kerk verſpreid, dat 'er een iegelyk geduurende den Godsdienst over klaagde. Ja het ging zoo verre, dat by de bediening van het H. Nachtmaal het brood als bezaaid en de beekers als overtoogen waren met dit ongedierte. De rondsom liggende wooningen leden hier door geen geringen oovеrlast. Men vondt goed geen verdere poogingen tot ontruiming aan te wenden, en deeze Kelder wel en dicht te ſluiten.

Men opende eene andere Kelder, dan de uitkomst was ruim zoo erg als de eerſte, 'er werden verſcheide middelen ter verdelging dezer inſecten, doch te vergeefs aangewend. Dus is deeze Kelder toen, als de voorige geſlooten, en men heeft tot heden geene durven ontſluiten. *Hoe teer gy werdt* enz.

Predikanten ruiken dikwils 's Zomers, onder het verrichten van hun werk, den ſtank der Lyken in de Kerken. Niet lang geleden verhaal-

(*d*) Eenige jaaren geleden, had men in de *Oostkerk* te *Middelburg* ook hinder van ſoortgelyke *inſecten*.

haalde my een Leeraar in eene voornaame Vaderlandſche Stad, dat men des Zaturdags morgens ten 4 à 5 uuren een menſch begraven had, die aan de Waterzucht geſtorven was; dat uit de kist eenige droppels, onder het draagen naar het graf, gevallen waren; dat men de Kerk om den ſtank te doen verdwynen den geheelen dag had gelucht; dat dezelve echter des Zondags morgens, noch zoodanig ſtonk, dat gemelde Leeraar, by het vroeg inkoomen, zulks aanſtonds riekte, en den koster op ſtaande voet by zich deed koomen, hem vraagende van wat Lyk die ſtank was, en waarom hy de kerk niet had gelucht? De man betuigde zyne onſchuld, zeggende, terwyl hy de nog zichtbaare blyken der droppelen uit de kist gelekt aan den Leeraar aanwees: dat hy niet alleen den geheelen Zaturdag de Kerk had open gezet, maar ook dien morgen reeds ten vyf uuren dit gedaan had, maar dat de ſtank daar door niet te overwinnen was. *Concordia res* &c.

Bl. 14. *Gewoonte hunner Voorouders.* Gewoonte is eene aangenoomene wyze, om iets te doen of te lyden; en is dus goed of kwaad, naar maate de zaak, die men gewoon is te doen, goed of kwaad is. Doch als de gewoonte, 't zy goed, 't zy kwaad, eens is ingeworteld, wordt ze als de tweede natuur; zy houdt vast, en de menſch is 'er niet ligt van af te brengen. *Ovidius* ſchreef: *Nil conſuetudine majus* Niets gaat de gewoonte te boven. En *Augustinus: Vincere conſuetudinem dura est pugna.* De gewoonte te overwinnen is een harde ſtryd.

Het begraven binnen de Steden en Kerken onzer

zer Republiek is eene overoude gewoonte; onze Voorouders, eenvoudig zynde, en in die nadeelige gewoonte minder doorzicht en geen denkbeeld van het ſchadelyke hebbende, hebben dezelve gevolgd: En ſchoon men nu roemt meer verlicht te zyn, men houdt zich echter aan de oude gewoonte. Poogt iemand de tydgenooten met klem van redenen te overtuigen, van de ſchadelykheid deezer gewoonte; ras is 't antwoord: *men moet de oude paalen niet te rug zetten*; wy moeten oude gewoonten niet veranderen; onze vaders hebben 't zoo veele jaaren alzoo gedaan, waarom zouden wy het anders doen? En dus blyft men onaangezien alle reden, de gewoonte aankleeven; alleen, om dat het gewoon is. *Zoo lang het rottend Lyk.* En *Hoe teer gy wordt gelieft* enz.

Bl. 14. *Navolging van anderen.* Behalven de voorbeelden by TE WATER, en hier in de Aanteekeninge (p) opgegeeven, wordt ook de Bredaſche Rector SCHONK genoemd. *Concordia res* &c.

Bl. 14. Aant. (p). PERRENOT— by *Scheveningen.* Begeert men luisterryker Toonbeelden, men vestige de aandacht op de Begraafplaats, die *Prins Maurits*, Gouverneur van *Brazil*, zich te *Berg en Daal*, had doen vervaardigen, en in welke hy den 22. December 1679. buiten eenige Kerk of Kerkhof is begraven (*e*).

Maar dat alles overtreft, is, dat Hun Ed:

(*e*) Nat. Hiſt. van Holl. door *Berkhey* III. D bl. 1990. en de afbeelding in *Cl. Bruin* Cleefſche en Zuidholl. Arcadia bl. 34, 35.

Mog: de Heeren Gecommitteerde Raaden van Holland, aan den Heer PERRENOT, Domein raad van Zyne Doorl. Hoogheid, benevens eenige andere Heeren voor circa zes jaaren, hebben toegeſtaan eene plaats in de Graaflykheids Duinen, om aldaar eene begraafplaats voor zich en anderen te mogen ſtichten, welke hun ook in Chyns uitgegeeven is, om te beheinen of te bemuuren. Deeze plaats is groot negen vierkantte Rhynlandſche Roeden, aan de westzyde der Scheveningſche weg, digt by 't Dorp gelegen, omringd met eenen ſteenen muur, ter hoogte van ruim 9 voeten.

Binnen dit muurwerk zyn aan weerskanten 15 gemetſelde Grafkelders, bekwaam om in ieder drie groote lyken te bergen

Aan de Oostzyde, tegen den weg, is de Poort; boven dezelve is eene Antique lyk-buſch, en in de corniche: TER NAVOLGING Alle deeze Graftleden zyn gedekt met blaauwe zerken, op welke men naamen, wapens enz. kan ſtellen; terwyl die van den Heere A: PERRENOT reeds het volgende byſchrift draagt. *Exuviæ jaceant putres procul Urbe: Nocebam, Qui nemini prudens, Nocearn ne Mortuus opto.* dat is: *Myne rottende overblyfſels moeten verre van de Stad liggen; daar ik [levende] vermydde iemand te benadeelen, wenſch ik ook zulks na myn dood niet te doen.*

Volgt nu eene Lyst van begravene op de Begraafplaats ter navolging by Scheveninge.

1780. Den 11 Mey Johanna Iſabella Adelaïde Singendonk.

—— Den 24 Juny Baron P. A. de Huibert, Heer van Kruiningen.

1780.

1780. Den 5 Augustus Alida Verſteeg, geboren van Westreenen.
—— Den 17 October Frederik Salomon Tavel.
1781. Den 15 October, Abigaël Antonia Marcelis.
1782. Den 14 February, Cornelia Colombyn.
—— Den 28 Maart, Joſina Loeff.
—— Den 15 Juny, Johan Willem van Haar.
1783. Den 5 july, Abraham Kruyt.
1784. Den 12 July, Mr. ABRAHAM PERRENOT.
—— Den 28 October, Stephanus Jacobus Scheltus.(f)

Zoo lang het rottend Lyk enz. Alsmede: *Hoe teer gy wort bemint.*

Bl. 15. Aant. (p) *Te Zuilen by Utrecht.* Te ZUILEN een der vermaakelykſte oorden in de Provintie van Utrecht, heeft men onlangs, onder de goedkeuringe van de Ed: Mog: Heeren Staaten dier Provintie, zoo door de Regeering als de overige Dorpelingen eenpaarig beſlooten, om de dooden *zonder onderſcheid* buiten het Dorp te doen begraaven. De Wel Ed: Geb: *Heer en Vrouw van Zuilen*, zynde *Thuil van Serooskerken*, als loflyke voorgangers, hebben hier toe een ſtuk lands geſchonken, ten bewyze hunner goedkeuringe, en om *ook zelve* aldaar te worden begraven. Terwyl het *begraven in de Kerken* aldaar is *verboden*. Deeze plaats is omringd met eenen ſteenen muur, en

(f) 1786. Den 3 Juny is des morgens weder een Lyk aldaar by gezet van Vrouwe DEBORA ALETTA BOOT, Huisvrouwe van den Heere Profeſſor en Emeritus Predikant in 's Hage NICOLAAS BARKEY.

verſierd met eene Poort, waar op te leezen ſtaat: WY LEEVEN OM TE STERVEN. *Zoo lang het rottend Lyk* enz. Zoo ook: *Hoe teer gy wort bemint* enz.

De Inwoonders van het Vaderlandſch *Alem*, gelegen by de Schans *St. Andries*, niet verre van *Bommel*, hebben, nu al zedert veele jaaren hunne dooden in hunne Hoven ter aarde beſteld, om dat de Rivier de Maas hun Kerkhof heeft weggeſpoeld, en 'er zedert niet gedacht is (zoo veel wy weeten) om een ander Kerkhof toe te ſtellen. *Concordia res* &c.

Bl. 15. Aant. (p) CAPELLEN TOT DEN POLL. Schoon deeze Heer is overleden, en 't verzoek te Zwolle 1779. geen gevolg toen gehad heeft, (bl. 55.) Echter is de Familie van de CAPELLENS lang voorneemens geweest, om een buiten Kerkhof voor zich te ſtichten, nu meen ik, is bepaald, het zelve op de Heide, tuſſchen *Zutphen* en *Gorſel* te maaken, waar in men *eerst* zal overbrengen het Lyk van den verdienſtelyken Vaderlander J. D. VAN DE CAPELLEN TOT DEN POLL, (die nu in een looden kist, tot dat einde is bygezet, in de Grafkelder dier Familie, in de Kerke van *Gorſel*;) En dan zal 'er tevens, een pragtig gedenkteeken, voor hem opgericht worden. Gaan myne berichten zeker, dan zal men de poort enz. van dit byzonder Kerkhof *grootſch* maaken, ten voorbeeld van anderen. Een werk, dier Familie in der daad waardig. *Concordia res* &c.

Bl. 16. *Het onbetaamelyke en ſchadelyke* enz. *wort niet erkend*, om dat men van het *ſchadelyke*

lyke niet overreed is. De Schryver van *Hoe teer zy* enz. laat zich dus uit: Aan wien is 't onbekend, dat het luisterrykſte Pronkſtuk van de Waereld, zoo verachtelyk en afzienelyk wordt, na zynen dood, dat de overblyvende huisgenooten, wel dra bezig zyn om bederf wederſtand biedende middelen by de hand te neemen. Ja zoms genoodzaakt worden, vroegtydig den doode in te doen kisten, om alle onheilen voor te koomen? Intuſſchen de dag der begravinge is daar, (welke by veelen meer dan te lang wordt uitgeſteld) wanneer niet zelden door de Lykdragers en Doodgravers, op dien tyd, de naaste by het Lyk zynde, al ſchoon de kist *wel* is bezorgd, echter noch eenige voorziening moet worden gedaan, om de onaangenaame reuk te voorkoomen of liever af te weeren. Men nadert allengskens tot aan het Graf; het Lyk daalt in de groeve der verteeringe; het bederf klimt ten top, de vlugge uitwaasſemingen der verrottinge kunnen naauwlyks beteugeld worden, maar dringen door de kist als 't waare heen, uitwyzens derzelver gewaarwording; het mulle zand of losſe aarde is niet vermogend dezelve tegen te houden; de reeten, ſpleeten en ſcheuren der aaneengevoegde zerken of tegels zyn als zoo veele ontlastbuizen, om deeze rottige uitvloeiſels, in en met de Dampkringlucht der Kerken te vereenigen, te beſmetten, en de ſchromelykſte gevolgen voor de menſchen te doen ondervinden. Die onaangenaame vunzige reuk, dewelke men voor al in geſlootene Kerken aantreft, overtuigt ons genoegſaam, dat 'er ſchadelyke en rottige deeltjes, uit de Graven opgeſteegen, aanweezig zyn. Wie weet hoe meenig menſch 'er daaglyks het

beginſel eener rottige of kinderziekte, ten kosten van zyn dierbaar Leeven, of die zyner geliefſte panden en Huisgenooten in de Kerk gehaald heeft?

En hoe gaat het, Helaas! met het begraven der dooden op de Kerkhoven en Bolwerken binnen de Steden? Als men de waarheid zal huide doen, kan het dan in de daad wel begraven genoemd worden? worden de kisten, niet maar als pakken op elkanderen geſtapeld? wordt 'er wel genoegzaame aarde of zand over de Doodkisten geſtrooid en dezelve 'er mede gedekt? Was het niet beter, dat men ſomtyds zeide: men heeft eenen dooden op het Kerkhof *te droogen* gezet, dan begraven? doordien men wel de doodkisten genoegſaam ontbloot, en maar met eenige losſe planken, en daar na met geen genoegſaame aarde gedekt, aan de brandende zonneſtraalen op de Kerkhoven, bloot ſtelt; waar in hoognodige voorziening gevorderd wordt. My is bekend eene Stad in de Republiek, voorzien met drie Kerkhoven; Het eene min het andere meer, met wooningen omringd, die 'er met raamen en venſters op uitkoomen; dan, voor al by Zomerhitte, ſchroomen de bewooners dezelve te openen, van wegen de onaangenaame lucht, die 'er van buiten indringt. Is niet om dezelfde reden, en tot voorkooming van beſmettelyke Ziekten te *Amſterdam*, in de voorige eeuw het Kerkhof van de Westerkerk verplaatst? Voege hier noch by iets uit eene *Ampliatie* op het begraven in de Bolwerken der Stad *Leyden*: "Die van den Gerechte der Stad Leyden in ervaringe gekomen zynde, dat onder anderen wel is komen te gebeuren, dat de afge-

ſtor-

ſtorvene Lichaamen niet genoegzaam met aarde overdekt zyn geworden, *waar door dan eene afſchuwelyke en infecteerende ſtank daar omtrent werd veroorzaakt*, hebben tot verbetering geordonneerd, onder anderen, dat de bovenſte doodkisten, ten minſten drie voeten hoog, met zand of aarde moeten bedekt worden, en dat wel den zelfden dag, zonder uitſtel op eene boete van 50 Guldens enz." Zie *T. van Mieris*, Beſchr. van Leyden, bl. 953, 954. Noch kan men leezen, een ſchrikwekkend bewys van de ſchadelykheid der Kerkhoven binnen de Steden in de *Nieuwe Gen. Nat. en Huishoudkundige Jaarboeken* 5 D. 2 St. of No. 26. *Hoe teer gy wert* &c.

Bl. 16. *Bygeloof.* De Hoog Eerw: Heer C. BONNET, heeft nog op de Hoogeſchool zynde, eene *Geſchiedkundige proeve* verdeedigd over *de oorzaaken van 't bygeloof onder de Christenen*, en meldt: " dat het begraven in de Kerken afgeleid wordt uit, of door de bygeloovigheid der Christenen, door welke zy wilden, dat hunne doode Lichaamen, digt by de Lichaamen der Martelaaren gelegd wierden, op dat zy by God door de gebeden van zoodanige voortreflyke voorſpraaken, des te krachtiger zouden geholpen worden." Behalven welke bygeloovigheid, noch veele anderen, omtrent het ſterven en begraven, zelvs wel onder Hervormde Christenen gevonden worden, als by voorbeeld om ſlegts weinigen uit velen te noemen: het nederzetten van een Lyk voor iemands deur; het huilen van een' Hond, of het uitkrabben der aarde met de pooten, voor iemands Huis; het

kraaijen of vliegen van vogelen; de zoogenaamde kleppertjes, (door houtluizen veroorzaakt); het kraaken of klappen van deuren; eenig ongewoon geluid; zelvs ook min gewoone beweeging van muizen en rotten op zolders of daken; 't vallen van een ſchildery, 't berſten of vallen van een ſpiegel; ja zeker bepaald getal van menſchen aan eene tafel enz. enz. *Zoo lang het Rottend* enz. *Hoe teer gy wordt* enz.

In overoude tyden pleeg men meer eerbied dan nu aan de dooden te bewyzen, toen men de aarde, waar in zy gelegd werden, wydde en heiligde, het zy om hen te eeren, of voor de geenen, die men daar in gelegd had, of leggen zoude nuttig en heilig te maaken. Daar dat Bygeloof grond won, en men prys ſtelde, om niet ver van zyne geliefde vrienden te weezen en gelegenheid te hebben, om aan hun beter te gedenken, of by hunne graven te bidden voor hunne Zielen, (dat beter in een Kerk, dan buiten in de open lucht, ver af kon geſchieden), wonnen zoodanige begravenisſen in de Kerken meer velds, en die gewoonte werd zoodanig diep in de gemoederen der menſchen ingeprent, dat hun geen plaats geſchikter ſcheen, dan de dooden te begraven in Kerken en allerſtaatelykſte gebouwen aan God en den Godsdienst toegewyd; dus werden zy, ook na hunnen dood als 't waare meer geëerd, en zy lagen op de veiligſte plaats waar men alles heilig keurde. En denkt het gemeen, al is het Protestantſch, nog in deezen tyd, zoo ten deele niet? Wy hebben arme Lieden gekend, die in hun leven zoo veel opſpaarden, als 'er noodig was om een graf in de Kerk te hebben, en na hunnen

nen dood daar gelegd te konnen worden. *Concordia res* &c.

Bl. 17. *Voor Christenen gepaster.* Doch ten onrecht, want de eerſte Christenen begroeven hunne dooden in de open Velden, Hoven en aan de wegen; dan, onder de latere Christenen, is het begraven in de Kerken allengskens ingeſloopen, en wel op voorgang van Keizer *Conſtantyn* den Grooten, welke gewild heeft: dat hy in de Kerk der Apostelen zoude begraven worden, die hy met dat oogmerk gebouwd had, op dat de Keizers en Bisſchoppen digt by de overblyffels der Apostelen zyn zouden. *Socrates* Lib. I. Cap. Ult. P. 76. Dit voorbeeld (zoo als 't niet zelden gaat); wierd ras door de aanzienlykſten, en daar na door den minderen rang der Christenen, hoe zeer 'er ook tegen geyverd wierd, gevolgd. *Hoe zeer gy* enz. *Zoo lang het Rottend* enz.(g)

Bl. 18. *Begraven buiten Steden en Kerken houdt men voor ſchande.* De oorzaak ligt in de eerzugt en hoogmoed der menſchen, die zich zelfs tot den dood en begraving uitſtrekt. Stond het veelen in hunne magt, zy zouden de dooden in de eerſte en kostbaarſte Kerken, met eene praal boven hunnen ſtand, trots den besten doen begraven. Boven dien een aantal menſchen rekenen het als een byzonder voorrecht, dat hunne Ouders en Bloedverwanten, juist in *één* en dezelfde Kerk begraven zyn, en zouden het hoogst misdaadig reekenen, zoo iemand

(g) Men vergelykt *Cave* eerſte Christendom, Utr. 1692, bl. 551.

hunner nabeſtaande in eene *andere* kerk gelegd wierde. Loutere onkunde, dwaasheid, en dwaaling, uit eerzugt. Wordt iemand al eens daar van overreed, ras ſpringt men te rug; men heeft zich nader bedacht, men wil niet byzonder zyn, Vader, Moeder, Broeder enz. ja 't geheel geſlagt is in die één Kerk begraven. Deeze moeten nu niet minder eer hebben. De Schryver brengt tot voorbeeld een geval aan, hem in 1784. bejegend, daar kinders, die zelve benodigd waaren, meerder onkosten voor hunne reekening naamen, op dat Moeder even als Vader ſchoon het graf vol was, zoude begraven worden, in dezelfde kerk; wel in een ander graf, maar met dezelfde Statie.

De Hovaardy in het begraven der dooden, is zoo doorgedrongen, dat de meeste Ingezetenen van eenig vermogen, het verre beneden hunnen ſtaat en fatſoen zouden oordeelen, als men wilde onderwinden, iemand hunner nabeſtaande buiten de kerk te doen begraven. Men rekent het begraven op een kerkhof, als eene verachtelyke zaak; eene Ezels begravenis, ten minſten een doorſlaande blyk van Arm en behoeftig te zyn.

Wy ſtemmen toe, dat aan eenen deftigen Burger ook eene deftige begraving toekoomt, maar veele waanen, dat eene eerlyke begravenis alleen beſtaat in de pragt en pompe, die 'er mede vergezeld gaat. Maar wat baat die pragt en kostbaarheid den dooden? Wat voordeel heeft 'er de Ziel van? en welk nut het Lichaam? of wordt de ſtaat van één van beide 'er wel iets door gebeterd? Evenwel wil men lievers ſomtyds kleinodien verkoopen, gebrek lyden, dan aan die

die praalzugt niet te voldoen; om op dit *point d'honneur* te ſtaan, voor niemand onder te doen, of minder dan een ander te weezen. Men zegt, was 't gebruik algemeen, men zou 't volgen: Maar nu wat zou de Wereld zeggen? Myn Vader, Moeder enz. buiten de kerk te begraven, 't waare een eeuwige ſchande, men wierde wel uitgejouwd, of met vingers nageweezen. En waarom zoude ik myne dooden buiten de Kerk of Stad doen begraven? 't was geen dief, ſchelm of ſlegt Menſch; de overledene ſtief met eere; wy hoopen dit verlies in den Hemel weer aan te treffen, en zouden wy onzen dooden dan niet in de Kerk of Stad doen begraven? 't was onvergeeflyk; nu konnen wy ook eenige fatſoenlyke lieden verzoeken tot het aandoen der laatſte eer aan den overledenen, die anders niet zoude willen mede gaan. Ook heeft het de overledene zoo gewild, en heeft my zelvs bevoordeeld, zoude ik hem die eer niet aandoen? *Zoo lang het Rottend* enz. en *Hoe teer gy wordt* enz.

Bl. 25. *In eene Eenhoofdige Regeeringe gaat dat gemaklyker.* Neemt eens de tegenwoordige Keizer JOSEPHUS *de tweede* gaf een Edict (volgens bericht uit Brusſel den 19 July 1784.) waar in gezegd wordt, dat zyne Majeſteit oordeelt, dat de zorg, die hy voor den welſtand zyner Onderdaanen nam, vorderde, om het ſchadelyk gebruik van het begraven in de kerken, en op de kerkhoven der Steden en Dorpen, zoo wel als in de kerken ten platten Lande af te ſchaffen; weshalven hy beval, dat niemand van wat ſtaat, ſtand, rang, of waardigheid hy zoude mogen weezen, het zy Leek of Gees-

Geestelyk, het zy Kerkelyk of Weereldlyk van beiderlei kunne voortaan zoude mogen begraven worden, in eenige Kerk, Kapel, Bedehuis, of ander overdekt Gebouw, 't zy in de Steden, of ten platten Lande. En dat, na den 1 November van 't toen loopende jaar 1784, 'er niet meer zoude mogen begraven worden op de kerkhoven of andere plaatsen, schoon *niet overdekt* zynde, in de Steden of Dorpen gelegen. Men zie het Edict in 22 Artikelen bestaande, in de *Amsterdamsche* Fransche Courant, No. 59. van 23 July 1784. *Hoe teer gy wordt gelieft.* enz.

'Er zyn behalven dit bevel veele *andere voorbeelden*, onder allerlei Volken, die op dit stuk anders denken, dan onder ons noch plaats heeft.

De Begraafplaatsen der *Turken* zyn alle buiten de Steden aan de groote wegen, *op dat de Lucht, door de kwaadaartige dampen uit de graven opstygende niet zoude besmet worden.* (*h*)

De *Chineezen* te Batavia, begraven hunne dooden buiten de Stad, in eene vlakte het *Chineesche Kerkhof* genaamd, gelegen aan den aangenaamen weg van *Jacatra* (*i*): ook is aan die weg buiten Batavia aan de *Jasenbrug*, 't Portugeesche Kerkhof, in den Jaare 1697, met eenen steenen

(*h*) C. de Bruin reizen door Asien, 1 D. bl. 129.

(*i*) *Oostind. Voy.* 1 D. 4 St. bl. 26 *C. de Bruin* l. c. 11. D. bl 398. In het *Tafereel* van *Nat.* en *Kunst.* 11. D. bl. 345.— Leest men onder de zorgen der *Chineezen* tegen hun overlyden, dat zy voor eenen doodkist zorgen in hun leven, om zich het sterven te herinneren, en de vermogende een stuk gronds afzonderen, om aldaar na hunnen dood begraven te worden; ook wordt niemand hunner ooit binnen de muuren van eene Stad begraven.

nen muur omringd, alwaar de begraafplaats is der meeste *Zeevaarenden* en *Militairen*. Hier van is een ſpreekwoord ontleend, dat als men op *Batavia* naar den eenen of anderen Zeevaarenden of Militair vraagt, die, buiten ons weeten geſtorven is, dan krygt men niet zelden tot bericht: *Die is* OVER JASSENBRUG *t'huis gevaaren*. Dat is: *Die menſch is dood, en over die brug, op dat Kerkhof, ter aarde beſteld*. Op dat Kerkhof is, volgens eigen bevel, de Hoog Ed: Heer Gouverneur Generaal van Nederlands Indiën, *Hendrik van Zwaardekroon*, den 16 Augustus 1728. gelegd.

Binnen *Batavia*, by de groote agthoekige Kerk der Nederduitſche Gemeente is een Kerkhof, alwaar veele fraaje Zerken liggen, dat ruim en luchtig is, en met een fraaje muur, borſtweeringswyze omringd, en ſchoon de meeste Gouverneurs van Neerlands Indiën in de Hoofdkerk worden begraven, verkoos echter de Hoog Ed: Heer Mr. *Abraham van Riebeek*, op dit Kerkhof ter aarde te worden beſteld, zoo als geſchiedde den 16 November 1718.

De voorbeelden van veelerlei zelfs der *onbeſchaafdſte* natien, die hunne dooden *buiten* de Tempels, in de *opene velden* en *Bosſchen* begraven, zyn in 't werk van *William Hurd*, Geſchiedenis van alle Godsdienſten aan te treffen.

't Zelfde heeft plaats onder beſchaafder Volken. In *Boheemen* werd reeds in 1623. op Keizerlyk bevel by Placaat verbooden, dat niemand van wat ſtaat hy weezen mogt in de Kerken, of op de Kerkhoven zoude mogen begraven worden, ten waare hy Roomſchgezind geſtorven

ven waare (*k*). *Algemeener* was het bevel der *Keizerinne van Rusland* (*l*), welke onderricht van de ſchroomelyke gevolgen, die niet zelden het gevaarlyk en ſchandelyk begraven der dooden, binnen de Steden, maar boven al in de Kerken, en dus als onder de levendigen, na zich ſleepen, een bevel heeft gegeeven, dat van nu voortaan der dooden begraafplaatſen, verre van alle t'zaamenlevinge moesten verwyderd worden. Men zie voorts de voorbeelden door J. W. TE WATER, in 't IV. D. der Verhand. van 't Zeeuwſch Genootſchap bl. 645—649. aangehaald. Ook het voorbeeld van den Geneesheer *Philippus Verheijen* (*m*) die zich te *Leuven* eene begraafplaats onder den blooten Hemel had verkoozen, *op dat hy de Kerk niet zouden onteeren* na zynen dood, noch door ſchadelyke dampen beſmetten. *Zoo lang het* enz. En *Hoe teer gy* enz.

Bl. 25. *Maar in onze Regeering baart het vry meer zwaarigheid en oponthoud* enz. Een beletſel van de ſlegte, nog ſtandhoudende gewoonte, meen ik moet men ('t zy met eerbied gezegd) zoeken by de *Regeeringe van Steden en Dorpen*; voor zoo verre dezelve in de afſchaffinge dier kwaade gewoonte niet voorgaan; dat zy die gewigtige zaak niet ernſtig ter hand neemen; dat zy hunne Bloedverwanten in de open

(*k*) Dus raakte dit alleen de onroomſche, Staatk. Hiſt. van Holl. Maart 1776, 1 St bl. 57.

(*l*) *Journal Politique de Geneve*, du 30 Aout 1774.

(*m*) Memoires ſur les ſépultures hors des villes &c. p. 40.

open lucht niet laaten begraven, of bevel geeven, om zulks te doen, wanneer zy zelve uit dit leven zullen weggenomen zyn. Zou men zich niet mogen vleijen met grond, wanneer eenige door eigen voorbeeld voorgingen, dat mindere en eindelyk het gemeen ſpoedig volgen zou? Ik zeg meer, zoude men zich daar van niet mogen verzekerd houden? De *ſchoonſte gelegendheden* hebben zich ter *afſchaffing* dier kwaade gewoonte onlangs opgedaan; ik meen in de *persloop* van 1779 te *Harlingen* en elders. 't Gemeen ſtond ten vollen in het denkbeeld van de zekerheid der beſmettinge, en dus was de kans allergunſtigst, om dat denkbeeld, (waar of valſch, dat doet niets ter zaake), zich ten nutte te maaken, en de begravenisſen buiten de Stad, te beginnen. Maar wat is doch daar toe aangewend? Te *Nymegen* heeft men (zoo ik wel onderrecht ben) deeze zaak, voor de persloop van 1783, reeds in overweeginge genoomen: maar my is onbekend, waarom de Magiſtraat zulks heeft laaten ſteeken. Dezelve had mede, in dat Jaar 1783, toen de ziekte in de Stad geweldig woedde, alle aanleiding, om zich die gelegenheid ten nutte te maaken; en 't gemeen zoude ongetwyffeld weinig tegen geſparteld hebben. Dan wat is in dien allergunſtigſten tyd, daar toe aangewend? gaan de berichten zeker, dan is die zaak niet eens in bedenkinge gekoomen. De Waarheid dringt my verder te gaan; De eerſte pooging der Regeeringen moest wezen by alle gelegenheden hunne afkeuring te toonen van de Begravenisſen in de kerken, en de Burgers ſtil laaten beduiden, dat zy met requesten behoorden op te koomen om de affchaffing

te

te verzoeken. Dit behoorde elk lid der Magiſtraat te doen. Dan zou men best hooren, waar het gemeen heen wilde; men zou de tegenwerpingen verneemen, en die vervolgens kunnen wederleggen. En hoedanig zouden de beſluiten van het gemeen zyn, wanneer het hoorde, dat een Regeering, by alle gevallen te kennen gaf, hoe nuttig het voor eene Stad, en hoe aangenaam het voor de Regenten in 't byzonder zou weezen, wanneer Burgers daar toe wilden koomen? Maar neigen nu onze beſtierders wel tot eene zoodanige verandering? Is het hun ernst? zyn zy allen, is de helft, is het derde of vierde deel van hun, in elke plaats, in der daad volkoomen overtuigd of geneigd, tot eene hervorming in deezen? verneemt men dat, in de dagelykſche t'zaamenſpraaken? wordt 'er wel iets van te kennen gegeeven? of moet het volk eerst beginnen, zonder te weeten, hoe de Magistraaten geſteld zyn, hoe zy daar omtrent denken? *Concordia res* &c.

Bl. 25. *Dat het beſtaan der Kerken te veel lyden zoude.* Uit hoofde van de inkomſten op het begraven, zoo ook de Kosters, Aanſpreekers en Doodgravers, die daar van leeven; maar dit alles kon op den ouden voet blyven, zoo is't in *'s Hage.* Al wie in het *Scheveningſche* kerkhof ter aarde wordt beſteld, moet even zoo veel aan de *Haagſche* Kerken enz betaalen, als of hy daar begraven wierd. Dus zoude deeze bedenking ras vervallen, als men eensgezind was in de groote zaak. *Concordia res* &c.

De zwaarigheid nopens het beſtaan der Kerken, en de bedienden derzelve, ſpruit uit de bron

bron der *zelfsliefde* of *'t eigen belang*. 't Is zeker, zullen de Kerken binnen de Steden onderhouden worden, het begraven tot voordeel van dezelve ſtrekken; en het houden der Doodregisters, met alles wat daar toe behoort, wel worden uitgeöeffend, 'er moeten onderſcheiden menſchen behulpſaam toe zyn.

Dit Opperbewind wordt in de voornaamſte Steden beſtuurd, door de leden der Regeeringe, met den naam van *Kerkmeesteren* of anderen titel bekleed. Ook zyn verſcheide amptenaars aan de Kerken verknocht, onder den naam van Ontfangers, Rentmeesters, Klerken, Kosters, Zarkenligters, Gravenmaakers, Doodgravers, Klokluiders enz. 't Is niet te verwonderen, dat deeze uit eigen belang, het groot en algemeen belang voor by zien, en 't begraven in Kerken en Steden, als met handen en tanden vasthouden. Het welk ſpruit uit gebrek van recht beſef, dat 'er tot alle verrichtingen beſtuur en hulp noodig zynde, dat gezag konde blyven in dezelfde handen; en dat men dezelfde Amptenaaren konde te werk ſtellen, en hun het zelfde loon doen genieten. *Zoo lang het rottend* enz. als mede: *Hoe teer gy* enz.

Bl. 33. *Byzondere Perſoonen*,—— *of in vereeniging*—— *waar van reeds voorbeelden, hoewel weinige zyn.* Geene aanzienlyke Genootſchappen, geene Gezelſchappen van menſchen of byzondere geſlagten hebben zich nog te ſaamen vereenigd, om voor zich *byzondere Kerkhoven*, buiten Steden of Dorpen, te ſtichten, en hunne Lyken daar te laaten begraven. Of zyn 'er meer, dan het *Haagſche*, dat in de *Sche-*

vening ſche duinen een zoodanig heeft laaten maaken? En hoe veele navolgers heeft dit gehad, in ons Vaderland, of in 's Hage, waar men anders, om de meerdere beſchaafdheid, en beter wyze van denken, verwachten mogt, dat het algemeener in trein zoude koomen? *Concordia res parvæ* &c.

Bl. 35. *Dat de overheden zorgen, dat buiten de Steden begraafplaatſen op algemeene kosten beſteld en gemaakt worden.* Onder de redenen van gewigt, dat het begraven in de Steden en Kerken blyft aanhouden is, om dat men buiten veele Vaderlandſche Steden *geen geſchikte* plaatſen tot Kerkhoven vindt; of zulke, die *te verre* van dezelve af liggen, of *die 's Winters overſtroomd worden.* In de eerſte gevallen ziet men tegen de kosten op. 't Land *naby* eene Stad, kost doorgaans meer geld, dan Landen, die verder afgeleegen zyn.

Alles in te richten, tot eene algemeene begraafplaats zoude, (zegt of denkt men,) eene groote ſomme gelds wegneemen. En 'er is zeer veel reden om te denken, dat ſommige Magiſtraats leden, die niet ongenegen zyn, tot zulk eene verbetering, om deeze oorzaak te rug gehouden worden, van de zaak zelve voor te ſlaan. Plaatſen te kiezen, *verre* van de Stad, heeft ook zyn ongemakken; en zoo het omliggende Land eener Stad 's Winters door *kwel water* of andere *overſtroomingen* ſomtyds onderloopt, zal niemand durven reppen, van *daar* een Kerkhof te ſtichten. *Concordia res* &c.

Bl. 39. *Almanakken.* Alle de Verhandelingen

gen aan 't Genootschap gezonden, pryzen dit middel der *Almanakken* aan, byzonder ten nutte der *Land-lieden* en kinderen. Waar toe ook worden aangetrokken de woorden van *Zimmerman*, Verhandeling over de roodeloop, bl. 225, en geweezen op Hoofdst. IX. over de konst om vooroordeelen by 't gemeen ten platten Lande te verminderen, bl. 201—261. *Hoe teer gy wert* enz.

Hebben wy geen reden om te hoopen, dat als men eens een kort en eenvoudig bericht, van 't schadelyke en onvoegsaame, dat 'er in 't begraven der Dooden, in de Kerken en Steden der Republiek, ligt opgeslooten, en van het voordeelige om de dooden, buiten de Steden en Kerkhoven ter aarde te bestellen, ten nutte van het algemeen, in den *Almanak* deede plaatsen, zulks gretig aangenoomen, en van de Lezers zal worden goedgekeurd; ten minsten oneindigmaalen meerder voordeel doen, dan dezelve met zoo veele zoutelooze en zedebedervende vertellingen te vullen. Het nut der *Almanakken* heeft de Heer ROSENSTEIN in *Zweden* ervaren; terwyl de *Desauwsche Kalender* door DR. KRETSCHMAR vervaardigd, daar van een nieuw bewys aan de hand geeft. *Zoo lang het rottend* enz.

Bl. 55. *Het geen te Arnhem in* 1783 *gebeurd is* enz. In 't jaar 1783. werd *Arnhem* ook zwaar door de *Persloop* aengevallen, maar welken opstand heeft men 'er niet vernoomen, toen de Regeering bevel gaf, eene Vrouw buiten de Stad ter aarde te bestellen; en zoude men dien wel vernoomen hebben, zoo een lid der Regeeringe, door eenen Burger of gemeen man gevraagd zynde, of hy, ttervende, zich ook op

het reeds gemaakt Kerkhof zoude laaten begraven, *Ja* geantwoord had? Maar nu hy *Neen* zeide, of zweeg, voerde het gemeen hem toe: *Wy dan ook niet daar buiten*

Dit voorbeeld moet niet doen vreezen, dat het Begraven van Dooden buiten de Steden of Kerken onrust zoude verwekken, indien maar de zaak wel en voorzigtig wordt aangelegd. Waar heeft men éene proef in ons Vaderland, dat het gemeen zich openlyk verzet heeft tegen de neiging van een, in alles overeenkoomende Magistraat, om dit ſtuk ter baane te brengen? Zyn dan onze Burgers, ons Gemeen, te vooren *wel onderricht* van de *waare nuttigheid der zaak*, zoo ſtyfhoofdig, zoo onverzettelyk, zoo muitziek, dat zy zich met geweld tegen zulk een onderneeming zouden aankanten? Hebben Regenten daar van eene volkoomene en beſliſſende ondervinding? Zou het in der daad opſchudding in een Stad verwekken, deeze zaak te beproeven? *De eerbied voor myn Vaderlanders doet my gunſtiger van hun denken. Concordia res* &c.

Bl. 71. *Men ſchikke tot een Begraafplaats buiten de Stad* enz. Voor eerst behoorden de *Magiſtraaten* hand aan dit werk te ſlaan, en buiten Dorpen (zoo men niet verkiest het oude Kerkhof daar toe te blyven gebruiken) maar voor al buiten de Steden eene best geſchikte plaats, naar genoegen der Burgery uit te kiezen ter Begravenis. Een vierkant plein, naar maate van de Volkrykheid der Steden, behoorde daar toe gekooren te worden.

Noodzakelyk is het, dat het zelve omringd wor-

worde met hooge muuren, met yzere pinnen, die het overklauteren beletten. Een paar of meer reken boomen, daar om heen te zetten, zou met den tyd, zulk een Kerkhof deftiger maaken, en een fomber aanzien geeven, het geen met den aart der zaake, zeer wel zoude overeenkoomen.

Geen gemeene maar eene zeer grootfche poort van eene deftige bouworde, moest aan den ingang ftaan, met een welvoegend *Nederduitfch Opfchrift* daar boven.

Binnen moest eene allernaauwkeurigfte zindelykheid, welvoeglykheid en orde bepaald worden: Hier in kan niet te veel gedaan worden. Eenige plaatfen moesten als 't ware voor de beste gekeurd, en, alleen voor Lyken van rang, beftemd worden, mits dat men iets meer daar voor betaalde. Het onderfcheid na den dood, begeert men ook in acht genoomen te hebben. Andere graven behoorden voor de tweede, en eenige derden voor lieden van de geringfte klasfe gehouden te worden De uiterfte naauwkeurigheid behoorde daar by in acht genoomen te worden, en elk vryheid gegeeven, om of by het bouwen tegenwoordig te mogen zyn, of zyne aanmerkingen daar omtrent alvorens te mogen opgeeven.

Zal men zulke Begraafplaatfen aanmoedigen, en het volk daar toe overhaalen, dan moeten de Magistraaten niet in gedachten neemen, de kosten op rekening der Burgeren aan te fchryven, ten zy, die zouden begeeren dezelve te betaalen. De Steden zelve moeten uit aanmerkinge van het voordeel, het welk zy daar van genieten, en op dat alles met het minfte onge-

noegen door ga, alles voor haare Reekening laaten maaken.

Dit is van veel gewigt. Willen vermoogenden hunne eigen graven daar laaten maaken op eigen kosten, dat is Grafkelders laaten metſelen met zarken of ornamenten tot het ophangen hunner Wapens, men zal dat gereedelyk inwilligen.

De Regeerings leeden behooren zich alle in ééne Stad te vereenigen, dat is, eenſtemmig te denken, om dat men gevaar loopt, dat onder het gemeen, zoo dra het hoort, dat ſommige Regenten verſchillen, ook eenige die niet geneegen mogten zyn tot de groote zaak, doch zich ſtil houden, zich niet openbaaren, als tegenſtreevers, en door hunnen invloed en ſtooken, geene verdeeldheid maaken, of de zaak zelve in het riet doen loopen.

Regenten zelve eer het zoo ver komt, dat de zaak beſlooten wordt, moeten waar zy koomen, te kennen geeven, dat 'er zoodanige zaak in til is, en doen zien, niet alleen daar van voorſtanders te zyn, maar ook derzelver nuttigheid, met klem van redenen aanbinden. Zy zullen ook tevens moeten verklaaren, dat de eerſtſtervende Burgemeester, zoo wel in het nieuwe buiten Kerkhof, als de laagſte van het gemeen aldaar behoort, en zal begraven worden. Zy moeten, in de bepaalinge, of men Lykſtatien zal toelaaten, tot aan de poort, of tot het graf zelve, zoo het niet te ver van de Stad is gelegen? zulks in *elks keuze* laaten, of den zin van den *grootſten hoop*, daar in, ten minſten *voor eerſt* volgen, dewyl ſommigen zoo zeer op groote deftige Lykſtatien geſteld zyn, en deze kleinigheid, de groote zaak niet behoort te rug te zetten, of

te

te belemmeren. Voor ongenoegen daar omtrent behoeft men op ſommige plaatſen in het geheel niet te vreezen, zoo men heimelyk (gelyk thans te *Zutphen* geſchiedt) de meeste Lyken voor al der aanzienlykſten, 's morgens vroeg zonder eenige plegtigheden, goed vindt by te zetten.

Ook konden de Predikanten door de de Magistraaten worden verzocht, om by gelegenheid, in het Prediken en verkeer het ſchadelyke te toonen der oude gewoonte, de vooroordeelen van 't bygeloof en andere zwaarigheden tegen te gaan, en op te losſen; de voorbeelden der Jooden, van den Heere Jeſus in zyne Begravenisſe, en anderen aan te pryzen.

Lieden die graven in Kerken gekocht hebben, behoort men om allen tegenſtand voor te koomen gerust te ſtellen, dat men hun byzondere graven te rug zal geeven, zonder dat zy daar voor eenig geld zullen behoeven te geeven, anders zouden zy verpligt zyn dubbele onkosten te draagen. 't Spreekt van zelve, dat het *gemeen volkoomen vry* moet zyn, van alle *nieuwe* lasten. De *oude Kerkgerechtigheden*, ook het geen Aanſpreekers, ten minſten Kosters en Doodgravers getrokken hebben, moeten in ſtand blyven.

Om alles een deſtig aanzien te geeven, moesen de gewoone Kerkmeesters, als opzichters der Graven niet alleen in hunne bedieninge gelaaten worden, maar by hen (Leden van Regeering zynde,) noch twee uit de aanzienlykſte *Burgers*, en twee uit de *meer gemeene* Ingezetenen, doch lieden van braafheid, verſtand en deugd geſteld worden, op dat het gemeen meer

vertrouwen mogt ſtellen, dat alles in orde zoude toegaan. Welke nieuwe Kerkmeesters alleen moesten opzicht hebben op het nieuwe buiten Kerkhof. En op dat hun gezag en luister, by 't gemeen erkend wierde, en gewenſchten invloed hadde, zoude men dezelve eenige nieuwe eer behooren te geeven, by voorbeeld: een zekeren rang in verſcheide gevallen, onderſcheiden zitplaats in de Kerken, zoo veel de Hervormden betreft. Want van deeze vier dienden 'er ten minſten twee Roomſchgezinden onder te zyn, doch mannen van eer en deugd, op dat niemand van die gezindheid eenige aanleiding van ongenoegen gegeeven wierde, maar dat veel eer van hunne zyde het nieuwe Kerkhof, des te vuuriger begeerd wierde.

Zoo nagelaatene vrienden verkiezen, of de overledene belast heeft, hem eene Openbaare Lykſtatie te geeven, 't zy tot aan de Poort, of tot aan het Graf, behoorde de Regeering te beſluiten, dat alle de Magiſtraatsperſoonen, de *twaalf eerſte Lyken*, van wat rang, die ook zouden mogen zyn, die naamelyk daar *buiten* begraven zouden worden, achter op zouden volgen; om dus alle mogelyke eer aan het eerst begraven der Lyken buiten de Stad by te zetten; ten zy iemand dat niet mogt verkiezen. *Concordia res* &c.

Bl. 78. *De oude Begraafplaatſen in de Kerken en op de Kerkhoven moesten—— niet geroerd worden* Zoo iemand gezet was de *beenderen*, en wat iets meer hunner overledenen is, in de *Kerken* te doen opdelven, naauwkeurig te vergaderen, en dezelve wel geſchikt in

een

een der nieuwe graven *buiten* de Stad te doen overbrengen, konde dit hun worden vry gelaten, en dus zouden die Lieden konnen voldaan zyn, en na hun overlyden by het overschot hunner bloedverwanten konnen begraven worden. Doch wat het *opdelven der Lyken* zelve betreft, die last was wegens de Kerk van *St. Eloy* te *Duinkerken* aan den Heer *Haquet* opgedragen; volgens de nieuwe Genees Nat. en Huish. kundige Jaarboeken V. D 1 St. No. 25. En waren 'er in verscheide Kerken 1602 groote Lyken opgedolven. Nochtans onder beter oordeel, zoude ik 'er liever voor zyn, om *de Begravene in de Kerken te laaten rusten*, de graven aldaar wel te *verzorgen*, (*n*) om de besmettende deeltjes, in den grond smeulende, niet te roeren, en door de lucht te verspreiden; als mede om geene vreemde noch akelige denkbeelden te verwekken, by die menschen, welke stil, bedaard en genoeglyk thans over dit onderwerp denken *Zoo lang het rottend* enz. En *Hoe teer gy* enz.

(*n*) *Verzorgen.* De Edel Heer *Adriaan Moens*, thans Directeur Generaal van Nederlands Indiën, schreef voor zyn vertrek uit zyn Gouvernement op de Malabaarsche Kust aan den Predikant *Adr. 's Gravezande* te Middelburg, dat zyn Wel Ed. buiten *Cochim* twee nieuwe Begraafplaatsen had laaten gereed maaken, en in gebruik brengen, door 't maaken van eenen aanvang, met het begraven van het Lyk van eenen der aanzienlyken; en dat men de Lyken die in de Kerk waren begraven onaangeroerd had gelaaten, maar den Vloer der Kerk, zeer zorgvuldig zoo voorzien, toegestreeken en bedekt, dat daar uit geene nadeelige opwaasemingen konden voorkomen.

Bl. 20. *Gegoede lieden, die overtuigd zyn of worden, zouden 'er noch wel iets toe contribuëeren.* Tot zulk eene contributie is een vrywillig aanbod in de verhandelinge: *Zoo lang het rottend* enz. Als ook: *Hoe teer gy* enz. Ook door een voorſtel van belasting, zoo dat iemand, die van vaste panden 20 Gl. verponding betaalde, voor eenige jaaren, ééne Gulden of tien ſtuivers droeg in deeze onkosten.

BESCHRYVING

VAN EEN NIEUW

LUNARIUM

OF STARREKUNDIGEN

MAANWYZER,

Ter onderrichting in, en gemaklyke waarneeming van de Byzonderheden van den omloop der Maane om de Aarde, *uitgedacht en aan het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen, ter beöordeeling toegezonden,*

DOOR

HENRICUS SCHORTINGHUIS,

Predikant te Koudekerk.

Onder de ontzachlyk groote Hemellichten, die tot ons verbazend Zonnestelsel behooren, en de sterkste bewyzen der oneindige Grootheid, Wysheid, Almagt

magt en Goedheid van het eeuwig en alregeerend Opperwezen uitleveren, is buiten twyffel ook de Maan, die door eene te rugkaatsing der Zonnestralen den bewooneren der Aarde, in de anders dikmaal zeer duistere nachten, een aangenaam licht veroorzaakt, en veelerlei nuttigheden aanbrengt. De Maan die onder de Planeeten het naast by onze Aarde geplaatst, haar bestendig op haren jaarlykschen omloop om de Zon verzelt, en in een ellyptischen kring, wel 13 maal in het jaar, van het westen naar het oosten, dan boven, dan beneeden den Aard- of Zonnecirkel haren omloop om de Aarde volbrengt, en gestadig nu in deze, dan in geene Schyngestalte zich aan ons vertoont; deeze Maan heeft de Alwyze Boetzeerder van 't gansch Heelal zoo wel als alle de andere Hoofd- en Byplaneeten in haaren ommekring aan eene wonderbaare orde en vaste wet gebonden, die echter de Beoefenaars der Starrekunde niet dan met veel moeite, en na meenigvuldige waarneemingen, wegens verscheiden onregelmatigheden in haren omloop hebben konnen navorschen en bepalen.

't Lust my niet eene Selenographie of Maanbeschryving aan het beroemd

Ge-

Genootſchap der Weetenſchappen voor te ſtellen, dit zou trouwens een overbodig werk zyn, daar zoo veele geleerde Mannen in de Astronomie doorkundig alle de Byzonderheden nauwkeurig hebben beſchreeven, die wy van de Maan en haare beweeging om de Aarde konnen wenſchen te verſtaan. (*a*)

Laat ik de vryheid mogen neemen alleen eene beſchryving aan het Genootſchap voor te dragen van een eenvoudig werktuig, dat ik onlangs heb uitgedacht tot myn eigen gebruik, en meen geſchikt te

(*a*) Wat voortreflyke werken 'er al over de Starrekunde zyn geſchreeven, is aan veele Leden van 't Genootſchap bekend, en wat kan men over de Astronomie in 't gemeen, en over de Maan in 't byzonder meer wenſchen, dan 'er is in de Starrekundige Boeken en Tafelen van den grooten Astronomist *de La Lande?* En wat zyn 'er niet voor minkundigen en Leerlingen duidelyke berichten van deze weetenſchap in 't licht! als *N: Schmid* beſchouwing van 't Waereldgeſtel. *J: E: Bode* Handleiding tot de kennis van den Starrenhemel. *J: Ray*, Gods wysheid in de werken der Scheppinge. De *Astronomiſche Oeffeningen* voor Leerlingen. *B: Martin* Filoſoph: onderwyzer. *W: Derham* Godgeleerde Starrekunde. *B: Nieuwentyd* regt gebruik der Waereldbeſchouwing, enz. Terwyl men in het genoemd werkje van den beroemden *H: Bode*, over de Maan en haaren omloop om de Aarde, zulk een beknopt en allerduidelykst onderricht vindt, dat ik het niet korter en bevatbaarder voor Leerlingen zou weeten voor te ſtellen, men zie Zyn Hoog E; Handleiding bl. 40—45. en weder bl. 592—598.

te zyn om de voornaamſte Byzonderheden van de Beweeging der Maan om onze Aarde met een opſlag van het oog te vertoonen en minkundigen of Leerlingen daaromtrent te onderwyzen; immers zal men aan dit werktuigje de volgende zaken dagelyks konnen beſchouwen:

1. Wat lengte en breedte de Maan heeft, of waar zy in den Dierenriem aan den Sterrenhemel zich moet vertoonen.
2. Hoe veel teekens en graden de Maan van de Zon verwyderd zy, of hoe naby de Zon zich bevinde.
3. In welk Starrenbeeld de Maan zich vertoone, en welke vaste Starren zy in haren tegenwoordigen omloop zal bedekken of voorbygaan.
4. Of de Maan in haar verſte of naaſte Punt zy, of in een middeläfſtand van de Aarde, of tuſſchen die ſtanden.
5. Wanneer en waar de loop der Maan verſnelt of vertraagt, en hoe veel graden zy boven of beneden het gemiddelde vordert.
6. Wat breedte de Maan heeft ten noorden of ten zuiden van de Ecliptica, en hoe ver zy van de Knoopen of hoe naby dezelve is. 7. Wan-

7. Wanneer de Maan alleen tot 5 graden, en wanneer verder van de Ecliptica afwykt.
8. De Periodiſche en Synodiſche omloop der Maan, en hoe die verſchillen.
9. Hoe een Knoopsömloop en Puntsomloop in tyd verſchillen van den Keerkringsömloop der Maan. (*b*)
10. Waar, in den Dierenriem, of in welke Hemelsteekens en Starrebeelden alle Nieuwe en Volle Manen des jaars zullen invallen.
11. Of 'er in een lopend jaar, of een ander Eclipſen zullen zyn; zoo ja, hoe veel, wanneer en waar.
12. Of de invallende Eclipſen aan de Zon, of aan de Maan zyn zullen, of die groot, of weinig moeten zyn, en of ze ten noorden of ten zuiden van den Æquator zichtbaar zullen zyn.
13. Den ouderdom der Maan, of hoe veel dagen ſints de nieuwe Maan verloopen zyn.
14. De Phaſes of Schyngeſtalten der Maan.
15. De

(*b*) De woorden *Period, Synod, Puntsomloop, Knoopen, verſte-* en *naaste-punt* zal een Leerling uit myne beſchryving nederwaards gemaklyk verſtaan.

15. De gemiddelde verandering van het Watergety te Vlisſingen.
16. De paſſage der Maan en Starren door den Meridiaan.
17. Waar by een ſteeds voortduurende Almanak, welke aanwyst de Maanden des jaars; de Zodiaksteekens, waar in de Zon van Maand tot Maand ſchynt over te gaan; de lengte der dagen en Nachten van elken Maand; de op- en ondergang der Zonne in dezelve, en eene gemiddelde tydsverëffening van 10 tot 10 dagen.

Alle deze zaken zal myn eenvoudige Maanwyzer, wanneer behoorlyk geſteld wordt, zeer eenvoudig, doch vry duidelyk aanwyzen, 't geen blyken zal, als ik de byzondere deelen van het werktuig en derzelver gebruik wat nader verklaare.

§ I.

Het werktuig beſtaat uit één vast papieren blad op hout geplakt, en zes ronde beweegbaare ſchyven of blaadjes van ſtyf papier, in het middelpunt op malkander vast geſchroefd, waar by twee wyzertjes, het een om de Zon, en het ander om de Maan te verbeelden.

Het

Het vaste blad geeft eene vertooning van dat gedeelte van den wyduitgeſtrekten Starrenhemel, dat men den Dierenriem noemt, en 16 graden breedte heeft, waar in de Zon, Maan en alle de Planeeten beſtendig van het Weſten naar het Oosten rond wandelen.

In dezen Dierenriem zyn geteekend

I. De 12 Starrebeelden zoo kleinere als grootere, die in den Dierenriem flikkeren, volgens de nieuwe en verkleinde Hemelkaarten van den Heere Flamſteed, en de 12de Tafel van den Heere Bode, in zyne Handl: tot de kennis van den Starrenhemel, bl: 573 en volgende.

II. Eene Ecliptica (Zonsweg of Taankring) midden in den Dierenriem in teekens en graaden behoorlyk afgedeeld, om daar door de juiste lengte van Zon en Maan aan te wyzen.

III. Een kleine Cirkel aan de binnen zyde van den Dierenriem in 23½ deelen van ongelyke grootte, ten noorden en ten zuiden van de Evennachtspunten verdeeld, om hier aan de graden der Noorder- en Zuiderdeclinatie van de Zon daaglyks te konnen beſchouwen. (c)

(c) Onder dit Cirkeltje kan men dito trekken, om

IV. Een dito Cirkel aan de buitenſte of bovenſte zyde van den Dierenriem in 365 deelen afgeperkt, en geteekend met de maanden des jaars en 't getal hunner dagen, om voor een gemeenen Almanak te dienen en minkundigen te wyzen waar op zekeren dag de Zon in den Dierenriem, of op welken graad der Ecliptica zich moet vertoonen

om daar op de graden van de Hoogte der Zon en Maan boven den Horizon op den middag te teekenen: De hoogte der ☉ in den Meridiaan verſchilt naar mate wy op den Aardkloot een Polushoogte bewoonen, 't geen de rede is, waarom ik 'er die cirkel niet by heb gevoegd; by ons is gemelde Hoogte der ☉ des Winters ſlegts 15 graden boven den Horizon, maar des Zomers klimt dezelve tot 62 gr. als wy den langſten dag hebben: Als men dan 15 teekent onder ♈ of het punt der grootſte Zuiderdeclinatie $23\frac{1}{2}$, en zoo aan wederzyden voortgaat de opgaande getallen te ſtellen tot 62, en wel ieder getal onder de halve graden der bovenſtaande declinatie, dan zal men, by de verzetting der ☉- en ☾wyzers, daaglyks zien, hoe hoog de ☉ en ☾ in den Meridiaan verſchynen: alleen moet men in opzigt tot de ☾, de graden harer Noorderdeclinatie by het aangeweezen getal bytellen, en die van hare Zuiderdeclinatie aftrekken.

Om ter teekening van dezen Hoogte-Cirkel voor de Liefhebbers plaats te laten, is op de gegraveerde Platen een beſchaduwde rand geformd, tusſchen de Declinatie-Cirkel en die voor 't Apog- en Perigeüm geſchikt, welke rand afgeſneden wordende, de juiste ruimte geeft.

nen, en waar het Zonnewyzertje geſteld moet worden; zynde dit wyzertje met een ſteeltje in een der beweegbare ſchyven vast, waar van de reden nederwaards zal blyken; terwyl het Zonnetje langs de Ecliptica kan en moet rondgaan, om te leeren, dat de ſchynbaare loop der Zonne beſtendig in dezelve is; en om vervolgens daaglyks aan te wyzen

1. De lengte der Zonne, of hoe veel teekens en graaden zy van het Lente-Evennachtspunt verwyderd zy.
2. De noorder- of zuiderdeclinatie der Zonne, of haare afwyking van den Æquator (evennachtslyn), die op het werktuig aangeweezen wordt in de eerſte punten van ♈ en ♎, alwaar de Zon op den Evennachtslyn zich bevindt, en dus o declinatie heeft, terwyl zy van deze punten ſchynbaar voortgaande des Zomers tot 23½ graden boven, en des Winters tot dito graden beneden den Æquator afwykt.
3. In welk Starrebeeld de Zon zich bevindt, en dat zelve voor ons onzichtbaar maakt.

4. De Heliaſche op- en ondergang der Starren enz. (*d*)
5. Welke Starren, ter middernacht, recht tegen over de Zon zynde, in den zuidelyken Meridiaan moeten verſchynen.

Op dezen Dierenriem is mede het Maantje geplaatst, en moet binnen denzelven rondgaan, doch dan boven, en dan beneeden de Ecliptica, naar mate de beweegbaare ſchyf voor de Knoopen, waar van § III. zal melden, eene noorder of zuider breedte der Maan aanwyst: om welke reden het Maantje op zyn' wyzer hooger en lager geſchooven kan worden tot ruim 5 graden boven en beneden de Ecliptica, en de maate dezer gra-

(*d*) Liefhebbers kunnen het Maanwyzertje ook zoo laten toeſtellen, dat het Maantje, by het rond draaijen, van zelve op en neêr ga, en dus zonder verſchuiving de noorder- en zuiderbreedte aanwyzen, wanneer men 't wyzertje laat draaijen, in ſtede van om de ſpil, om een koperen plaatje, dat ovaalvormig is, naar het model op de kleinſte plaat gegraveerd, doch wat meer naar boven opgaande, en onder de tweede ſchyf zoo geplaatst, dat de teekens ☊ en ☋, waar mede de figuur gemerkt is, juist in een rechte lyn komen met de punten van de klimmende en dalende knoopen, en zoo verbonden met deze ſchyf der knoopen, dat by verzetting derzelve, dit plaatje te gelyk verzet ofgedraaid worde.

graden door ſtiplynen of geſtipte cirkels aangeweezen is (*e*).

§ II.

Binnen de gemelde cirkels zyn op het vaste blad zes beweegbare ronde blaadjes, die trapswys in omtrek kleiner zyn, zoo dat de Randen van alle duidlyk gezien worden, en elke rand het zyne van den loop der ☾ aanwyze; (*f*) de 4 grootſte behooren tot de beweeging der ☾, en de 2 kleinſte of bovenſte zyn voor den Almanak geſchikt.

Het onderſte en grootſte blad is geſchikt om de uitmiddelpuntigheid van den omloop der ☾, en hare ongelyke vordering te toonen; en moet men zich dus wat ovaal of langwerpig verbeelden, zoo dat het eene punt verder, en 't andere nader by het middelpunt van het werktuig zy; Het verſte punt is getee-

 kend

(*e*) Wat die zy, vinden Leerlingen duidlyk in de Astr. Oeffeningen, 1 D. 11 Hoofdſt. bl. 143. En by den Hr. *La Lande*, Astron. 8 Boek § 604. Als ook by den Hr. *Rost* Beginſ. der Starrekunde Hoofdſt 41. § 7.

(*f*) Wyl dikmaal de woorden *Zon*, *Maan* en *Aarde* zullen voorkomen, neem ik de vryheid daar voor de bekende Characters ☉, ☾ en ♁ of ⊖ vervolgens te gebruiken.

kend *Apogeüm*, en het naaste punt *Perigeum*, en de tusschen punten aan weerzyden *Middeläfstand*. De Maan toch loopt niet om de ☉ in een juisten cirkel, maar in een ellyptischen kring, dies moet haare loopbaan een verste punt hebben, dat men *Apogeüm*, en een daar tegenoverstaand naaste punt, dat men *Perigeüm* noemt; terwyl de ☾ in dezen loop onregelmatig voortgaat, op den eenen tyd merklyk sneller dan op den anderen: Hare middelbare vordering van het Westen naar het Oosten is daaglyks 13 gr. 10 min. 35 secund. en zoo veel ten naasten vordert zy in haare middeläfstanden van de ☉, maar nadert zy haar Perigeüm, ze begint in haren loop te versnellen, en vordert van tyd tot tyd meer, en wel $13\frac{1}{2}$, 14, $14\frac{1}{2}$ en in het Perigeum zelfs 15 en $15\frac{1}{4}$ graden; dan van hier voortgaande neemt deze snelheid af, en komt in haar' middelafstand weder op 13 gr., van hier nu naar het *Apogeüm* voortgaande, vertraagt de loop der ☾, en bedraagt maar $12\frac{1}{2}$, 12, en in 't Apog. slegts $11\frac{1}{4}$ graden.

Deze onëgale vordering der ☾ wordt op den rand van dit blad geleerd door de cyfergetallen XII, XIII, XIV enz., welke aanwyzen, waar en wanneer de Maan

Maan in haar omloop verſnelt of vertraagt, en wanneer men deshalven in 't gebruik van dit werktuig het Maanwyzertje ſlegts 13 gr. en wanneer meer of minder moet voortzetten.

Intusſchen veränderen de Apſiden (verſte en naaste punt) geduurig van plaats, en de punten *Apog.* en *Perig.* gaan volgens de orde der Teekenen van den Dierenriem langzaam voort, en komen geheel rond in 8 jaren, 311 dagen, 8 uuren, 34′ en 57″, vorderende in elken omloop der ☾ ongeveer 3 gr., om welke rede deze ſchyf beweegbaar zyn moeste, op dat men alle maanden ofna elken Maansömloop het punt *Apogeüm* 3 gr., naar die van de Eclipt. zoude konnen voortzetten.(*g*)

§ III.

De wandelkring der Maan helt tot den Zonnecirkel met een hoek van 5 gr. of 5° 18′, en moet derhalven twee ſnypunten hebben, die men knoopen noemt:

(*g*) Somtyds kan dit punt wel 2 maanden en iets langer ſtaan blyven, wegens eene ſlinger of ongelykmatige beweeging van het *Apogeüm* der ☾, zie den Heer *de la Lande*, Astron. VII. Boek, § 1437 enz.

als de ☾ in deze punten is, heeft ze geen breedte, gemerkt zy dan in de Ecliptica zich bevindt, maar wanneer ze van die plaatſen zich verwydert, dan verſchynt-ze nu boven, en dan beneeden de Eclipt: en krygt daar door of een Noorder- of Zuiderbreedte.

Deze Knoopen en breedten der ☾ worden op het tweede blad aangeweezen; daar is aan 't zelve een uitſteekend puntje, 't welk den Noordknoop aantoont, en geteekend is *Klimmende Knoop*, om dat de ☾ daar boven de Ecliptica zich begint te verheffen en dus opklimt. Recht hier tegen over wordt de Zuiderknoop vertoond, en daar ſtaat geteekend *Dalende Knoop*, om dat daar de ☾ beneden de Ecliptica begint neder te dalen: Tusſchen beide deze punten wordt aan weerzyden de grootſte Noorder- en Zuiderbreedte aangeweezen, terwyl op den rand de graden en minuten der breedten ſtaan geteekend, van o by de Knoopen tot 5 gr. 18 min. by de grootſte breedte, zynde dit het uiterſte of de verſte Noorder- en Zuideräfwyking van de Eclipt. die de ☾ ooit krygt, en wel dan, als zy in haare quadratuuren, en op denzelfden tyd juist midden tusſchen de Knoopen is: Dan wyl de ☾ op het verſte van

de

de Knoopen niet altyd zoo ver van de Ecliptica afwykt, maar ſomtyds, door de rechtſtreekſche werking der Zon met onze Aarde alleen tot 5 graden breedte komt, gelyk geſchiedt by de Koppelingen, of de Nieuwe en Volle Maanen: moest ik 'er een tweede afdeeling der graden en minuten op een bycirkel byvoegen, die maar van 0 tot 5 graden komt.(*h*) Dit verſchil is niet merkbaar by de Knoopen en zeer weinig by 1 à 2 graden breedte, doch wordt zeer merkbaar van by de 2 graden en voorder; uit dien hoofde beginnen daar de Bycirkels die op eene grootſte Breedte van 5 gr: geteekend zyn, welke Breedte de Maan ſlegts krygt, wanneer ze midden tusſchen de Knoopen, en te gelyktydig in de Koppelingen zich bevindt.

Om nu aan deze Cirkels op myn Werktuig de juiste Breedte der ☾ te zien, moet het punt *Klimmende Knoop* op zyn

R 5 plaats

(*h*) De Heer *Bode* ſpreekt in zyne Handleid bl. 41 alleen van de 5 gr. en de *Aſtronomiſe Oeffening* 2 D. bl. 145, van 5° 18 't geen Leerlingen hier merken geene ſtrydigheid te zyn: de eene meldt alleen volle graden, of de kleinſte, en de andere de grootſte helling van den omloop der ☾: men zie een breed bericht over deze zaak en bevestiging mynes gezegde by den Hr *Keill*, Inleid. tot de Starrekunde, bl. 292, en vooral by den Heer *de la Lande*, in zyne Aſtron. VII. Boek, blad. 1490 en volg.

plaats geſteld, en maandelyks of in elken Maansomloop 1½ gr. (volgens de graden der Eclipt.) te rug gezet worden, want de knoopen houden geen ſtand, maar gaan langſaam te rug, en tegen de orde der Heemelteekens rond, in 18 jaren, 228 dagen 4 u, 52′ & 52″, vorderende in hunne te rug gang ontrent een geheel teeken of 30 gr. in anderhalf jaar tyds (*i*), en in een omloop der ☾ juist 1°, 26′, 48″, dus omtrent 1½ graad: wanneer men het Maanwyzertje dagelyks verzettende, zoo veel graden als op den rand van de eerſte beweegbare ſchyve ſtaat aangeweezen, vry naauwkeurig zal zien, daar de wyzer den rand van deze tweede ſchyf ſnydt, hoe veel graden en minuten breedte de Maan hebbe, ten Noorden of ten Zuiden van den Taankring?

Waar by echter is op te merken, dat de Maan naar haare grootſte Noorder of Zuider breedte voortgaande, en te gelyk naby Vol of Nieuw zynde, men zien

(*i*) Den 8 Febr. des jaars 1783 was de ☊ (de noordknoop) in het Lente-nachtsëveningspunt, 18 Maanden na dezen zal die Knoop niet zyn in ♉, maar in 't begin van ♓, en zoo verder achterwaards gaan, tot hy na gemelde 18 jaren e. z. weder in het nachtëveningspunt der Lente verſchyne.

zien moet op den ingebogenen of By-cirkel, die alleen tot 5 graden geteekend is; doch wanneer de ☾ haar grootſte breedte ſtaat te krygen, en dan gelyktydig ongeveer 3 teekens van de ☉ af, en in een der quadratuuren is, men waarneemen moet de buitenſte meer uitwykende cirkel, die tot 5 gr. 18 min. afgedeeld is: En is 't geval in den loop der ☾ tusſchen beiden die onſtandigheden, gelyk by de Octanten gebeurdt, dan zal men de juiste breedte der ☾ in en omtrent haare grootſte afwyking lichtlyk konnen gisſen of bereekenen; terwyl in de andere gevallen (de wyzer der ☾, behoorlyk verzet wordende) de aanwyzing van de graden en minuten der breedten op myn werktuigje vry wel met de Ephemerides zal overeenſtemmen.(*k*)

§ IV.

Op deze gemelde blaadjes is een derde

(*k*) Ik zou wel de gemiddelde helling van den loop der ☾ hebben konnen verkiezen om maar een cirkel te hebben, geteekend van 0 tot V° 9; doch vond dan minder overeenſtemming met de Ephemer: by de grootſte breedtens der ☾, en kon zoo duidlyk niet doen zien aan Leerlingen, van waar de verſchillende grootte in de breedten der ☾ ontſta?

de geplaatst, dat ik geſchikt heb, om den keerkrings-omloop der ☾, en de plaatſen, daar jaarlyks de nieuwe Maanen en Eclipſen zullen invallen, aan 't oog te vertoonen: 'Er zyn op den rand 2 onderſcheidene cirkels geteekend

A. De binnenſte is afgedeeld in 27 deelen, en dient ter leering van het volgende:

a. om te toonen, in hoe veel dagen de ☾ haar eigen omloop om de ♁ volbrenge, en den ganſchen Dierenriem rond wandele, 't geen geſchied in 27 dagen 7 uuren 43 min. & 5 ſec., welke rondwandeling der ☾, van 't Westen naar 't Oosten, de Periodiſche of Keerkrings omloop der Maan genoemd wordt.

b. Om het onderſcheid te leeren tusſchen den *Periodiſchen* en *Synodiſchen* omloop der ☾. Men zette het Zon- en Maanwyzertje beide by het punt $27\frac{1}{3}$, en draaje dan het Maanwyzertje over dit blad geheel rond; dan ziet men dat de ☾ in $27\frac{1}{3}$ dagen den ganſchen Dierenriem is rond gelopen: Maar geduurende dezen tijd rust onze Aarde niet, neen, ze is in haren jaarlykſchen wandelkring om de ☉ ontrent 27 gra-

graden gevorderd, derhalven moet de Zon in haar' ſchynbaren loop zoo veel graden op de Eclipt. zyn voortgegaan, en ſchoon de ☾ wel rond geloopen zy, is ze evenwel nog niet weder by de ☉, maar, de Zon ongeveer 27 gr. voor uit zynde, moetze nog plus minus 2 dagen beſteeden, om de ☉ te achterhalen, en met haar in ſamenſtand te komen, of weder Nieuwe ☾ te maken, 't welk geſchied in 29½ dagen, en deze omloop der ☾ van den eenen ſamenſtand tot den anderen wordt een *Synodiſchen* omloop, *Maan-Maand* of *Maanſchyn* genoemd.

c. om te doen opmerken het onderſcheid tusſchen den *Period. omloop* der Maan, en haare *Punts-* en *Knoops-ommekringen* (*l*): Dat namelyk een Puntsömloop langer en een Knoopsömloop korter zy, dan de Keerkringsömloop der ☾, want vermits de Apſiden geſtadig voorwaarts gaan, en in een' omloop der ☾ ongeveer 3 graden vorderen, zoo moet het

Apo-

(*l*) *Puntsomloop* der ☾ is, als zy van 't punt *Apogeüm* rond gaat tot dat zelfde punt.
Knoopsömloop, als de ☾ van den Klimm Knoop voortgaat tot weder in denzelven verſchyne.

Apogeüm (verſte punt) iets voor uit zyn, als de Maan, na eene rondwandeling door den Dierenriem in dat punt weder koomt: Immers een puntsömloop der ☾ geſchiedt in 27 dagen 13 u. 18′ 34″, en is dus 5 u. 35 en 30′ langer als een keerkringsömloop der Maan: Maar de Knoopen geſtadig te rug gaande, en wel ontrent 1½ gr. in elken omloop der ☾, zoo moeten dezelve de Maan in haren omloop te gemoet komen, en de Knoopsömwandeling der ☾, dewelke geſchiedt in 27 dagen, 5 u. 5½ min., is twee uuren 37½ min. korter dan een Period. omloop der Maan.

B. De buitenſte cirkel van dit blad is verdeeld in 12½ afdeelingen met Romeinſche cyfferletters geteekend, welke dienen, om de plaatſen der Nieuwe Maanen en derzelver getal in elk loopend jaar aan te wyzen, als mede of 'er by de nieuwe ☾☾ niet of al Eclipſen zullen gebeuren. Men ſtelle het punt I. recht over dien graad van de Ecliptica, daar de eerſte Nieuwe Maan in 't jaar voorvalt, en wel met waarneeming van het juiste uur der Conjunctie van ☉ en ☾, en laat dan dit blad

al-

alzoo het geheele jaar door ſtil ſtaan, dan zullen de Cyfergetallen I, II, III, IV enz. aanſtonds toonen

a. De juiste plaatſen, waar alle de Nieuwe Maanen des jaars moeten invallen, terwyl de tusſchen ſtippen aantoonen, dat daar tegen over alle de Volle ☾☾ zullen verſchynen, te weten op die plaats van den Dierenriem, of dien graad der Eclipt. met meerder of minder breedte, daar de gemelde getallen en ſtippen heen wyzen.

b. Of 'er in 't jaar, waar in men zich bevindt, of in een ander, Eclipſen zullen zyn? hoe veel? waar? aan de Zon of aan de Maan? 'Er is vry wat aan vast, om door bereekening te verneemen, by welke koppelingen van Zon en Maan, Eclipſen moeten gebeuren, of geheel niet konnen gebeuren (*m*) en men heeft veel gewonnen in de bereekening, als men zeker weet, welke koppelingen men veilig mag uitſluiten, als ver genoeg van de Knoopen der ☾, om een Eclips te konnen ver-

oor-

(*m*) Men vindt dit breedvoerig aangeweezen by den Heer *de la Lande*, in het 10 Boek zyner Starrekunde, § 1759 en volg.

oorzaken; en dit ziet men aan myn werktuig met een opflag van het oog; want alle de gemelde getallen, die niet naby de Knoopen ſtaan, wyzen koppelingen aan, by de welke zeeker geen Eclips kan voorvallen: Maar ziet men een of meer dezer Cyfergetallen naby den Noord- of Zuidknoop, zoo dat de Maan daar zynde, geen anderhalf graad, of geen 94 minuten breedte konne hebben, en geen 17° of 15° op de Eclipt. van den Knoop af konne zyn, dan is het zeker, dat 'er ergens by de Conjunctie van Zon en Maan, een Zon-Eclips zal moeten gebeuren; en ziet men aan de tusſchenſtippen, dat de ☾ wyzer 14 of 15 dagen daar na, (by de oppoſitie der ☾ met de Zon), den rand der tweede beweegbare ſchyven zal ſnyden op een punt, 't welk geen 64 minuten breedte wyst, en minder dan 12° afſtands van den Knoop op de Eclipt. heeft, het wyst aan, dat daar een Maan-Eclips zal verſchynen: En die Eclipſen zullen grooter of kleiner zyn, naar mate de ☾ dan een meerder of minder breedte heeft, en naby haare knoopen is.

c. Als

c Als men nu die gemelde eindpalen der Eclipſen gade ſlaat, en op het werktuig ziet, welke, en hoe veel der getallen I. II. III. enz. zoo naby de Knoopen der Maan geteekend ſtaan, merkt men terſtond, hoe veel Eclipſen in 't jaar, en waar dezelve invallen zullen. Terwyl een Liefhebber der Starrekunde ten minſten dit voordeel of gemak door myn werktuig ontfangt, dat hy zonder eenige berekening verneemt, welke Koppelingen ver zyn van de Knoopen, en welke in derzelver nabyheid gebeurende, eene berekening verdienen, ten einde den juisten tyd en grootte eener Eclips naauwkeurig te weeten.

d. Men kan echter zonder berekening op dit werktuig zien, of de Zonëclipſen, die op zekeren tyd invallen, ten Noorden of ten Zuiden van den Æquator zichtbaar zyn zullen: want indien de ☾ ten tyde van een Zonëclips even den klimmenden Knoop voorby is, zal de Eclips ten Noorden van de Evennachtslyn zichtbaar zyn; doch zoo de Maan dien knoop nog niet voorby is, en dus nog eenige Zuider-

breedte heeft, zal de Eclips ten Zuiden van den Æquator kunnen gezien worden: maar wanneer een Zonëclips gebeurt, als de ☾ by den Zuiderknoop zich bevindt, zal die zichtbaar zyn ten Noorden van den Æq., zoo de Maan dezen knoop nog niet gepasseerd is; en ten Zuiden van den Æq. als de ☾ dien Zuidknoop reeds doorgegaan zal zyn.

§ V.

De vierde beweegbare schyf zal mede verscheidene zaaken aanwyzen, en wel 1. den Synodischen Omloop en ouderdom der Maan. 2. Eene gemiddelde verandering van het Watergety te Vlissingen. 3. De Phases of Schyngestalten der Maan; en 4. de morgen en avond uuren, om de passagie der ☾ en Starren door den Meridiaan te verneemen.

A. De buitenste cirkel van dit blaadje is in 29½ afgedeeld, om den tyd van een Maanschyn, of den Synod. omloop der ☾ te toonen, welke geschiedt in 29 dagen, 12 uuren, 44′ en 3″, zynde de juiste tyd, die 'er verloopt van de eene nieuwe Maan tot de andere: weshalve de getallen van dezen cirkel ten

ten naasten aanwyzen, hoe veel de ☾ daaglyks voortgaat, en wat ouderdom de Maan heeft, of hoe veel dagen 'er ſints de laatſte Nieuwe ☾ verloopen zyn.

B. De 2de cirkel wyst de uuren en minuten aan van het Watergety, zoo als het in de Stad Vliſſingen, op de daar bovenſtaande dagen van den ouderdom der ☾ Hoogwater zyn moet, volgens eene gemiddelde daaglykſche verandering van 48 à 49 minuten; waar uit het hoogwater op andere plaatſen, daar het zelve by Nieuwe of Volle ☾ eerder of laater gebeurt, gemaklyk berekend kan worden; gelyk ook de paſſagie der ☾ door den Meridiaan, of haar verſchyning in het Zuiden, die by de N. en V. Maan ten 12, en by de quartieren ten 6 uuren, en daaglyks omtrent 49 minuten laater moet gebeuren.

C. De derde cirkel toont eenvoudig de onderſcheidene Phaſes van de ☾, of in wat gedaante en ſchyngeſtalte zy zich aan den Hemel op den tyd der waarneeminge vertoont, 't geen hier de Teekeningen van eene Nieuwe Maan, Volle Maan, Quartieren en Octanten te kennen geeven.

De Nieuwe ☾ is geteekend by het punt 29½, daar men dezelve moet begrypen te beginnen, 7 of 8 dagen daar na ſtaat de ☾ 90 graden van de Zon af, en is dan in haar eerſte Quartier, 14 of 15 dagen na de Nieuwe ☾, ſtaat ze 180 gr. van de Zon, en is in oppoſitie met- of regt tegen over dezelve, wanneer de Maan zich geheel verlicht vertoont, en wy Volle Maan hebben. Dan wel haast vermindert de volle glans der ☾, en zy nadert weder tot de ☉, en gekomen zynde op 90 gr. afſtands, krygen wy het laatſte Quartier, terwyl na 29½ dagen, de ☾ weder in conjunctie met de ☉ zynde, een maanſchyn volbragt is, en wy op nieuw een Nieuwe ☾ erlangen.

Om deze Phaſes der ☾ en de andere zaaken even gemeld, moet het Zonnewyzertje aan dit blad by het punt daar de N. ☾ geteekend is, gehecht blyven; immers gebeurt de Nieuwe ☾ niet anders altoos dan by de Conjunctie van ☉ en ☾; de Volle ☾, als ze in oppoſitie zich bevinden, om de Quadratuuren en vier Octanten tuſſchen beiden, des moet het Zonnewyzertje by gemeld punt beſtendig bly-

blyven, en dit blad met het zelve te gelyk verzet worden, zoo dat het zelve juist met het Zonnetje voort- en eens in 't jaar rondga, waar door men tevens duidlyk ziet, hoe telkens elke nieuwe ☾ in een ander Hemelteeken moet invallen.

D. Binnen deze 3 cirkels is nog een vierde, bevattende eene uurwyzing van 2 maal 12 uuren met de lettertjes (a) en (m). De getallen, van de Nieu- ☾ door het eerſte Octant en Quartier naar de Volle Maan voortgaande, wyzen de Namiddag- of Avonduuren aan, en hebben een bygevoegde (a) nevens zich; en die, dewelke, van de Volle ☾ door 't laatſte Quartier tot de Nieuwe voortgaan, toonen de voormiddag- of morgenuuren en zyn met eene (m) bygeteekend.

Deze uurcirkel moet dienen, om daaglyks aan te wyzen,

a. Op wat uur 's avonds of 's morgens de vaste Starren van den Dierenriem culmineeren, of door den Zuidlyken Meridiäan gaan, als men ſlegts een draad ſpant van 't middelpunt des werktuigs, of het wyzertje der ☾ brengt tot die Star, wiens culminatie men poogt te ver-

neemen, en dan ziet, over welk uur de draad geſtrekt is, of over welk punt der uurwyzinge de ſteel van het Maantje gaat, op dat uur zal die ſtar door den Meridiäan gaan. By voorb. den 7 Decemb. is de Zon (volgens een gemiddelde berekening) 16 gr. in den Schutter, of haare lengte is 8 teek. 16°, daar zette men dit blad (waar van ik nog ſpreeke) met het Zonnetje, zoo dat de ☉ op gemelden graad der Eclipt. zy, en dan een draad geſpannen naar de Star *Regulus* in den Leeuw, zal die den uurcirkel ſnyden by 5 m., 't geen aantoont, dat *Regulus* culmineert of door 't Zuiden gaat ten 5 uuren des morgens; ſpant men den draad over de Star *Spica* in de Maagd, de uurcirkel word geraakt een ſtipje (.) verder als 8 m. 't geen zegt, dat *Spica* door den meridiäan gaat ten 8 en ¦ uur.

Gaat men voort en ſpant aan de andere zyde der Zonne den draad tot het Lenteëvennachtspunt, de ſnyding geſchiedt op de uurwyzing juist by VII. a., en dit zal zeggen, dat het eerſte punt van ♈ culmineert ten 7 uuren des avonds. Vraagt

men

men naa de culminatie van *Mezarthim*, de eerſte Star aan 't oor van den Ram, alwaar de Nachtëvening voor 2200 geweest is, de draad, naa hier gericht, wyst IX. a, dat is 9 uuren 's avonds.

b. Op dezelfde wys ziet men daaglyks aan dezen uurcirkel, by het verzetten van 't Maanwyzertje, op wat uur de Maan in het Zuiden moet verſchynen; waar uit mede het uur van den op- en ondergang der ☾ ten naasten vernomen kan worden. Ik zeg ten naasten, want om dit op minuten te weeten, zyn 'er veele zaaken waar te neemen, als de juiste hoogte der Eclipt. in den Meridiäan, de ſtand van den Dierenriem in het Oosten en Westen, de Noorder en Zuider breedte der ☾, de ongelyke vordering en uurbeweeging van dezelve, van alle welke zaken het eerder en laater op- en ondergaan der ☾ afhangt. Echter kan men uit de uurwyzinge van de pasſagie der ☾ door den Meridiäan hier daaglyks ten naasten aangeweezen, het uur weeten, wanneer de maan moet op- en ondergaan, door den halven dagboog

der ☾ te zoeken uit den dagboog der ☉, die doorgaans elk bekend is, en op den Almanak van dit werktuig voor elke maand getoond wordt(*n*).

§ VI.

Boven over deze 4 blaadjes, wier gebruik ik beſchreven heb, is het Maanwyzertje geplaatst, dat men daaglyks verzet, of 13 graden volgens den gemiddelden loop der ☾, of liever dan wat meer en dan minder, naar aanwyzing van de getallen, die den rand der eerſte Schyve, voor de *Apſiden* geſchikt, aanwyst: en als nu alle de 4 bladen naar behooren geſteld zyn, volgens de korte verklaring van het werktuig en deszelfs gebruik op de 2 bovenſte Schyfjes geſchreeven, dan ziet men ſlegts, waar het Maanwyzertje de randen der blaadjes ſnydt, en over welke ſyfergetallen geſtrekt ligt, wanneer daar aan met een opſlag van het oog vry duidlyk gezien wordt I. Op den rand van het vierde blad,

1. Wat uur voor- of na den middag de

(*n*) Men vindt hier van eene naauwkeurige onderrichting by den Heer *Bode* in zyne meergemelde Handleiding tot enz. bl. 604—606.

de Maan ten naasten door den Meridiaan ga.

2. Of de ☾ Nieuw of Vol, in een der Quadratuuren of Octanten, of tusschen die Phases zich moet vertoonen.
3. Wanneer te Vlisſingen en de plaatſen, daar mede ten naasten overeenkomende hoogwater moet zyn,
4. Wat ouderdom de ☾ hebbe, of hoe veel dagen ſints de Nieuwe ☾ verlopen zyn.

II. Op den rand der 3de Schyve, vergeleeken met de plaats der Knoopen, of by de tegenwoordige of aannaderende Nieuwe en Volle ☾ een Eclips zyn zal, of niet zyn zal.

III. Op den rand der tweede, of de ☾
1. Een Noorder of Zuider breedte hebbe, en hoe veel graden en minuten.
2. Tot haar grootſte Noorder of Zuider breedte naderende alleen 5°, of verder van de Ecliptica zal declineeren.

IV. Op den rand van het eerſte blad,
1. Of de ☾ in of by haar *Apog. Perig. middeläfst.* of *tusſchen* die ſtanden zy.
2. Of de ☾ in haaren omloop verſnel-

le of vertraage; en hoe veel graden zy tusschen heden en morgen vordere; waar uit de uurbeweeging der ☾ mede kan vernomen worden.

V. Op het vaste blad ziet men,

1. Waar de ☾ in den Dierenriem aan den Starrenhemel zich moet vertoonen.
2. Hoe ver zy van de Zon of naby dezelve zy.
3. In welk een Starrebeeld de ☾ zich vertoone.
4. Welke Starren de ☾ in haaren loop zal bedekken of voor by gaan.

Behalven deze zaaken, die men by de verzetting van het wyzertje daaglyks beschouwen kan, is het werktuig dienstig om alle uuren van den dag of nacht de juiste plaats der ☾ te vernemen, als men slegts het wyzertje ruim zoo veele halve graden op de Eclipt. voort of te rug zet, als men uuren na- of voor den middag begeert. In de Ephemerides of Starrekundige Almanakken wordt de plaats der ☾ daaglyks aangeweezen, zoo als zich op den middag bevindt: maar begeert men haar juiste plaats op een bepaald uur voor den middag, men zette het Maanwyzertje (volgens eene ge-

gemiddelde uurbeweeging der Maan) ruim zoo veele ½ gr. te rug, en na den middag zoo veele halve gr. voor uit, als het begeerde uur van den middag in tyd verſchilt.

Op die wys kan men vry duidlyk het juiste uur der Conjunctie en Oppoſitie van ☉ en ☾, en der invallende Eclipſen verneemen; ook kan men de berekening der gemeene Almanakken daaromtrent beproeven, en eene misſtelling, die in dezelve meer dan eens plaats heeft, ontdekken. By voorbeeld: den 10 September des jaars 1783 bepaalden de meeste Almanakken een Maaneclips op 's avonds ten 6½, of ruim 7 uuren; volg ik nu de gemelde handelwyze op myn werktuig, 't zal my genoegſaam zeeker aanwyzen, of dit wel, dan kwalyk geſyferd zy.

De 4 beſchrevene blaadjes behoorlyk geſteld zynde, vindt ik het *Apog.* plus minus 10 gr. in het teek. 69, den klimmenden Knoop 18 gr. in ♈, de Zon op den middag 17½ gr. in ♍, en de Maan 11° in het daar tegen over ſtaande teeken ♎: zet ik nu het maanwyzertje voor elk uur ruim een halve graad verder, dan koom ik ten 7 uuren op 15° in ♎, en dus ben ik nog geenſins in oppoſitie met de ☉: waar uit blykt, dat de gemee-

meene Almanakken niet wel gerekend en de Maanëclips te vroeg bepaald hebben. Laat ik dan voortgaan in 't verzetten van myn wyzertje; ik koom om 8 uuren by de 16°, om 10 uuren over 17°, en nu ben ik juist zoo veel gr. in ♑; als de ☉ op den middag was in ♒, en te gelyk ben ik (volgens aanwyzing van den rand der tweede Schyve) zeer naby den Noordknoop, derhalven moet 'er een Maanëclips gebeuren, en kan wel nu beginnen: doch de juiste oppositie der ☾ met de ☉ moet nog laater zyn, gemerkt de ☉ sints den middag ongeveer een halve graad in haar' schynbaren loop moet gevorderd zyn, en ik aan den rand der eerste Schyve voor de Apsiden zie, dat de Maan thans 14° in 24 uuren vordert, toonende dat de uurbeweeging der ☾ merklyk meer dan een halve gr. moet zyn (*o*) en dit gade slaande merk ik genoegsaam, dat de oppositie van ☉ en ☾ niet eerder dan tusschen 11 en 12 uuren zyn kan, 't geen met de verschyning

(*o*) De gemiddelde uurbeweeging der ☾ is 32′ 56″, doch meer als zy haar *Perig.* nadert, en minder als zy by het *Apog* zich bevindt. Men vindt hier van een naauwkeurig Tafeltje in een der Engelsche Alm., *Parkers Ephemeris.* en een uitvoerig bericht by den Heer *de la Lande* in zyne Astr. VII. Boek, § 1519 enz.

ning der Eclips op dien avond waargenomen, en de berekening der *Ephemerides* de *Connoisſance des Temps* en *the Cœlestial Atlas* juist overeenſtemt.

§ VII.

Op de 4 bladen, die tot den Maanwyzer behooren, zyn nog 2 gevoegd, die met het geen 'er onder geteekend is, een ſteeds voortduurenden Almanak uitmaaken, 'Er zyn op het laatst beſchreeven blad binnen den uur-cirkel nog 5 cirkeltjes, waar van de bovenſte of 1ſte Aanwyst de naamen der 12 Maanden des jaars, met het getal hunner dagen. De

2de de 12 Zodiak- of Hemelteekens, met aanwyzing van den dag, op welken de Zon in dezelve ſchynt over te gaan. De

3de De uuren van de lengte der Dagen en Nachten in elke Maand. De

4de De uuren van den Op- en Ondergang der Zon op den tyd als de Zon in 't aangeweezen Hemelteeken in of overgaat; 't geen tevens de grootte van den Dagboog der Zon aanwyst. De

5de Bevat eene gemiddelde tydsvereffening van 10 tot 10 dagen in elke Maand,

Maand, om het onderſcheid tusſcheri den waaren en gemiddelden tyd te zien, hoe veel minuten namelyk de Zon voor of achter den middelbaren tyd zy (*p*).

Deze 5 cirkels zyn bedekt door de 2 bovenſte Schyfjes, wier grootſte eene uitſnyding heeft, waar nevens aan beide zyden geteekend is, wat de onderleggende, of voor de opening verſchynende getallen te kennen geeven: terwyl cirkelswyze op dit blad met korte woorden 't gebruik van 't geheele werktuig geſchreeven ſtaat, en binnen dat geſchrevene is nog een cirkeltje, in 31 deelen afgemeeten, waar op juist het laatſte blaadje geplaatst is met een kleine uitſnyding van den rand; zoo wyd dat 'er 7 van die 31 getallen te voorſchyn kunnen komen, waar nevens de dagen der week ge-

(*p*) Men noemt *waaren tyd*, die door den ſchynbaren loop der Zon, op een' welgeformden Zonnewyzer wordt aangewezen, en die door den ongelyk ſnellen loop der ☿, en de ſchuinheid der Eclipt. of haare helling tot den Æquator ongelyk is. Maar *gemiddelde tyd* is, die door een naauwkeurig uurwerk, 't welk alle dagen en uuren des jaars volkomen egaal wyst, wordt te kennen gegeeven. Leerlingen konnen in deze zaak onderwys vinden by de Heeren *J. L. Rost*, Beginſelen der Starrek. Hoofdſt. 49. *De La Lande* Astron. Boek 4. *J. Keil* Starrekundige Leſſen, 26 Les.

geteekend zyn, om dus voor een Datumwyzer te dienen, mits men dat blaadje eens om de week verzette, gelyk men het even voorgaand eens om de Maand zoo veel verſchuift, dat de Maand, waar in men zich bevindt, voor de opening zich vertoone. En eindlyk heb ik ter onderrichtinge op dit bovenſte blaadje nog eene korte verklaaring gevoegd van het werktuig, om aan te wyzen, waar toe elk blad geſchikt zy.

§ VIII.

Schoon de (§ 7) gemelde Almanak wel tot den Maanwyzer niet noodzaaklyk zy, heb ik dien echter daar by niet ondienſtig geöordeeld, niet alleen om de evengemelde zaaken daaglyks met gemak te beſchouwen, maar vooral, om zonder gemeenen Almanak, of eenige Starrekundige Ephemeris, als de Connoisſance des Temps, de Coelestial Atlas van White, Parkers Ephemeris en ſoortgelyke, van myn Lunarium dienst te konnen hebben, en 't zelve in ſtede van zulk een Ephemeris voor de ſtanden der Zon en Maan te kunnen gebruiken. Immers ik heb myn werktuigje een geruimen tyd lang geduurig aan die

ge-

gemelde Ephemerides beproefd, en telkens het genoegen gehad van te zien, dat deszelfs aanwyzing met de berekening van dezelve daaglyks vry wel accoord wees. Laat dan iemand in de Starrekunde geheel onkundig zyn, en van het gebruik der Ephemerides niets weeten; indien hem door een Liefhebber dezer Wetenschap slegts eens in 't begin des jaars getoond worde, waar het Apogeüm der ☾ zy, waar de klimmende Knoop, en waar de eerste Nieuwe ☾ ingevalle zy? dan heeft hy op dit werktuig alleenlyk, om de Maand of 2 Maanden, het Apog. iets voor uit, en den klimmenden Knoop iets te rug te zetzen, en hy ziet daaglyks by de verzetting (*q*) van het Zon- en Maanwyzertje alle de byzonderheden, die ik boven § VI. heb opgenoemd.

Ter-

(*q*) De verzetting van 't Maanwyzertje kan hy ook doen, zonder op graden te letten, alleen naar den ouderdom der ☾, door den buitensten cirkel van 't 4 blad aangewezen. Zie boven § V. No. A, 't geen, zoo men geene juistheid begeert, genoeg is om de zaaken ten naasten te zien. En heeft iemand een geruimen tyd naar het werktuig niet omgezien, of de verzetting vergeeten, hy zette dan, als 't hem eens weder gelust, de Byzonderheden van den loop der ☾ na te zien, het Zonnewyzertje op den dag des jaars, in welken hy zich bevindt,

Terwyl een Liefhebber der Starrekunde dit Lunarium kan gebruiken, om op eene gemaklyke wyze de byzonderheden van den loop der ☾ daaglyks te beſchouwen, of die van voorleedene en toekoomende jaaren na te gaan, of door middel van dit Lunarium ſommige goede Vrienden, Leerlingen, of eigen Kinderen te onderwyzen, en van bovengemelde zaaken een duidlyk denkbeeld in te boezemen.

§ IX.

En is het ter verbetering van het Schoolwezen, onder anderen ook wenſchlyk, dat Schoolmeesters en andere Onderwyzers der jeugd eenige onderrichting gaven in ſommige deelen der Starrekunde, gelyk de Hoog Eerw: Heer *H. J. Krom*, Hoogl. en Predik. te Middelburg, in zyne uitmuntende en met recht door het Zeeuwſch Genootſchap aangepreezene Verhandeling, over de

vindt, en zie in zyn gewoonen Almanak, hoe veele dagen 'er na de laatſte Nieuwe ☾ verloopen zyn; of bezit hy een uurwerk met een omloopende Maan, hy zie ſlechts daar aan, hoe oud de ☾ is, en ſtelle na die aanwyzing het Maanwyzertje, wanneer hy terſtond van alles op het Lunarium onderricht zal krygen.

verbetering der Schoolen, zeer kundig beredeneert(*r*), dan zoude dit myn werktuig mede niet ongeschikt zyn voor veele Schoolmeesters, zoo om dezelve in de boven beschrevene zaaken, omtrent den loop der Maan, met weinig moeite wat kundig te worden, als om hunne Leerlingen daar in met gemak te onderwyzen.

En vermits de meeste werktuigen, ter beöefening der Astronomie, doorgaans kostbaar zyn, en deswegen van veelen, die nog wel eenige lust tot die Weetenschap zouden hebben, niet verkreegen worden, is het, myns bedunkens, noodig, dat men op eenvoudige Werktuigen denke, die zonder of met zeer kleine kosten verkrygbaar zyn; en dit werktuigje zouden de Schoolmeesters zelve (immers zy, die wel schryven en teekenen verstaan) konnen nateekenen, en malkander mede deelen; of men kon de bladen tot het werktuig behoorende laaten drukken, en ze zouden voor een gering prysje verkrygbaar zyn.

Ook

(*r*) Zie de Verhandelingen van de Heeren *Krom*, *van der Palm* en *van Voorst*, over de verbetering der Schoolen, door het Genootschap ook afzonderlyk uitgegeeven. Bl. 129—147.

§ X.

Ook konde men ſoortgelyk Werktuig vervaardigen tot een Planetarium, om de voornaamſte byzonderheden van geheel ons Zonne-ſtelzel daar op te zien, en de Helio- en Geocentriſche beweging der Planeeten na te gaan, of op de wys, als in de algemeene Oefenſchool der Konſten en Weetenſchappen, in 't eerſte Deel, de 14de Samenſpraak, beſchreven wordt, of op eene andere wys, wat meer geſchikt, om door het Werktuig zelve onderricht te worden. Hoedanig een ik meen op een eenvoudige en nochthans min of meer voldoende wys wel te konnen toeſtellen, en misſchien D. V. wel eens zal beproeven.

Althans ik denk, dat, wanneer veele Schoolmeesters zoodanige Werktuigen in bezit hadden, en ſlegts daar by gebruikten de bekende Astronomiſche Oefeningen, 2 Deeltjes in 8vo, nevens het voortreflyk Werkje van den Hoogl. *J. Bode*, Handleiding tot de kennis van den Starrenhemel, zy genoegzaam in ſtaat zouden zyn, om de jeugd in de beginſelen der Starrekunde te onderwyzen; en men zoude by tydsvervolg zulk eene jammerlyke onkunde in— en al-

lerdwaast vooroordeel tegen die voortreffelyke Weetenſchap, die thans in de meeste onzer Gemeenten, helaas! veel te ſterk heerſchen, niet meer bemerken. En myn eenvoudig Lunarium, dat ik de vryheid neeme, nevens deeze beſchryving, aan het Zeeuwſch Genootſchap der Weetenſchappen aan te bieden, zou misſchien daar toe mede dienſtig geöordeeld kunnen worden: immers dan, wanneer ſommige Leden, die met lust de Starrekunde beöefenen, en by welken ik my niet anders dan een leergierig Leerling wil hebben aangemerkt, zich geliefden te verledigen, om de gebreken, die ze zullen ontdekken, te verbeteren, of 'er iets ter vermeerdering en beſchaaving by uit te denken, waar op, by de eerſte uitvinding, myne aandacht niet gevallen is.

En zeker zal het Genootſchap wel willen opmerken, dat myne gewigtige Bedieninge in eene vry volkryke Gemeente niet toelaat, van de Astronomie myne hoofdſtudie te maaken, ſchoon ik echter wel deeglyk my verplicht achte, zoo wel het Boek der Natuur, als dat der H. Schriftuur met noesten yver te doorbladeren, en dikmaals bevinde ik, het eerſte

ſte by de verklaring van het tweede alzins noodig te hebben.

Terwyl, onder alle de takken der wyd uitgebreide en onzer naſpeuring overwaardige Natuurkunde, niets my geſchikter voorkoomt, om ons, brooze Stervelingen, zeer hooge gedachten van den Almagtigen en Volzaligen Formeerder van 't gantſch Heeläl, en laage, ja zeer laage denkbeelden van ons zelven in te boezemen, als een aandachtige beſchouwing, zoo van ons verbaazend Zonneſtelſel, als van het ontzachlyk heir der eeuwig ſchitterende vaste Starren. Immers volgt men billyk het voorbeeld van den Godverheerlykenden Dichter David, die in den VIIIſten der Pſalmen betuigt: „ Als ik uwen Hemel aanzie, „ het werk uwer Vingeren, de Maan en „ de Starren, die gy bereid hebt, wat „ is de Menſch, dat gy zyner gedenkt"?

Mag ik de vryheid neemen uit deeze woorden eenige regels in Dichtmaat te ſtellen, ze zouden dus luiden:

Sla ik naar 't ruim der heldre Hemelboogen,
Dat Heerlyk Gods-werk myn gewapende oogen,

Zie 'k op den dag de Zon, en
's nachts de Maan,
't Planeetgeſtel en 't heir der Starren aan,
Myn God! wat is de Menſch, wat heel deez' Aarde?
Hy enk'le ydelheid, en zy een ſtofje in waarde.

En laat ik deeze weinige Dicht-regels, dewelke eene aandachtige beſchouwing van den prachtigen Starrenhemel my onlangs deed opſtellen, 'er ten beſluite mogen by voegen.

Ontzachgelyk gezicht!
Een Hemel vol van licht,
In heldere avondſtonden!
Hier zie 'k de zilvren Maan,
Daar duizend Starren ſtaan,
Die 'S HEEREN lof verkonden.

Is 't mooglyk op te zien,
En niet van de Aard' te vliên
Naar 't eeuwig Hof der Hoven!
Is 't mooglyk dat een Ziel
Niet voor de Godheid kniel',
En weiger' Haar te looven!

Koom

Aqr
Pis
Ari
Tau
Gem
Cnc
Leo
Vir
Lib
Sco
Sag
Cap
JANUAR
25
20
15
10
5
0
14 . 15 . 16 . 17 . 18 . 19 .
wurfen. 34 minuten ein
Y 28 28 28 28
De

ZOMER ZONNESTAND
PERIGEUM
DAALENDE KNOOP
Volle Maan
Tweede Octant.
Derde Octant.
Vierde Quartier.
Derde Quartier.
Vierde Octant.
Laatste Octant.
Nieuwe Maan
Eerste Octant.
Tweede Quartier.
KLIMMENDE KNOOP
APOGEUM
WINTER ZONNESTAND
MIDDELBAAR EVENAAR
MIDDELBAAR EVENAAR
NACHT EVENING DER LENTE
Zuider declin.
Noorder declin.
Noorder declin.
Zuider declin.
JUNIUS
JULIUS
AUGUSTUS
SEPTEMBER
OCTOBER
NOVEMBER
DECEMBER
JANUARIUS
FEBRUARIUS
MARTIUS
APRIL
MAY
JUNY
JULY
AUGUSTUS
SEPTEMBER
OCTOBER
NOVEMBER
DECEMBER
JANUARY
FEBRUARY
MARCH
APRIL
MAY
JUNY

ETAL HUNNER L
Maand: Dan
te der DAGEN.
RGANG der ZON.
X. DAGEN.

12 13 14 15 16

V Vrydag | Z Zaturdag

VERKTUIG.

beelden en de Ecliptica, in teken en
en ☾... De beweegbare Schyven
en, met haare verbeelding
der ☾, tot 5 Gr. by de
loop der ☾ en de
Mnod. om-
ren,

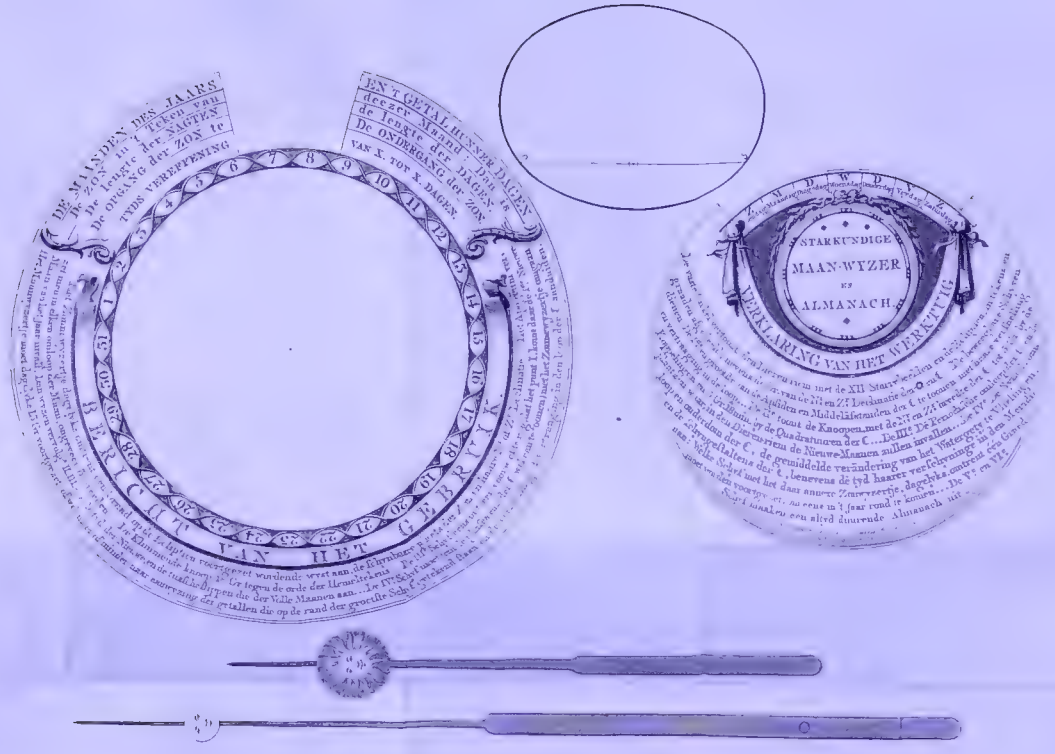
DE MAANDEN DES JAARS
De ZON in 't Teken van
De ORGANG der ZON te
TWEE VEREFFENING
't GETAL DER DAGEN
deezer Maand
de leegte der DAGEN is
De OSTERGANG der ZON
VAN X. TOT X. DAGEN
STARREKUNDIGE
MAAN-WYZER
EN
ALMANACH
VERKLARING VAN HET WERKTUIG

Koom hier toch, Atheïst,
Die trots 't beſtaan betwist
Van 't magtig Opperwezen,
Moet niet de glinſtering
Van Maan en Starrenkring
Uw godloos hart doen vreezen?

Doof, zoo gy kunt, dien glans
Van 's Hemels Starrentrans,
Of leer de Godheid eeren.
Roept niet deez' Starrenboog?
„ Hef 't hart, ô Menſch, omhoog,
„ En loof den Heer der Heeren.

Voor my, 'k verlies my zelf,
Als ik het Stargewelf
Met eerbied mag aanſchouwen,
'k Aanbid Gods Majeſteit,
En hoop zyn Heerlykheid
In eeuwigheid te ontvouwen.

KOUDEKERK,
In Wintermaand 1783.

AANMERKINGEN

OVER DE

KANEEL,

OP CEYLON

GEMAAKT DOOR

C. P. THUNBERG,

thans Hoogleeraar te UPSAL *in Sweeden.*

Dit Vertoog is, ten dienſte van het *Zeeuwsch Genootſchap*, Vertaald, en met eenige *Aanteekeningen* vermeerderd, door deszelfs Medelid,

M. HOUTTUYN,

Med. Doct. te Amſteldam.

Van ouds her is de Kaneel gehouden voor de fynſte aller Speceryen, welke ons de Oost-Indiſche Eilanden ver-

verſchaffen, en tevens voor het uitmuntendſte hartſterkend middel, tot heden nog een Monopolie zynde der Nederlanderen.

De meeste en voornaamſte brengt het Eiland Ceylon voort. Men heeft gemeend, dat dit de eenigſte Landſtreek ware, welke deeze Boomſchors voortbrengen kon, doch in laater tyden heeft men die ook elders gevonden. Dus nam Profeſſor JACQUIN dezelve op Martenique, ik op het Eiland Java, en de Franſchen nog op andere plaatſen, waar. Men moet echter opmerken, dat de Kaneelſchors nergens zoo fyn en aangenaam valle als op Ceylon, maar grover, ſcherper en heeter(*a*).

Toen ik my in 't jaar 1777, en in 't begin van 1778, op Ceylon bevond, heb ik, by gelegenheid myner Reistochten door dat Eiland, de meeste wilde en geplante Kaneelbosſchen bezigtigd, uit welke de Kaneel, die men jaarlyks van daar naar Europa zendt, gehaald wordt. Hier door werden verſcheide zaaken van my waargenomen, welke de

(*a*) Over de twyfelingen hier omtrent, of naamlyk de echte Kaneelboom ook elders dan op Ceylon groeije, dan of de anderen *Laurus Caſſia* zyn, ſprak ik omſtandig in 't II. Deels, II. Stuk der *Natuurlyke Hiſtorie*, bladz. 334, enz.

voorige Reisbeſchryvers niet hebben opgemerkt, en daar van zal ik nu verſlag doen.

De *echte Kaneel* komt van den Boom, genaamd *Laurus Cinnamomum*, dezelve is middelmaatig hoog en uitgebreid, onderſcheidende zich, door breedere en niet zoo ſpitſe Bladen (*b*), van den *Laurus Caſſia*, welke de grovere Kaneel geeft, en my toeſchynt ſlegts eene verſcheidenheid te zyn van den eerſten. Het is te geloofbaarer, dat de *Laurus Caſſia* en *Cinnamomum*, of wel de grovere en fynere Kaneel, louter verſcheidenheden zyn, die van de Landſtreek en Grondsgeſteldheid afhangen: terwyl Ceylon de allerbeste Kaneel in de geheele Wereld, en zulks niet over het geheele Eiland, maar alleenlyk op eenige weinige plaatſen, waar het Aardryk hier toe dienſtig is, voortbrengt; gelyk men voor lang reeds uit de in 't wilde gegroeide en thans ook uit de geplante, bevonden heeft.

De Zuid-Westlyke hoek van Ceylon ver-

(*b*) Dit is zeer zeker en algemeen bekend, des men te meer zich moet verwonderen, dat door den Heer MURRAY, Hoogleeraar te Gottingen, in de thans nieuwe *Veertiende* Uitgaave van het Samenſtel der Planten van *Linnæus*, de *Laurus Caſſia* voorgeſteld worde *Foliis angustioribus et obtuſioribus.*

verſchaft dit aangenaam Gewas, dat meest gehaald wordt van omſtreeks *Negumbo*, *Colombo*, *Caltura*, *Barbery*, *Gale* en *Mature*, alle langsheen of digt aan de Zeekust. De Kaneel, welke zelfs dit Zuid-westlyk deel dieper in 't Land voortbrengt, wordt, hoe verder inwaards, hoe grover, ſcherper en meer bytende op de tong. Deeze geheele ſtreek der Zeekust is digter of dunner begroeid met Kokosnooten-Boomen, terwyl het Aardryk uit Heijen en Duinen beſtaat. Op 't Ceylonſch noemt men die Zandheuvels *Marendan*. Het is daar algemeen bekend, dat de op Marendan gegroeide Kaneel de fynſte en beste zy. Zie hier de Eigenſchappen derzelve.

1. Zy is wat buigzaam en dun, dikwils maar weinig dikker dan ſchryfpapier.
2. Wat ligt en geelachtig van kleur, veeltyds naar 't bruine trekkende.
3. Zoetachtig, zoodanig dat men ze niet ſcherp voelt op de tong en zonder naſmaak.

Hoe meer de Kaneel van deeze merkteekens afwykt, zoo veel te grover en ſlegter wordt zy geächt: gelyk

1. Wanneer zy hard en dik is, als een Sweedſch Stuiverſtuk.

2. Zeer

2. Zeer bruin en donker van kleur.
3. Sterk bytende en brandende op de Tong, met een ſmaak na by komende aan dien der Kruidnagelen, zoo dat men hem zonder branden niet verdragen kan, en zelfs, door het dikwils proeven, de Tong als velleloos wordt.
4. Een wrangen, bitteren of ſlymigen naſmaak hebbende.

Zoodanig zyn de ſoorten van Kaneel, wanneer die uit de Pakhuizen gehaald en tot vervoering geſorteerd wordt: by welke Commisſie ik, geduurende myn verblyf op Ceylon, meermaal en op verſcheide plaatſen, nevens andere daar toe geſchikte Perſoonen, tegenwoordig ben geweest. Maar de geenen, die in de Bosſchen de Kaneelboomen ter afſchilling opzoeken, worden nog andere ſoorten van Kaneelboomen gewaar, wier Loof wel veel overeenkomst met den echten heeft, doch die zy zorgvuldig uitmonſteren. Dit is het werk van de Kaneelſchillers, in 't Cingaleeſch *Schjalias*, en de Kaneel in 't algemeen *Curundu* genaamd. Dit Volk telt de volgende ſoorten.

1. *Raſe-Curundu* of *Penni-Curundu*: dat is Zoete of Honig-Kaneel. Zy

is

is de beste en aangenaamste. De Boom heeft groote, breede en dikke Bladen.

2. *Nai-Curundu*: dat is Slangen-Kaneel. Zy komt de voorige naast by, doch is een weinig minder fyn: heeft ook groote Bladen.
3. *Capuru-Curundu*, Kamfer-Kaneelboom. Deezen vindt men alleenlyk in 's Konings Landen. Uit den Wortel wordt Kamfer gedestilleerd.
4. *Cahatte-Curundu*, samentrekkende wrange Kaneel. Deeze heeft wat kleiner Bladen.

De vier hier opgetelde Soorten zyn louter verscheidenheeden van *Laurus Cinnamomum*, wordende van de Schillers enkel door den smaak onderscheiden. Het zyn de eenigste, die goede Kaneel uitleveren. De volgende Soorten worden niet geschild.

5. *Saevel-Curundu*, slymige Kaneel, die een lymerigen nasmaak heeft, bykans als een *Mucilago*. De bast is week, draadig met verdraaide Vezelen, niet zoo digt en vast als die der anderen; taay, laatende zich ligtelyk buigen, zonder op staande voet te barsten. Het is ook een verscheidenheid van *L. Cinnamomum*.
6. *Dawul-Curundu*, platte of Plank-Kaneel;

neel; dus genaamd, om dat de bast by het draaijen zich niet krult of oprolt, maar plat blyft. Dit is *Laurus Casſia* (*c*).

7. *Nica-Curundu*, Kaneel met Bladen, die naar het Loof van *Nicacol* of *Vitex Negundo* zweemen; zynde, naamelyk, Lancetvormig of lang en ſmal. Dit ſchynt eene verſcheidenheid te zyn van *Laurus Camphora*.

Buiten deeze zeven Soorten, telt men 'er nog drie, welke zich merkelyk van de echte Kaneel onderſcheiden. Men kan ook in den eerſten opſlag zien, dat dezelve niet billyk te rekenen zyn tot de Kaneelboomen. Ik heb daar van maar de eerſte gezien: de overige zyn zeer zeldzaam en groeijen ſlegts in des Konings gebied.

8. *Caturu-Curundu*, Doorn-Kaneel. Deeze is van een geheel ander geſlagt als de Kaneelboom, en de Schors ſmaakt niet het minſte naar Kaneel.

De

(*c*) Dit ſchynt de Boom van de *Casſia Lignea* niet te zyn, als welke, gelyk bekend is, ook opgerold voorkomt, en, zo wylen de Wel Ed: Heer RADERMACHER my ſchreef, niet op *Ceylon*, maar op *Malabar* groeit, hebbende de Vrugten wat langwerpiger; gelyk zyn Wel Ed: my dien Bast gezonden heeft, als ook een *Wilde Kaneel* van Malabar, den Reuk en Smaak van de gewoone Kaneel naauwlyks hebbende.

De Bladen gelyken geenszins naar Laurierbladen, en de Takken zyn gedoornd, of met ſteekels voorzien.

9. *Mal-Curundu*, Bloemen-Kaneel, (om dat de Boom altyd bloeit, doch geen Vrugt geeft).

10. *Tompat-Curundu*, Drieblad-Kaneel; waar van de Bladen zich aan de tip in drieën verdeelen zouden.

De Kaneelboomen, die geſchild worden, zyn tot dus verre grootendeels in Bosſchen wild gegroeid, zonder eenige behandeling, en groeijen nog alzo: ja de Europeërs hebben geloofd, op de verzekering der Cingaleezen, dat goede Kaneel dus altoos van zelf moest voortkomen en dat geplante niet echt zou zyn. Natuurlyk wordt de Boom gezaaid door de Ceylonſe Aakſters, die, de pitten der rype Besſen loozende, dezelve dus hier en daar in de Bosſchen voortplanten. Derhalve vernielde men die Vogels niet, maar liet ze broeden, en dit achtte men tot de deugd der Kaneel het meeste toe te brengen. Zulk vooroordeel heeft geduurd tot omtrent den jaare 1770, wanneer de tegenwoordige Gouverneur, de Heer IMAN WILH. FALCK, in 't klein de proef nam van den Kaneelboom door konst aan te kweeken.

ken. De Besſen werden gezaaid; zy ſchooten wel en ſchielyk op, maar hadden het noodlot, van na eenigen tyd uit te gaan. De oorzaak naſpoorende, bevondt men, dat de Cingaleezen, die hun voordeel van het ſchillen der Kaneel in de Bosſchen trekken, en het planten niet gaarn zagen: dewyl de inzameling daar door gemaklyker zou worden; de jonge Boomen by nagt, heimelyk, met heet water hadden begooten. Dit bedrog ontdekt zynde, liet de Gouverneur op nieuws, in de aanvang des Jaars 1770, meer Besſen en op meer plaatſen, in 't klein en in 't groot, planten, die voortgekomen zyn en reeds Kaneel-Oogſten hebben uitgeleverd.

Men ſchilt de Kaneel, in de Bosſchen, op twee verſchillende tyden des jaars. De groote Oogst duurt van April tot Augustus, de kleine van November tot January toe.

De Kusten van 't Eiland Ceylon, tot eene breedte van zes of meer mylen Landwaards in, behooren volſtrekt aan de Hollandſche Oost-Indiſche Kompagnie, en worden van haaren Gouverneur geregeerd, offchoon het Land door Cingaleezen bewoond worde; want deeze

ze zyn door de Kompagnie tot onderwerping gebragt. Het binnenſte, middelſte en bergachtige des Eilands, behoort den Koning van Ceylon, die in *Kandia* zyn verblyf houdt, en tegenwoordig van alle kanten zoodanig ingeſloten is, dat hy zyne Kaneel, ook door ſluikhandel, aan vreemde Natiën niet kan verkoopen.

De *Schjalias* zoeken en ſchillen de Kaneel in de Bosſchen op de eigene Landen der Kompagnie, doch ſteelen die ook ſomtyds in 's Konings Landen, en gaan dikwils tot op een halve myl van 's Konings Hofplaats; maar, ontdekt en gevangen wordende, raaken zy Neus en Ooren kwyt.

Ieder Diſtrikt, in de Landen der Kompagnie, moet jaarlyks zekere veelheid van Kaneel geſchild leveren. Over zeker getal van Schillers zyn Ceylonſche Overlieden geſteld, die het opzigt hebben over dezelven en over de Kaneel, hun wegens geringe misdryven ook ſtraffende. Over alle te ſamen is wederom een Europeeſch Hoofdman, genaamd het *Hoofd der Mahabaddi*, of dikwils, in de gemeene ſpraak, *Kaneel-Kapitein*, die alle Kaneel aanneemt en by de Kompag-

nie daar voor in ſtaat, ſtraf oefenende over zwaare misdaaden.

Het *ſchillen der Kaneelboomen* wordt op de volgende manier verrigt.

1. Men zoekt, naar aanwyzing der Bladen of andere merktekenen, goede Kaneelboomen uit, waar van de Takken, welke drie Jaar oud zyn, met een gewoon krom Snoeimes worden afgeſneeden.
2. Van de afgeſneeden Takken wordt het buitenſte huidje afgeſchaafd met een ander Mes, dat aan de eene zyde verheven, en aan de andere hol rond is, hebbende eene wederzyds ſcherpe punt.
3. Na het affchaaven worden de Takken, met de punt van 't Mes, overlangs opgeſpleeten, en de Schors daar van allengs met de verhevene ſcherpte van het Mes los gemaakt, tot dat men die geheel en al daar af kan haalen.
4. Men verzamelt de afgeſchilde Schors; ſteekt verſcheide kleine pypjes daar van in de grootere; ſpreidt ze uit om te droogen; als wanneer zy zich van zelf oprollen, en bindt ze eindelyk aan Bondels, om ze te vervoeren.

Deeze bereidingen zyn onder verſcheide Luiden verdeeld. De Schillers le-

leveren als dan de Kaneel in de Pakhuizen der Kompagnie, welke 'er op verſcheide plaatſen zyn; wordende dezelve derwaards gedragen, of, zoo 'er Rivieren zyn, te Water gevoerd. Ieder bondel is met drie dunne Rotting-Rietjes omwonden, en weegt ongevaar dertig pond. In de Pakhuizen legt men ze op hoopen, van ieder Diſtrict afzonderlyk, en bedektze met Bastmatten.

Tegen den tyd, wanneer de Schepen naar Europa vertrekken zullen, dat gemeenlyk in November en January geſchiedt, doet de Hollandſche Hoofdman eene Reize naar alle die Pakhuizen, om de Kaneel, tot verzending, af te weegen en in te pakken. Hier by zyn de Doctor of Chirurgyn der Plaats alleen, of met hem tevens de Scheeps-Chirurgyns tegenwoordig, om ieder Bondel te proeven; voor wiens deugd zy vervolgens moeten inſtaan (*d*).

Ieder Bondel wordt omtrent twee Ellen lang gemaakt en op 85 Pond afgewoogen; hoewel men het maar voor 80 Pond aantekent; dewyl 5 Ponden door het uitdroogen verlooren gaan. Met ban-

(*d*) De beste of fynſte Kaneel komt van *Punto Gale*, daar aan volgt die van *Barbery*, dan die van *Manure*, en eindelyk die van *Colombo*.

den wel omwonden, wordt dan de Kaneelbondel in twee Zakken om elkander vastgenaaid en getekend met het gewigt en den naam der Plaats, waar men ze afgewoogen en ingepakt heeft. Die zakken zyn niet van Zeildoek of Linnen, maar van het zoogenaamde Gonje, waar door de Kaneel, geduurende de overvaart, voor beſchadiging beveiligd wordt (*e*).

Uit die Pakhuizen worden deeze Kaneelzakken op de Schepen gebragt, en na dat zy, gelyk andere Waaren, ingeladen zyn, ſtrooit men losjes zwarte Peper daar over, om de tusſchenruimten op te vullen. Door de droogte en hitte van de Peper wordt de vogtigheid der Kaneel, geduurende de Reize, zoodanig opgeſlurpt, dat dezelve niet alleen goed blyft, maar nog aanmerkelyk verbeterd wordt.

Kaneel-Plantagien zyn 'er, na de gedachte Proefneemingen, door het beleid van den Gouverneur FALCK, op verſcheide Plaatſen aangelegd, daar men duizenden van Boomen in Zandgrond, wel-

(*e*) Deeze Bondels, *Fardeelen* genaamd, meer dan een voet dik, komen dikwils nog bovendien, met een dunne Lederachtige huid omkleed, over.

welke de dienſtigſte is voor de Kaneel, heeft aangeplant. By *Sitawaka*, dat aan de Grenzen tuſſchen 's Konings en der Compagnie Landen is gelegen, bevindt zich een zeer groote Kaneeltuin, waar uit, in 't jaar 1778, reeds driemaal Kaneel geſchild was en naar Europa gezonden. By *Paſſ*, een Lustplaats van den Gouverneur, niet ver van Colombo, als ook voor die Vesting en Stad, voorts by Calitoer en Mature, heb ik zelf aanzienlyke Kaneel-Plantagiën bezigtigd, die voor twee, drie of vier Jaaren, waren aangelegd.

Het is oneindig dienſtiger voor de Hollandſche Kompagnie, haare Kaneel dus uit een geplante Tuin te doen haalen, dan die door de Cingaleezen wyd en zyd in de Bosſchen te laaten opzoeken. Bovendien is deeze Droogery in de Bosſchen niet meer zoo overvloedig als voorheen: ten deele, alzoo de Landeryën, welke de beste Kaneel gaven, tot andere gebruiken zyn beſteed; ten deele, om dat de Kaneelboomen in de Wildernisſen niet gehavend werden.

Van de geplante Kaneel werden, in 't jaar 1775, eenige Bondels ter proeve naar Europa gezonden; doch deeze hadden den vereisſchten ſmaak niet, hoe-

wel zy by de proeving op Ceylon fyn en goed bevonden waren. Derhalven werden vyf bondels weder te rug gezonden, welke, in 't Jaar 1777 op Ceylon aankomende, van my en anderen, Ampts-wege, onderzogt en geproeft werden. Wy bevonden, dat zy een genoegzaam fynen en aangenaamen reuk hadden, doch zeer weinig en bykans geenen Kaneelfmaak. Buiten twyffel hadden zy den Smaak op de reis verlooren, doch de oorzaak daar van kan ik met zekerheid niet opgeeven. Vermoedelyk beſtondt dezelve daar in, dat de Olie in dezelven te vlug, en in de jonge Takken niet genoegzaam geconcentreerd zy geweest; alzoo de Stammen maar drie Jaaren oud waren. Men ſchilt wel altoos driejaarige Takken, doch de Wortel en Stam moeten ouder zyn. By het inpakken en overzenden waren ook fouten begaan, die tot het verlies van den Smaak veel, zoo niet alles, kunnen toegebracht hebben: want men hadt deeze bondels in enkelde Zakken gepakt, en dezelven in de Kajuit gelegd, niet in twee Zakken, tuſſchen Peper. Van die zelfde Kaneel waren in 't jaar 1776 zeven en veertig Bondels naar het Vaderland gezonden, en even zoo veel

in

in 't volgende Jaar, waar uit nu blyken moet, in hoe verre het Kaneelplanten, op Ceylon, het planten der Muskaatnooten en Kruidnagelen op Amboina en Banda kan evenaaren(*f*).

Kaneel-Olie, die de kostbaarſte en uitmuntendſte is van alle Olieteiten, wordt op Ceylon gedestilleerd van de by het inpakken afbreekende en afvallende ſtukken. Deezen afval doet men in groote vaten, en giet 'er zoo veel water op, dat alles wel bedekt is. Dus laat men het, in verſcheide vaten, wel zes of agt dagen weeken. In ieder vat zyn gemeenlyk honderd Ponden afval van Kaneel. Vervolgens wordt het in een koperen Destilleerketel overgehaald, met zagt vuur; waar door men een menigte Kaneelwater bekomt, dat byna zoo wit is als melk, met de daarop dryvende Olie. Twee Kommisſarisſen of Leden van den Juſtitie-Raad behooren 'er geduurende den geheelen tyd der Destillatie, die wel een etmaal duurt, beurtelings by tegenwoordig te zyn, doch zy koomen doorgaans eerſt, wanneer de Olie van het Water zal afgeſcheiden wor-

 den,

(*f*) Gedagte Kaneel der Plantagiën op Ceylon, hoewel goed van ſmaak, is tot heden alhier nog niet zoo fyn en geurig als de andere bevonden.

den, die men dan in een fleſch doet, welke de Kommisſarisſen verzegelen, zoo wel als de kist, daar men die flesſchen inſluit.

Ik gaf my veel moeite, om te ontdekken, hoe veel Olie van honderd Pond afval kwame, doch te vergeefs: 't is des Apotheekers belang niet, zulks bekend te maaken: maar 't is zeker dat de Kaneel, in vergelyking met andere Speceryën, zeer weinig Olie uitlevere. Hierom worden zelden goede Kaneelſtokken tot de Destillatie gebruikt, en in Holland koopt men liever van de Ceylonſche, die op dat Eiland zelf omtrent tien Ryksdaalders, en in Holland dertig of veertig Guldens de Once geldt. De Kaneel-bladen ruiken ſterk naar Kruidnagelen, de wortels volkomen als Sasſafras.

VER-

VERHANDELING

OVER

GODS GOEDHEID,

IN DE BEPAALING OMTRENT DEN

DOOD

DER MEESTE

DIEREN,

DOOR

HENDRIK VAN DEN HESPEL,

Predikant te West-Zouburg.

Als wy eenigen tyd onze aandacht op het ryk der Dieren, welken wy op en in onze aarde, in de lucht en wateren, ontmoeten, vestigen, dan worden wy aanſtonds overtuigd, dat elk zoort, tot een zeker tydperk van leeven, kleine uitzonderingen, welke 'er in de gantſche natuur altoos plaats hebben, voorby gezien, bepaald zy.——

De loopkringen hunner leevens verſchillen wel zeer naar de eindens, waar toe zy verordend zyn: zoo dat ſommige verſcheidene jaaren, andere alleen eenige maanden, of weeken leeven; terwyl wederom andere zoorten in weinige dagen, ja zommige in korte uuren zelf hunne loopbaanen hebben ten einde gebragt. Doch hoe dit ook weezen mag, ieder zoort, ieder Schepſel, gelyk eene naauwkeurige beſchouwing leert, beäntwoordt echter hier door, en hier door alleen, volkomen aan die eindens, waar toe het, op het toneel van dit leeven, verſchynt.

Dezelve opmerking brengt tevens voor onzen geest eene vertooning, welke by de eerſte beſchouwing zeer akelig is: hoe naamlyk milliöenen dier Schepſelen hun leeven, op eene wreede wyze, ſchynen te eindigen, als die door hunne medeſchepſelen, in hunne rust en genoegens verſtoord, aangerand, onverwagts gedood en verteerd worden; terwyl deezen ook, door anderen, het zelve lot treft; en de laatſte ook op hunne beurt wederom door anderen verſlonden worden: eene noodlottige gebeurtenis, welke byna het gantſche Dierenryk, zoo dra ze min of meer aan hun-

hunne eindens beäntwoord hebben, vernielt; eene gebeurtenis, die wy telkens door voorbeelden van allerlei aart, welken in een dag, in een uur, in een oogenblik, dit lot ondergaan, kunnen bevestigd zien.

Niemand kan twyffelen, of deeze flagting is door God zelven verordend: deeze alle immers zyn door Hem tot een onderling voedfel bereid; want veele moeten daar door alleen leeven, groeijen, vermeenigvuldigen; duizende Vogelen, kruipende Dieren, Visfen zyn daar toe ook als opzettelyk ingericht: hunne bekken, hunne maagen; hunne vlugheid, driften, behendigheden, zyn hun als zoo veele middelen gefchonken, om hunne medefchepfelen tot voedfel te erlangen.

Is dit zoo gelyk dit is, dan ontftaat hier uit by zommigen eene gewigtige bedenking: daar dan (zegt men) deeze nuttige Schepfels, hier door gemarteld, gepynigd worden, en zoo fmertelyk omkoomen; eene zaak waar van zy zelfs den grootften afkeer betoonen, en waar tegen zy, als tegen iets onnatuurlyk, met al hunne krägten fchynen te ftryden: is dit dan niet hard? Niet wreed? Is dit niet onregtvaardig? Waren zy aan

ze-

zedelyke wetten verbonden; en konden zy beſchouwd worden als ſchuldigen, die deezen pynlyken dood regtmaatig ondergingen, 'er was eenige ſchyn voor die wreede handelwys: maar kan het in gezonde harsſenen opkoomen, dat die Dieren hunnen Maaker vertoornd hebben? Kan God (vraagt men) dan goed zyn, en alles zoo bepaalen, doen werken en beſtieren, dat deeze onſchuldige ſlagtoffers zoo ellendig het leeven eindigen?

Dit begrip heeft den geest van veele wysgeeren van ouds zeer vermoeid: zommige meenden, dat dit met Gods deugden volſtrekt niet over een te brengen zy; andere hebben allerleie Redenen uitgedacht, om dit met dezelve te plooijen, waar door zommige zelfs tot de grootſte ongerymtheden vervallen zyn: die de geſchiedenis der wysbegeerte believt op te ſlaan, zal zig moeten verwonderen, over de verſchillende bedenkingen, omtrent dit verſchynſel. Wy merken dit alleen aan, om te doen zien, hoe noodzaakelyk en nuttig het is, dat dit gewigtig ſtuk eens opzettelyk beſchouwd worde. Dit is ons doel in deeze Verhandeling: wy zullen 'er, tegen die verkeerde bedenkingen, ten duidelyk-

lykſten in zoeken te betoogen, dat Gods bepaaling, omtrent den dood der Dieren, een onwraakbaar bewys voor Zyne goedheid oplevere; en dat het 'er zoo ver van af zy, dat dit beste Weezen hier door als onregtvaardig, wreed of onbarmhartig zou voorkoomen, dat het in tegendeel door die bepaaling, door die werking en beſtiering, de zichtbaarſte blyken van die beminnelyke deugd allerwegen duidelyk ten toon ſpreidt.

Ordershalve zullen wy eerst doen zien, dat 'er in die bepaaling blyken van Gods goedheid voor het algemeen welzyn plaats hebbe; dan dat de Dieren zelve, in en door deezen hunnen dood, die goedheid te beurt valle.

Zullen wy het eerſte in het noodige licht plaatſen, het zal vooraf dienſtig zyn, in een kort beſtek, de orde, in welke alle dingen deezer aarde, byzonder de Dieren op haar geplaatst, moeten voorkoomen en waarlyk voorkoomen, af te teekenen. Wy moeten ten dien einde de zaak wat hooger ophaalen, en de aandacht vestigen op de natuur van het Opperweezen. Dit Weezen aller Weezens, de eenige oorſprong van 't gantſch Heeläl, heeft de Wereld alleen voortgebragt, op dat die aan zyne ver-

verhevene oogmerken volkomen zou beäntwoorden: Zyne oneindige Wysheid overtuigt ons hier van ten vollen. Het eerſte deezer oogmerken is, buiten inſpraak, de opluistering zyner deugden; het andere, op dat die, door redelyke weezens, in zyn werk zouden erkend, bewonderd, en geëerbiedigd worden; en daar zulks, volgens zyn beſtek, moet plaats hebben, niet alleen als deeze Weezens zich zelven en anderen van hunne zoort beſchouwen; maar ook dan, als zy op redenlooze en leevenlooze Schepzelen naauwkeurig acht geeven, zoo vorderde die oogmerken, dat zy daar toe voorzien waren van zulke hoedanigheden, geſteldheden of eigenſchappen, waar door zy hier aan konden beäntwoorden; hier by bragt Gods hoogſte Goedheid mede, dat Hy alle die Schepzelen, ook van zoo veele en zoo groote blyken van zyne liefde deelgenooten deed zyn, als zyne hoogſte oogmerken, hunne natuuren, en de beste zamenhang, waar in zy geplaatst werden, konden duiden;— en dit laatſte is zoo waaragtig, dat Hy anderſins de hoogſte goedheid nooit wezen konde: nooit kan Hy behaagen ſcheppen in iets, dat geheel of voor een gedeelte van die na-

natuur verſchilt; nooit kan Hy zelf anders, op eene volmaakte wyze, 'er omtrent werkzaam begrepen worden. Wanneer wy eindelyk Gods oneindige Wysheid, zonder welke Hy ook nimmer iets doet, of ergens omtrent verkeert of verkeeren kan, in de bepaaling, ſchepping en beſtiering deezer Schepſelen in aanmerking neemen, in zoo ver Hy door de beste, nuttigſte en kortſte wegen hen het een en ander doet genieten: dan volgen uit al het geſtelde, deeze vier gewigtige Waarheden: dat alle de Schepzelen in eene gelukkige geſteldheid moeten verkeeren;— dat hunne geäartheden moeten verſcheiden zyn, om te beter aan Gods oogmerken te kunnen beäntwoorden;— dat die verſcheidenheid zelfs, volgens Gods oneindige Wysheid, op alle mogelyke wyzen, 'er onder moet plaats hebben;— en eindelyk, dat 'er in die verſcheidenheid, orde en overeenſtemming tot die verhevene eindens moet gevonden worden.

Als wy nu, het geen wy, uit het *van vooren* (*a priori*) beredeneerde, tot ons oogmerk hebben afgeleid, op een zeer gering gedeelte der Wereld, onze aarde, toepaſſelyk maaken, dan moeten buiten twyffel de vier voorgeſtelde zaaken

ken, in het Dierenryk gevonden worden: want daar zy voortvloeijen uit Gods deugden, moeten zy niet alleen in een groot gedeelte; maar zelfs in het allerminſte van dit heelal plaats hebben. Dat zulks zoo is, bevestigt ook de ondervinding.

1. Alle Dieren verkeeren by ons in eene gelukkige geſteldheid:—— onze aarde, beſchouwd in haare betrekking tot andere Werelddeelen, is door haaren afſtand van de Zon, Maan en Starren; door haar licht, warmte, beweging; door de vloeiſtof, welke haar omringt; door haare vruchtbaarheid enz. eene geſchikte verblyfplaats voor alle dieren: alle vinden zy, op en omtrent haar, alles, wat tot hun onderhoud noodig is, zoo dat zy in een vollen overvloed leeven en alles genieten, daar hunne geneigtheden naar uitgaan.
2. In alle Dieren ontdekt men ook de grootſte verſcheidenheid: ſchoon alle in het byzonder verſchillen en verſchillen moeten, zoo oog ik hier alleen op de verſcheidenheid der zoorten, welke onze natuurkundige Zaamenſtelzels en Kabinetten ons leeren; en het is door deeze geäartheid, dat al-

alle niet geſchikt zyn voor dezelvde luchtsgeſteldheid, uitwaaſemingen, dezelvde graad van warmte, het zelvde voedſel: want buiten dat geene, waar naar hunne geneigtheden uitgaan, kunnen zy nooit regt gezond zyn, tieren en behoorlyk voort teelen, maar kwynen en ſterven; trouwens hun innerlyk geſtel, hun maag, hun trek, hun ſmaak vorderen ook iets byzonders.— Het is ook aan die geaartheid, waar aan hun goede Schepper zeer wys heeft believen te beantwoorden, door hen te plaatſen, in of op zulke gedeeltens der aarde, die door hunne legging omtrent de poolen, 't zy nader 'tzy verder, aan of van dezelven; die door hunne luchtsgeſteldheid enz., hun nuttige wooningen konden zyn, en waar door de noodzaakelykheden, om te leeven, hun verzorgd wierden.— Door die geſteldheid der Dieren en aarde, als voor malkanderen geſchapen, is alles vervuld, en bewoond, zoo dat 'er geene plaats op deezen gantſchen aardbol te vinden is, welke niet met veelerleye zoorten van Dieren praalt, en dit veroorzaakt, dat de verſcheidenheid onder hen oneindig groot zy.

3. Ook vindt men, dat die zelvde verſcheidenheid onder hen, op alle mogelyke wyzen, plaats hebbe.—— Eene naauwkeurige beſchouwing overtuigt ons hier van ten vollen: nooit heeft iemand aangetoond, dat ze door eene zoort of dier kan vergroot worden; dit zal ook nooit kunnen geſchieden: het geen wy 'er van kennen, doet ons in verwondering opgetoogen ſtaan, hoe 'er zulk eene verbaazende verſcheidenheid in zekere omtrekken, of bepaalde groottens kan plaats hebben: de beſchouwing der geringſte dieren, zoo ver het ons mogelyk is, doet zelfs de verbaazing ten top ſtygen. Niemand kan hier van in deeze eeuw onkundig zyn, ik behoef dit alleen aan te ſtippen.

4. De orde en overeenſtemming tot Gods verhevene eindens, welke ook in allen gevonden worden, bevestigen onze voorige ſtelling volkomen: wy zien immers op en in deeze aarde, in de wateren, alles door zyne hand zoo geſchikt, dat wy gedwongen worden, om op te merken, eenen ſchakel van dieren, welke hier voortloopt tot den menſch; daar eindigt in het ryk der planten of leevenlooze Schepſelen:

een

een ſchakel, waar wy de minſte onevenredigheid, of gaaping, of ſprong in ontdekken kunnen, maar eene duidelyken overgang van het volmaakte tot het meer volmaakte; of aan de andere zyde, tot het mindere volmaakte: een overgang zoo juist, zoo zagt, zoo ongevoelig; een overgang, die onze verbaazing werkzaam houdt, en ons zoo best eenige ſchaduw leert opmerken van die oneindige verſcheidenheid, waar van wy te vooren ſpraken.—— En wie (vergun my, dat ik 'er dit van ter zyde byvoege), wie durft ſtaande houden, dat wy dien ſchakel volmaakt kennen? Daar 'er nog geduurige ontdekkingen geſchieden, welke de door ons te vooren onopgemerkte gapingen vervullen.—— En wat zullen onze nageſlachten noch niet opmerken?—— Doch op dat de bekoorlykheid deezer zaak ons niet afleide, neemen wy liever de hand van het papier.

Denkt een opmerkzaam Leezer, waar toe al het bygebragte: daar het oogmerk is, een betoog van Gods goedheid omtrent zyne bepaaling in den dood der Dieren? Doch dit alles was onvermydelyk, om daar door tegen te gaan, die ge-

wigtige bedenking door welke veelen Gods onveranderlyke deugden en zyn allerheerlykst werk poogen te ontluisteren, en welk ons zelfs by de beſchouwing deezer zaak geduurig voor den geest koomt; ze is: zou God dan geene andere bepaaling en ſchikking omtrent het Dierenryk hebben kunnen verordenen? Al het bygebragte, vertrouwen wy, leert onweerſpreekbaar, uit aanmerking van Gods deugden, en van de allervoortreffelykſte en onverbeterlyke ſchikking der Dieren, op deeze aarde, dat dit volſtrekt onmogelyk zy; doch dit is het noch al niet, wy moesten al het, tot dus ver bygebragte, ook noodzaakelyk voorſtellen: om dat dit, naar ons inzien, alleen gegronde bewyzen aan de hand geevt, ter bevestiging, dat Gods bepaaling, omtrent den dood der Dieren, zyne goedheid omtrent het algemeen welzyn betooge. Bevestigen wy zulks in betrekking van eenige Dieren, en van 't Menſchelyk geſlacht.

In betrekking van het Dierenryk, moeten wy, klaarheidshalven, met een woord herhaalen, dat Gods goedheid haar in het zelve, in die omſtandigheden, waar in de Dieren geplaatst zyn, zoo ver uitſtrekke, als het immer mogelyk is;

is; en wel tot iedere zoort van hun, tot ieder dier zelfs; en zulks alles, niet als op eene verſtandige wyze, overeenkomſtig zyne verhevene eindens.—— En het zyn deeze gewigtige en beweezene regelen, welke wy ons hier geſtadig voor de aandacht moeten houden. Deeze leeren ons, 1. dat, na dat de Heer alle leevende Dieren, volgens zyne oogmerken en hunne vatbaarheid, eenige goedheid betoond hebbe, zy dan ook allenkskens noodwendig moeten ſterven, zal Hy ook goedheid aan hunne nageſlachten, ook naar deezer hunner vatbaarheid, en tot die zelvde eindens, kunnen ſchenken: want deed Hy de eerſte in leeven blyven, verder vermeenigvuldigen, of niet vermeenigvuldigen; de aarde, de zeën, de lucht, hoe uitgebreid ook, zouden ze niet kunnen bevatten; behalven dat zy, om hunne innerlyke geſtellen, zoo hier al gelegenheid toe was, aan alle plaatſen niet zouden kunnen verkeeren, ook was 'er dan voor deeze alle geen genoegzaam voedſel: en zoo kon het Opperweezen, naar het beſtek deezer aarde, geen genoegzaame goedheid aan de jongere geſlachten betoonen; de ouden zouden het deezen ook zeer laſtig maaken; en 'er kon niet

anders dan verwarring, ondergang, verderf uit ontſtaan: is dan de ondergang van de eerſte voor de laatſten, geen blyk van de grootſte goedheid?

2. Dat 'er veele Dieren in de drie ryken zyn, die alleen door het bloed, vleeſch of andere deelen hunner medeſchepſelen, of door allen deezen gevoed worden, is allen bekend: een voedſel, dat wy te vooren aanmerkten, dat zy, om hunne natuurlyke geſteldheden, volſtrekt niet kunnen misſen, zullen zy niet van honger ſterven, nimmer voortteelen. Is het nu geen goedheid, dat hun Heer den ondergang van veelen, welke 'er toch volgens zyne bepaaling moest plaats hebben, daar toe geſchikt heeft? Is het niet oneindig wys, dat Hy, door dit eenvoudig middel, deezen de kennelykſte blyken zyner algenoegzaamheid en zorg ſchenkt.—— Het is waar, men kan hier denken, indien de Schepper der Natuur hunne lighaamen zoo geſchapen hadt, dat ze tot hun onderhoud alleen kruiden, planten, wortels, vruchten noodig hadden, dan behoefden de eerſten niet te ſterven? Doch dan zou volgen, of dat onze aarde, even als in 't voorige geval, geen genoegzaamen voorraat van ſpyzen voor

hun

hun konde uitleeveren, en zy dus van honger zoude moeten ſterven. Die iets van de ontallyke meenigte der Dieren kent, en hoe veele milliöenen van dezelve alleen door bloed, vleeſch enz. van hunne mededieren gevoed worden, ziet hier niet een ontebovenkoomelyke zwaarigheid; of 'er zou volgen, dat 'er zommige zoorten dan geheel wierden uitgeroeid: doch wie merkt niet, dat in 't eerſte geval, de Heer niet alleen zou ophouden van voor deezen goed te zyn, maar veel eer als wreed voorkoomen; en in 't laatſte geval, dat dan ook zyne goedheid, zorg, werkzaamheid haar tot een minder aantal zou bepaalen; en Hy kon zoo de grootſte trap van liefde nooit betoonen: Hy was zich zelven ongelyk, en zoude zich dus verloochenen.

3. Indien eindelyk in een derde geval eenige zoorten, die op andere aaſen, niet weder de ſlagtoffers wierden van eene derde zoort, voor welken zy ook tot voedſel zyn, wat zou het gevolg weezen? Dat zy zelven, en, door de voortteeling, ook hun geſlagt eindelyk alle die zoorten, welken hun aas zyn, geheel zouden verdelgen, waar door deeze laatſte zouden ophouden voorwerpen van Gods goedheid te zyn.—

En maaken wy dit toepasselyk op de onderlinge verdelging, waar toe het wordt aangevoerd: wie bewondert niet de Goddelyke schikking, die hier door zyne liefde zoo aan milliöenen betoont, de wereld volmaakt doet blyven, alles in eene verrukkelyke orde houdt, die duizende kwaaden door de eenvoudigste wegen voorkoomt.

Doch hier van zal noch iets nader gezegd worden, by de beschouwing van Gods goedheid, in het dooden der dieren: in betrekking dan van het menschdom, hier toe zal het volgende genoeg zyn.

Als wy ons, volgens onze voorige afteekeningen, erinneren, hoe de Heer het Dierenryk heeft voortgebragt, bestiert en voedt, ter opluistering zyner volmaaktheden, door redenmagtige weezens;— en wy voegen 'er by, hoe zulks volgens zyn doel niet alleen moet plaats hebben, omtrent het gantsche ryk, maar ook omtrent ieder zoort, ieder schepsel in het byzonder, en wel zoo, dat derzelver overeenstemming, verschil, orde, ons den heerlykften schakel, waar van wy te vooren spraken, voor de aandacht brengt: om zoo in alle deezen zyne Almagt, Wysheid, Grootheid, Goedheid te doen aanbidden,

den, verheffen. Indien nu zommige zoorten al te zeer vermenigvuldigd waren; zoo deeze daar door aan allerlei gebrek waren bloot gefteld, anderen kwelden, verdreeven, onzichtbaar maakten, of geheel verdelgden: hoe zou dit oogmerk niet verydeld zyn? Hoe flaauw zouden Gods deugden uitblinken? Ja zyne Heerlykheid zou dan door de verwarring, ongemakken, fmerten, gebreken, welke daar noodwendige alle uit moesten voortvloeijen, geheel verdonkerd worden.— Daar nu de erkentenis van Gods deugden, de aanbidding, de verheffing derzelve het grootfte genoegen is, het welk het menfchdom fmaaken kan: wat is zyne goedheid dan niet onbezefbaar groot, dat hy den ondergang der Dieren zoo aanhoudend wys beftiere, dat wy geduurig die verrukkelyke aandoeningen, in de befchouwinge zyner werken, kunnen fmaaken.— Doch dit is het noch al niet, het is dezelvde goedertierene bepaaling, welke ook zeer veel invloed heeft op een gelukkig leeven in deeze wereld.

De te groote hoeveelheid der Dieren, welke 'er zonder eenen geduurigen ondergang, zoo als te vooren bleek, ontftaan moet, kan niet anders, als ten

uiterſten ſchadelyk zyn voor het menſchdom: een enkele zoort al te zeer vermeenigvuldigd, is een geduchte plaag, tot verderf en tot ondergang van het geen de goede Voorzienigheid anderzints het menſchdom zoo gunſtig toeſchikt: de bekende aanvallen der muizen, wormen, zwarte vliegen, die ons zoo dikwerf plaagen, bevestigen dit; dit blykt ook uit zommige gedeeltens van America, waar in, na een aanhoudende regen, zulk een verbaazend aantal van Inſecten ontſtaat, dat door hunne verſlinding en kwelling de bewooners verarmd, en hun leeven ondraaglyk gemaakt wordt; en had de goede Voorzienigheid daar geen aantal Vogels gereed, die deezen verſlinden: hoe ſchroomelyk zouden de verdere gevolgen zyn? Valt ons die zelvde goedheid niet te beurt, door onze Oyevaars, Zwaluwen en Rygers, als zommige Sprinkhaanen, Kikvorſen en andere diertjes ons te veel kwellen? Ja behoeft men wel iets meer van de groote ſchadelykheid der dieren, als ze al te veel vermenigvuldigen, by te brengen, en zoo de oneindige goedheid Gods te betoogen, als die zulks door hunnen dood tegengaat: wanneer men maar even het oog vestigt, op de verſchrikkelyke

plaa-

plaagen, welken den Ægyptenaaren troffen, toen zy de kinderen Iſraëls weigerden te laaten trekken. Wie, die zich een regt denkbeeld vormt van de elende, jammer, benaauwtheid, welke hier door dat volk trof, moet niet met ontroering aan eene al te groote vermenigvuldiging van zommige Dieren denken; en den oneindigen Beſtierer van alles ernſtig verheffen, in zyne onbegrypelyke goedheid, die ter voorkooming van die alles vernielende plaagen, den dood der Dieren zoo wys bepaald heeft?

Moet de te groote vermeenigvuldiging van zommige Dieren, zoo als wy te vooren zeiden, den ondergang van andere zoorten, noodwendig tot zyn gevolg hebben; ten minſten in die plaatſen daar de eerſten te veel vermeenigvuldigd zyn: dit ſchynt veelen, by het eerſte inzien, van weinig belang; doch dit vooronderſtelt in hun ook een diepe onkunde, in de wigtige eindoogmerken van alle zoorten, en waar toe die aan verſchillende plaatſen opzettelyk geſteld zyn: waarlyk het is te bedroeven, dat men in de kennisſe van het nuttige der Dieren, noch zoo weinig ervaaren is. Waarom is dit aan alle Academien geen byzondere tak van onderwys? Was men

hier

hier in bedreeven, men zou duidelyk zien, van welk eene allergewigtigſte aangelegenheid het zou zyn, een eenig zoort te misſen, om dat het, om Gods wysheid, die in alles het nuttige ook bedoelt, een vaste regel is, dat 'er geen enkele zoort, zonder de ongelukkigſte gevolgen, om hier andere eindens te verzwygen, kan ontbeerd worden.—— Blykt zulks ook niet ten duidelykſten uit de ondervinding? In zekere Colonie van America, meende men zich meesterlyk te hebben gekweeten, als men een zoort van Kraaijen daar geheel vernielde: om dat men dacht, dat zy hunne erweten opaaten: daar zy niet aasden, als op wormen of rupsen, die hun dit nadeel alleen toebragten; en men had, door deezen dwaazen ſtap, in dat jaar een zeer geringen Oogst. Dachten die zelvde Volkeren, of eenige daaromſtreeks niet even ongelukkig, die een andere nuttige Vogel in hun land ombragten, en verjaagden: om dat zy waanden, dat zy hun gras opaaten, daar zy het alleen van zekere rupſen, die het verdierven, zuiverden? En groeiden door dit misverſtand, die rupſen daar toe niet zoo ſterk, dat men 'er, in het jaar 1749, geen gras, geen hooy had? Moest men het daar-

daarom niet, tot een regtmaatigen tol van die onkunde, uit Engeland doen overkoomen? Moest men 'er zelfs dien nuttigen Vogel niet weder inbrengen; en wilde men aanhoudend gras hebben, hem 'er gerust doen leeven? Is niet omtrent het zelvde in Zweeden gebeurd? Heeft men niet door zoortgelyke dwaasheden het nut onzer gemeene Spinnen, tot eene gezonde ademhaaling, ontdekt? Zyn onze Muizen, onze Mieren enz. niet onontbeerlyk in onze hoven? En is het dan niet oneindig liefderyk van den Alleen wyzen Albeſtierer, dat Hy den ondergang der Dieren zoo heeft believen te bepaalen, dat door de altegroote hoeveelheid van anderen, die deezen zouden vernielen, ons dit ongeluk niet treffe?

Ik ſluite dit ſtuk, door noch alleen te doen zien, hoe oneindig nuttig het is voor het Menſchdom, dat veele dieren leevend verſlonden, of ook geſtorven tot bekwaam voedſel voor anderen verſtrekken: het blykt ten duidelykſten, uit hun maakzel, uit hunne beweeging, uit de wryving, de ſlyting hunner leden, dat wierden zy niet verſlonden, zy echter na zeker tydsbeſtek zouden moeten ſterven; waren zy nu geen voedſel

voor

voor anderen? Hoe vervuld zou onzen dampkring niet zyn van alle de uitwaasſemingen van tienduizenden van millioenen lyken, in alle plaatſen? Hoe onbruikbaar onze wateren? De wind, de loop der wateren, kon 'er ons wel wat van bevryden; maar zouden intusſchen ook middelen zyn, waar door die uitwaasſemingen, die verdorvene deelen, van elders aangevoerd, ons benaauwden: zou dit dan, om alleen van de lucht verder te ſpreeken, dezelve niet geheel onzuiver maaken, en verpesten? Wat zou het zyn op plaatſen daar men uit traagheid, de grootſte dieren niet onder de aarde delft? Zou het een en ander ons leeven niet in het uiterſte gevaar brengen? Zouden 'er niet duizenden menſchen ſterven, zeker ſterven, wierden deeze, wierden ook onze lyken, niet door die allernuttigſte dieren verſlonden? Een weinig nadenkens, en eene vergelyking van myne ſtelling met de proeven, welke men thans omtrent de gephlogisteerde luchten, zoo nuttig in het werk ſtelt, bevestigen deeze meening volkomen. En om het te brengen daar het behoort: hoe onbegrypelyk goed zyn Gods beſtieringen dan niet voor het menſchelyk geſlacht, die door alle leevenden en doo-

dooden, tot een aangenaam voedſel, voor dieren te verordenen, ons van dit gewigtig kwaad, en van veele andere nadeelen, die 'er uit kunnen worden afgeleid, zoo gunſtig heeft believen te bevryden.

Indien ik my durf vleyen, dat de voorgeſtelde redenen, myne geëerde Leezeren, zullen overtuigd hebben, dat de dood der meeste Dieren, zoo als die door God bepaald is, waarlyk zyne goedheid betooge: zoo twyffel ik echter niet, of men zal denken, en heeft reeds voor lang gedacht, dat of ſchoon het betoogde eene zekere waarheid zy, omtrent zommige Dieren en Menſchen; dat zy echter, die op zulk eene wyze ſterven, en zoo de ſlagtoffers worden van hunne verſlindende medeſchepſelen, niet kunnen gezegd worden, daar in blyken van Gods goedheid te genieten? Dat zy die in en door hunnen dood zeker genieten; zullen wy nu in ons tweede deel aantoonen, wy moeten daar toe de zaak geheel aan hunne zyde beſchouwen.

Mogelyk kan hier by zommigen in bedenking koomen: dat daar de lighaamen der Dieren bezield zyn, zoo als hunne zintuigen, welke aan de onzen evenaaren, en hunne daaden, welke zonder

eene

eene ziel niet begreepen kunnen worden, leeren; en, dat daar deeze zielen hoogwaarſchynlyk na hunnen dood aanweezig blyven: 't zy men dat verblyf gelukkiger, 't zy min gelukkig, als het geen zy in de vereeniging met hunne lighaamen genooten, beſchouwd: of dit overblyven hunner zielen hier niet in aanmerking koomt? Wy meenen neen: dewyl het voorige reeds geleerd heeft, en het vervolg nader bevestigen zal, dat zy, op eenen bepaalden tyd, zeker moeten ſterven: welke gevolgen nu die dood heeft, doet niets tot ons oogmerk, dewyl wy alleen betoogen, dat in hunnen dood, als dood; en in de wyze, op welke zy ſterven, geen blyken van onbarmhartigheid of wreedheid, maar van Goddelyke goedheid omtrent hen zichtbaar doorſtraalen. Dit zullen wy beide bevestigen.

Wat hun dood betreft, wy moeten hier nooit uit het oog verliezen, dat de Heere, volgens zyn oneindig wys beſtek, aan ieder Schepſel van het Heelal, en dus ook op onze aarde, aan ieder gevoelig weezen, zekere maat van gunstbewyzen heeft toegeſchikt, welke Hy door zyn beſtier hun ook daadelyk ſchenkt; zoo dra Hy nu aan dat wys

be-

beſtek beäntwoord heeft, en Hy ſtelt paal aan die gunstbewyzen, of Hy onthoudt ze dezelve, dan kan Hy nooit gezegd worden, wreed of onbarmhartig te zyn: dewyl Hy dan niet anders doet, als dat Hy zyne oneindig wys bepaalde goedheid inhoudt, en dit doet Hy alleen, als Hy de Dieren laat omkoomen.— Had Hy ze niet geſchaapen, en dus die bepaalde maat van gunstbewyzen niet geſchonken: zou Hy hun dan niet minder goedheid betoond hebben? Zeker ja, daar Hy dan nu zulk eene bepaalde maat hier van ſchenkt, en die op zekeren tyd inhoudt, is Hy immers daarom niet van onbarmhartigheid te beſchuldigen?

Maar aan de andere zyde, de Heer beliefde, naar het aantal zyner gunstbewyzen, welken Hy aan ieder dier Schepzelen zou ſchenken, (en wie kan hier aan twyffelen, die zyne wysheid eerbiedigt) hunne vatbaarheden te bepaalen. Hy ſchonk daarom een ieder een lichaam en eene ziel, alleen geſchikt voor zulk een aantal goedheden, als Hy voor hun in dit leeven verordend had; daar dan deeze nu genooten zyn, zoo zou een langer verblyf, in dit leeven, hun niet tot genoegen kunnen ſtrekken; al-

thans 'er zoude dan in zulk een verblyf onaangenaame aandoeningen ontſtaan, welke deeze verlenging, over het geheel beſchouwd, ongenoeglyk zoude doen zyn.

Doch dit leidt my tot eene andere reden, wanneer wy onze aandacht vestigen op hunne maakzels: deeze zyn allerkonſtigſte werktuigen, min of meer ſterk, naar hunne geäartheden, en de tyden, welke zy op deeze aarde moeten verkeeren; hoe wel ingericht deeze nu ook zyn, en hoe ze door voedzel ook mogen verſterkt worden, zy ſlyten af, zy verdroogen, verharden, en worden eindelyk onbekwaam, zoo dat ieder dier, al kon het 't noodige voedzel bekoomen, eindelyk zou moeten ſterven.— Hier koomt by, dat zy aan de wet der voortteeling onderworpen, hunne taak hier in, naar hun afgeloopen tydsbeſtek, hebben afgedaan, zy hebben dan hun zoort voortgebragt. Dewyl nu het voedzel in deeze voortreffelyke wereld geëvenredigd is, naar het gebruik van zeker aantal Schepſelen, moesten of zy of hun geſlacht dan van gebrek vergaan, of op eene andere wyze omkoomen; doch zy afgeſleeten en des magteloozer dan hun kroost, konden niet anders, of moe-

moesten in die omſtandigheden de ongelukkige ſlagtoffers zyn.— In beide die gevallen, of door beide deeze redenen, zouden zy een lankwylig, een alleronaangenaamst, ja zeer ſmertelyk uiteinde hebben: is het dan geen groote goedheid van hunnen Maaker, dat zy, voor het ondervinden dier kwaaden, leevend verſlonden worden?

In de overweeging der wyze, op welke zy ſterven, vooronderſtellen wy, dat zy waarlyk gevoel hebben; en des ook ſmerten kunnen ondervinden. Schoon deeze onze meening reeds in verſcheidene uitdrukkingen gebleeken is, willden wy die hier echter opzettelyk voorſtellen, als iets, dat ons allerduidelykst en zeker voorkoomt, uit hun uiterlyk en innerlyk geſtel; en uit de ondervinding, om dat dit hier byzonder in aanmerking koomt.— Doch dit te erkennen, zal, vertrouwen wy, ons betoog niet om ver werpen.

Hier moet men voor alles opmerken, dat volgens de byna algemeene bepaaling van hunnen dood, deeze hun altoos zeer onverwagt te beurt valt; eene verordening, waar door hun ook, een byzonder blyk van 's Heeren goedheid, geſchonken wordt.— Op het oogenblik,

dat duizende gerust vliegen, kruipen, zwemmen, worden ze in het midden hunner genoegens verdelgd.— Het is waar, zommige ſchynen eenigen tyd met den dood te worſtelen: by voorbeeld, een worm, een mug, een vlieg, een visch, zoo zelfs, dat wy dikwerf hunne worſtelingen, in doodsgevaar, kunnen zien; en ons mededoogen voor hun voelen ontvonken. Doch in zulke gevallen is het een verkeerd vooroordeel te waanen, dat zy dan van hun doodsgevaar zouden bewust zyn, en daarom met al hunne kragten tegen hunne vyanden worſtelen. Neen, zoo ver ſtrekken hunne begrippen zich nooit uit: zulk een denkbeeld vordert veele anderen en verſcheidene beſluiten, welke in hun niet vallen kunnen. De gantſche zaak, is deeze: zy vinden zich belemmerd in hunne vryheid en genoegens, en alle pogingen, welke zy in het werk ſtellen, dienen alleen, om deeze weder te bekoomen; en zoo worden zy, onder dit poogen, om hunne vryheid, verſlonden.— Is nu de dood voor een ſtervende onaangenaam, akelig, om het begrip der verandering, om de verlaating van veele genoegens, om gevreesde ſmert, enz.: dit alles kan hun nooit tref-

treffen, dewyl zy volſtrekt onverwagt ſterven.

Het tydſtip eindelyk, in het welk zy ſterven, kan noch eenige bedenking geeven: dit koomt althans onaangenaam voor.—— Doch wie heeft niet opgemerkt, dat door de liefdenryke bepaaling des Heeren, omtrent den dood der Dieren, dit tydſtip volſtrekt oogenblikkelyk zy: zoo dra duizenden worden aangerand, eer zy zelfs die aanranding regt ontwaar worden, zyn ze reeds verſlonden; hunnen vyanden ſchynt opzettelyk eene geneigdheid te zyn ingedrukt, om hun oogenblikkelyk van het leeven te beroo-ven: het zy ze hen daadelyk inzwelgen; het zy ze 'er een agtervolgend gebruik van maaken.—— Eene kleine uitzondering mag hier omtrent, in zeer weinige gevallen, worden opgemerkt. Dan te vooren hebben wy reeds gezegd, dat wy dit ſtuk in het algemeen beſchouwen: in zeer weinige uitzonderingen, welke, buiten inſpraak, altoos wyze bedoelingen hebben, willen wy ons des niet inlaaten: met een woord alleen dient, dat als ſommige dieren, door hunne vyanden, langzaam ſchynen gedood te worden, dat zulks niet is, om deeze dieren te pynigen, maar om nut-

tige ontdekkingen: onze katten zouden denkelyk eenige muizen en rotten nooit zoo lang kwellen, indien wy ze zoo ſterk niet voededen; als wy ze niet meer gaven, dan ze in plaatzen, daar ze oorſpronkelyk, daar ze wild zyn, genieten; en kan het ook niet zyn, dat zy door de wyze, op welke zy dezelve dooden, gelegenheid zoeken, om anderen, welke zy ook moeten verſlinden, te ontdekken.— Hoe dit ook weezen mag, zulk een enkeld geval, zeg ik, doet niets af: millioenen van allerleyen aart worden oogenblikkelyk gedood, en is zulk een wyze van ſterven, dan geene uitnemende goedheid: dewyl ze zoo in den dood, die ze toch moeten ondergaan, van ſmerten bevryd zyn.

Noch moet ik hier in bedenking geeven, of hunne oogenblikkelyke dood, wel in 't minst ſmertelyk kan begrepen worden? Het is immers niets anders, dan een daadelyk gemis van alle lichaamelyk gevoel; het is niets meer, dan een ophouden van een genoeglyk verkeer in het ryk der dieren. En dit kan zonder het begrip van eenige ſmerten, zeer wel plaats hebben: menſchen die oogenblikkelyk beroerd worden, zoo dat ze geheel zonder kennis zyn, weeten dikwerf,

werf, als zy wederom herſtellen, niets van eenige ſmerten, toen zy beroerd wierden; als deeze nu in zulk eenen ſtaat ſterven, dan ſterven zy volſtrekt gevoelloos: kan 'er nu zulk een dood ook niet in de dieren plaats hebben?—— Alles dat ons in het afſterven van zulke menſchen onaangenaam voorkoomt, is eigentlyk alleen dat, het welk het tydſtip des doods voorgaat, en dit treft ons, als onaangenaame voorboden, van hun aannaderend gemis en verhuizinge, naar de gewesten der eeuwigheid.—— Doch daar deeze omſtandigheden 'er niet zyn, is denkelyk eene oogenblikkige ſcheiding geheel niet ſmertelyk.—— Daar nu de dieren zoo momentelyk, zoo onverwagt ſterven, genieten zy zeker, in hunnen dood, kragtige blyken van Gods goedheid.

De bedenking: zou Gods goedheid niet grooter zyn, zoo hy bepaald had, dat de dieren langer of aanhoudend op deeze aarde verkeerden? Kan in niemand, die deeze verhandeling, byzonder het eerſte gedeelte, aandachtig geleezen heeft, opryzen.

Maar de beſchouwing van zommige menſchen, byzonder van de losſe en onbedachte jeugd, die veele dieren

ren ellendig martelen, en op eene zeer wreede wyze, allenskens het leeven beneemen, kan doen vraagen: is Gods bepaaling omtrent zulker dood dan goedheid?— Doch dit gedrag in het martelen en dooden van deeze onſchuldige dieren, is ten uiterſten wreed en onbarmhartig; en een allerkragtigst bewys, van de groote boosheid van het menschdom: die dieren tot deszelfs nut geſchaapen, in plaats van deeze eerbiedig te beſchouwen, te bewonderen, en 'er Gods eer in op te luisteren, dezelve zoo moordaadig te mishandelen.— Nooit heeft de Heer zulks gewild, of voorgeſchreven; maar heeft volſtrekt het tegendeel, en in ons hart, en in de natuur, en in zyn woord ten duidelykſten uitgedrukt.— Zulks is des niets anders, dan een boosaartig en Godonteerend misbruik; het is een ſtraffchuldig doen; iets dat niets afdoet tegen onze ſtelling: dewyl die zelfde dieren, aan hun lot overgelaaten, dezelfde goedertierenheden, door 's Heeren hand, zouden genieten, die anderen te beurt vallen, daar zy nu op zulk eene ſnoode wyze van beroofd worden.

Ik behoef tot beſluit naauwlyks te erinneren, dat wy ten ſterkſten verpligt zyn,

zyn, om zulke ſnoode martelaryen, op alle mogelyke wyzen, tegen te gaan, en zyn wy dikwerf in de onvermydelyke noodzaaklykheid, om zommige dieren te dooden; dat het ons dán ook betaame, de algemeene natuurwet, ons in het ryk der dieren zoo duidelyk voorgeſchreven, te volgen; dat is, dat wy dit, volgens Gods oogmerk, langs den korſten weg uitvoeren.

REGISTER

OP HET

ZEEUWSCHE

GENOOTSCHAP.

BEREDENEERD

REGISTER

VAN ALLE

VERHANDELINGEN

EN

STUKKEN,

DIE IN DE

EERSTE *TWAALF* DEELEN

DER

VERHANDELINGEN VAN HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN TE VLISSINGE GEPLAATST ZYN:

SAAMGESTELD

DOOR

A. DRYFHOUT,

A. L. M. PHIL. et THEOL. DOCT.

Lid van verſcheidene geleerde *Maatſchappyen*;
Sekretaris van het ZEEUWSCHE *Genootſchap*
der Wetenſchappen te VLISSINGE;
en *Predikant* te MIDDELBURG.

TWAALFDEN DEELS TWEEDE STUK.

TE MIDDELBURG:

BY *PIETER GILLISSEN,*

Drukker van het Zeeuwſche Genootſchap
der Wetenſchappen. MDCCLXXXIX.

Het GENOOTSCHAP *erkent geene* exemplaren *voor echt, dan die door éénen der* Sekretarisſen *eigenhandig onderteekend zyn.*

A. Duyshoek.

VOORBERICHT.

Dat ééne der voornaamſte redenen, waarom belangryke ontwerpen, (door deskundigen, zoo in de *Verhandelingen* van GELEERDE GENOOTSCHAPPEN, als by afzonderlyke geſchriften, opgegeven) niet in meerderen trein gebracht worden, tot bevordering van het algemeene nut: daarin beſta, dat dezelven dikwyls aan weinigen bekend zyn: uit hoofde, *deels* van de kostbaarheid dier werken, waardoor velen verhinderd wor-

den, om dezelven aan te koopen; *deels* van derzelver uitgebreidheid, die niet zelden opzien baart, omze met de vereischte aandacht te lezen: — zal elk oplettend overweger van dit ſtuk, zoo ik vertrouw, gereedelyk toeſtemmen. Om beide deze beletſelen te keer te gaan, met betrekking op de *Verhandelingen*, door het ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP *der Wetenſchappen* uitgegeven, wist ik geen geſchikter middel: dan (in naarvolging van de HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY *der Wetenſchappen te* HAARLEM) derzelver *hooſdzakelyken inhoud*, met alle mogelyke bekorting, by wyze van een REGISTER *op de eerſte* TWAALF *deelen*,

len, in eene *alphabetiſche* orde, als de gemakkelykſte voor het gebruik, uit te geven; en hierdoor een' ieder' in ſtaat te ſtellen, om, in eenen zeer korten tyd, en voor eenen geringen prys, het voornaamſte, dat in dezelven gevonden word, te kunnen naargaan.

Wanneer ik dit ontwerp in het ruwe had afgewerkt, gaf ik van hetzelve kennis, en bood het *Heeren* DIRECTEUREN aan: die niet alleen myn' arbeid met dankzegging goedkeurden; en my, wanneer het plan geheel in orde zoude gebracht zyn, ter uitgave, op naam des GENOOTSCHAPS, machtigden: maar, tot een ſprekend bewys van het genoegen der Vergade-

ring, met een duurzaam GEDENKSTUK in ZILVER, ter waarde van HONDERD *Zeeuwſche Ryksdaalders*, eenſtemmig beſloten te vereeren.

Niemand zal het vreemd kunnen voorkomen, dat dit ſtuk niet eerder het licht zie: — als men ſlechts overweegt de moeite, die vereischt word, om ſoortgelyke *Regiſters*, als dit is, op te ſtellen; en daarby in aanmerking neemt, dat dit als een bywerk beſchouwd moete worden, 't welke ik, in de weinige ledige uren heb moeten verrichten, die ik, in ſtede van my op de eene of andere geoorloofde wyze uit te ſpannen, heb afgeſnipperd van dien tyd, welken myn hoofdwerk,

werk, als bedienaar des *Euangeliums*, en verſcheidene andere bezigheden, daaraan meer of min onmiddelyk verbonden, vorderden: — om van geene andere betrekkingen en veelvuldige beletſelen te gewagen!

Ten aanzien van het REGISTER zelve, ('t gene ik, wat de wyze van opſtel en uitvoering betreft, aan het oordeel van den beſcheiden' Lezer onderwerpe,) zal ik niets zeggen: dan dat het my gevoeglykst is voorgekomen, de *ſchriftuurtexten*, die in de eerſte *twaalf* deelen meer of min opzettelyk worden opgehelderd, afzonderlyk aan het einde te plaatſen: — het opſchrift van dit *Regiſter*, en vooral het gemak voor de

Bybelminnaren in het gebruik van 't zelve, ſcheen my toe hiervoor te pleiten. Deze lyst had ik zeer kunnen vergrooten, indien ik alle de plaatſen der H. S. daarop geſteld had, die hier en daar alleen worden bygebracht of aangehaald, tot ſtaving van de eene of andere zaak; of van de beteekenis van eenig grondwoord: dan dit zoude, mynes erachtens, ſtrydig zyn met het oogmerk van een *Regiſter;* en, wegens gedurige misleiding, veeleer geſchikt zyn ter affchrikking, dan ter aanmoediging van deszelfs gebruik.

Het Genootſchap heeft goedgevonden, dat tevens hierby zoude gevoegd worden de LYST der

te-

tegenwoordige *Heeren* DIRECTEUREN en LEDEN; — der SCHRYVEREN, die eenige *verhandeling*, *waarneming*, of *bericht*, hebben ingeleverd, 't welke men in een der eerſte *twaalf* deelen vindt; — gelyk ook van alle PRYSVRAGEN, die ſedert de oprichting des GENOOTSCHAPS tot heden toe zyn opgegeven: het zy dezelven *al* of *niet* beantwoordt en bekroond zyn geworden.

Moge myn arbeid in deze eenigszins dienen tot bereiking van het voorname doelwit des GENOOTSCHAPS: *den Alleenwyzen GOD te verheerlyken; het gantſche menschdom, en voornamelyk den landsgenooten, voordeelig te zyn; en allerlei nuttige kunſten*

en

en wetenſchappen voort te planten: dan zal ik myne moeite rykelyk vergoedt achten!

VLISSINGE:
den 7. van Wynmaand
1789.

A. DRYFHOUT,
SEKRETARIS.

STUK-

STUKKEN

IN DIT

REGISTER

VOORKOMENDE.

Namen der tegenwoordige Heeren DIRECTEUREN - - bl. XIV.
Namen der tegenwoordige Heeren LEDEN - - - bl. XXIV.
Namen der SCHRYVEREN, *die één of meer* Verhandeling *enz. hebben ingeleverd* - - bl. XLI.
Lyst der PRYSVRAGEN, *door het Genootschap opgegeven* - - bl. XLVIII.

Beredeneerd REGISTER *der Verhandelingen* - - - bl. 1.
Register der SCHRIFTUURPLAATSEN - - - bl. 150.

NAAM-

NAAMLYST

DER TEGENWOORDIGE HEEREN

DIRECTEUREN EN LEDEN

VAN HET

ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN.

PROTECTOR.

ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID WILLEM DE VYFDE: PRINS VAN ORANJE EN NASSAU: *Erfſtadhouder, Kapitein generaal en Admiraal der Vereenigde Nederlanden:* enz. enz. enz.

DE HEEREN *DIRECTEUREN.*

Mr. ISAAC WINCKELMAN: Commisgeneraal van *Zeeland;* Oudburgemeester te *Vliſſinge:* — *Praeſident* van het Genootſchap: *den* 25. *Januari* 1769.

Mr.

Mr. JOHAN ADRIAAN VAN DE PERRE: Heer van *Nieuwerve*, *Welſinge*, *Everdswaard*, en *Westhove*; *extraordinair Gedeputeerde* ter Vergadering van de Heeren *Staten Generaal*: *den* 25. *Januari* 1769.

Mr. KORNELIS VAN DEN HELM BODDAERT: Raad en Burgemeester te *Middelburg*; Bewindhebber van de WestIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*: *den* 7. *Februari* 1769.

Mr. ANTHONI PIETER LAMBRECHTSEN: Heer van *Ritthem*; Raad en Burgemeester te *Vliſſinge*; Bewindhebber der WestIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*: *den* 21. *Maart* 1769.

Mr. MARTINUS JOHAN VETH VAN DE PERRE: Vryheer van *Weſtkapelle*, Heer van *het Nieuwland*; Raad en Burgemeester te *Middelburg*: *den* 21. *Maart* 1769.

Mr. CORNELIS CHRISTIAAN BERTLING: Raad en regerend Burgemeester der ſtad *Vliſſinge*; — *Vicepraeſident* van het Genootſchap: *den* 21. *Maart* 1769.

Mr. DANIEL TULLEKEN: Heer van *Melis-* en *Mariëkerke*; Raad en Burgemeester te *Middelburg*: *den* 21. *Maart* 1769.

Mr.

Mr. DANIEL PIETER DE MAUREGNAULT: Raad en Penſionaris te *Vere*; Advokaat fiskaal militair wegens de *Generaliteit* in *Zeeland*: *den* 21. *Maart* 1769.

WILLEM KAREL HENDRIK, *Baron* VAN LYNDEN *tot Blitterswyk*: repraeſenterende den Heere PRINSE Erfſtadhouder, als Eerstedelen van *Zeeland*: enz. enz. *den* 21. *Maart* 1769.

Mr. WILLEM VAN CITTERS: Oudraadpenſionaris van *Zeeland*; *extraordinair Gedeputeerde* ter Vergadering van de Heeren *Staten Generaal*; Sekretaris van Zyne Doorl. Hoogheid, in *'s Hage*: *den* 28. *Maart* 1769.

Mr. JOHAN MARINUS CHALMERS: Oudraadpenſionaris van *Zeeland*, te *Vere*: *den* 25. *April* 1769.

Mr. BONIFACIUS MATHIAS POUS: Bewindhebber van de OostIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*, te *Middelburg*: *den* 25. *April* 1769.

Mr. MEINARD VAN VISVLIET: Oudpenſionaris der ſtad *Middelburg*; Opperboekhouder der OostIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*: *den* 25. *April* 1769.

Mr.

Mr. EVERT CLYVER: Raad en Oudburgemeester te *Vlisſinge*; gecommitteerde Raad, en Raad ter Admiraliteit van *Zeeland*, te *Middelburg: den* 30. *Mei* 1769.

Mr. JOHANNES MAURITZ: Raad en Burgemeester te *Vlisſinge: den* 30. *Mei* 1769.

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL *Jacob Cornelisz.* te *Amſteldam: den* 29. *Auguſtus* 1769.

Mr. PAUL HURGRONJE: wegens *Zeeland* gecommitteerd in den Raad ter Admiraliteit e *Amſteldam*; Penſionaris honorair der ſtad *Middelburg: den* 10. *October* 1769.

Mr. AARNOUD VAN ZUYLEN VAN NYEVELT: Sekretaris der Heeren Weesmeesteren te *Rotterdam: den* 10. *Juli* 1770.

HENDRIK VINK: *A. L. M. Med. et phil. Doct. Anatomiae et chirurgiae Profeſſor honorarius*; Oudſchepen te *Rotterdam: den* 20. *September* 1771.

PIETER VAN DAMME: te *Amſteldam: den* 20. *September* 1771.

Mr. CORNELIS CAEN: Raad en Burgemeester te *Vlisſinge*; Bewindhebber van de OostIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland: den* 26. *November* 1771.

Mr. PIETER PAUL VAN GELRE: Raad der ſtad *Zierikzee*; en wegens dezelve gecommitteerde Raad, en Raad ter Admiraliteit van *Zeeland*, te *Middelburg: den* 30. *Juni* 1772.

Mr. HENRICUS CALKOEN: Advokaat voor de Hoven van juſtitie in *Holland*, en de Vierſchaar te *Amſteldam: den* 29. *October* 1772.

Mr. JOHAN PIETER VAN DEN BRANDE: Ridder baronet; Heer van *Gapinge*, *Krabbendyke*, *Kouwerve* enz.; gecommitteerde Raad, en Raad ter Admiraliteit in *Zeeland*; Bewindhebber der WestIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*, te *Middelburg: den* 6. *April* 1773.

Mr. RENEKE BUSCH GOCKINGA: Sekretaris der Heeren gedeputeerde Staten van *Groninge* en *Omlanden: den* 29. *November* 1774.

Mr. DAVID THOMASSEN à THUESSINCK: Burgemeester der ſtad *Zwol: den* 29. *November* 1774.

ABRA-

ABRAHAM JACOB 'SGRAEUWEN: Stads *Medic. Doctor*; Penſionaris honorair te *Zierikzee*: *den* 30. *Juli* 1776.

Mr. CORNELIS VAN LENNEP: te *Amſteldam*: *den* 30. *Juli* 1776.

Mr. WILLEM VAN DER BEEKE: Penſionaris honorair 's Lands van den Vrye te *Sluis*; Raad extraordinair van Nederlandsch *Indië* te *Batavia*: *den* 30. *Juli* 1776.

Mr. JAN VAN DER WOLFF: Raad en Burgemeester te *Zierikzee*: *den* 1. *October* 1776.

J. C. MAUGIN: Lieutenantkolonel en Kapitein ten dienſte dezer Landen: *den* 1. *October* 1776.

ADRIAAN MOENS: eerſte Raad en Directeur generaal van Nederlandsch *Indië* te *Batavia*: *den* 29. *October* 1776.

JOHAN COENRAAD BRANDT: Koopman te *Amſteldam*: *den* 24. *Januari* 1777.

Mr. FRANCOIS ADRIAAN VAN ROSEVELD CATTEAU: Oudſchepen en Raad te *Vliſſingе*; — *Theſaurier* van dit Genootſchap: *den* 24. *Januari* 1777.

DANIEL STEVEN SCHORER: Raad en Burgemeester te *Middelburg*; Bewindhebber der Oost-Indiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*: *den* 27. *Juli* 1779.

Mr. PETRUS GULIELMUS SCHORER: Raad en Sekretaris te *Vliſſinge*: *den* 9. *Auguſtus* 1780.

Mr. WILLEM ARNOLD ALTING: Gouverneur generaal van Nederlandsch *Indië* te *Batavia*: *den* 27. *Auguſtus* 1782.

PIETER JACOB CLYVER: Raad en Burgemeeſter te *Vliſſinge*: *den* 28. *Januari* 1783.

Mr. ANTONI EWOUD VAN DISHOECK: Heer van *Domburg*; Raad te *Vliſſinge*; Bewindhebber der OostIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*: *den* 28. *Januari* 1783.

Mr. JACOB VAN DISHOECK: Schepen en Raad te *Vliſſinge*: *den* 28. *Januari* 1783.

Mr. JACOB WOUTER BOUWENS: Raad te *Vliſſinge*: *den* 28. *Januari* 1783.

JOHANNES DE FREMERY: Predikant in de Nederduitſche gemeente te *Middelburg*: *den* 28. *October* 1783.

Mr.

Mr. A. SANDRA: Schepen en Raad te *Vlisſinge: den* 31. *Maart* 1784.

P. H. REYNST: Viceadmiraal by het Ed: Mog: Collegie ter Admiraliteit te *Amſteldam: den* 28. *September* 1784.

Mr. JOHAN *Baron* MEERMAN: Vryheer van *Dalem;* Schepen en Raad te *Leide;* Bewindhebber der Oostindiſche Compagnie ter kamer *Amſteldam: den* 26. *October* 1784.

Mr. WILLEM AARNOUD DE BEVEREN: Oudpenſionaris te *Middelburg;* Sekretaris der Ed: Mog: Heeren Staten van *Zeeland: den* 26. *October* 1784.

Mr. JAN JACOBUS MACQUET: Schepen en Raad te *Middelburg: den* 26. *October* 1784.

JOHANNES PRUYST: Kapitein by het Ed: Mog: Collegie ter Admiraliteit in *Zeeland;* en Equipagemeester derzelfde Admiraliteit, te *Vlisſinge: den* 30. *November* 1784.

JAN SCHREUDER HARINGMAN: Kapitein by het Ed: Mog: Collegie ter Admiraliteit op de *Maas*, in *'s Hage: den* 30. *November* 1784.

Mr. JACOB HENDRIK SCHORER: Penſionaris der ſtad *Middelburg: den* 12. *April* 1785.

JAN GREEVE: Raad extraordinair van Nederlandsch *Indië*; Gouverneur van *Java's* noordoost-kust, te *Samarang: den* 31. *Auguſtus* 1785.

JOHANNES TEELLINCK LE GRAND: Penſionaris honorair te *Vliſſinge: den* 31. *Auguſtus* 1785.

JOHAN FREDERIK D'ORVILLE: Schepen en Raad te *Amſteldam*; Bewindhebber der OostIndiſche Compagnie ter kamer aldaar: *den* 18. *Januari* 1786.

JOHANNES LOUYSSEN: Penſionaris honorair der ſtad *Vliſſinge: den* 18. *Januari* 1786.

Mr. PIETER VAN BUREN: Sekretaris der Ed: Gr: Mog: Heeren Staten van *Holland* en *Weſtvriesland* in *'s Hage: den* 29. *Auguſtus* 1786.

LEONARD FERLEMAN: Heer van *Croiſillez*; Rentmeester *des Epargnes* van Hun Hoog Mog: in het Quartier van *Sluis in Vlaanderen*; Lt. Bailliu, en ontfanger der generale middelen 's lands van den Vrye: *den* 29. *Auguſtus* 1786.

Mr.

Mr. WILLEM ANNE LESTEVENON: Vryheer van *Hazardswoude*, Oudſchepen en Raad der ſtad *Haarlem: den* 26. *September* 1786.

Mr. BASTIAAN NEBBENS: Heer van *Kleverskerke;* Bewindhebber der WestIndiſche Compagnie ter kamer *Zeeland*, te *Middelburg: den* 6. *October* 1786.

PETRUS ALEXANDER BOREEL DE MAUREGNAULT: Schepen en Raad te *Goes: den* 30. *Januari* 1787.

Mr. NICOLAAS JOHAN VAN HOORN VAN BURGH: Raad der ſtad *Vliſſinge: den* 24. *April* 1787.

Mr. APOLLONIUS JAN CORNELIS LAMPSINS: Bailliu, wegens Zyne *Doorl. Hoogheid* den Heere PRINSE van *Oranje*, te *Vliſſinge: den* 27. *November* 1787.

JAN STAVORINUS: Schepen en Raad der ſtad *Middelburg: den* 29. *Januari* 1788.

Mr. GYSBERT KAREL VAN HOGENDORP: Penſionaris der ſtad *Rotterdam: den* 9. *Mei* 1788.

Mr.

Mr. JOHAN ADRIAAN MOENS: Raad der ſtad *Vliſſinge: den* 12. *Auguſtus* 1788.

Mr. ADRIAAN FRANCOIS LAMMENS: Schepen en Raad der ſtad *Vliſſinge: den* 30. *September* 1788.

JACOBUS VAN DER STEEGE: *Med. Doct.* te *Groninge: den* 25. *Auguſtus* 1789.

Mr. JOHAN ASSUERUS BECIUS: Schepen en Raad te *Middelburg: den* 7. *October* 1789.

DE HEEREN *LEDEN.*

ABRAHAM MULLER: Stads *Med. Doct.* Schepen en Raad te *Vliſſinge.*

JONA WILLEM TE WATER: Hiſtorieſchryver van *Zeeland; S. S. Th. Doct. ejusdemque et Hiſt. eccl. Profeſſor* te *Leide.*

SAMUEL ESCHAUZIER: Predikant in de Walſche gemeente in *'s Gravenhage.*

GYS-

(*) *Deze drie eerſte* Heeren *waren* LEDEN *van het* GENOOTSCHAP *ſedert deszelfs eerſte oprichting.*

GYSBERT DE WITT: *Med. Doct.* Chirurgyn major onder het regiment Mariniers ten dienſte dezer Landen: *den* 30. *Maart* 1768.

MARTINUS SLABBER: Raad der ſtad *Goes: den* 31. *Mei* 1768.

PETRUS NIEUWLAND: Predikant in de Nederduitſche gemeente in *'s Gravenhage: den* 28. *Juni* 1768.

Mr. LAURENS PIETER VAN DE SPIEGEL: Raadpenſionaris en grootzegelbewaarder van *Holland* en *Weſtvriesland*, in *'s Hage: den* 28. *Juni* 1768.

Mr. PIETER BODDAERT: *Med. Doct.* Oudraad der ſtad *Vliſſinge*, te *Utrecht: den* 28. *Juni* 1768.

JOHANNES PETSCH, te *Yſelſtein: den* 26. *Juli* 1768.

JOHANNES RATELBAND: *S. S. Theol. Doct. et Profeſſor*; alsmede Akademieprediker te *Franeker: den* 30. *Auguſtus* 1768.

JACOB JOHAN ANDRIESSEN: *Med. Doct.* Raad en Burgemeester te *Vere: den* 27. *September* 1768.

JACOBUS ERMERINS: OudSekretaris der ſtad *Vere: den* 27. *September* 1768.

PETRUS HOFSTEDE: *S. S. Theol. Doct. ejusdemque, hiſtoriae, et antiquitatum ſacrarum, Profeſſor honorarius*; Oudpredikant te *Rotterdam: den* 29. *November* 1768.

JOHANNES JACOBUS VAN DRUNEN: *Profeſſor ling. Orient.* en Predikant in de Nederduitſche gemeente in *'s Hertogenbosch: den* 29. *November* 1768.

JOHAN JACOB DE FREYTAG: MajorIngenieur ten dienſte dezer Landen; Intendant van 's Lands dok en ſas, te *Vliſſinge: den* 29. *November* 1768.

ANDREAS BONN: *Med. Doct. Anatomiae et chirurgiae Profeſſor*, te *Amſteldam: den* 28. *December* 1768.

J. DU PONT: *Med. Doct.* en Vroedmeester te *Rotterdam: den* 28. *December* 1768.

CORNELIS CLEYN: Emerituspredikant in de Nederduitſche gemeente in den *Briel: den* 28. *December* 1768.

JOHANNES OOSTERDYK SCHACHT: *A. L. M. Med. Doct.* en *Profesſor* te *Utrecht: den* 7. *Februari* 1769.

NICOLAUS GEORGIUS OOSTERDYK, Joansz. *Med. Doct.* en *Profesſor* te *Leide: den* 7. *Februari* 1769.

NICOLAUS LAURENTIUS BURMAN: *Med. Doct.* en *Profesſor* te *Amſteldam: den* 21. *Maart* 1769.

AARNOUD VOSMAER: Directeur van het natuurkabinet Z: D: H: des *Prinſen* van *Oranje*, in *'s Gravenhage: den* 28. *Maart* 1769.

LOUIS DE BEAUFORT: te *Maastricht: den* 25. *April* 1769.

EDUARD SANDIFORT: *Med. Doct.* en *Profesſor* te *Leide: den* 25. *April* 1769.

Mr. BAVIUS VOORDA: Oud*Profesſor juris* te *Leide: den* 25. *April* 1769.

SEBALDUS RAVIUS: *S. S. Theol. Doct. ejusdemque, linguarum Orientalium, et antiquitatum Hebraicarum Profesſor*, te *Utrecht: den* 30. *Mei* 1769.

GERARDUS NICOLAUS HEERKENS, te *Groninge: den* 29. *Auguſtus* 1769.

Marquis DE ST. SIMON: Ridder der orde van *Maltha*, te *Utrecht: den* 29. *Auguſtus* 1769.

DAVID VAN GESSCHER: Heelmeester te *Amſteldam: den* 29. *Auguſtus* 1769.

FRANCISCUS HENRICUS GRAM: Heel- en Vroedmeester te *Rotterdam: den* 29. *Auguſtus* 1769.

ADRIAAN VAN GHERT: 's Lands *Medic. Doct.* der Baronie van *Breda: den* 10. *October* 1769.

PHILIPPE FERMIN: *Medic. Doctor*, gezworen Raad te *Maastricht: den* 31. *October* 1769.

PIETER JONAS BERGIUS: *Medic. Doctor* en *Profeſſor*, te *Stokholm: den* 26. *December* 1769.

ALEXANDER MONRO: *Medic. anatom. et chirurgiae Profeſſor* te *Edinburg: den* 26. *December* 1769.

Mr. HERMANNUS CANNEGIETER: *Profeſſor juris* te *Franeker: den* 26. *December* 1769.

FREDRIK CHRISTIAAN MEUSCHEN: *Com. Pal. Caef.* Legationsraad van verſcheidene Hoven, in *'s Hage: den* 26. *Januari* 1770.

JEAN SAMUEL ROBERT: Predikant in de Walſche gemeente te *Amſteldam: den* 27. *Februari* 1770.

SAMUEL HENDRIK MANGER: *S. S. Theol. Doct.* te *Franeker: den* 27. *Maart* 1770.

EVERHARD PIETER SWAGERMAN: Heelmeester te *Amſteldam: den* 27. *Maart* 1770.

FREDERICUS HENRICUS CHRISTIANUS HOFF: *Med. Doctor* te *Arnhem: den* 25. *September* 1770.

IGNATIUS VAN ZELDER: *Med. Doct.* te *Gouda: den* 25. *September* 1770.

Mr. HENDRIK VAN WYN: Raadpenſionaris te *Gouda: den* 27. *November* 1770.

DIONYSIUS VAN DE WYNPERSSE: *A. L. M. Philoſ. Doct.* en *Profeſſor* te *Leide: den* 20. *September* 1771.

JOANNES FREDERICUS HENNERT: *A. L. M. Philoſ. Doct.* en *Profeſſor* te *Utrecht: den* 20. *September* 1771.

JAN BERNARD SANDIFORT: Stads *Medicinae Doctor* in *'s Gravenhage: den* 20. *September* 1771.

JEREMIAS NICOLAUS EYRING: *Phil. Doctor; Rector* van het Koninglyke en Keurvorſtelyke *ſeminarium* te *Göttinge: den* 29. *October* 1772.

HERMANNUS GERARDUS OOSTERDYK: *Med. Doctor* by het Ed: Mog: Collegie ter Admiraliteit te *Amſteldam: den* 29. *October* 1772.

BENJAMIN BOSMA: *A. L. M. Philoſ. Doctor*, te *Amſteldam: den* 29. *October* 1772.

HENRICUS AENEAE: *A. L. M. Philoſ. Doctor*, te *Amſteldam: den* 29. *October* 1772.

JOHANNES LE FRANCQ VAN BERKHEY: *Med. Doctor*; en *Lector* in de natuurlyke hiſtorie te *Leide: den* 29. *October* 1772.

ARCHIBALD MACLAINE: *S. S. Theol. Doctor*, Predikant in de Engelſche gemeente in *'s Gravenhage: den* 29. *October* 1772.

Mr.

Mr. MEINARDUS TYDEMAN: *Profesſor juris* te *Utrecht: den* 29. *October* 1772.

JACOBUS DE RHOER: *Profesſor hiſtoriarum* te *Groninge: den* 29. *October* 1772.

LAMBERTUS BICKER: *Med. Doctor* te *Rotterdam: den* 29. *October* 1772.

Mr. PETRUS BONDAM: *Profesſor juris* te *Utrecht*; Hiſtorieſchryver van *Gelderland: den* 7. *September* 1773.

G. J. GERARD: *Auditeur* ter Rekenkamer te *Bruſſel: den* 7. *September* 1773.

GERARD DE WIND: *Med. Doctor* en *Profesſor* te *Middelburg: den* 7. *September* 1773.

GERARD GREEVE: Heel- en Vroedmeester te *Utrecht: den* 26. *Juli* 1774.

JAMES BEATTIE: *Profesſor philoſ. moralis* te *Aberdeen: den* 26. *Juli* 1774.

JERÔME DE LA LANDE: *Math. et aſtron. Profesſor* te *Parys: den* 28. *Juli* 1775.

..... MECHAIN: *Aſtronome hydrographe du depot de la marine*, te *Parys: den* 28. *Juli* 1775.

ANDREAS BOHN: *Phil. et math. Profeſſor primarius* te *Gieſen*; Vorſtelyke HeſſenDarmſtadſche bergraad: *den* 28. *Juli* 1775.

MARTINUS HOUTTUYN: *Med. Doctor*, te *Amſteldam: den* 28. *Juli* 1775.

JOHAN ALBERT EULER: *Philoſ. Prof.* te *Petersburg: den* 28. *Juli* 1775.

ADRIAAN KLUIT: *Antiquitatum et hiſtoriarum, in primis diplomaticae Belgii foederati, Profeſſor* te *Leide: den* 30. *Juli* 1776.

JOHANNES VEIRAC: *Med. Doctor* te *Rotterdam: den* 30. *Juli* 1776.

Mr. SERVAAS VAN DE COPPELLO: *Medic. Doctor* te *Middelburg: den* 30. *Juli* 1776.

CHRISTOPHORUS SAXE: *A. L. M. Philoſ. Doctor; Hiſtoriarum, antiqq. eloq. et hiſt. Batavae Profeſſor*, te *Utrecht: den* 1. *December* 1778.

HERMANNUS JOHANNES KROM: *Theol. exeg. et hiſt. eccleſ. Profeſſor*; en Predikant in de Nederduitſche gemeente, te *Middelburg*; *den* 1. *December* 1778.

SALOMON DE MONCHY: *Med. Doct.* en *Profeſſor*, te *Rotterdam*: *den* 1. *December* 1778.

FRANCOIS WILLEM DE MONCHY: *Med. Doctor* te *Rotterdam*: *den* 1. *December* 1778.

ARNOLDUS VAN DE LAAR: *Med. Doctor* in *'s Gravenhage*: *den* 1. *December* 1778.

BERNARDUS HUSSEM: Heelmeester by de Admiraliteit te *Amſteldam*: *den* 1. *December* 1778.

HENDRIK ALBERT SCHULTENS: *Ling. Orient. et antiquitatum Hebr. Profeſſor* te *Leide*: *den* 10. *Auguſtus* 1779.

ANE DRYFHOUT: *A. L. M. Theol. et philoſ. Doctor*; Predikant in de Nederduitſche gemeente te *Middelburg*: *den* 10. *Auguſtus* 1779. — *Sekretaris* van dit Genootſchap.

Mr. PIETER PAULUS: Oudraad en Advokaat fiskaal ter Admiraliteit op de Maas, te *Rotterdam*: *den* 10. *Auguſtus* 1779.

SAMUEL DE WIND: *Med. Doctor*; 's Landsoperateur en ſteenſnyder; Stadsoperateur en Vroedmeester, te *Middelburg: den* 10. *Auguſtus* 1779.

Mr. JOHAN DIEDERIK VAN LEEUWEN: Ontfanger generaal der middelen van het Kwartier van *Nymege* over het Thielſche komtoir, te *Thiel: den* 9. *Auguſtus* 1780.

JOHAN JACOB LE SAGE TEN BROEK: *A. L. M. Theol. et philoſ. Doctor: den* 9. *Auguſtus* 1780.

JOHANNES FLORENTIUS MARTINET: *A. L. M. Philoſ. Doctor*; Predikant in de Nederduitſche gemeente te *Zutphen: den* 9. *Auguſtus* 1780.

M. S. DU PUI: Stads *Med. Doctor*; *Anat. chirurgiae et artis obſtetr. Profeſſor honorarius*: te *Alkmaar: den* 9. *Auguſtus* 1780.

Mr. WILLEM AARNOUD KIEN VAN CITTERS: Raad en Burgemeester te *Middelburg: den* 28. *Auguſtus* 1781.

JEAN HENDRIK STOLTE: Stads *Med. Doctor*; Lid van de gezworen gemeente te *Zwol: den* 28. *Auguſtus* 1781.

J. B. DE BEUNIE: *Med. Doctor* te *Antwerpen: den* 28. *Auguſtus* 1781.

GER-

GERRARDUS KUIPERS: Predikant in de Neder-duitſche gemeente te *Dordrecht: den* 27. *Auguſtus* 1782.

MARCUS ELIËSER BLOCH: *Med. Doctor* te *Berlin: den* 27. *Auguſtus* 1782.

JOHANNES PIETER FOKKER: *A. L. M. Philoſ. Doctor; Lector* in de wis- natuur- en ſterre-kunde te *Middelburg: den* 27. *Auguſtus* 1782.

MARTINUS VAN MARUM: *A. L. M. Med. et philoſ. Doctor; Lector* in de natuurkunde te *Haarlem: den* 27. *Auguſtus* 1782.

JOSEPH GHESQUIERE: Hiſtorieſchryver te *Bruſſel: den* 27. *Auguſtus* 1782.

ADRIAAN VAN SOLINGEN: *Med. Doctor* te *Middelburg: den* 27. *Auguſtus* 1782.

FLORIS JACOBUS VOLTELEN: *Med. Doctor, Med. et chem. Profeſſor* te *Leide: den* 27. *Auguſtus* 1782.

Mr. NICOLAAS CORNELIS LAMBRECHTSEN: Oudraad en Penſionaris te *Vliſſinge: den* 28. *Januari* 1783.

Mr. P. R. DE BERG: *Conſeiller au Conſeil Royal du Gouvernement général des PaysBas Autrichiens*, te *Bruſſel: den* 7. *October* 1783.

Mr. C. G. HULTMAN: Griffier van het Provinciale Hof van *Gelderland*, te *Arnhem: den* 7. *October* 1783.

GYSBERT BONNET: *S. S. Theol. Doctor* en *Profeſſor*; alsmede Akademieprediker, te *Utrecht: den* 7. *Auguſtus* 1783.

PETRUS LUCHTMANS: *Med. Doctor*; *Anat. et chirurg. Profeſſor* te *Utrecht: den* 7. *October* 1783.

ADOLF MURRAY: *Med. Doctor* en *Profeſſor* te *Upſal: den* 7. *October* 1783.

C. G. GRUNER: *Med. Doctor* en *Profeſſor* te *Jena: den* 7. *October* 1783.

JACOBUS VAN NUYS KLINKENBERG: *A. L. M. Philoſ. Doctor*; *Theol. et hiſt. eccl. Profeſſor*; Predikant te *Amſteldam: den* 7. *October* 1783.

CHRISTOPHORUS HENRICUS DIDERICUS BALLOT: *Philoſ. in primis Phyſ. exper. Profeſſor*; Predikant in de Nederduitſche gemeente te *Middelburg: den* 7. *October* 1783.

HER-

HERMANNUS ROYAARDS: *S. S. Theol. Doct. et Profesſor;* en Akademieprediker te *Utrecht: den* 7. *October* 1783.

JACOB CASPER METZLAR: Predikant te *Beuſichem: den* 7. *October* 1783.

Mr. RHYNVISCH FEITH: Advokaat te *Zwol: den* 7. *October* 1783.

BROËRIUS BROES: *S. S. Theol. Doctor*, en *Profeſſor* te *Leide: den* 7. *September* 1784.

LOUIS PORTE: Predikant in de Walſche gemeente te *Middelburg: den* 7. *September* 1784.

Mr. KAREL KOENRAAD REITZ: Griffier in den Ed. Hove van Vlaanderen, te *Middelburg: den* 7. *September* 1784.

HENRICUS SCHORTINGHUIS: Predikant te *Koudekerke: den* 7. *September* 1784.

GODEFRIDUS WILHELMUS CALLENFELS: *Med. Doctor;* Burgemeester van de Courps, te *Sluis in Vlaanderen: den* 7. *September* 1784.

J. A. MURRAY: *Med. Doctor* en *Profeſſor* te *Göttinge: den* 7. *September* 1784.

F. X. BURTIN: *Med. Doctor* te *Brusſel: den* 7. *September* 1784.

JAN RUDOLPH DEIMAN: *Med. Doctor* te *Amſteldam: den* 31. *Auguſtus* 1785.

ISAAC HENRY GALLANDAT: Stads *Med. Doctor* te *Hulst: den* 31. *Auguſtus* 1785.

CAROLUS PETRUS THUNBERG: *Medic. et botan. Profeſſor* te *Upſal: den* 31. *Auguſtus* 1785.

. . . . GEORGERT: *Ingenieur des ponts et chauſſées*, te *Angoulême: den* 31. *Auguſtus* 1785.

JAN BERNARD JACOBS: *Artis obſtetric. Profeſſor* te *Gend: den* 7. *October* 1786.

JAN PETERSEN MICHELL: *Med. Doctor* te *Amſteldam: den* 7. *October* 1786.

. . . . . DE LAUNAY: Sekretaris van Zyne Keizerlyke en Koninglyke Majeſteit, te *Brusſel: den* 7. *October* 1786.

F. P. CAELS: *Med. Doctor* te *Brusſel: den* 7. *October* 1786.

G. BRENDER A BRANDIS: Leermeester in de wis- natuur- en sterrekunde te *Amsteldam: den* 7. *October* 1786.

J. WATERVLIET: te *Middelburg: den* 7. *October* 1786.

HENRIK VAN ROIJEN: *Rector* der Latynsche scholen te *Vlisinge: den* 24. *Juni* 1788. — *Sekretaris* van het Genootschap.

Mr. . . . . *Baron* VAN HUPSCH: Lid van verscheidene *Akademien* en geleerde Maatschappyen, te *Keulen: den* 29. *October* 1788.

SEB. JUST. BRUGMANS: *Prof. Botan.* te *Leide: den* 29. *October* 1788.

RUD. FORSTEN: *Anat. et chirurg. Prof.* te *Harderwyk: den* 29. *October* 1788.

FREDR. WILLEM VAN DER LEEUW: *Med. Doctor; Lector anat. et chirurg.* te *Dordrecht: den* 29. *October* 1788.

E. J. THOMASSEN A-THUESSINK: *A. L. M. Phil. et med. Doctor*, in *'s Hage: den* 29. *October* 1788.

JOH.

JOH. HENDR. VAN DER PALM: Predikant, thans wonende te *Middelburg*: *den* 29. *October* 1788.

JAC. DE PUYT: Stadsoperateur en Vroedmeester te *Middelburg*: *den* 29. *October* 1788.

J. DE KANTER, Phil. z. Notaris te *Zierikzee*: *den* 29. *October* 1788.

WILLEM KIST, Ant. z. *Hiſtor. Prof.* en *Rector* der Latynſche ſcholen te *Middelburg*: *den* 7. *October* 1789.

JAN AARNOUD BENNET: *A. L. M. Phil. et med. Doctor*, te *Amſteldam*: *den* 7. *October* 1789.

J. VAN BREDA: Stads *Med. Doctor* te *Gouda*: *den* 7. *October* 1789.

P. J. KASTELEIJN: *Apotheker* en *Chemist*, te *Amſteldam*: *den* 7. *October* 1789.

LYST

DER

SCHRYVEREN,

die ééne of meer *verhandelingen*, *waarneming*, of *bericht*, hebben ingeleverd: welken in de eerſte *twaalf* Deelen des Genootſchaps geplaatst zyn: — met aanwyzing, waar dezelven in dit *Regiſter* gevonden worden.

B.

Baster (J.) bl. 119. 133.
Bergius (P. J.) bl. 23.
Berkhey (J. *Le Francq van*) bl. 23.
Beunie (J. B. *de*) bl. 126.
Bicker (L.) bl. 51.
Boddaert (P.) bl. 127.
Bomme (L.) bl. 17. 137. 142. 143. ald. 147.
Bonn (A.) bl. 73. 74. ald.
Brahé (J. J.) bl. 99.
Brandt (J. C.) bl. 118.

C.

Callenfels (G. W.) bl. 62.
Charante (N. H. *van*) bl. 7.
Cruysſelbergen (D. *van*) bl. 76.

D.

Damme (P. *van*) bl. 80. ald.
Dinckler (J. S. G.) bl. 32.

E.

Ellerbeek (J. F.) bl. 33.
Ermerins (J.) bl. 91. 118.
Eſchauzier (S.) bl. 86.
Euler (L.) bl. 121.

F.

Fagaras (J. *Pap de*) bl. 67.
Fermin (PH.) bl. 70.
Fokker (J. P.) bl. 19. 58.
Francq *van Berkhey*. Zie B.

G.

Gallandat (D. H.) bl. 33. 50. 115. 130. 138.
Garnier *de St. Julien*. bl. 106.
Geſchert (D. *van*) bl. 71.
Ghert (H. *Mirandolle van*) bl. 61. 134.
Gram (F. H.) bl. 17.

's Gravezande (A.) bl. 14. 28. 35. 44. a'd. 46.
Greeve (G.) bl. 41. 42. 97. 138.

H.

Haaren (O. Z. *van*) bl. 31.
Harger (J.) bl. 6. 63. 103.
Hennert (J. F.) bl. 29. 30.
Hespel (H. *van den*) bl. 36.
Hofstede (P.) bl. 115.
Houttuyn (M.) bl. 49. 82. 98. 120. 121.
Husfem (B.) bl. 22. 96. 136.

I.

Iperen (J. *van*) bl. 16. 35. 66. 87. 107.

K.

Kanter (C. *de*) bl. 141.
Krom (H. J.) bl. 107.
Kuipers (G.) bl. 39. 48.

L.

Lambrechtsen (N. C.) bl. 83.

Leeuwen (J. D. *van*) bl. 10.
Lieftinck (A.) bl. 128. ald.
Lombard (E.) bl. 100.

M.

Macquet (J.) bl. 64.
Mareeuw (J.) bl. 61.
Martinet (J. F.) bl. 37.
Mechain (M.) bl. 5. 19. 100.
Meeſe (D.) bl. 39.
Michel (J. P.) bl. 25.
Mirandolie *van Ghert:* zie G.
Muller (A.) bl. 133.

N.

Nahuys (A. P.) bl. 54. 76.
Nahuys (G. J.) bl. 114. 149.
Nebbens (B.) bl. 140.
Nieuwland (P.) bl. 46.
Nooten (S. *van*) bl. 53.

O.

Oosterdyk (N. G.) bl. 20. 23.

Oosterdyk Schacht (J.) bl. 126.

P.

Palm (K. *van der*) bl. 110.
Paris (J. W.) bl. 89.
Pont (J. *du*) bl. 135.
Puyt (J. *de*) bl. 131.

R.

Radermacher (D.) bl. 50. 102.
Reitz (F. T.) bl. 15.
Reitz (K. K.) bl. 55.
Reitz (W. O.) bl. 18.
Renou (B.) bl. 141.
Rhoer (J. *de*) bl. 21.
Roy (J. *le*) bl. 134.

S.

Saxe (CHR.) bl. 75.
Schlosser (J. A.) bl. 58.
Schorer (W.) bl. 124.
Schortinghuis (H.) bl. 56.
Slabber (M.) bl. 148.

Smith (W.) bl. 118.
Solingen (A. *van*) bl. 129. 131.
Spiegel (L. P. *van de*) bl. 144.
Swagerman (E. P.) bl. 5. ald. 43. 116.

T.

Terne (C.) bl. 12.
Tieboel (B.) bl. 119.
Thunberg (C. P.) bl. 49.
Tjeenk (J.) bl. 1. 3. 4.

U.

Udemans (W.) bl. 101.

V.

Veirac (J.) bl. 52. 56. 94.
Voltelen (F. J.) bl. 73.
Voorst (D. C. *van*) bl. 112.
Vries (C. *de*) bl. 24.

W.

Water (J. W. *Te*) bl. 9. 81. ib. 125.

Watervliet (J.) bl. 24. 53. 90.
Winckelman (I.)bl. 29. 35. 40. 42. 72. ald. 125. 130.
Wind (G. *de*) bl. 15.
Wind (P. *de*) bl. 33.
Wind (S. *de*) bl. 84. 85. 134.
Wit (G. *de*) bl. 57. 116. 127.
Wy (G. J. *van*) bl. 38.
Wyn (H. *van*) bl. 54.

Z.

Zillesen (C.) bl. 60.

LYST

DER

PRYSVRAGEN:

UITGESCHREVEN

DOOR HET

ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN TE VLISSINGE;

van het jaar 1769. *tot* 1789.

EERSTE VRAAG: IN HET JAAR 1769. OM BEANTWOORDT TE WORDEN VÓÓR 1. *Mei* 1770.

„ Welken zyn de bewoners van ZEELAND
„ geweest tot aan de vyftiende eeuw? Hoeda-
„ nig waren hunne zeden en Godsdienstplich-
„ ten? en welken voortgang hebben de fraaije
„ letteren, kunsten, en wetenſchappen, onder
„ dezelven gehad"?

Het antwoord van DIDERICUS VAN CRUYSSELBERGEN *is met den* gouden *eerpenning bekroond.* - *Zie het Regiſter, bl.* 76.

II. VRAAG: *in het jaar* 1769. *tegen Mei* 1771.

„ Welken zyn de redenen der meenigvuldige
„ VALLEN of GRONDBRAKEN in de *zeedyken*,
„ voornamelyk die der *Provincie* ZEELAND?
„ — Op welke wyze kunnen dezelven best
„ voorkomen; — of, daar zynde, ſpoedigst en
„ minst kostbaar, herſteld worden"?

Het antwoord van BASTIAAN NEBBENS *is met de* gouden; — *en dat van* CORNELIS DE KANTER; *gelyk ook dat van* BARTHOLDUS RENOU, *met de* zilveren *medaille bekroond.* - - *Zie bl.* 140.

III. VRAAG: *in het jaar* 1770. *tegen Mei* 1772.

„ Mag een natuuronderzoeker, uit de reeds
„ gemaakte waarnemingen en proefondervin-
„ dingen, verdere gevolgen trekken ter uit-
„ vorſching van de nog onbekende oorzaken
„ der verſchynſelen? — zoo JA! hoeverre mag
„ hy daarin voortgaan? en welke regelen moet
„ hy daaromtrent in acht nemen"?

Deze vraag werd geoordeeld best beantwoordt te zyn door eene Verhandeling,

geſchreven door JOSUA VAN IPEREN ; *gelyk by de opening van het billet bleek: — dan, deze Heer* Lid des GENOOTSCHAPS *zynde, werd de* gouden *eerprys aan het antwoord van* JOSEPHUS PAP DE FAGARAS *toegewezen: — de* zilveren *zoude aan dat van* PHILIPPE FERMIN *zyn toegekend, indien niet, ook die Heer*, Lid des GENOOTSCHAPS *ware geweest.* - - *Zie bl.* 66.

IV. VRAAG: *in het jaar* 1771. *tegen Mei* 1773.

„ Hoe kunnen de vallen of grondbraken in de „ zeedyken, voornamelyk die der *Provincie* „ ZEELAND, best en minst kostbaar voorgeko- „ men worden"? (zynde dit gedeelte der *tweede* vraag niet volledig beantwoordt.)

Hierop is geen voldoend antwoord ingekomen: — en, wanneer dit word ingeleverd, is het Genootſchap ten allen tyde *genegen, hetzelve met de* gouden *eermunt te bekroonen.*

V.

V. VRAAG: *in het jaar* 1771. *tegen Mei* 1773.

„ Wat is de reden van het ſterk afnemen „ der ZEELUWSCHE, voornamelyk der *Walcher-* „ *ſche*, duinen en ſtranden? Hoe is zulks voor „ te komen? en welke middelen, buiten de „ reeds bekenden, zyn (op de nuttigſte en „ minſt kostbare wyze) tot derzelver behou- „ ding aan te wenden"?

Op deze vraag word ook nog, onder dezelfde belofte, *een voldoend ant- woord verwacht.*

VI. VRAAG: *in het jaar* 1772. *tegen Mei* 1774.

„ In welke evenredigheid zyn de landen in „ de *Provincie* ZEELAND, en in ieder eiland in „ het byzonder, aangelegd tot bosſchen, boom- „ gaarden, weilanden, en bouwlanden? Is die „ evenredigheid, welke thans tusſchen dit „ vierſoortig gebruik der landen in deze *Pro-* „ *vincie* plaats heeft, de voordeeligſte, vol- „ gens welke de landen binnen dezelve kunnen „ worden aangelegd? Zoo neen! hoedanige ver- „ andering is daarin voor het algemeen belang

„ wen-

„ wenſchelyk? en welken zyn de beste en
„ vruchtbaarſte middelen, om dezelven daar te
„ ſtellen? Welke ſoorten van houtgewaſſen en
„ landvruchten zyn 'er, buiten die, welken in
„ *Zeeland* doorgaans het meest worden aange-
„ kweekt, die in onze *Zeeuwſche* gronden,
„ met een evengelyk of grooter voordeel
„ voor het gemeenebest, en voor den land-
„ man, dan de thans *gecultiveerden*, zouden
„ kunnen worden geteeld? Welken van dezel-
„ ven verdienen in het byzonder aangemoedigd
„ te worden? en hoedanig zyn de geſchiktſte
„ middelen, om derzelver *culture* gemeen te
„ maken"?

Op deze vraag is GEEN *antwoord inge-*
komen.

VII. VRAAG: *in het jaar* 1773. *tegen*
1. *Januari* 1775.

„ Welke gedeelten van de NEDERLANDSCHE
„ *Hiſtorie*, byzonder van ZEELAND, zyn tot
„ nu toe niet naauwkeurig genoeg behandeld?
„ en uit welke bronnen zouden dezelven in
„ een beter licht kunnen geſteld worden, ter

„ aan-

„ aanvulling van de Vaderlandſche geſchiedenis-
„ ſen"?

Op deze vraag: offchoon dezelve in 1775. *tegen Januari* 1777. *weder is opgegeven, met belofte van een'* dubbelen gouden *eerpenning: is geen voldoend antwoord ingekomen.*

VIII. VRAAG: *in het jaar* 1774. *tegen Januari* 1776.

„ Welken zyn de duidelyke en onderſchei-
„ dene kenmerken van die beſmettelyke ROT-
„ KOORTS, (*febris maligna putrida,*) welke
„ thans zoo algemeen beſpeurd word op de uit-
„ gaande *OostIndiſche* ſchepen dezer Landen?
„ Door welke oorzaken word deze koorts
„ voortgebracht? en welken zyn de middelen,
„ om dezelve te behandelen; voor te komen;
„ en den voortgang daar van te ſteuiten"?

Het antwoord van JOHANNES VEIRAC *is met den* gouden; — *en dat van* B. HUSSEM *met den* zilveren *eerpenning bekroond.* = = - *Zie bl.* 93.

IX.

IX. VRAAG: *in het jaar* 1776. *tegen Januari* 1778.

„ Daar de STATEN van ZEELAND: — niet tot
„ voordeel van de *financien* der *Provincie*;
„ maar tot voorkoming van gebrek aan *con-*
„ *tante* penningen: — al voor meer dan honderd
„ jaren, den *negotiepenning*, bekend onder den
„ naam van ZILVEREN DUKAAT of RYKSDAAL-
„ DER, met deszelfs gedeelten, geoordeeld
„ hebben van 50. tot 51. ſtuivers te moeten ver-
„ hoogen; mitsgaders, ſedert dien tyd, om
„ dezelfde reden, nog tweemalen gelyke ver-
„ hooging met één' ſtuiver te moeten doen: en
„ dus dien *negotiepenning* binnen Hunne *Pro-*
„ *vincie* tot 53. ſtuivers gangbaar te ſtellen: —
„ Welken zyn de middelen, om de aanmerke-
„ lyke ſchade, die de ingezetenen der *Provin-*
„ *cie* ZEELAND, door den nadeeligen wisſel-
„ *cours*, inzonderheid ſedert de laatſte verhoo-
„ ging, geacht worden te lyden, voor te ko-
„ men: — zonder deze *Provincie* aan gebrek
„ van *contanten* bloot te ſtellen; maar dezelve
„ integendeel in ſtaat te houden, om de benoo-
„ digde nieuwe *ſpecien* te kunnen aanmunten?
„ En wat middel zoude 'er zyn, om de *munt-*

„ *ſpe-*

„ *Specien*, door de geheele *Republik*, op eenen
„ *egalen* voet van gehalte en *evaluatie* te bren-
„ gen: met dat *effect*, dat op alle de munten,
„ by aanhoudendheid, zoo gouden als zilveren
„ *Specien* tot de *geſtatueerde*, of nog te *ſtatue-*
„ *ren*, gehalten en *evaluatien* zouden kunnen
„ aangemunt worden"?

De antwoorden van C. ZILLESEN *en* J. MAREEUW, *offchoon niet voldoende, zyn ieder met eenen* zilveren *eerpenning bekroond.* - - *Zie bl.* 60.

X. VRAAG: *in het jaar* 1777. *tegen Januari* 1779.

„ Hoedanig is de wys, om de armen: zoo
„ binnen de ſteden, als op het platte land van
„ het *Vereenigde* NEDERLAND; en in het by-
„ zonder van ZEELAND: te onderſteunen, en
„ beſtendig aan den kost te helpen? welke,
„ voor de *Diakenien* en Armenmiddelen min
„ bezwarende; voor de armen zelven nuttiger;
„ en voor de burgerlyke maatſchappy, waar-
„ van zy leden zyn; voordeeliger zy: dan die
„ wyze van bedeeling, welke nu byna alom
„ plaats heeft"?

Het

Het antwoord van JOHANNES HARGER *is met de* gouden *eermunt*; — *en dat van* NICOL. HENDR. VAN CHARANTE *met de* zilveren *bekroond.* - *Zie bl.* 6.

XI. VRAAG: *in het jaar* 1777. *tegen Januari* 1779. *op het edelmoedige verzoek van den Heer* DANIEL RADERMACHER.

„ Welke ſchepen, behoorende aan de *Ne-*
„ *derlandſche OostIndiſche Compagnie*, van
„ 140. 150. en 155. voeten lang: zoo met een'
„ openen; als gedekten kuil: (anders genoemd
„ DRIEDEKKERS:) zyn in allen deele de be-
„ kwaamſten, nuttigſten, en voordeeligſten
„ voor Haren dienst: zoo tuſſchen *Europa* en
„ *Indiê* varende; als in de *Indiſche* zeeën zel-
„ ven gebruikt wordende"?

Het antwoord van EZECHIEL LOMBARD *heeft de* gouden *medaille*; — *en dat van* WILLEM UDEMANS *de* zilveren *behaald.* - - - *Zie bl.* 100.

XII. VRAAG: *in het jaar* 1778. *tegen Januari* 1780.

„Welke verbetering hebben de gemeene of
„ open-

„ openbare, vooral de *Nederduitſche* SCHOLEN, „ ter meerdere beſchaving onzer *natie*, nog „ wel noodig? — Hoe zoude dezelve op de „ voordeeligſte wyze kunnen ingevoerd, en op „ eenen beſtendigen voet onderhouden wor- „ den"?

Het antwoord van HERMANUS JOHANNES KROM, *indien hy geen* Lid des GENOOTSCHAPS *ware geweest, zoude den* gouden *eerprys hebben weggedragen:* — *nu is dezelve aan* KORNELIS VAN DER PALM *toegewezen; en een* zilveren *aan* DID. CORN. VAN VOORST. - *Zie bl.* 107.

XIII. VRAAG: *in het jaar* 1779. *tegen Januari* 1781.

Vorderende "een tydrekenkundig en naauw- „ keurig bericht van alle inlandſche en uit- „ heemſche ſchryveren en ſchriften, die tot „ opheldering der NEDERLANDSCHE *geſchiede-* „ *niſſen* en *oudheden* ſtrekken, ſedert het be- „ gin der Graaflyke *regering* tot op dezen „ tyd".

Op deze vraag is, tot heden toe, geen voldoend antwoord ingekomen: doch

* * * * * *

word

word nog met verlangen, onder de gewone toezegging, *te gemoet gezien.*

XIV. VRAAG: *in het jaar* 1779. *tegen Januari* 1782. *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

Behelzende "het kortſte, zaaklykſte, en zekerſte bericht, belangende de bouwing der ſchepen, en 't gene daartoe behoort; voor zoo veel zulks invloed heeft op de gezondheid en het goed der zeevarenden: — de onderhouding der manſchap; zoo aan land, en op de reede, als in zee; ten aanzien eener goede huisvesting, kleeding, ſpys en drank: — de beste wys om den mondkost in te leggen, te bewaren, en te bereiden, aan land en op zee: — de heilzaamſte dranken voor dagelyksch gebruik, tot voorkoming van den *ſcorbut*, en andere op de ſchepen heerſchende ziekten; met de voorſchriften daarvan, en derzelver maten: — de noodige verbetering van het by ons in gebruik zynde ſcheepsbrood: — de beste manier, om de ſchepen en het kooigoed zuiver te houden: — het afzonderen der gezonden van de zieken, zoo op kuil- als driedeksſchepen: — en hetge-

ne

„ ne hiertoe verder kan en moet betrekkelyk
„ gemaakt worden".

Aan het antwoord van JOHANNES HARGER
is de gouden *medaille toegewezen. Zie bl.* 103.

XV. VRAAG: *in het jaar* 1780. *tegen Januari* 1782.

Begerende "het volledigſte en beknoptſte ſa-
„ menſtel *van het Staatsrecht der zeven veree-*
„ *nigde Nederlanden:* met aanwyzing der
„ *bronnen*, waaruit men nadere en meer uit-
„ voerige kundigheden, belangende de byzon-
„ dere punten van dit recht, kan halen".

Op dit voorſtel ziet het GENOOTSCHAP
nog met verlangen een volledig ant-
woord te gemoet.

XVI. VRAAG: *in het jaar* 1780. *tegen Januari* 1783. *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ Hoegroot moet de cirkelboog zyn van het
„ VOORSCHIP, of de zoogenaamde BOEG, indien
„ dezelve zal geſchikt zyn, om het water
„ zacht te klieven, tot bevordering van eenen
„ vaardigen voortgang; en teffens beſtand te

„ wezen, om het diep inzinken der zwaarte
„ van het ſchip en lading, door de drukkende
„ kracht der byſtaande zeilen, voor te komen?
„ — Hoegroot moet de boog van het geheele
„ ſcheepslichaam zyn, op de lyn van het neêr-
„ geladen ſchip, tot bevordering van het ſpoe-
„ dig wenden, zoo wel vóór den wind als
„ door den wind"?

Het antwoord van GARNIER DE ST. JULIEN *is de* gouden *medaille waardig gekeurd.* - - - *Zie bl.* 106.

XVII. VRAAG: *in het jaar* 1780. *tegen Januari* 1782. *op het edelmoedige verzoek van den Heer* W. Baron VAN DOPFF.

„ Welken zyn de ware oorzaken en ken-
„ teekenen van de NAJAARSKOORTSEN in de
„ *guarniſoensplaatſen* van *StaatsVlaanderen*?
„ en welken zyn de beste behoed- en genees-
„ middelen, die daartegen, vooral by de *mili-*
„ *tairen*, kunnen aangewendt worden"?

Aan het antwoord van G. W. CALLENFELS *is de* gouden *eerpenning*; — *en aan dat van* JOH. HARGER *de* zilveren, *toegekend.* - - *Zie bl.* 62.

XVIII.

XVIII. VRAAG: *in het jaar* 1782. *tegen Januari* 1784.

„ Wat is 'er tot nog toe, in de Nederland-
„ ſche taal, over de *febres catarrhales*, wel-
„ ken zich, ſedert eenige jaren meer dan voor-
„ heen, in deze Landen vertoond hebben, ge-
„ ſchreven; en wat ontbreekt 'er aan? — Wel-
„ ken zyn hare gewone kenteekenen, loop,
„ *ſymptomata*, en *complicatien*? — Zyn 'er ee-
„ nige redenen te ontdekken, waaruit blyken
„ kan, waarom deze ziekte meer dan voorheen
„ plaats heeft? — Welke is hare veilige en ze-
„ kere genezing, in alle hare onderſcheidene
„ ſoorten"?

Het antwoord van JAN PETERSEN MICHELL *is met de* gouden *eermunt bekroond.* - - - *Zie bl.* 25.

XIX. VRAAG: *in het jaar* 1782. *tegen Januari* 1784. *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

Vorderende "het best geſchikte en minst
„ kostbare ontwerp, tot het ſtichten van een
„ bekwaam gebouw, onder den naam van HOS-

„ PITAAL, of *manhuis*, voor onvermogende en „ oude *zeelieden*".

Het antwoord van C. KÄYSER *is met de* gouden *medaille vereerd. Zie in het XIII. Deel.*

XX. VRAAG: *in het jaar* 1783. *tegen Januari* 1785.

„ Zyn 'er geene algemeene en byzondere „ gebreken in de inrichting en leerwys onzer „ *Vaderlandſche* HOOGESCHOLEN? — Welken „ zyn de voornaamſten? — en wat kan, tot ver- „ betering daarvan, in 't werk geſteld worden: „ tot ſpoediger voortzetting van allerlei weten- „ ſchappen; en ter meerdere beſchaving onzer „ natie"?

De beantwoording van deze vraag ſtaat, onder de gewone toezegging, *nog open.*

XXI. VRAAG: *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ Dewyl de ſchadelykheid der begrafenisſen, „ binnen de ſteden en kerken, ten vollen bewe- „ zen,

„ zen, en vry algemeen erkend is: welken zyn
„ de verſchillende redenen, dat die nadeelige
„ gewoonte in deze REPUBLIK blyft ſtand gry-
„ pen? — en welken zyn de beste middelen,
„ om dezelve te doen ophouden"?

Het antwoord van JOH. DID. VAN LEEUWEN *is de* gouden; — *en dat van* CORN. TERNE *de* zilveren *eerprys waardig gekeurd.* - *Zie bl.* 10.

XXII. VRAAG: *op het edelmoedige verzoek van zyne Excellentie, den Heere* W. C. H. Baron VAN LYNDEN *tot* Blitterswyk.

Elk uitnoodigende om "op te geven het *diffe-*
„ *rent* van den ſchadelyken wisſel*cours*, wel-
„ ke (in ieder der zes vereenigde *Provincien*,
„ met *relatie* tot de *Provincie* van *Holland*,)
„ in *ordinaire* tyden gemeenlyk plaats heeft:
„ — voorts aan te wyzen de *fundamentele* oor-
„ zaken, door welken deze wisſelſchade in de
„ *Provincie* van ZEELAND grooter zoude zyn,
„ dan in de *vyf* andere *Provincien*: geſteld
„ zynde, dat de zilveren dukaat in *Zeeland*
„ tot geen' hoogeren prys gangbaar ware, dan
„ in de overige *Provincien*: — verder te be-

„ togen: of, en welke, redenen de *Provincie*
„ van ZEELAND heeft, om beducht te zyn, dat
„ *aldaar* eerder en meerder gebrek aan ſtand-
„ penningen, en andere gangbare *ſpeciën*, zou-
„ de *exſteren*, dan in de vyf andere *Provin-*
„ *cien*? — en hoe zulk *defect* best zoude kun-
„ nen voorkomen worden"?

Het antwoord van J. F. MULLER *is, als het allermeest uitmuntende, de* gouden *eerprys waardig geoordeeld. Zie in het XIII. Deel.*

XXIII. VRAAG: *in het jaar* 1784. *tegen Januari* 1786.

„ Wanneer is de *Provincie* van ZEELAND,
„ ſedert de afſchudding van het Graaflyke juk,
„ op den hoogſten top van eer en voorſpoed:
„ zoo in den koophandel; zeevaart; en land-
„ bouw; als in de wetenſchappen: geweest? —
„ Hoe en door welke middelen is zy daartoe
„ gekomen? — Is dezelve tot heden toe op dat
„ toppunt gebleven? — Of hoe, en in hoe verre,
„ is dezelve daarin aan het dalen geraakt? —
„ Waardoor is zulks voorgevallen? — En
„ welken zyn de beſte middelen, om dezelve
„ wederom tot dat toppunt te brengen"?

De-

Deze vraag is niet beantwoordt; ook niet wederom voorgeſteld.

XXIV. VRAAG: *in het jaar* 1784. *tegen Januari* 1786.

„ Welke ſchikkingen kunnen 'er, door de „ gezamenlyke geleerde *Maatſchappyen* in ons „ VADERLAND, gemaakt worden: om, zonder „ elkander eenig hinder toe te brengen, ſaam „ te werken tot bereiking van haar gemeen „ doel: de bevordering van den bloei en de „ uitbreiding der kunsten en wetenſchappen?

Op deze vraag geen antwoord ingekomen zynde, is dezelve, met eenige verandering, in 1786. *by vernieuwing voorgeſteld:* (*zie* XXIX. VRAAG.)

XXV. VRAAG: *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ Naardien goede krankbezoekers, in dienſt „ der OostIndiſche *Compagnie* dezer Landen, „ van veel nut kunnen zyn; en zulken op de „ meeste OostIndiſche *comptoiren* ontbreken: — „ welken zouden de beſte en minſt kostbare „ middelen zyn, om het gebrek van goeden te

„ verminderen, en geheel weg te nemen: en
„ de *Compagnie* van den last der kwade krank-
„ bezoekeren te bevryden"?

Het antwoord van LAURENS VERWYK *is met de* gouden; — *en dat van* PETRUS HAAK *met de* zilveren *eermunt bekroond. Zie in het XIV. Deel.*

XXVI. VRAAG: *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ Welke is de beste en eenvoudigſte wys,
„ op welke de zendelingen, in ASIA en AFRIKA,
„ de *Muhammedanen* omtrent de valschheid
„ van hunnen Godsdienst, en de waarheid van
„ den Christelyken, overtuigen kunnen"?

Deze vraag, niet beantwoordt zynde, is ingetrokken.

XXVII. VRAAG: *in het jaar* 1785. *tegen Januari* 1787.

„ Hoedanig is de ſtaat der zeden onzer Na-
„ tie geweest, ſedert de oprichting van ons
„ Gemeenebest, tot op dezen tyd? — Welken
„ waren de oorzaken hunner verbetering of
„ verergering? — En welken zyn de beste mid-

„ de-

„ delen ter meer algemeene verbetering onzer
„ *nationale* zeden"?

Deze vraag ſtaat, zonder tyds bepaling, *open*.

XXVIII. VRAAG: *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ De Wis- Natuur- en Teekenkunde, van
„ eenen bykans algemeenen invloed op alle
„ kunſten en handwerken zynde: — word ge-
„ vraagd op te geven: — welk het beste middel
„ zy, om die kundigheden algemeener in trein
„ te brengen; en derzelver aanleering, voor
„ min vermogenden, gemaklyker te maken?

Het antwoord van ADR. VAN SOLINGEN *is met den* gouden *eerpenning bekroond: en zal in het XV. Deel geplaatst worden.*

XXIX. VRAAG: *in het jaar* 1786. *tegen Januari* 1788.

„ Welke ſchikkingen kunnen 'er, door de
„ gezamenlyke geleerde *Maatſchappyen* in
„ ons VADERLAND, gemaakt worden: om, zon-
„ der elkander eenig hinder toe te brengen;

„ zon-

„ zonder de eene van de andere, of van eenig
„ opperbewind, afhanglyk te maken; en over-
„ eenkomſtig elks oorſpronkelyke inrichting:
„ ſaam te werken tot bereiking van haar ge-
„ meen doel: de bevordering van den bloei en
„ de uitbreiding der kunſten en wetenſchap-
„ pen"? (*Vergelyk hiervoren* XXIV. VRAAG.)

Aan het antwoord van ANDREAS BONN
is de gouden *medaille toegewezen: zie*
in het XIV. Deel.

XXX. VRAAG: *in het jaar* 1786. *tegen* 1788.

„ Dewyl het gereede gebruik van PENNIN-
„ GEN de ziel is van alle handelingen en be-
„ dryven: op welke wys kunnen eerlyke en
„ naarſtige kooplieden, *commisſionarisſen*, of
„ ondernemers van *fabriken* en *trafiken*, (die
„ geene *obligatien*, of ſoortgelyke *effecten* be-
„ zitten, om tot pand ter minne te kunnen
„ overgeven: maar voorzien zyn van vaste
„ panden; of pakhuizen, zolders, kelders, of
„ winkels, met genoegſamen voorraad van goe-
„ deren;) in deze *Provincie* van ZEELAND gele-
„ genheid bekomen, om gelden *à depoſito*, of
„ op wisſel, voor zekeren tyd, machtig te wor-
„ den, ter voortzetting hunner zaken: zoodat

„ tef-

„ teffens de geldſchieters zekerheid hebben
„ voor de veilige herkryging van hoofdſom en
„ interesſen"?

Het antwoord van J. FR. MULLER *is, in de jongstgehoudene algemeene Vergadering, den 7. van Wynmaand des jaars* 1789. *als het best voldoende, met den* gouden *eerpenning bekroond.*

XXXI. VRAAG: *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ Welken zyn de ziekten en kwalen der
„ NEGERS in de *Nederlandſche* volkplantingen
„ in de WestIndiën? — Welken zyn de uit-
„ en inwendige teekenen van zulken derzel-
„ ven, die (zonder behulp van eenen ervaren'
„ genees- of heelmeester) door planters, of *di-*
„ *recteuren*, kunnen genezen worden? en wel-
„ ke middelen moeten zy daartoe gebruiken?
„ — En welken zyn die ziekten of kwalen,
„ wier genezing boven hun vermogen is"?

Op deze vraag ziet het Genootſchap, zonder tydsbepaling, *met verlangen een voldoend antwoord*, onder de bekende be-

belofte, *te gemoet: zynde, ter aanmoediging, in de laatſte algemeene Vergadering, aan de ſchryvers van twee verhandelingen: de eene in hee jaar* 1787. *de andere in* 1788. *ingeleverd, eene* zilveren *medaille toegezegd, zoo zy hunne namen tydig bekend maken. Zie het* Programma *onlangs uitgegeven; en in het voorbebericht van het XIV. Deel te vinden.*

XXXII. VRAAG: *in het jaar* 1788. *tegen Januari* 1790.

„ Hoe is de aardrykskundige *geſteldheid* van
„ ZEELAND (voornamelyk ook met betrekking
„ tot de *rivieren* en *ſtroomen*) geweest, van
„ de oudſte tyden dat hetzelve bekend is ge-
„ raakt, tot aan het begin der Graaflyke *rege-*
„ *ring?* — Welke veranderingen zyn in dezelven
„ voorgevallen, ſedert dat laatſte tydperk, tot
„ aan het einde der veertiende eeuw? — Is na-
„ derhand hare geſteldheid dezelfde gebleven;
„ of heeft zy ook merkelyke veranderingen
„ ondergaan? zoo ja! welken waren dezen? —
„ en van welken invloed zyn alle die verande-
„ ringen geweest: zoo op het huishoudelyke

„ be-

„ beſtaan; als op het ſtaatswezen van dat Land-
„ ſchap"?

XXXIII. VRAAG: *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ Wat is de reden, dat de kinderpokjes
„ (*variolae*), op byzondere tyden en plaatſen,
„ ſomtyds onverwacht zich openbaren, en zeer
„ geweldig woeden; terwyl anderen, zelfs in
„ de nabuurſchap, daarvan op denzelfden tyd
„ geheel bevrydt zyn? — Hangt zulks af van
„ eene byzondere geſteldheid in den damp-
„ kring; van de hoedanigheid der ſteden en
„ plaatſen; van het voedſel; of andere oorza-
„ ken? — Zyn 'er ook voorbehoedende mid-
„ delen ten dien opzichte te bedenken?

XXXIV. VRAAG: *Nog is in het jaar* 1788. *tegen Januari* 1791.

(*onder toezegging van den gewonen* gouden *eerpenning, en* VEERTIG gouden dukaten *bovendien*) *dit voorſtel gedaan:* "De Keuren van
„ ZEELAND, in eene goede Nederduitſche taal
„ overgebracht, en met korte aanmerkingen,
„ ter opheldering, voorzien".

Op deze drie *vragen; gelyk ook op de*

twee

twee *volgenden*, *verwacht men de antwoorden tegen den bepaalden tyd.*

XXXV. VRAAG: *in het jaar* 1789. *tegen Januari* 1791.

Het Genootſchap vordert: "Een volledig „ *compendium* van de STRAFBEPALENDE WET- „ TEN, die thans in de *Nederlanden* plaats „ hebben; en eene opgave van de wyze, op „ welke die behooren ingericht te worden: — „ zoodat tuſſchen dezelven, en de misdaden, „ eene gepaste evenredigheid gevonden worde; „ die niet te ſtreng is, en echter voldoen kan tot „ het oogmerk, om aan de misdadigers gevoel „ te doen hebben van hunne euveldaden, en „ tot afſchrik te ſtrekken aan anderen".

XXXVI. VRAAG: *voor rekening van het* BATAVIASCHE Genootſchap.

„ Welken zyn de geſchiktſte middelen, om „ nuttige ontwerpen, door deskundigen in de „ verhandelingen van geleerde Genootſchappen „ en andere werken opgegeven, tot nut der „ burgerlyke maatſchappy in trein te bren- „ gen"?

BE-

BEREDENEERD REGISTER VAN ALLE VERHANDELINGEN EN STUKKEN,

DIE IN DE

TWAALF EERSTE DEELEN

DER

VERHANDELINGEN VAN HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, TE VLISSINGEN,

GEPLAATST ZYN.

A.

AARDRYKSKUNDE (HEILIGE). *Bydragen tot dezelve:* door JUSTUS TJEENK. *II. Deel*, *bl.* 465—600. Na een kort voorstel, over het aangename en nuttige der Heilige aardrykskunde; *bl.* 465. en over 't gene men, in deze *Bydragen* over dezelve,

onder de aandacht moet houden; *bl.* 467. begint de Schryver met het woord אֶרֶץ *aarde;* en onderzoekt, in hoever het eenig licht over de H. Landbeſchryving kan verſpreiden: by welke gelegenheid hy aanwyst, dat het veelmalen eene *aarde* beteekent, die *woest* en *ledig* is: *bl.* 472. van hier, dat het eene wilde en woeste zandvlakte, en wel het woeste *Arabië*, te kennen geeft; I. KON. IX: 18. *bl.* 487. gelyk ook JES. XVI: 1. *bl.* 491. wanneer tevens over de levenswys, en rykheid in vee, vooral in ſchapen, van de *Nabatheën* en *Kedarenen* gehandeld word: *bl.* 497. het gene aanleiding geeft tot opheldering van JER. XLIX: 30. *bl.* 522. waarna de vorige draad (de verklaring van JES. XVI: 1.) word vervolgd: en ondertuſſchen onderzocht, of het *Selahg* der *Nabatheën* hetzelfde zy met dat der *Edomiten?* waartegen gewichtige bedenkingen worden ingebracht: *bl.* 533. Hierop gaat de Schryver over tot PS. CVI: 27. en CVII: 3. *bl.* 539. — het gene hem aanleiding geeft tot opheldering van PS. LXVIII: 11. *bl.* 541. en van EXOD. XIV: 3. *bl.* 552. gelyk ook van JOB I: 7. en II: 2. *bl.* 560. Inmiddels word JOB XII: 8. toegelicht; en tevens aangewezen, hoe luisterryk de ſchepſelen in deze barre zandwoestynen getuigenis geven van hunnen Schepper: *bl.* 569. waarna JOB XXXVII: 13. word opgehelderd: *bl.* 575. En, daar het land der beloſte ook in vele plaatſen zandig was, word hieruit MATT. VII: 26. en LUC. VI: 49. *bl.* 584. JOB IV: 19. *bl.* 585. PS. LXXII: 16. *bl.* 587—600. opgehelderd.

— *Ver-*

Vervolg der Bydragen: door J. TJEENK. *V. Deel, bl.* 465—602. Op grond van het gene, in de vorige Verhandeling, omtrent het woord ארץ, *aarde*, in de H. Aardrykskunde gebezigd, is bygebracht; zoekt de Schryver eenige duistere plaatsen op te helderen: en wel PS. XLII. *bl.* 465. (by welke gelegenheid eene beschryving van het *Land der Jordane* word gegeven; en vooral van den berg *Hermon*: het gene aanleiding geeft, om verscheidene plaatsen met een woord toe te lichten: vooral PS. CXXXIII. *bl.* 478) — wanneer de opheldering van PS. XLII. weder word vervolgd; *bl.* 496. en tevens onderzocht, waarop in PS. CIII: 15, 16. JOB VIII: 9. PS. XC: 5, 6. JOS VI: 15—17. en XIV: 11. JOËL I: 9. JER. XIV: 1—6. JOB XXXIX: 4—6. word gezinspeeld: *bl.* 501. en dat stuk voortgezet tot *bl.* 543. Hierop word, in de aanteekeningen op het *Land der Jordane*, gehandeld over JOS. XIX: 34*b*. *bl.* 544. (en met een woord II. KON. XIV: 28. opgehelderd; *bl.* 552.) terwyl dit gedeelte der bydragen word besloten, met eene behandeling van PS. CV: 30. *bl.* 566. (inmiddels aan JES. XXIII: 3. eenig licht bygezet; *bl.* 569. gelyk ook JES. XVIII: 2. *bl.* 577. JER. XLVI: 8. *bl.* 578. AMOS VIII: 8. IX: 5. *bl.* 582.) Eindelyk word eene bedenking, tegen de te voren opgegevene beteekenis van het woord *Erets*, uit beschouwing van de eigenlyke gesteldheid van *Egypteland*, weggenomen: *bl.* 590. waarop dit stuk, na eene korte verdediging van een gezegde van MANILIUS, omtrent het eiland *Cyprus*, word

geëindigd, met uit het bygebrachte op te maken, dat de voorgeſtelde beteekenis van het woord *Erets* in volle kracht paſſe op PS. CV: 30. *bl.* 601.

ABJATHAR *rechtvaardig geſtraft:* zie SALOMO'S *kroonrecht.*

ADONIA, *wegens hoog verraad geſtraft:* zie SALOMO'S *kroonrecht.*

אוב en אובות; *Verhandeling over deze woorden:* door JUSTUS TJEENK. *I. Deel*, *bl.* 546—584. waarin de geleerde *Auctеur* JES. XXIX: 4. opheldert, door overweging van de donkere en akelige holen, uit welken der Heidenen godſpraken geſchiedden; waaruit geestberoerende dampen opſtegen, die de prieſterinnen van LOXIAS tot woede en razerny vervoerden; zoo dat zy een naar en piepend geluid voortbrachten: van welke holen die woorden gebezigd worden. Om dit nader aan te wyzen, word derzelver eigenlyke en ontleende beteekenis verder ontwikkeld; uit de oude geſchiedenis met vele voorbeelden opgehelderd; en daardoor aan verſcheidene plaatſen der H. S. eenig licht bygezet: en eindelyk word het bygebrachte op *Jeruſalem*, ten tyde van deszelfs laatſte en allerbenaauwendſte belegering door de *Romeinen*, overgebracht: van welke tydsomſtandigheden bovengemelde plaats uit JES. XXIX: 4. verklaard word.

ALDEBARANS *bedekking door de Maan, waarge-*

no-

nomen te VERSAILLES, *den* 14. *April* 1774.— *vergeleken met dezelfde waarnemingen, te* PARYS, *te* PETERSBURG, GENEVE, *en* BRUSSEL, *gedaan:* door M. MECHAIN. *V. Deel, bl.* 307—323.

ALPHABET-PSALMEN. Zie *Beurtgezangen (gewyde)*.

APOCYNUM. *Waarneming omtrent eene byzondere eigenſchap van de* APOCYNUM, *in het dooden van ſommige ſoorten van vliegen:* door E. P. SWAGERMAN. *V. Deel, bl.* 281—306. Na eene naauwkeurige en ontleedkundige beſchryving der bloemen van deze plant: *bl.* 281. toont de Schryver, uit de inwendige *ſtructuur* van de bloem, hoe die vliegen, door derzelver honigachtige reuk verleidt, haren zuiger, om het zoete vocht naar zich te trekken, zoodanig tusſchen derzelver ſtofknopjes (*antherae*) beklemmen en verwarren, dat deszelfs terugtrekken haar onmogelyk is; en dat dit de ware oorzaak van haren dood in deze bloem zy: *bl.* 292. terwyl men eene uitlegging van de, ter opheldering bygevoegde, Afbeeldingen vindt, *bl.* 304—306.

——— FOLIO ANDROSAEMI. *Vervolg op de Verhandeling van deze plant:* (zie *V. Deel, bl.* 281) *dienende tot opheldering, zoo van het maakſel en de ſamenſtelling der deelen van de bloem, als van den zuiger der vliegen:* door E. P. SWAGERMAN. *IX. Deel:* achter de Prysverhandelingen: *bl.* 1—32. Na eene inleiding, waarin de naauwkeurige Na-

tuurkenner redenen geeft, waarom hy dit vervolg heeft vervaardigd: *bl.* 1. geeft hy eene beſchryving omtrent den bloemkelk; *bl.* 4. het bloemblad; *bl.* 5. de helmpjes; *bl.* 6. de helmſtyltjes; *bl.* 9. de honigkasjes; *bl.* 10. het vruchtbeginſel; *bl.* 12. het ſtampertje; *bl.* 13. het merk; *bl.* 14. den zuiger van de vlieg; *bl.* 16. en dan eenige nadere ophelderingen, omtrent ſommige ſtukken in zyne voorgaande Verhandeling; *bl.* 22. waarby eene uitlegging der afbeeldingen op éene Plaat ten beſluite gevoegd word, *bl.* 28—32.

ARMEN. Over de beste wys om dezelven te onderhouden.

——— Ie ANTWOORD *op de vraag:* „hoedanig „is de wys, om de armen, zoo binnen de ſteden, als op het platte land van het *Vereenigde* „NEDERLAND, en in het byzonder van ZEELAND, „te onderſteunen; en beſtendig aan den kost te „helpen? welke, voor de *Diakonyen* en Armen„middelen min bezwarende; voor de armen zelven nuttiger; en voor de burgerlyke maatſchappy, „waarvan zy leden zyn, voordeeliger zy: dan „die wyze van bedeeling, welke nu byna alom „plaats heeft?" door JOH. HARGER. *VII. Deel, bl.* 3—138. met aanteekeningen, zoo wegens het Genootſchap, als uit onbekroonde Verhandelingen.

Na dat de Schryver het voorname doeleinde van deze vraag, en de billyke voorwaarden in dezelve, heeft opgegeven; wyst hy eenige zaken aan, waarop in de

de beantwoording moet gelet worden. *bl.* 3. Om het gewichtige doeleinde te bereiken, moet men bedacht zyn op middelen, om het getal der bedeelingen, en dus ook der armen, te verminderen; en hiertoe komt *vooreerst* in aanmerking, de opvoeding van derzelver kinderen: waartoe de oprichting en verbetering der ſcholen vooral vereiſcht word; als by voorbeeld die te ROTTERDAM: *bl.* 6. een naauwkeurig onderzoek, omtrent de uitgiften der armen-penningen. *bl.* 31. Wat gevorderd worde ten aanzien der Godshuizen? *bl.* 38. van hen die van elders inkomen? *bl.* 42. van de ziekenof gasthuizen; en verſcheidene andere middelen, waardoor men de inkomſten der armenpenningen zoude kunnen vermeerderen: *bl.* 57. Maar vooral moet men in dezen op handwerken bedacht zyn, om hierdoor de armen beſtendig aan den kost te helpen; waarvan 'er eenigen aan de hand worden gegeven: en wat daartoe zoude vereiſcht worden? *bl.* 61. terwyl eenige bedenkingen tegen het bygebrachte worden opgelost: *bl.* 99. Het nuttige, dat uit het voorgeſtelde te wachten zy, indien het werd ingevoerd, vooral met betrekking tot de wyze van bedeeling, welke thans meestal in gebruik is. *bl.* 107. Eindelyk word aangewezen, hoe de ſcheepvaart, voor de jeugd daar toe lust hebbende, ten meesten nutte kan geoefend worden: *bl.* 114—138.

——— IIe ANTWOORD *op dezelfde vraag*: door NICOL. HENDR. VAN CHARANTE. *VII. Deel*, *bl.* 139—200. Ons NEDERLAND is, boven andere ge-

westen, beroemd wegens liefdezorg omtrent de armen: dan deze word van velen ſchendig misbruikt. Van hier het verval in der armen fondſen; en wat al tot herſtel aangewendt zy? Uit overweging van deze ſtukken word de aanleiding tot de voorgeſtelde vraag afgeleidt, en derzelver aanbelang aangewezen. *bl.* 139. In derzelver beantwoording word *eerst* onderzocht: hoedanig het middel, ter onderſteuning en tot het beſtendig aan den kost helpen der armen, behoore te zyn? Niet door liefdegaven; (waarover eene zeer uitvoerige *aanmerking* in eene *noot*;) maar door eigen vlyt en arbeid: en wat hiertoe vereischt worde? en dat wel op eene voordeeliger wyze voor de *Diakonyen*, dan de tegenwoordige; zoo dat tevens het nut der Maatſchappy daardoor bevorderd word: *bl.* 145. Maar, welk handwerk voldoet aan alle die vereischten? dit is de *tweede* naarvorſching: het linnenweven, met den aankleve van dien. *bl.* 166. De *derde* vraag is: welk plan men, in de oprichting en voortzetting dezer onderneming, te volgen hebbe? Dit word aangewezen: zoo ten aanzien van het beſtuur der reedery; als van de wyze, om dezelve aan te vangen; en de vereischte geldmiddelen te vinden: *bl.* 178. Eindelyk worden eenige tegenbedenkingen geopperd en beantwoordt: *bl.* 192—200.

אֶרֶץ: *Over den oorſprong, de beteekenis, en het gebruik van dit woord, in de H. Landbeſchryving*: zie *Aardrykskunde* (*Heilige*).

B.

BEGRAVEN DER LYKEN *in de ſteden en kerken. Verhandeling over dit onderwerp:* door J. W. TE WATER. *IV. Deel, bl.* 629—667. Dat het begraven der lyken, van de vroegſte tyden, gebruiklyk zy geweest, merkt de geleerde Schryver vooraf aan: *bl.* 629. en dan leidt hy uit derzelver oorſprong af, dat de wyze van begraven niet ſchadelyk moge zyn; en dus niet in de ſteden en kerken geſchieden. *bl.* 631. Deze gewoonte ſtrydt met de oudheid: *bl.* 633. derzelver oorſprong: *bl.* 637. zy is ſchadelyk. *bl.* 639. Hoe roemruchtig derhalven is het verbod van deze gewoonte in verſcheidene Ryken en Steden? *bl.* 645. als ook eene meenigte voorbeelden van groote mannen. *bl.* 650. Niet tegenſtaande al het bygebrachte heeft die dwaze gewoonte echter hare voorſpraken, vooral in den beroemden HERVEY: die wederlegd word; gelyk ook andere ſchynredenen. *bl.* 652. Beſluit, ter afſchaffing van die gewoonte: en hoe zulks, zonder vrees voor nadeelige gevolgen, het beſte zoude kunnen geſchieden? *bl.* 661—667.

——————— *binnen de ſteden en kerken.*

Ie ANTWOORD *op de vraag:* „ dewyl de ſchadelykheid der begrafenisſen binnen de ſteden en kerken, ten vollen bewezen, en vry algemeen bekend is: welken zyn de verſchillende redenen, „ dat die nadeelige gewoonte in deze REPUBLIK „ blyft ſtand houden? en welken zyn de beſte mid-

„ delen, om dezelve te doen ophouden"? door Mr. JOH. DID. VAN LEEUWEN. *XII. Deels*, 1. *ſtuk: bl.* 1—86. Vooraf laat de geleerde Schryver eene inleiding gaan, ter aanwyzing van de gepastheid dezer vraag: *bl.* 3. dan verdeelt hy dezelve, overeenkomſtig het voorſtel, in twee hoofdzaken: *vooreerst*, in eene redengeving, waarom die nadeelige gewoonte in onze REPUBLIK nog al blyft ſtand houden; terwyl derzelver ſchadelykheid ten vollen bewezen, en vry algemeen erkend is.: — en *dan* in de VRAAG *zelve:* welke zich mede in twee deelen ſplitst: — *vooreerst*, welke de verſchillende redenen zyn, waarom die nadeelige gewoonte nog al blyft ſtand houden? *ten anderen*, welken de beste middelen zyn, om dezelve te doen ophouden? *bl.* 5. In 't *eerſte* deel vindt men eene *tweeledige* vooronderſtelling: dat namelyk de ſchadelykheid dier gewoonte niet alleen ten vollen *bewezen*; maar ook vry algemeen *erkend* zy. Het eerſte ſtaat de Schryver volkomen toe; *bl.* 6. maar aan 't andere kan hy zoo volledig zyne toeſtemming niet geven, uit aanmerking van het eerste deel der vraag zelve: de redenen, waarom die gewoonte nog al blyft ſtand grypen: van welke wel eene der voornaamſte is, dat derzelver ſchadelykheid onder ons nog niet genoeg bekend is, en erkend word: *bl.* 8. blykens de redekavelingen, welken van velen daartegen worden aangevoerd: *bl.* 10. en dat 'er nog zoo weinige voorbeelden in ons Land zyn, die zulks ter naarvolging ſtaven. *bl.* 14. Echter is 'er nog eene meenigte andere redenen, die voortvloeijen uit onkunde;

de; bygeloof; verkeerde vooroordeelen, dat het buiten begraven ſchandelyk zy; uit eene zucht, om by zyne voorouders begraven te worden; uit verkleefdheid aan oude gewoonten; enz. doch gebrek aan genoegſame overtuiging van het ſchadelyke, ſchandelyke, en bygeloovige dier gewoonte, is de voornaamſte reden: *bl.* 15. Dan, behalve deze redenen, zyn 'er nog anderen: het benadeelen van de inkomſten der kerken; *bl.* 25. dat men niemand van zyn recht en eigendom kan ontzetten; *bl.* 27. terwyl by anderen eene al te groote onverſchilligheid omtrent dit ſtuk plaats heeft: *bl.* 30. Hierop word het *tweede* deel der vraag beantwoordt: welken de beste middelen zyn, om die nadeelige gewoonte te doen ophouden? Dit kan geſchieden: of door eene tegenovergeſtelde gewoonte; of door eene uitdrukkelyke wet; of wel door deze beide wyzen te ſaam gevoegd: *bl.* 32. Het eerſte kan door byzondere perſoonen geſchieden; het tweede alleen door de wetgevende macht: *bl.* 33. om beiden hiertoe te bewegen, worden eerst *voorbereidende* middelen opgegeven: — de meerdere overtuiging en bekendmaking van 't ſchadelyke, ſchandelyke, bygeloovige, en onvoeglyke dier gewoonte: *bl.* 37. opwekkingen en aanmoedigingen tot het begraven buiten de ſteden en kerken: *bl.* 47. Maar hoe de kosten, tot het aanleggen van zulke begraafplaatſen, te vinden? *bl.* 50. Zullen alzulke pogingen van byzondere perſoonen wel toereikende zyn? *bl.* 53. Zoude het invoeren van buiten te begraven geene oproerige gevolgen, gelyk

lyk onlangs te ARNHEM, veroorzaken? *bl.* 55. Hoe de Overheid in zulk een geval zich te gedragen hebbe: *bl.* 62. en welke middelen, ter bevordering hiervan, om namelyk dezelve daartoe te bewegen, zouden dienen aangewendt te worden? *bl.* 65. en zoo men hierin ſlaagde: hoe dan de zaak best in te richten: zoo dat noch kerk, noch iemand, nadeel daarby lyde; en dezelve eene algemeene goedkeuring wegdrage? *bl.* 71. maar hoe hiertoe de eerſte onkosten te bekomen? *bl.* 79. Eindelyk geeft de *Aucteur* een plan op, om ter zyner plaatſe, geſteld dat de Overheid niet medewerkte, het begraven der lyken buiten in te voeren: *bl.* 82. Opwekking ter naarvolging in deze! *bl.* 84. het ſlot: *bl.* 85—86.

——————— IIe ANTWOORD: door CORNELIS TERNE. *XII. Deels*, 1. *ſtuk*: *bl.* 87—212. Na eene inleiding, over eene meenigte wél beredeneerde en gemeen gemaakte plans, omtrent verſcheidene gewichtige onderwerpen; maar welker uitvoering door onze Overheden niet begunſtigd word; gelyk door voorbeelden word aangewezen: *bl.* 87. past de geleerde Schryver dit op het tegenwoordige ſtuk toe: *bl.* 102. en dan gaat hy ter beantwoording van de twee voorgeſtelde vragen over: (de ſchadelykheid der begrafenisſen, binnen de ſteden en kerken, volgens het voorſtel, als bewezen en erkend vooronderſtellende:) *bl.* 105. en wel, *voorecrst*, door de verſchillende redenen, welken veroorzaken, dat die nadeelige gewoonte,

in

in deze *Republik* nog blyft ſtand grypen, in diervoegen aan te wyzen; dat hy tevens, by de opgave van een ieder derzelven, het middel voorſtelt, om die redenen te verminderen of weg te nemen. Onder die redenen telt hy *eerst:* dat velen van de ſchadelykheid dier gewoonte in onze *Republik* nog niets weten: *bl.* 106. elk dus is verplicht, dezelve by alle mogelyke gelegenheden bekend te maken; *bl.* 113. en dit niet alleen met mond en pen, maar vooral met hun voorbeeld. *bl.* 118. *Ten tweeden*, 'er is gebrek aan goede en wel ingerichte kerkhoven buiten de ſteden: *bl.* 119. deze oorzaak moet dus door de Overheden worden weggenomen: *bl.* 126. en hoe die in de uitvoering van dit ſtuk behooren te verkeeren? *bl.* 130. maar zal het begraven buiten niet met vele moeilykheid verzeld gaan? *bl.* 133. opwekking aan de Overheden! *bl.* 138. *Eene derde* reden is te vinden in de voordeelen, welken de kerken daaruit trekken; waarom het begraven buiten, in vele ſteden, zelfs is bezwaard: *bl.* 143. deze bezwaren moeten 'er afgenomen worden; terwyl 'er op verſchillende wyzen voor de inkomſten der kerken kan gezorgd worden. *bl.* 153. *Eene vierde* reden is, dat oude gewoonten, hoe ſchadelyk ook, in *Republiken* moeilyk te verbeteren zyn; vooral niet met éénen ſprong. *bl.* 164. *Eene vyfde* is het heerſchende bygeloof, de valſche Godsdienst, en onkundige wanbegrippen: dezen moesten meer beſtreden en tegengegaan worden. *bl.* 178. Als *eene zesde* reden kan men beſchou-

wen

wen verkeerde hoogmoed, eerzucht, pracht, en ſtaatſi: *bl.* 194. hoe hieraan perk en paal te ſtellen? *bl.* 201. *Eindelyk* worden eenige bedenkingen en zwarigheden opgelost: *bl.* 206. waarmede deze Verhandeling word beſloten: *bl.* 211.

——————— AANHANGSEL *van* AANTEEKENINGEN, *verzameld uit de* niet bekroonde *Verhandelingen, tot nadere ſtaving en opheldering der* gekroonden; *en geſchikt naar de bladzyden van den Heer* VAN LEEUWEN: door A. 'S GRAVEZANDE. *XII. Deels*, 1. *ſtuk: bl.* 213—250. In dit Aanhangſel vindt men vooraf eenig bericht, omtrent de *ingekomene* en *niet bekroonde* Verhandelingen; en waarom twee derzelven zyn geoordeeld niet gevoeglyk tot den prys in aanmerking te kunnen komen? *bl.* 213. Hierop volgen de AANTEEKENINGEN zelven, en wel van eenige ſchryvers omtrent dit onderwerp. *bl.* 216. Dat het gemeen niet genoeg omtrent de ſchadelykheid der beſtredene gewoonte overtuigd zy: *bl.* 217. nopens de voorwaarden, welken de Heer HERVEY vorderde: *bl.* 218. nopens de onvoeglykheid en ſchadelykheid dier gewoonte; en ſtrydig met maatregelen, meenigmalen, tot wering van den voortgang van beſmettelyke ziekten genomen: *bl.* 219. ſoortgelyke gevallen als te *Bruinisſe: bl.* 221. vervelende uitwaſemingen in de kerken, na de begrafenisſen. *bl.* 222. Betrekkelyk de gewoonte der voorouderen: *bl.* 224. Over de begraafplaats in de *duinen* by

Sche-

Scheveninge, door den Heer PERRENOT opgericht; *bl.* 225. die te *Zuilen*, door den Heer THUIL VAN SEROOSKERKE; *bl.* 227. en door den Heer VAN DE CAPELLEN TOT DEN POLL. *bl.* 228. Over het niet behoorlyk bedekken der doodkisten by het begraven; zoo wel op de kerkhoven, als in de kerken: *bl.* 229. over het bygeloof: *bl.* 231. het begraven buiten word voor ſchande gehouden. *bl.* 233. In eene éénhoofdige regering gaat zulk eene zaak gemakkelyker; terwyl men vele voorbeelden daarvan heeft by onderſcheidene Volken: *bl.* 235. men vindt veelal een beletſel by de *Regering* van ſteden en dorpen. *bl.* 238. Ten aanzien van het beſtaan der kerken, en derzelver bedienden: *bl.* 240. omtrent het gebruik der almanakken in dezen: *bl.* 242. over het gebeurde te *Arnhem*. *bl.* 243. Hoe de *Magiſtraten* in het ſchikken der begraafplaatſen buiten de ſteden zich dienen te gedragen? *bl.* 244. de oude begraafplaatſen behooren ongeroerd gelaten te worden: *bl.* 248. hoe de noodige onkosten te vinden? *bl.* 250.

BELETTE DOORZWELGING. *Ontleedkundig bericht van dit geval:* door F. T. REITZ. *V. Deel, bl.* 460—464.

BEURSGEZWEL. *Ontleedkundige waarneming van een verwonderingswaardig* BEURSGEZWEL, *in de holligheid van de borst van een dood lichaam gevonden: beſchreven in het* Latyn *door* G. DE WIND; *en*

en vertaald door ABR. MULLER. *III. Deel, bl.* 491 —504. met eene juiste afbeelding in plaat.

BEURTGEZANGEN (GEWYDE). *Verhandeling over dezelven:* door JOSUA VAN IPEREN. *III. Deel, bl.* 358—434. Derzelver verscheidenheid. *bl.* 358. Eenige regelen, ter ontdekking van dezelven, waar zy mochten voorkomen; en ter onderscheiding der *zangen* en *tegenzangen* in dezelven: opgehelderd door eene meenigte voorbeelden, uit ongewyde schryveren; *bl.* 364. en uit gewyden: *bl.* 387. in dezen onderscheidt men twee-zangen en veelzangen: *bl.* 392. en betrekkelyk tot de eerstgenoemden word eene proeve genomen, om de opgegevene regelen daarop toe te passen: en wel met betrekking tot het Lied van MOSES; DEUT. XXXII. *bl.* 394. het Lied van DEBORA; RICHT. V. *bl.* 416. het *Hooglied* van SALOMO. *bl.* 421. Verder zyn als beurtzangen aan te merken, PS. L; en CXIX. alle *Alphabet Psalmen*; SPR. XXXI: 10—31. de *Klaagliederen* van JER. I—IV. *bl.* 423. misschien ook nog verscheidene andere *Psalmen*; als de XXIX. CL. CXXXVI. CVII. *bl.* 427. Of de SELA's niet dienen, om eenen afwisselenden persoon aan te duiden als b. v. PS. XXIV? *bl.* 432. ook komen die in 't *Gebed* van HABAKUK voor: *bl.* 433.

BEVEREN. *Over de oudheid en lotgevallen van het Land en de Baronie van* BEVEREN: zie *V. Deel, bl.* 32—34.

BE-

BEVRUCHTE ORANJEAPPEL. *Natuurkundige waarneming omtrent denzelven:* door L. BOMME. *VII. Deel*, achter de Prysverhandeling geplaatst, *bl.* 208—212. Dezelve word naauwkeurig beſchreven, zoo als een kleine oranjeappel, in het midden van een' grooten, zich bevond; en in Plaat afgebeeldt.

BEZOAR *Orientale; het nagemaakte van* KOROMANDEL; *en het Weſterſche.* Zie *Steenen* (*dierlyke*).

BISCUIT *of* TWEEBAK. *Hoe best op de ſchepen voor de wormen te beveiligen?* Dit word, uit eene Verhandeling van J. B. X. JOYEUSE, kortelyk opgegeven in het *Hiſtoriſche bericht vóór het VIII. Deel*, *bl.* 19.

BLAAS. *Ziekten van dezelve, en van den pisweg:* zie *Kaarsje* (*verwydend*).

BREUKSNEDE. *Waarneming van eene liesbreuk, door middel van de breukſnede gelukkig genezen:* door F. H. GRAM. By de opening bleek, dat het *omentum* niet alleen verſtorven was; maar ook het voorſte gedeelte van den darm, ter grootte van eenen deuit: dat zich aan den ring vasthechte, en gelukkig genas. Dit geval, en de wyze van behandeling, word beſchreven: *I. Deel*, *bl.* 595—605.

BREUKTALLEN. *Grondig onderwys in de behandeling der* BREUKTALLEN, *zoo gemeenen, als* decimalen *of tientalligen, benevens de daarafhangende*

rekeningen: door Mr. WILH. OTTO REITZ. *I. Deel*, *bl.* 293—386. In de voorrede merkt de wiskundige Schryver aan: dat de *Nederlanders* in hunne taal nog misfen eene volkomene *fpraakkunst*; een volledig *woordenboek*; en een grondig onderwys der *decimale* of tientallige *rekeningen*. *bl.* 293. De Verhandeling over dit laatfte onderwerp word in twee *afdeelingen* onderfcheiden. De *eerfte* gaat over de GEMEENE breuktallen: en wel over derzelver natuur en eigenfchap; *bl.* 297. derzelver verkorting; *bl.* 303. oplosfing; *bl.* 311. herbrenging; *bl.* 313. vergadering; *bl.* 314. aftrekking; *bl.* 321. vermenging; *bl.* 322. en deeling: *bl.* 327. terwyl de *tweede afdeeling* zich bepaalt tot de TIENDREKENING en *tiendebreuken*: en wel tot derzelver natuur en eigenfchap; *bl.* 333. hoe gemeene breuken tot tiendebreuken te brengen? *bl.* 335. oplosfing derzelven: *bl.* 339. Tiendetafels en derzelver gebruik: *bl.* 343. de vermenging of vermeeniging der tiendebreuken; *bl.* 356. en deeling derzelven; *bl.* 367—386.

BYSSUS. Zie *Linnen.*

C.

CALLOO. *De oudheid en lotgevallen dezer heerlykheid:* zie *V. Deel*, *bl.* 42—45.

CATARACT. Zie *Staar.*

CHRI-

CHRISTENEN (*St. Thomas*). Zie *Joden te Cochim*: en wel in het *Vervolg der geschiedkundige naarrichten*.

COMEET (*Beginfelen der*) *van het jaar* 1779. *zynde de 64ste, wier loopkring berekend is*: door J. P. FOKKER. *VIII. Deel, bl.* 513—530. De *Aucteur* stelt alhier zyne waarnemingen voor, omtrent den schynbaren; en de berekening, van den waren loop dier *comeet*: voegende daarby eene tafel van eenige *geocentrische* plaatsen; en twee Platen wegens den loopkring derzelve.

——— *Waarnemingen der Comeet van* 1780. door den Heer MECHAIN. *VIII. Deel, bl.* 531—539. zynde deze *comeet* de 65*ste*, van welke men den loopkring heeft berekend: terwyl zy op geenen van die gelykt, welken men tot hier toe heeft waargenomen.

COMPAS. *Miswyzing van 't zelve, door den donder veroorzaakt. III. Deel, bl.* 615—616.

D.

DARMNET. *Verstropping van 't zelve*: zie *Verstropping*.

DIAKONEN. Zie *Armen*.

DIEREN. GODS *goedheid in de bepaling van derzelver dood:* zie GODS *goedheid.*

DIERPLANTEN. Zie *Zee-insect.*

DOEL (DE). *Derzelver oudheid, ſtichting, en lotgevallen:* zie *V. Deel, bl.* 35—41.

DONDERSTEENEN. De zoogenaamde donderſteenen zyn maar verſteende zeeappelen. Zie *Hiſtor. Voorber. VI. Deel, bl.* 63.

DOORZWELGING. *Bedenkingen over eene moeilyke doorzwelging en inhouding van ſpys en dranк:* door NIC. GEORG. OOSTERDYK, J. Z. *VII. Deel*, geplaatst achter de Prysverhandelingen, *bl.* 185—207. Dit geval: dat in vele opzichten van de gewone belette doorzwelging verſchillende was; doch in anderen eenige overeenkomſten met dezelve had: word opgegeven, *bl.* 185. nader opgehelderd: *bl.* 189. En dan merkt de Schryver aan: (1.) dat 'er waarlyk *dysphagia* door wormen kan veroorzaakt worden; *bl.* 190. (2.) dat eene grootere gevoeligheid, of ſterkere prikkeling der zenuwen, al veeltyds hare uitwerking heeft op de deelen by of omtrent de keel; *bl.* 193. (3.) dat weekmakende middelen ſomtyds de beste *antiſpaſmodica* zyn; *bl.* 195. (4.) dat uit de ongeſteldheid der eerſte wegen die der *extremiteiten* meermalen volgt. *bl.* 198. — Een tweede geval word beſchreven van een' perſoon, geſtorven aan eene braking, veroorzaakt door eenen beletten door-

doortocht van ſpys en drank uit de maag in de darmen; die zyn' oorſprong aan misbruik van ſterken drank verſchuldigd was. *bl.* 199—207.

——————— (*belette*). Zie *Belette doorzwelging.*

DORESTADUM *der* BATAVIEREN, *door de* NORMANNEN *ontrust en geplunderd; en het gevoelen van den Heer* B. HUYDECOPER *getoetst:* door J. DE RHOER. *V. Deel, bl.* 324—422. Deze Verhandeling is in *drie* hoofdſtukken verdeeld. In het *eerſte* word de gewone gedachte voorgeſteld, dat het *Vicus* BATAVODURUM by TACITUS, *Wyk te Duurſtede* zoude zyn; veelmalen elders *Doroſtatus*, *Doreſtadium*, of DORSTADUM genoemd: 't gene van B. HUYDECOPER is tegengeſproken, die daardoor eene ſtad verſtaat, welke aan den mond der *Elve* gelegen, en door de *Normannen* verwoest zoude zyn: 't gene ook door anderen word beweerd. *bl.* 324. Dan het geſchil is: of de aanvallen, in de IX. eeuw geſchiedt op *Doreſtadium*, van het *Utrechtſche* WYK TE DUURSTEDE al of niet moeten verſtaan worden? Het eerſte word beweerd; en uit getuigenisſen geſtaafd: by welke gelegenheid de geſchiedenis van die zeeroovers tevens word opgehelderd; en de oorſprong van den naam DAVENTRIA (*Deventer*) in het voorbygaan aangewezen. *bl.* 335. In het *tweede* hoofdſtuk word, eerst, uit de gedenkſtukken der oudheid, de vermaardheid van die ſtad in de middeneeuw aangetoond; als, onder anderen,

dat 'er 52. hoofdkerken zouden geweest zyn: en dan worden verſcheidene andere getuigenisſen bygebracht, die het gevoelen van den Schryver meer of min begunſtigen. *bl.* 373. In het *derde* hoofdſtuk worden de bewyzen van den Heer HUYDECOPER getoetst, en wederlegd: *bl.* 400—422.

DRACUNCULUS. *Aanmerkingen over denzelven*: door B. HUSSEM. *II. Deel*, *bl.* 443—464. Na eene opgave van vroegere en latere ſchryvers, die hunne gedachten omtrent dit gebrek hebben opgegeven: *bl.* 443. ſtelt de *Aucteur* zyne waarnemingen in de *Westindiën*, en voornamenlyk op *Curacao* gemaakt, voor: waaruit blykt, dat het een levende worm zy, die zeer verſchillende namen draagt; en dat men met dien worm eenen geruimen tyd kan beſmet zyn, eer het ongemak zich openbaart. *bl.* 445. Deze worm word nader beſchreven *bl.* 448. Over de wyze der beſmetting, zyn de gedachten zeer verſchillende. *bl.* 450. Onze Schryver wil, dat dezelve alleen uitwendig geſchiede, door het baden in zee, en wasſchen met putwater. *bl.* 452. Deze wormziekte heerscht niet altoos even ſterk: *bl.* 455. derzelver verſchynſelen zyn ook niet altyd dezelfden: *bl.* 456. derzelver behandeling is insgelyks verſchillende. *bl.* 457. Eenige waarnemingen, over de verſcheidene wyzen, op welken de *dracunculi* te voorſchyn komen. *bl.* 459. Geen behoedmiddel tegen deze ziekte; dan zich niet te wasſchen noch baden in put- of zeewater: *bl.* 463—464.

DYE-

DYEBEEN. *Verhandeling over een zeldſaam gebrek van het dyebeen:* door NIC. GEORG. OOSTERDYK. *II. Deel, bl.* 343—360. In deze Verhandeling word eerst de geſteldheid der lyderes; de aanleidende oorzaak tot, en de verergering van, haar ongemak beſchreven: dan de vergeefs aangewende pogingen des Schryvers, met de gevolgen, tot haren dood toe, verhaald; benevens de ontleding: terwyl het gebrek van het dyebeen in eene Plaat word afgebeeldt: en eindelyk eenige aanmerkingen gemaakt, om uit mislukte gevallen nut en licht te trekken, tot gelukkiger beoefening van de Geneeskunde.

DYKEN. Zie *Zeedyken.*

E.

ECHITES *Semidigyna.* Eene nieuwe ſoort van eene *Amerikaanſche* plant, naauwkeurig beſchreven, en in plaat afgebeeldt: door P. J. BERGIUS. *III. Deel, bl.* 583—591.

EI. *Een hard geſchaald ei van een' zeehoorn; een helhoorn, ook wel de Kaapſche ezel genaamd:* naauwkeurig beſchreven, en in plaat gebracht, door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY: *in eenen brief aan* JOB BASTER. *III. Deel, bl.* 576—582.

—— *Bericht van een vreemd lichaam, gevonden in een* HOENDEREI: *medegedeeld* door JACOBUS WATERVLIET. *IX. Deel, bl.* 507—514. In dit bericht vindt men een verhaal, nopens een' geronnen klomp bloed, ter grootte van eene hazelnoot, in een hoenderei: en tevens met eene proef geſtaafd, hoe men hoendereijeren langer dan een jaar kan bewaren, om dezelven, met een gewenscht gevolg, te laten uitbroeden.

ELECTRICITEIT. *Derzelver medicinaal gebruik:* zie *Lammigheid.*

EUANGELIE. *Onderzoek: of de beſchuldiging, dat het* EUANGELIE *den plicht van byzondere* vriendſchap *over 't hoofd gezien hebbe, gegrondt zy?* door CORNELIS DE VRIES. *II. Deel, bl.* 413—442. Het ſtilzwygen hiervan word tegen het *Euangelie* ingebracht, niet alleen door den *Graaf* van SCHAFTESBURY en A. COLLINS; maar ook, uit onkunde, door anderen. *bl.* 413. — Na eene meer algemeene aanmerking, *bl.* 415. word, om dit verſchil bondig te beſliſſen, vooraf bepaald, waarin deze deugd beſta; en waarvan men dezelve wel hebbe te onderſcheiden: *bl.* 416. waaruit word afgeleidt: dat, daar in de *Chriſtelyke* zedekunde op de *algemeene goedwilligheid* zoo ſterk word aangedrongen; het dus niet vreemd zoude zyn, al werd 'er in dezelve geene rechtſtreekſche wet ten aanzien van de *byzondere goedwilligheid* gevon-

den;

den: ja dat dit eer na- dan voordeelig zoude zyn. *bl.* 423. Doch het voorbeeld van den ZALIGMAKER niet alleen; *bl.* 426. maar ook het herhaalde bevel tot broederlyke liefde: verplicht elken *Chriſten* ten duurſten tot de uitoefening van rechtgeaarde vriendſchap; die alles in zich bevat, volgens het voorſchrift van het *Euangelium*, wat tot het denkbeeld van dezelve redelykerwys kan gebracht worden. *bl.* 428. De opgeworpene beſchuldiging is derhalven ten eenenmale ongegrondt; en ten beste eene loutere woordenvittery: *bl.* 440—442.

F.

FEBRES CATARRHALES. ANTWOORD *op de vraag: "Wat is 'er tot nog toe in de Nederland-„ ſche taal over de* febres catarrhales, *welken „ zich, ſedert eenige jaren, meer dan voorheen in „ deze Landen vertoond hebben, geſchreven; en „ wat ontbreekt 'er aan? Welken zyn hare gewone „ kenteekenen, loop,* ſymptomata, *en* complicatien? „ *Zyn 'er eenige redenen te ontdekken, waaruit „ blyken kan, waarom deze ziekte meer dan voor-„ heen plaats heeft? Welke is hare veilige en zeke-„ re genezing, in alle hare onderſcheidene ſoorten"?* door JAN PETERSEN MICHELL. *XI. Deel, bl.* 89—256. Tot eene inleiding van deze Verhandeling wyst de ervaren *Aucteur* de aanmerkelyke vordering aan, welke de Geneeskunde in ons

Vaderland, binnen weinigen tyd, gemaakt heeft: waartoe het ſchryven in de *Nederduitſche* taal, over onderwerpen tot die kunst betrekkelyk, van veel nut geweest is; gelyk ook het gemeenmaken van zulke ſtukken, door geleerde Maatſchappyen en Genootſchappen. *bl.* 91. Hy verdeelt zyne Verhandeling in *vier* hoofdſtukken. In het *eerſte:* handelende over de ſchryvers, welken, in de *Nederlandſche* taal, over de *febres catarrhales*, geſchreven hebben: laat hy eenige aanmerkingen voorafgaan, om te bepalen, welke ziekte hier eigenlyk bedoeld worde? *bl.* 98. hieruit maakt hy op: welke ſchryvers in de vraag alleen beoogd worden; *bl.* 104. en dan geeft hy eene lyst van die ſchryvers op, met aanwyzing van 't gene in hunne uitgegevene ſtukken, ten dezen opzichte, al of niet pryzenswaardig zy: *bl.* 106. waaruit hy beſluit, dat 'er weinig van aanbelang tot nog toe is uitgekomen; en dat dus de voorgeſtelde vraag van groot gewicht zy. *bl.* 123. Hierop geeft hy, in het *tweede* hoofdſtuk, de kenteekenen; *bl.* 125. den loop; *bl.* 139. de *ſymptomata*; *bl.* 144. en de verſcheidene *complicatien* dezer ziekte, waarop men vooral te letten heeft, op. *bl.* 153. Dan vooraf is noodig, tot opheldering van dit ſtuk, iets aan te merken omtrent den aard en de oorzaken van de *febres catarrhales* in ons Land. *bl.* 155. Dit geſchiedt zynde, worden de *complicatien* derzelven, die men voornamelyk waarneemt, opgegeven: *bl.* 163. van waar deze ziekte verſchillende namen verkrygt. *bl.* 166. Op deze gron-

gronden word de aard van onze voor- en najaarskoortſen, en van derzelver onderſcheidene *complicatien* in het byzonder, nader overwogen: *bl.* 174. en dit geeft aanleiding, om in het *derde* hoofdſtuk te handelen: over de oorzaken der vermeerdering van de *febres catarrhales* in ons Land: zoo als die voornamelyk te vinden zyn in eene ongeregelde levenswyze, zeer verſchillende van die onzer voorouderen; en in het misbruik der laauwe dranken: *bl.* 188. waarop eindelyk, in het *vierde* hoofdſtuk, word overgegaan: om de genezingswys dezer ziekte voor te ſchryven: *bl.* 199. waartoe eerst algemeene regelen worden opgegeven, die men als de gronden moet beſchouwen, welken eenen Arts in het genezen der byzondere koortſen moeten voorlichten, en welken hy nooit uit het oog moet verliezen: *bl.* 201. dan worden eenige aanmerkingen voorafgezonden, waarop de Arts in het verſchil der genezingswyze in de *febres catarrhales* wél te letten hebbe: *bl.* 220. waarna het verſchil der geneeswyze zelve, naar de verſcheidenheid der *complicatien* in deze ziekte, in 't gemeen word aangewezen; *bl.* 224. en dan meer in 't byzonder ten aanzien van de voorjaarsziekten; *bl.* 233. en van de najaarsziekten: *bl.* 243. waarmede deze belangryke Verhandeling word beſloten.

——————— Zie *Najaarskoortſen.*

FRANSCHE SCHRYFSTYL. *Verhandeling over den Franſchen ſchryfſtyl, doorgaans genoemd* ſtilus Cu-

Curiae, *of ſtyl van den Hove:* door ADRIANUS 'S GRAVEZANDE. *IV. Deel, bl.* 577—612. Dit onderwerp, als dienende ter opheldering van de Geſchiedenis, nopens de jaartelling in vorige tyden, is overeenkomſtig met het oogmerk des Genootſchaps. *bl.* 577. Wat men daardoor te verſtaan hebbe? NIET de gemeene *Chriſtelyke* jaartelling; *bl.* 578. noch de zoogenaamde oude en nieuwe ſtyl: *bl.* 580. MAAR die ſchryfſtyl, welke de jaren met *Paaschdag* begint. *bl.* 582. Eenige opheldernde aanmerkingen omtrent denzelven: en wel, met betrekking tot het begin dier jaren; en derzelver onderſcheidene lengte. *bl.* 583. De reden van derzelver benaming; derzelver oudheid; en oorſprong: *bl.* 587. Wie zich al van dezen ſchryfſtyl hebben bediend? *bl.* 591. De moeilykheid in het niet altyd volgen van denzelven; en hoe te onderkennen van den gemeenen ſtyl? *bl.* 593. Deszelfs onvoegſaamheid heeft, al vroeg, eerst den kerkelyken op voorziening doen bedacht zyn; hetgene naderhand in den burgerſtaat is gevolgd. *bl.* 596. De veelvuldige nuttigheden van die aanmerkingen eerst aangewezen; *bl.* 602. en dan met verſcheidene voorbeelden geſtaafd: *bl.* 605—612.

FREDRIK HENDRIK EN BLAAUWGAREN: twee ſchanſen beneden *Lillo.* Derzelver oudheid en lotgevallen: zie *V. Deel, bl.* 22, 23.

FUNGUS: *of* UITWAS. Zie *Polypus: of ſlymprop.*

G. GAL-

G.

GALLANDAT (DAVID HENRY). *Levensbeſchryving en lofrede van denzelven:* door Mr. J. WINCKELMAN. *Hiſtor. voorbericht, IX. Deel, bl.* 13—45. waarby gevoegd is eene lyst der *Verhandelingen* van den overledenen: 't zy afzonderlyk; 't zy in de Werken van dit en andere geleerde Genootſchappen, uitgegeven.

GEDAANTE DER AARDE. *Onderzoeking omtrent de ware gedaante der aarde:* door JOH. FRED. HENNERT. *III. Deel, bl.* 529—575. Eerst bepaalt de Schryver de vraag: of de aarde namelyk eene wiskunſtige regelmatige gedaante hebbe; wier natuur men, door eene vergelyking, volgens de wiskunde kan bepalen? *bl.* 530. Zoo dacht NEWTON! *bl.* 531. Echter kan dit, uit de verſchillende dichtheid der ſtoffe, waaruit de aarde is ſaamgeſteld, niet beſlist worden: *bl.* 532. maar dit moet, uit de metingen der graden van breedte, worden afgeleidt; welken ten dien einde worden opgegeven: *bl.* 537. hieruit blykt, dat de aarde niet bol- maar knolrond zy: — daar echter de aanwas der graden niet geregeld is, zoo kan de gedaante ook niet *elliptisch* wezen. *bl.* 538. Dit word, uit de onevenredigheden der aſſen, nader geſtaafd: *bl.* 539. dan onderzocht, of de afdwaling van ſommige graden evenwel niet uit de omſtandigheden der plaatſen, en de aantrekkende kracht der bergen, kunne worden afgeleidt? *bl.* 546. het tegendeel word aangewezen: *bl.* 549.

Dan

Dan valt de vraag: of men niet door *correctien*, dezelve kunne doen overeenkomen? *bl.* 552. Om dit te bepalen, word onderzocht: hoe grooten misslag men, in zulk een geval, voor iederen graad moete onderstellen? *bl.* 554. en daaruit kan de *irregulariteit* ten naasten by verklaard worden: *bl.* 561. dit word nog nader bevestigd op eene andere wyze. *bl.* 564—566. De *elliptische* gedaante komt naauwkeuriger met de metingen overeen, dan die van eene *hypothese*, door BOUGUER opgegeven: *bl.* 567. Om dit nader te staven word eene stelkundige *formule*, tot het berekenen der graden van den *meridiaan*, voorgesteld: *bl.* 569. deze *formule* volgende, komt men het naast aan de waarheid; echter moet men besluiten, dat de gedaante der aarde merkelyk afwyke van een volmaakt *elliptisch* knolrond: *bl.* 573—575.

——————— *Onderzoek: of de onzekerheid omtrent de ware gedaante der aarde eenen merkelyken invloed hebbe op de* STERREKUNDE *en* NAVIGATIE? door JOH. FRED. HENNERT. *IV. Deel*, *bl.* 499—544. Dat, uit de overblyvende onzekerheid, geene dwaling van gewicht voor de *theorie* der maan kan voortspruiten: word uitvoerig, door een wiskundig onderzoek, omtrent de *parallaxe* der maan aangewezen: *bl.* 499. het gene ten aanzien der *navigatie* ook word aangetoond; en tevens bewezen, dat men in dezelve van de gewone paskaarten, tot de breedte van 50°, ja van 60°, zich bedienen kunne: maar van de 60° af moet men letten op

den

den overgang van de *ſphaeriſche* tot de knolronde gedaante der aarde; en zich bedienen van de gemaakte *correctien* omtrent wasſende breedten: *bl.* 530—544.

GEDICHTEN (*Vaderlandſche*). *Verhandeling over de Nationale of* VADERLANDSCHE *gedichten:* door *Jonker* O. Z. VAN HAAREN. *VI. Deel*, *bl.* 225—329. Na eene beſchryving van deze gedichten: *bl.* 225. onderzoekt de Schryver *eerst*, wier vaderlandſche gedichten aan de nakomelingſchap zyn overgebleven? en hieronder telt hy die van HOMERUS; VIRGILIUS; LUCANUS; PETRONIUS; CAMOËNS, een' *Portugees*; en VOLTAIRE. *bl.* 226. Hierop is het *tweede* onderzoek: waarom, in zekere tyden, een meerder getal groote geesten verſchenen zy; dan in anderen? Deze vraag: na in een geſchiedkundig tafereel te hebben voorgeſteld; waar, en by welke gelegenheden, de wetenſchappen al hebben gebloeid: *bl.* 258—296. word beantwoordt: door aan te wyzen, dat deze reden niet moete gezocht worden in de verſchillende tyden: (want het heeft nimmer aan groote geesten ontbroken; en dezer getal is misſchien altyd genoegſaam het zelfde:) maar in zekere gelukkige tydsgewrichten, of omſtandigheden, om dezelven te verzamelen. En wat hiertoe vereischt worde, ziet men *bl.* 297. voorgeſteld. Het *laatſte* onderzoek betreft de redenen, waarom het getal van die genen, die goedgekeurde *nationale* of vaderlandſche gedichten hebben opgeſteld, zoo gering zy? Hiervan is de oorzaak te vinden *en* in de vereischten van dezelven; *en* in de geſteldheid

van

van het Land, waarin men woont: by welke algemeene zwarigheden nog anderen komen; ten aanzien van den Godsdienst, de zeden, den ſmaak, de taal, en den ſtaat der kennisſen van het Vaderland: *bl.* 298—329.

GEESTKUNDE. Zie *Pſychologie.*

GEKKO'S. Zie *Salamanderen* (*onderſcheid der*) enz.

GEMSBAL: *of* GEMSKOGEL. Zie *Steenen* (*dierlyke*).

GENEES- *en* HEELKUNDE. Zie *Kaarsje* (*verwydend*).

——— *Genees- en heelkundige waarnemingen:* door J. S. G. DINCKLER. *V. Deel*, *bl.* 255—280. beſtaande in zes waarnemingen: de *eerſte:* over de heilzame kracht van den vluggen geest van *Ammoniak*-zout, met zout van wynſteen bereidt, en met *gediſtilleerde* oliën vermengd; in eene ſoort van zwarte ſtaar, of in het begin derzelve. *bl.* 255. De *tweede:* over een *phoſphorisch* licht, door de uitvloeiſelen van menſchen veroorzaakt; en van de belediging, door deszelfs aanporring te weeg gebracht. *bl.* 261. De *derde:* over eene ſoort van doofheid, waarin het geluid wel duidelyk gehoord werd; doch de toon van hetzelve, die tot de ſamenſpraak noodig is, niet konde onderſcheiden worden. *bl.* 266. De *vierde:* over een wanſtaltig *velum palatinum*. *bl.* 272. De *vyfde:* over een kind,

kind, met eene darmbreuk geboren. *bl.* 276. De *zesde:* over een genezen kropgezwel. *bl.* 280.

——— *Een waterachtig* GEZWEL, *in de rechterborst van eene vrouw:* door PAULUS DE WIND *genezen:* waarschynelyk bestaande in eene uitzetting van een watervat; veroorzaakt door eene schielyke en bovenmatige uitrekking en kneuzing: hoedanige gezwellen onder den okfel en aan de liezen meermalen worden waargenomen. *I. Deel, bl.* 587—591.

——— WAARNEMINGEN, *getrokken uit het* journaal *van den opperchirurgyn* J. F. ELLERBEEK. *VII. Deel,* achter de Prysverhandelingen geplaatst, *bl.* 259—276. Na eene beschryving, hoe de Heer ELLERBEEK een verbazend getal van *scorbutici* behandeld, en voornamenlyk door middel van mosterdzaad in het leven behouden had: *bl.* 259. word de heilzame uitwerking, tegen deze gevaarlyke ziekte, van het *gramen marinum* (een kruid, dat buiten aan de schepen wast,) voorgesteld en behoorlyk gestaafd: *bl.* 269—276.

——— *Zeldsame waarneming van eene zwangere vrouw, by welker verlossing de lyfmoeder en nageboorte met scherpe versteende punten begroeid bevonden werden:* door D. H. GALLANDAT. *V. Deel, bl.* 452—459.

——— *Waarneming eener ontlasting van een aan-*

merklyk aantal van waterblazen, door den afgang: door A. P. NAHUYS. *III. Deel, bl.* 455—462. Na dat de *Aucteur* zyne waarneming omtrent dit geval heeft opgegeven, beantwoordt hy deze vragen: wat zyn die balletjes of waterblazen geweest? waar hebben dezelven gehuisvest? hoe konden dezelven door den afgang geloosd worden? en wat is de reden, dat de lyderes hierdoor van haar vorig ongemak is bevrydt geworden?

——— Zie verder *Breukſnede: Hoofdpyn (ſpyker): Hoofdwonden: Hoornachtig uitwas: Longtering: Medelydendheid der deelen van 't menſchelyke lichaam in ziekten: Natuur(werkende): Navelbreuken: Opſtopping van water: Polypus of ſlymprop: Spiritus ſalis marini: Vallende ziekte: Verſtropping van het net: Werktuig(verbeterd): Witte willigen bast.*

GENOOTSCHAPPEN (GELEERDE). Dezelven, hoezeer van veel aanbelang, hebben echter eenen geruimen tyd in ons Vaderland ontbroken. Zie *het Hiſtor. voorbericht van 't I. Deel, bl.* 2.

——————— (ZEEUWSCH). *Hiſtorie van het* ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP *der Wetenſchappen te* VLISSINGEN. *Voorbericht I. Deel, bl.* 1—38. Waarin gemeldt word deszelfs eerſte oorſprong, in Hooimaand 1765. *bl.* 5. Deszelfs eerſte leden. *bl.* 6. In 1768. werd het meer uitgebreidt, en

Neer-

Neerlands ERFSTADHOUDER tot deszelfs *Protector* verzocht. *bl.* 7. In Louwmaand 1769. werden de eerſte *Directeuren* verkoren; en *Moderatores* aangeſteld. *bl.* 10. Deszelfs wetten bepaald: *bl.* 11. Deszelfs eerſte *Programma*: *bl.* 16. In Sprokkelmaand van 1769. werd aan de *Regering* der Stad, en vervolgens aan de Heeren STATEN *van* ZEELAND, kennis van deszelfs oprichting gegeven; en Hoogderzelver beſcherming verkregen. *bl.* 19. Van ſtadswege werd eene vergaderplaats verleend; en de eerſte zitting op dezelve met eene aanſpraak door den *praeſiderenden* Heer Mr. J. WINCKELMAN geopend. *bl.* 25. Het Genootſchap word door de Heeren STATEN, by *Reſolutie*, nader goedgekeurd en bekrachtigd. *bl.* 32—38. De wet, omtrent de beantwoording der Prysvragen, word tot de Leden des Genootſchaps uitgebreidt; zonder echter naar den prys mede te dingen: op aanleiding van eenige bedenkingen door den Heer A. 'S GRAVEZANDE medegedeeld. *Hiſt. Bericht II. Deel*, *bl.* 17—26. Ook die bepaling word ingetrokken; en aan elk vryheid verleend om naar den prys te dingen. *Hiſt. Bericht IX. Deel*, *bl.* 57.

GEZICHTS ZINTUIG. *Verhandeling over eene Goddelyke verbetering van het zintuig des gezichts*: door JOSUA VAN IPEREN. *I. Deel*, *bl.* 461—509. Onder de wyzen, op welken GOD eertyds zyne Openbaringen heeft bekend gemaakt, telt de Schryver ook de wonderdadige verbetering van het zin-

tuig des gezichts; 't gene niet weinig moest dienen tot ſtaving van derzelver Goddelykheid. Dit word bevestigd door het voorbeeld van ABRAHAM: toen de Heere hem beloofde, dat zyn zaad zoude zyn als de ſterren, die hy niet tellen konde; GEN. XV: 5. van BILEAM: toen hy *Israël*, in ſtede van op BALAKS begeerte te vloeken, by herhaling zegende; NUM. XXI—XXIV. en van MOSES: toen hy van *Nebo* het beloofde land zag; DEUT. VI: 28. *bl.* 461. Waarop, na deze en gene voorafgaande opheldernde aanmerkingen, word aangewezen: dat die verbetering van het zintuig des gezichts ook behoore tot die zaken, welken in het geloof, na de voleindiging der eeuwen, verwacht worden. *bl.* 499—509.

GEZWEL (WATERACHTIG). Zie *Genees- en Heelkunde.*

GIFTEN *en* LEGATEN *aan het Genootſchap*, vrygeſteld van de betaling des *collateraals*. *V. Deel, Hiſt. voorber. bl.* 43.

GODS GOEDHEID *in de bepaling omtrent den dood der meeste dieren: betoogd* door HENDRIK VAN DEN HESPEL. *XII. Deels*, 1. *ſtuk*, *bl.* 313—345. Vooraf meldt de Schryver in deze Verhandeling, wat al bedenkingen der dieren dood (zoo als het eene meestal door het andere verſlonden word,) aan velen heeft opgeleverd: *bl.* 313. en dan wyst hy

eerst

eerst aan, dat die bepaling niet ſtrydig zy; maar vele blyken van GODS goedheid voor het algemeen welzyn in zich bevatte: *bl.* 317. zoo met betrekking tot het dierenryk zelve; *bl.* 324. als van het menſchelyke geſlacht. *bl.* 328. En *dan* bewyst hy, dat de dieren zelve, in en door hunnen dood, de uitlating der Goddelyke goedheid genieten: *bl.* 335. terwyl hy ten beſluite aanmerkt: hoe ontaard en ſtrydig met GODS goedheid het zy, beesten zonder noodzaak te martelen: waartegen hy waarſchuwt. *bl.* 343—345.

GOMLAK. Zie *Inſecten, welken in den* GOMLAK *gevonden worden.* Zie ook *Tincturen.*

GRAMEN MARINUM: of *Zeegras*, dat aan de ſchepen wast, een der beste middelen tegen den *ſcorbut.* Zie onder *Genees- en Heelkunde.*

GRONDYS. *Verhandeling over het Grondys:* door J. F. MARTINET. *XI. Deel, bl.* 401—422. Na dat de geleerde Schryver de redenen tegen de *formering* van dit ſoort van ys, op den bodem der zeeën en rivieren, van W. A WINSCHOTEN en NOLLET, heeft opgegeven; meldt hy, wat al van anderen, vóór dat gevoelen, word bygebracht: en dan bewyst hy, met proeven, door hem zelve genomen, ter beſlisſing van dit geſchil: dat de wateren, op den grond der zee, nimmer zoo koud zyn, als op derzelver oppervlakte; zelfs niet den

vereischten trap van koude ter bevriezing hebben: en dat dus aldaar geene *ysformering* kan geschieden. Hierop verklaart hy de wyze, op welke het zoogenoemde *grondys* geboren word; en leidt daaruit tevens af, hoe men de tegenwerpingen gemakkelyk kunne oplosfen.

H.

HAAGDISSEN. Zie *Salamanderen: onderscheid van dezelven.*

HABAKUKS GEBED. Zie *Beurtgezangen (gewyde).*

HEELKUNDE. Zie *Geneeskunde.*

HEELKUNDIGE BEWERKING. *Herinnering eener zeldsame, en mogelyk niet algemeen genoeg bekende, heelkundige bewerking:* door G. J. VAN WY. *IX. Deel, bl.* 254—269. Na een voorbericht, waarin de geleerde Schryver reden geeft van het opschrift dezer Verhandeling: stelt hy de afsnyding van den *nervus infraorbitalis* voor, als het eenige middel tegen eene plaatselyke pyn in het aangezicht, op de hoogte dezer zenuw; anders de *spykerhoofdpyn*, by sommigen *haemicrania* genoemd; en staaft de nuttigheid dezer heelkundige bewerking; welke hy, in naarvolging van den groo-

grooten ALBINUS, met eenen gewenschten uitflag gedaan heeft, door eene proef.

HEILIGE SCHRIFT. *Over hetgene men heeft te betrachten, en te vermyden, in de opheldering der Heilige Schrift uit reisbeſchryvingen:* door GERRARDUS KUIPERS. *XI. Deel, bl.* 354—382. Na eene korte inleiding, over het gebruik en misbruik der reisbeſchryvingen, in de uitlegkunde des Bybels: deelt de geleerde Schryver eenige regels mede, welken men, om in dit ſtuk recht te verkeeren, dient op het oog te houden; terwyl hy, by deze gelegenheid, aan verſcheidene plaatſen der Heilige Schrift een aanmerkelyk licht byzet: als by voorbeeld II. KON. V: 9. *bl.* 360. EZECH. XXXIII: 30. *bl.* 361. I. SAM. XXVI: 12. en 16. I. KON. XVII: 10. JOH. IV: 7. *bl.* 362. MARK. VI: 30. vergeleken vs. 43. *bl.* 363. JOH. VII: 22. *bl.* 370. MARK. II: 4. LUK. V: 19. *bl.* 373. *in de noot* en tevens eene meenigte van voorbeelden bybrengt, ten blyke, dat ſommigen in dezen meermalen, zelfs belachelyke, misſlagen hebben begaan: *bl.* 373—382.

HEITUIG. *Eene verbetering van hetzelve:* door DAV. MEESE. *V. Deel, bl.* 423—451. Na eene beſchryving van twee onderſcheidene afbeeldingen van dit werktuig (op *Plaat I. en II.*) *bl.* 423—443. word de reden waarom? en hoe de uitvinder op deze veranderingen gekomen zy? voorgeſteld: gelyk ook het nut, dat daaruit zoude voortvloei-

jen. *bl.* 444—451. Dan tegen dit laatſte ſtuk worden in eene noot, op *bl.* 423—433. door den Heer FREYTAG, allergewichtigſte bedenkingen gemaakt.

's HERTOGENBOSCH. *Geſchiedkundig bericht eener weinig bekende* anecdote, *rakende het overgaan dier ſtad, in het jaar* 1629: door *den* praeſiderenden *Heer* Directeur *Mr.* J. WINCKELMAN. *XI. Deel, Hiſt. Voorbericht, bl.* 23—29. Na een kort verhaal van de merkwaardige belegering en verovering van *'s Hertogenbosch*, door FREDERIK HENRIK *Prins van Oranje*, word de bedoelde byzonderheid opgegeven. Zy beſtaat in een verſlag van eenen zilveren toren, nog te *Vliſſinge* bewaard, welke elders door den Heer J. W. TE WATER nader is beſchreven. Deze toren, die *zeven* zyden heeft, draagt op deszelfs voorſten kant de wapenen dier ſtad en van FREDERIK HENRIK: welke Prins denzelven, nevens eene beurs van 500. dukaten, geſchonken heeft aan eenen PIETER JANSEN; ter gedachtenis zyner kloekmoedigheid en list: daar hy, (als Vaandrig onder eenige vrywilligers van *Vliſſinge* dienende,) by het beleg van *'s Hertogenbosch*, na dat *hres* geſchoten was, door dezelve, met het van den ſtok afgeſcheurde vaandel, in de ſtad indrong; en, den toren beklommen hebbende, dat vaandel aan het kruis vast maakte: door welk middel de overgang der ſtad niet weinig bevorderd werd.

HISTORIE (NATUURLYKE). Zie *Natuurlyke hiſtorie.*

HOF *van* HOLLAND *en* ZEELAND. Deszelfs oorſprong is waarſchynlyk te zoeken in den ouden Graaflyken raad: en hieruit de reden te vinden, dat het nog de rechter in *appèl* zy van ZEEUWSCHE zaken. Zie *Zeelands hooge of Graaflyke vierſchaar.*

HOOFDPYN (SPYKER). By ſommigen *haemicrania* genoemd: hoe te genezen? Zie *Heelkundige bewerking.*

HOOFDWONDEN. *Waarnemingen over genezene* HOOFDWONDEN, *verzeld met* fracturen *in het* cranium: door GERARD GREEVE. *V. Deel, bl.* 147—199. In deze Verhandeling worden twee waarnemingen met de uiterſte naauwkeurigheid beſchreven. De *eerſte* is van een' jongeling, oud 15. jaren: wiens *cranium*, door eenen zwaren val op het hoofd, zoodanig was vermorſeld, dat in hetzelve, na dat de *fragmenten* waren uitgenomen, eene opening was van eenen langachtigen driehoek, ruim drie en een' halven duim lang, en twee duimen van boven breed; behalven eene ſcheur door 't gantſche voorhoofdsbeen. De *tweede* van een' koetſier, oud 28. jaren: wiens hoofd, terwyl hy voorover bukte, door een paard zoo geſlagen was, dat, na het uitnemen der ſtukken, in het *cranium* een vry regelmatig ovaalsgewys gat

gevonden werd, ter lengte byna van drie, en ter breedte van één' en drie vierde duim. Beide deze gevallen zyn zeer gelukkig en volkomen genezen; niettegenſtaande de laatſte lyder ondertusſchen met eene gevaarlyke borstziekte werd overvallen.

HOORNACHTIG UITWAS. *Waarneming van hetzelve, gegrocid aan de binnenzyde van de dye:* door GERARD GREEVE. *IX. Deel, bl.* 240—246. Na eene korte opgave van dit lastige ongemak; 't gene echter, daar het alleen in de huid gehecht was, gemakkelyk zich liet wegnemen, en geene nadeelige gevolgen had: word het hoornachtige uitwas nader beſchreven, en in plaat afgebeeldt.

HUNGERUS, *Biſchop van* UTRECHT. De regeringstyd en het ſterfjaar van denzelven onderzocht. Zie *Lodewyk, Koning van Germanië.*

I. J.

JAARMARKTEN: of zoogenaamde KERMISSEN in ons Vaderland. *Verhandeling over dit onderwerp:* door Mr. J. WINCKELMAN. *Hiſtorisch bericht vóór het V. Deel, bl.* 7—28. waarin gehandeld word over derzelver oorſprong en benamingen; *bl.* 7. en aangemerkt, dat het verleenen derzelven weleer ſtond aan de GRAVEN: en vervolgens aan de

de STATEN. *bl.* 11. — Dat derzelver rechten en vryheden in die oude tyden zeer groot waren; *bl.* 14. terwyl zy als groote voorrechten beſchouwd; en dus als nuttig en voordeelig gerekend werden. — Maar moet menze nog als zoodanig aanmerken? Het tegendeel word aangetoond: *bl.* 21 —28.

INSCRIPTIEN. Zie *Opſchriften.*

INSECTEN, *welken in den* GOMLAK *gevonden worden: waargenomen* door E. P. SWAGERMAN. *VII. Deel*, achter de Prysverhandelingen geplaatst, *bl.* 227—258. Na eene korte opgave, van 't gene LEDERMULLER nopens den gomlak en deszelfs *inſecten* getuigt; *bl.* 227. ſtelt de Schryver zulks voor van den Heer GEOFFROY. *bl.* 231. En dan deelt hy zyne waarnemingen mede, omtrent den gomlak, en deszelfs *inſecten:* welken hy tot eene ſoort der ſchildluizen brengt: en die de oorzaak der ſchoone kleur zyn, zoo in den *Bengaalſchen*, *Koromandelſchen*, als *Siamſchen* gomlak, die de beste is. De *inſecten* worden naauwkeurig beſchreven, en in Plaat afgebeeldt: *bl.* 235—253. en vervolgens eene gisſing omtrent de gom opgegeven: of dezelve misſchien ook, by wyze van doorzweeting, of door ontlasting van de *inſecten*, zoude geboren worden? *bl.* 254—258.

JOAB *rechtvaardig geſtraft.* Zie SALOMO'S *kroonrecht.*

JO-

JODEN TE COCHIM. *Geſchiedkundige naarrichten, betreffende de blanke en zwarte* JODEN *te Cochim:* door ADRIANUS 'S GRAVEZANDE. *VI. Deel, bl.* 517—586. In de Inleiding word de aanleidende gelegenheid tot het ſchryven van deze naarrichten; en de bronnen, waaruit zy voortgevloeid zyn, aangewezen: *bl.* 517. Dan volgen de naarrichten van den toenmaligen *Gouverneur* en *Directeur* ADRIAAN MOENS: met bygevoegde beſcheiden, ter opheldering en nadere verklaring: omtrent hunnen oorſprong en oudheid op die kust; hun *Kranganoorsch* koningryk; hunne voorrechten, vooral van den *Keizer* ERAWI WANMARA in de V. eeuw: dat, (in het oorſpronkelyke, met bygevoegde *Nederlandſche* letteren, in eene Plaat,) benevens de vertaling, word opgegeven: gelyk ook hunne lotgevallen tot op dezen tyd: enz. terwyl tevens van andere *Joden*, die in het Oosten huisvesten, met een woord word gewag gemaakt. *bl.* 528—581. Eindelyk het beſluit, zoo ten aanzien van het verhandelde, als van de *Joden* meer in het gemeen. *bl.* 582—586.

——— *Vervolg der geſchiedkundige naarrichten, betreffende de blanke en zwarte* JODEN *te Cochim:* door ADRIANUS 'S GRAVEZANDE. *IX. Deel, bl.* 515—544. In dit vervolg meldt de gel. Schryver, hoe zyne geſchiedkundige naarrichten ter kennis zyn gekomen van den beroemden aardrykskundigen A. FR. BUSCHING: en welk gebruik die Heer daar-

daarvan gemaakt hebbe? hoe dit aanleiding heeft gegeven, dat P. J. BRUNS, in een *periodik* werk, dat te *Leipzig* uitkomt, zyne bevreemding voorſtelt: dat noch de uitgever, noch de overzetter, dier geſchiedkundige naarrichten eenig gewag maken van ANQUETIL DU PERRON; welke de *Joden* te *Cochim* ook bezocht, en het *privilegium*, van CHERAN PEROEMAL aan hen gegeven, in zyn *Zend Aveſta* had medegedeeld: dat tuſſchen de afdrukken van dat *privilegie*, by ANQUETIL en BUSCHING, in de karakters groote verſcheidenheid plaats heeft: en dat het niet te vermoeden zy, dat beiden naar hetzelfde *origineel* zyn gemaakt. Dan dat dit vermoeden ongegrondt, en de verſcheidenheid niet zoo groot zy, word vervolgens aangewezen; en tevens aangetoond, dat het affchrift van den Heer MOENS, met de hoogſte waarſchynlykheid, boven dat van den Heer ANQUETIL, in naauwkeurigheid te ſchatten zy. Terwyl de geleerde Schryver, na eene korte uitweiding over de ST. THOMAS CHRISTENEN, dit zyn vervolg beſluit, met eenige verbeteringen en aanvullingen zyner vorige naarrichten nopens het ryk *Kranganoor*; omtrent eene verzameling van *Oosterſche* handſchriften, welken wylen *Prof.* JAC. WILLEMSEN bezat; en met een bericht, aangaande de aandoeningen by die *Natie*, op de voorlezing zyner naarrichten, door den Heer MOENS aan dezelven.

—— *Naſchrift betreffende de blanke en zwarte* JODEN *te Cochim, uit latere ingekomene berichten van den Heer*

Heer MOENS: door ADRIANUS 'S GRAVEZANDE. *IX. Deel, bl.* 545—574. Dit naſchrift behelst nog eenige nadere ophelderende, verbeterende, en vermeerderende aanmerkingen op de *geſchiedkundige naarrichten*, vooral met betrekking tot het *patent* van CHERAN PEROEMAL, bevattende het *privilegie* aan de *Joden* gegeven: van 't welke nog twee vertalingen, onder anderen, die de Heer MOENS heeft laten vervaardigen, hier worden gevonden; die, gelyk van de bevorens opgegevenen, zoo ook van elkanderen, vry wat verſchillen. Waarby nog eene vertaling word gevoegd, die DE CASTRO heeft medegebracht naar *London*. De overige aanmerkingen hebben voornamelyk hare betrekking op het koningryk van *Kranganoor:* of de *Joden* dat immer in eigendom hebben gehad? op de onderſcheiding der *Joden* in blanken en zwarten; op derzelver verſchillen; op de geweldenaryen der *Portugezen* tegen dezelven; op het levensbeſtaan en karakter der *Joden* op die kust; op derzelver rechtsplegingen; op hunne *ſynagogen;* en op hunne kerkboeken en handſchriften.

JODEN. (*Derzelver inwinning:*) *Beknopt onderzoek, of alle mogelyke en middelyke wegen, tot inwinning der* JODEN, *reeds zyn aangewendt van den kant der* CHRISTENEN; *dan of 'er nog niet één mogelyk middel overblyve?* door PETRUS NIEULAND. *XI. Deel, bl.* 323—353. Na eene korte melding van de middelen, zoo die geſchikt als ongeſchikt zyn, wel-

welken ter bekeering der *Joden* reeds zyn aangewendt: *bl.* 323. vraagt de geleerde Schryver: „of „ dan alle mogelyke middelen, op dit pas, zoo zyn „ uitgeput, dat 'er nog niet het eene of andere zoude „ overig blyven"? *bl.* 327. Na hieromtrent eene aanmerking te hebben gemaakt, dat de *Joden*, ondanks de verharding hunner harten, kunnen overtuigd worden; *bl.* 328. beantwoordt hy de vraag: door het voorſtellen eener algemeene kerkelyke vergadering, uit *Christen* en *Joodſche* Leeraars ſaamgeſteld, op hoog gezag belegd, met de noodige vereischten. *bl.* 329. Dat hetgene NICEPHORUS van eene ſoortgelyke vergadering, ten tyde van *Keizer* CONSTANTINUS, verhaalt; fabelachtig zy: *bl.* 330. en dat: zoo men de geſchiedkundige waarheid van een ſoortgelyk *Joodsch concilie*, te *St. Agatha*, in *Hungarië*, in het jaar 1690. gehouden, aanneme; het zelve niet geſchikt geweest zy ter bereiking van dat gewichtige einde; word onlochenbaar bewezen: *bl.* 333. en dan word aangetoond: hoedanig zulk eene vergadering zoude behooren geſteld te zyn? zal men zich van dezelve iets goeds kunnen beloven. *bl.* 340. Dit zoude het laatſte middel zyn, dat nog te beproeven is: *bl.* 344. dan der *Joden* verharding, als een oordeel van GOD over hen, maakt het bedenkelyk: of niet iets wonderdadigs ter omzetting van hun gemoed zal vereischt worden? *bl.* 345. en of dit I. TIM. I: 16. niet geleerd worde? *bl.* 346. Dit echter belet niet, dat het voorgeſtelde middel konde werkſtellig gemaakt worden:

den: waaromtrent verder nog eenige aanmerkingen worden opgegeven: *bl.* 349—353.

IZAAK *op* MORIA: door GERRARDUS KUIPERS. *X. Deel*, *bl.* 614—636. Daar, *en* de Dichters *en* de Schriftverklarers, IZAAK (by zyne opoffering door ABRAHAM op *Moria*) zich vertegenwoordigen als eenen kloekmoedigen geloofsheld van den allereerſten rang: wyst de geleerde Schryver aan, dat deze voorſtelling niet alleen ongegrondt; maar ook haren oorſprong verſchuldigd zy aan eene onbewezene vooronderſtelling; dat IZAAKS opoffering een voorbeeld zoude geweest zyn der opoffering van den MESSIAS: welke ſtelling integendeel ſtrydig is met het gene men, omtrent dit aandoenlyke geval, uit de Heilige Schrift, en de natuur der zaak, kan opmaken:— dat wy dus IZAAKS gemoedsbeſtaan en gedrag ons moeten voorſtellen, zoo als men dat van elk kind of jongeling, tuſſchen de acht en twaalf jaren, in zyne omſtandigheden beſchouwd, te wachten heeft: — en dat deze opvatting aan alles, wat wy van deze belangryke geſchiedenis weten, ten vollen beantwoordt.

K.

KAARSJE (VERWYDEND). *Het maakſel en gebruik van een verwydend* KAARSJE, *ter behandeling van ver-*

verſcheidene ziekten der blaas en van den pisweg: door DAVID VAN GESSCHER. *II. Deel*, *bl.* 303—328. De wys, op welke deze *kaarsjes* worden toebereidt, vindt men *bl.* 303. en de ziekten, zoo in de blaas, als in den pisweg, waarin men dezelven met vrucht kan gebruiken, ziet men *bl.* 315. aangewezen: en dan worden *drie* gevallen voorgeſteld, waarin men zich met eenen gewenſchten uitſlag van dezelven bediend heeft. *bl.* 317—328. Een *nabericht* wegens deze kaarsjes vindt men *bl.* 644. en 645. waarin te kennen word gegeven, dat deze uitvinding niet geheel nieuw zy.

KANEEL. *Aanmerkingen over het* KANEEL *op* CEILON; *gemaakt* door C. P. THUNBERG: *vertaald, en met eenige aanmerkingen vermeerderd*, door M. HOUTTUYN. *XII. Deels*, *1ſte ſtuk*, *bl.* 296—312. Na eene korte inleiding over de *kaneelſchors*, van welke, offchoon dezelve ook elders gevonden word, het eiland *Ceilon* de beſte ſoort voortbrengt, ſtelt de UPSALSCHE *Hoogleeraar* zyne waarnemingen voor omtrent den kaneelboom; en wyst de eigenſchappen van het beſte kaneel aan. Op *Ceilon* zyn 'er tienderlei ſoorten; van welken ſlechts vier goede kaneel opleveren: en offchoon de kaneelboomen meestal in bosſchen wild opgroeijen, zoo kan men dezelven ook door kunst aankweeken. De kusten, waarop zy wasſen, behooren aan de *Kompagnie*; door welken, en onder wier opzicht, zy geſchild worden; — op welke manier dit ver-

richt worde; — de wyze van inzameling, verzending naar het Vaderland, en bewaring in de ſchepen. Aangelegde *plantagien* van kaneelboomen ſedert eenige jaren: 't gene veel dienſtiger is voor de *Kompagnie*, dan dezelven in de bosſchen te laten opzoeken. De eerſte bondels echter van deze kweekery, ter proeve naar *Europa* gezonden, hadden den vereischten ſmaak niet; maar dien op reis verloren. Gisſingen over de oorzaak hiervan; wyze op welke de kaneelolie word toebereidt.

KEERING (*de*) *van het* WATER *in een'* VYVER, als de waarſchynlyke oorzaak, waarom meermalen de visch in *Zeeland* ſterft, beſchreven: welke de ware oorzaak daarvan zy? en door wat middelen zulks voorkomen kan worden? gevraagd door D. RADERMACHER van NIEUWERKERKE. *III. Deel*, *bl.* 592—596.

KEIZERLYKE SNEDE. *Verhandeling over dezelve:* door D. H. GALLANDAT. *III. Deel*, *bl.* 319—357. Deze kunstbeoefening word beſchreven: en wel, ingevalle de moeder geſtorven is, om het kind in het leven te behouden. Van hoeveel belang en nuttigheid dezelve zy: wat al gewenschte uitwerkſelen daarvan voor handen zyn: uit welke dwaze bronnen het verwaarlozen van dezelve in latere tyden is voortgevloeid: en hoezeer het te beklagen zy, dat der *Romeinen* wet hieromtrent by ons in onbruik is; wanneer dezelve te ſta-

de

de komt: en wat men by het overlyden van zwangere vrouwen behoorde in acht te nemen?

KERMISSEN. Zie *Jaarmarkten.*

KINDERPOKJES: *zoo* NATUURLYKE *als* INGEËNTE. *Proeven en waarnemingen nopens dezelven:* door L. BICKER, *Med. Doct. VII. Deel*, geplaatst achter de Prysantwoorden, *bl.* 1—167. Des Schryvers doelwit. *bl.* 1. Zyne proeven en waarnemingen omtrent de ingeënten: waaruit hy opmaakt, dat het jaarsaisoen geen aanmerkelyk onderscheid geve; *bl.* 3. noch ook de ouderdom der kinderen; *bl.* 6. even weinig de gesteldheid der persoonen: *bl.* 9. alle voorbereiding is onnoodig. *bl.* 13. Hierna word de wyze van inenting beschreven: *bl.* 17. en dan de levenswyze, eetregel, en eenige geneesmiddelen na de *operatie*, aangewezen: *bl.* 19. vervolgens de gewone en buitengewone verschynselen, middelerwyl waargenomen, opgegeven. *bl.* 38. De ingeënten, gepokt hebbende, zyn nimmer wederom vatbaar voor de besmetting gevonden. *bl.* 57. De besmetting van ingeënten word niet gemakkelyk aan anderen medegedeeld. *bl.* 67. De kinderziekte en mazelen kunnen gelyktydig bestaan. *bl.* 76. Uit de beoefening der inenting eenige gevolgen afgeleidt ter opheldering van den aard, de werking, toevallen, en geneeswyze der natuurlyke besmetting. *bl.* 81. En waarom ingeënte kinderpokjes veelal minder in getal, goedaardiger, en

minder gevaarlyk zyn; dan de natuurlyken? om dit aan te wyzen, word vooraf onderzocht naar de oorzaken, welken de natuurlyke pokjes doorgaans zoo gevaarlyk maken: *bl.* 97. en daaruit zulks afgeleidt. *bl.* 130. De kennis van deze redenen heeft aan de behandeling der natuurlyke kinderziekte licht bygezet; terwyl gebrek van oplettendheid op die oorzaken, welken dezelven gevaarlyk maken, meermalen ten gevolge heeft, dat een schadelyk gebruik daarvan gemaakt word. *bl.* 141. Eindelyk de inenting heeft, in het gebruik van geneesmiddelen, in de natuurlyke pokjes ook eenig nut toegebracht. *bl.* 158. Ten besluite worden eenige algemeene waarnemingen, omtrent de behandeling dezer ziekte, opgegeven. *bl.* 163—167.

KOLYKDARM. *Eene* KOLYKDARMSVERNAAUWING: *waargenomen* door JOH. VEIRAC. *VII. Deel*, geplaatst achter de Prysverhandelingen, *bl.* 168—184. In deze lyderes werden, behalven het opgenoemde, verscheidene andere ongemakken by de ontleding ontdekt: onder anderen, dat zy maar ééne nier had, in welke drie steenen gevonden werden, die in Plaat zyn afgebeeldt.

KRUISSCHANS. *Derzelver stichting, oudheid, en lotgevallen:* zie *V. Deel, bl.* 20. en 21.

KUNSTTALLEN. Zie *Logarithmus.*

L. LAM.

L.

LAMMIGHEID. *Bericht van het gebruik der* electriciteit *in de genezing van lammigheid:* door S. VAN NOOTEN, *Jansz. III. Deel, bl.* 463—490. Na een kort bericht nopens den toeſtand van den deerniswaardigen lyder, geeft de Schryver verſlag van de wys, op welke hy denzelven behandeld heeft; met byvoeging van den allergewenschten uitſlag: terwyl dit bericht beſloten word met eene verklaring van den lyder, onderteekend *Amſterdam*, den 4. *Jan.* 1771. WILHELM LEENDERT KRIEGER.

——— *aan beide handen volkomen genezen, door middel van de* electriciteit: *volgens een bericht, medegedeeld* door J. WATERVLIET. *IX. Deel, bl.* 300—304. Dit bericht bevat eene opgave, hoe eene volkomene lammigheid in beide handen, veroorzaakt door het *kolyk van Poitou*, met het gebruik der *electriciteit*, binnen den tyd van twee maanden, volkomen is herſteld: zoo dat de lyder weder, even als bevorens, alles, zelfs zwaren arbeid, met gemak konde doen.

LAPIS *de* GOA. Zie *Steenen (dierlyke)*.

LEGATEN. Zie *Giften*.

LIEFKENSHOEK. *Deszelfs oudheid, ſtichting, en lotgevallen:* zie *V. Deel, bl.* 46—51.

LILLO. *Deszelfs oudheid, ſtichting, en lotgevallen:* zie *V. Deel, bl.* 4—19.

LINNEN. Het fyne linnen der Ouden, *byſſus* geheeten, is niet geel, maar blinkend wit van kleur. Zie *Sorekwyn.*

LODEWYK, *Koning van* GERMANIE. *Onderzoek nopens het jaar, in het welke hy aan den* Utrechtſchen *Biſſchop* HUNGERUS *de vryheid zyner kerk bevestigd hebbe?* door Mr. H. VAN WYN. *III. Deel, bl.* 177—270. Na eene korte inleiding, waarin het gewicht van dit onderwerp, om verſcheidene aanmerkelyke zaken in de *hiſtorie* te bepalen, word aangewezen: *bl.* 177. geeft de Schryver den giftbrief zelve op; *bl.* 180. toont deszelfs echtheid aan; *bl.* 185. en gaat dan over, om het ware tydpunt, op 't welke dit *charter* gegeven zy, te bepalen. FURMERIUS ſtelt dit in het jaar 869. *bl.* 189. dan, na aangemerkt te hebben, dat de *Frankiſche* koningen, en ook LODEWYK, hunne regeringsjaren berekenen naar verſcheidene tydſtippen, in welken zy merkelyke voordeelen hebben behaald; *bl.* 191. word dit gevoelen wederlegd: en by deze gelegenheid uitvoerig over het ſterfjaar van HUNGERUS in 866. gehandeld, en over zyn' regeringstyd, *bl.* 194. Dan word de gedachte van

CON-

CONRINGIUS, die de gifte op 870. plaatst, *bl.* 215. getoetst; en, als in 't geheel niet aannemelyk, verworpen: *bl.* 219. het welke aanleiding geeft, om te bewyzen, dat LODEWYK reeds ſedert 843. genoegſaam gezag in het *Utrechtſche* ſticht gehad hebbe, *bl.* 225. Eindelyk word het gevoelen van BUCHELIUS voorgeſteld; en aangewezen, dat de bygebrachte reden tegen het jaar 854. op eenen valſchen grond ſteune, *bl.* 237. Tot dit jaar leidt ons de beste lezing van het *charter*; en 'er zyn geene omſtandigheden, welken hiermede ſtryden: *bl.* 241. waaruit twee *corollaria* worden afgeleidt: en dan vindt men de vereischte Bylagen. *bl.* 259—270.

LOGARITHMUS. *Nieuwe handleiding, om den* Logarithmus *voor eenig gegeven getal naaukeurig te vinden, tot veertien letteren boven den* index; *benevens eene tafel der kunsttallen voor* 1000000—1001000, *berekend* door Mr. K. K. REITZ. *XI. Deel, bl.* 423—480. Na eene algemeene aanmerking over de reeds uitgegevene *logarithmus*tafelen, *bl.* 423. ſtelt de wiskundige Schryver de gewone manier der behandeling en berekening van de *logarithmi* voor; waarvan de zyne eigenlyk eene verbetering is: *bl.* 427. dan wyst hy de zyne aan, waardoor het gebrek der gewone handelwys word verholpen: *bl.* 431. en heldert dezelve door verſcheidene voorbeelden op. *bl.* 433. En hierop volgt eene korte aanwyzing en beſchryving van het

gebruik en de nuttigheden, die men kan maken van de bygevoegde *tafel* der kunsttallen, voor 1000000—1001000. *bl.* 450. en dan de *tafel* zelve: *bl.* 455—480.

LONGONTSTEKING. Zie *Opſtopping van water.*

LONGTERING, *door ſteenſtoffe veroorzaakt: waargenomen en beſchreven* door J. VEIRAC. Eene ziekte, die niet zeldſaam is, gelyk de Schryver door vele voorbeelden van anderen aanwyst: en wat ter genezing word aangeprezen? *III. Deel, bl.* 505—519.

LUCHTSGESTELDHEID. Zie *Waarnemingen.*

LUNARIUM. *Beſchryving van een nieuw* lunarium, *of ſterrekundigen maanwyzer, ter onderrichting in, en gemakkelyke waarneming van, de byzonderheden van den omloop der maan:* door HENRICUS SCHORTINGHUIS. *XII. Deels*, 1. *ſtuk, bl.* 251—295. Na eene korte inleiding over de maan, en haren omloop om de aarde, telt de ſterrekundige Schryver 17. zaken op, die men dagelyks op dezen zynen maanwyzer kan beſchouwen. Om dit bevatbaar te maken voor een' ieder, verklaart hy eerst de byzondere deelen van dit werktuig; en dan wyst hy derzelver gebruik uitvoeriger aan: terwyl hy eindelyk aanmerkt, dat men ook een ſoortgelyk werktuig tot een *planetarium* zoude kun-

kunnen vervaardigen: beſluitende deze verhandeling met een dichtſtukje, door Zyn Eerw. by de beſchouwing van den ſterrenhemel opgeſteld.

M.

MAANWYZER. Zie *Lunarium.*

MAGICA *quadrata.* Zie *Toovervierkanten.*

MEDELYDENDHEID *der deelen van het menſchelyke lichaam in ziekten. Verhandeling over dit onderwerp:* door GISB. DE WITT. *V. Deel, bl.* 200—254. Waarin deze medelydendheid beſta? *bl.* 200. zy word veroorzaakt door de zenuwen: niet door de vliezen; noch door de vaten. *bl.* 201. Dit zoude echter, zonder de onderlinge vereeniging van ziel en lichaam, geene plaats hebben. *bl.* 205. Om nu de verſchynſelen in verſchillende ziekten ten dezen opzichte te verklaren, ſpreekt de Schryver vooraf van de vereeniging der zenuwen in het algemeen: *bl.* 209. dan handelt hy van alle de vereenigingen derzelven in het byzonder: *bl.* 212. waaruit hy vervolgens de voorkomende vreemde en verwonderingswaardige verſchynſelen van medelydendheid in ziekten afleidt. *bl.* 222—254.

MERCURIUS. *Voorbygang van denzelven over de*

ZON, *den* 12. *November* 1782. *berekend* door J. P. FOKKER. *IX. Deel*, *bl.* 473—480. Na eenige berichten van waarnemingen en berekeningen, door vroegere en latere ſterrekundigen gedaan, omtrent de voorbygangen van MERCURIUS over de *Zon*, ſtelt de geleerde Schryver het *reſultat* zyner berekening voor; en eene verklaring van de bygevoegde Plaat, waarop die voorbygang is afgebeeldt, zoo als dezelve uit het *centrum* der aarde te zien zoude zyn.

METAALBOOMTJES. *Verhandeling over dezelven:* door JOHANNES ALBERTUS SCHLOSSER. *I. Deel*, *bl.* 138—152. Vooraf merkt de Schryver aan, dat men de *theorie* der metaalboomtjes voornamenlyk verſchuldigd zy aan den beroemden HOMBERG. *bl.* 138. Dees onderſcheidt dezelven in drie hoofdſoorten: in zulken, die uit zuiver metaal beſtaan; in zulken, die uit eenig zuur of zout en metaal zyn ſamengeſteld; en in zulken, die alleen uit zout- aard- en olieachtige ſtoffen worden toebereidt. *bl.* 139. Dan verklaart hy de verſchillende wys, op welke de eerſte ſoort word *geformeerd*; *bl.* 140. en hoe de plantswyze groeijing der tweede ſoort vervaardigd word: *bl.* 146. terwyl de lezer, ter aanwyzing van andere door kunst gemaakte takſchietingen, verzonden word naar de verhandelingen *van de Koninglyke Maatſchappy der wetenſchappen te* PARYS, *van* 1692. *en* 1710. *bl.* 152.

MO-

MOABITEN. *Derzelver oude geſchiedenis*: zie *Prophetiſche hiſtorie.*

MUMIEN. *Over derzelver windſels*: zie *Sorekwyn.*

MUNTWEZEN. „ *Daar de* STATEN *van* ZEE-
„ LAND, *niet tot voordeel van de* financien *der*
„ Provincie; *maar tot voorkoming van gebrek aan*
„ contante *penningen: al voor meer dan honderd*
„ *jaren, den* negotiepenning, *bekend onder den*
„ *naam van* ZILVEREN DUKAAT, *of* RYKSDAAL-
„ DER, *met deszelfs gedeelten, van* 50. *tot* 51. *ſtui-*
„ *vers geoordeeld hebben te moeten verhoogen;*
„ *mitsgaders, ſedert dien tyd, om dezelfde reden,*
„ *nog tweemalen gelyke verhooging met één' ſtuiver*
„ *te moeten doen: en dus dien* negotiepenning *bin-*
„ *nen hunne* Provincie *tot* 53. *ſtuivers ganghaar*
„ *te ſtellen: — welken zyn de middelen, om de*
„ *aanmerkelyke ſchade, die de ingezetenen der*
„ Provincie ZEELAND, *door den nadeeligen wis-*
„ *ſel*cours, *inzonderheid ſedert de laatſte verhoo-*
„ *ging, geacht worden te lyden, voor te komen?*
„ *zonder deze* Provincie *aan gebrek van* contan-
„ ten *bloot te ſtellen; maar dezelve integendeel*
„ *in ſtaat te houden, om de benoodigde nieuwe*
„ ſpecien *te kunnen aanmunten? en wat middel*
„ *zoude 'er zyn, om de* muntſpecien, *door de*
„ *geheele* Republik, *op eenen* egalen *voet van*
„ *gehalte en* evaluatie *te brengen, met dat* effect,
„ *dat op alle de munten, by aanhoudendheid,*

„ *zoo*

„ *zoo gouden als zilveren* ſpecien *tot de* geſtatu-
„ eerde, *of nog te* ſtatueren *gehalten en* eva-
„ luatien *zouden kunnen aangemunt worden*"?
le ANTWOORD *op deze vraag:* door CORNELIS ZILLESEN. *IX. Deel, bl.* 1—22. De kundige Schryver merkt aan, dat (volgens deze vraag) ZEELANDS Staten, ter voorkoming van gebrek aan *contante* penningen, genoodzaakt zyn geweest den zilveren dukaat of ryksdaalder van 50. tot 53. ſtuivers te verhoogen: waaruit de nadeelige wisſel*cours*, tot ſchade der ingezetenen, voortvloeit. De vraag dus is: hoe die ſchade voor te komen, zonder dat men voor gebrek aan *contanten* behoeft te vreezen? en hoe men de munt*ſpecien*, op eenen *egalen* voet, door de geheele *Republik*, zoude kunnen brengen? *bl.* 4. Ter beantwoording van deze ſtukken worden *vooraf* onderzocht de nadeelen, die uit de verhooging der munt*ſpecien* boven de innerlyke waarde in den wisſel*cours* ſpruiten. Dit word, (na dat de oorſprong om geld te ſlaan is voorgeſteld, *bl.* 6.) aangewezen *bl.* 9. Dan worden de voorname oorzaken, die aanleiding geven tot vervoering der munt*ſpecien*, om het gebrek aan *contanten* voor te komen, naargeſpoord: *bl.* 14. en welken die in ZEELAND voornamelyk geweest zyn: *bl.* 15. waarop het middel word voorgedragen, waardoor het nadeel voor ZEELANDS ingezetenen in den wisſel*cours* kan herſteld; *bl.* 18. hun gebrek aan *contanten* voorgekomen; *bl.* 19. en de munt*ſpecien*, door de geheele *Republik*, op eenen

ega-

egalen voet van gehalte gebracht worden: *bl.* 20—22.

——— IIe ANTWOORD *op dezelfde vraag*: door JACOBUS MAREEUW *junior*. *IX. Deel*, *bl.* 23—48. Na eene inleiding, om te doen opmerken, dat niet het voordeel van de *financien* der *Provincie*, maar de dringendſte noodzaak, om het gebrek aan *contante* penningen voor te komen, ZEELANDS Staten heeft doen overgaan tot de *ſucceſſive* verhoogingen van de *evaluatie* der zilveren dukaten: *bl.* 23. worden eenige middelen opgegeven, om de ſchade af te wenden, die uit den nadeeligen wisſel*cours* voor de ingezetenen ontſtaan: en wel vooreerſt de zulken, die binnen deze *Provincie* zelve voorhanden zyn; *bl.* 26. en dan de zoodanigen, die door alle de *Provincien* gemeenſchappelyk, zonder iemands nadeel, in het werk geſteld konden worden: *bl.* 47. en 48.

N.

NAGEBOORTE. *Eene* NAGEBOORTE, *welke* (*na de verloſſing*) *afzonderlyk in de baarmoeder was achtergebleven: waargenomen* door H. MIRANDOLLE VAN GHERT. *VI. Deel*, *bl.* 613—619. De *Aucteur* beſchryft dit geval; de wyze van behandeling; en de volkomene herſtelling der lyderes.

NA-

NAJAARSKOORTSEN. Het ANTWOORD *op de vraag:* „ Welken zyn de ware oorzaken en kenteekenen „ van de NAJAARSKOORTSEN in de *guarnisoensplaat-* „ *sen* van *StaatsVlaanderen?* en welken zyn de „ beste behoed- en geneesmiddelen, die daartegen, „ vooral by de *militairen*, kunnen aangewendt „ worden"? door G. W. CALLENFELS. *X. Deel*, *bl.* 3—130. Na eene inleiding, over het belang der vraag, *bl.* 3. word de beantwoording bepaald tot een onderzoek (1) welken de ware oorzaken zyn dier koortsen? (2) welken derzelver kenteekenen zyn? (3) welken de beste behoedmiddelen daartegen zyn? en eindelyk: (4) welken de beste geneesmiddelen zyn? en dan gaat de Schryver, na reden te hebben gegeven, waarom hy zyn onderzoek voornamelyk tot het *eerste* en *derde* stuk zal bepalen, *bl.* 5. over tot het *eerste:* en wel op deze wyze: dat hy vooraf met een woord spreekt van de najaarskoortsen, en derzelver afloop; *bl.* 7. en dan wyst hy derzelver ware oorzaken aan, zoo als die te vinden zyn: in de luchts- en landsgesteldheid van *StaatsVlaanderen*; *bl.* 11. in de *guarnisoens*plaatsen; *bl.* 20. en vooral by de *militairen* zelven: die tot een tiental gebracht worden. *bl.* 28. Hierop, om de kenteekenen dier koortsen te beschryven, vertoont hy derzelver veelvuldige en onderscheidene verschynselen, van het begin tot het einde toe: *bl.* 66. terwyl de *Aucteur* in de behandeling van het *derde* stuk, of de behoedmiddelen tegen deze ziekte, dezelve tot twee soorten brengt:

de

de eerste beſtaat in het wegnemen of verminderen der opgetelde oorzaken; *bl.* 77. de tweede, in zich te bedienen van voorbehoedende geneesmiddelen: *bl.* 110. Hierop gaat hy over, na eenige aanmerkingen te hebben gemaakt, *bl.* 114. tot de genezing en de geneesmiddelen zelve: *bl.* 120—130. waarmede deze verhandeling word beſloten.

——— IIe ANTWOORD, *op dezelfde vraag*: door JOHANNES HARGER. *X. Deel*, *bl.* 131—312. De Schryver ſplitst de vraag in *twee* deelen: — in een onderzoek naar de ware oorzaken en kenteekenen van de najaarskoortſen in de voorgeſtelde *guarniſoens*plaatſen; — en in eene opgave der beſte behoed- en geneesmiddelen tegen dezelven, vooral by de *militairen*. *bl.* 132. Na eenige voorbereidſelen, word vooraf te kennen gegeven, wat men eigenlyk door de bedoelde najaarskoortſen moet verſtaan? *bl.* 134. en om dezen recht te kennen, word in de behandeling van het eerſte onderwerp naargeſpoord: wat wel de naaste; en welke de voorafgaande oorzaken zyn? *bl.* 135. de laatstgenoemden worden in voorſchikkenden en in aanleidinggevenden verdeeld: *bl.* 136. hierop word eene tegenbedenking opgelost: *bl.* 150. en dan het onderwerp weder voortgezet: *bl.* 157. waarna de teekenen, volgens het gewone beloop der najaarskoortſen, worden opgegeven; *bl.* 174. en dan uit de gevolgen, zoo als dezelven by onderſcheidene perſoonen verſchillende zyn, nader opgehelderd. *bl.*

177.

177. In de behandeling van het *tweede* deel der vraag word *eerst* aangewezen, wat middelen dienſtig zyn, om voor deze geduchte koortſen behoedt te worden: *bl.* 187. hoe die best in te voeren? *bl.* 258. en dan, welken de krachtdadigſte middelen ter genezing derzelven zyn, wanneer zy reeds woeden. Hiertoe word vereischt: de beledigende ſtoffen te verbeteren, of uit te dryven; *bl.* 263. derzelver voortgang tegen te gaan; *bl.* 286. en de krachten der lyderen te onderſteunen: *bl.* 306—312.

——————— Zie mede *Febres catarrhales.*

NATUUR. (DE WERKENDE) *Wat men hierdoor in de Geneeskunde te verſtaan hebbe? onderzocht* door J. MACQUET. *II. Deel*, *bl.* 161—230. De verſchillende gedachten over dit onderwerp van vroegere en latere mannen. *bl.* 161. De Schryver verſtaat daardoor dat gene, 't welke by de Geneesheeren het LEVEN genoemd word. Wat dit zy, durft hy niet bepalen: zyn oogmerk is alleen, om de overkomst tuſschen de werkingen der *natuur* en van het *leven* aan te toonen; en dat dezelve maar ééne kracht uitmaken, welker denkbeeld hy naauwkeuriger zal bepalen. *bl.* 167. Dit veroorzaakt ſtof tot *twee* hoofdſtukken: in het *eerſte* hoofdſtuk word de *werkende* NATUUR in den *gezonden*; *bl.* 169—195. in het *tweede* in den *zieken* ſtaat beſchouwd: en aangetoond, dat alle die werkingen in het *leven*, door de Godheid in de ſtof gegoten, be-

berusten. *bl.* 196—230. Dit word aangetoond ten aanzien van de voeding; *bl.* 169. van de openingen tot ontlasting der overtolligheden; *bl.* 172. van de verschillende *naturellen* of *temperamenten*: *bl.* 177. hiervan is nog onderscheiden dat gene, 't welke de geneesheeren *idiosyncrasia* noemen, anders *aard* (*indoles*) geheeten; van hier word het kwalyk bekomen van mosselen enz. op sommige tyden afgeleidt. *bl.* 183. De menschen veranderen op zekere tyden, zonder dat men die juist tot het zevental kan bepalen. *bl.* 187. Waarom de gewoonte eene tweede natuur genaamd worde? *bl.* 189. Dit alles word uit de levenskracht afgeleidt; en dus getoond, dat de NATUUR en het *leven* dezelfde kracht zyn. Dit heeft in 't byzonder ook plaats in de ziekten: wanneer de *natuur* of levenskracht alles aanwendt, om dezelven te bevechten. *bl.* 196. Zy heeft een herstellend vermogen: dit ziet men aller duidelykst in vele dieren; maar ook, oschoon in eenen minderen trap, in ons lichaam: *bl.* 197. zy heeft een kokingsvermogen, ter bereiding eener raauwe en genezende stof; *bl.* 200. insgelyks om krampen te maken: eene der heilzaamste pogingen; gelyk door verscheidene byzonderheden, vooral de vallende ziekte, word aangewezen. *bl.* 202—265. By deze gelegenheid word van de venynen, en byzonder van de *cicuta*, en derzelver uitwerking en verdooving gehandeld. *bl.* 206. De natuur heeft het heilzame vermogen om eene koorts te maken; *bl.* 312. zy heeft een medewerkingsvermogen,

waardoor het eene deel aan het andere zoekt behulpſaam te zyn. *bl.* 218. Hieruit kan men misſchien de vreemde lusten in zieken tot zekere byzondere zaken verklaren. *bl.* 220. Uit het bygebrachte aangewezen, wat het zegge: *de* NATUUR *te leiden? bl.* 223. aan de *natuur*, of het leven, ſchryft een geneesheer dus met recht in het dierlyke lichaam, zonder de Godheid in 't minſte te beledigen, veel toe! gelyk tot ſlot word voorgeſteld: *bl.* 226—230.

NATUURKUNDIGE GEVOLGEN. Ie ANTWOORD *op de vraag:* "Mag een natuuronderzoeker, uit „ de reeds gemaakte waarnemingen en proefonder„ vindingen, verdere gevolgen trekken ter uitvor„ ſching van de nog onbekende oorzaken der ver„ ſchynſelen? zoo JA! hoeverre mag hy daarin „ voortgaan? en welke regelen moet hy daarom„ trent in acht nemen"? door J. VAN IPEREN. *IV. Deel*, *bl.* 3—117. De Schryver richt zyne Verhandeling zoo in, dat hy eerst aanwyst, waarom het eerſte gedeelte der vraag met JA! moete worden beantwoordt: uit hoofde namelyk van de algemeene erkentenis der natuuronderzoekeren; *bl.* 4. en uit de natuur der zaak zelve: *bl.* 8. men vindt daartoe eene aangeborene drift en geneigdheid, zoo wel by beesten als menſchen: *bl.* 15. zy word door de verwondering aangevuurd: *bl.* 19. zonder gevolgtrekkingen is 'er geene vordering in de natuurkennis mogelyk; *bl.*

22.

22. zelfs hebben de misslagen, die in dezen somwylen uit voorbarigheid begaan worden, hunne nuttigheid. *bl.* 24. De gevolgtrekkingen, uit waarnemingen afgeleidt, banen den weg tot vordering in de natuurlyke wetenschappen: hetgene door voorbeelden word gestaafd. *bl.* 26. En van hoeveel belang is in dezen de redeneerkunde? *bl.* 37. ja het is, uit hoofde van 's menschen gesteldheid, onmogelyk, om de gevolgtrekkingen te verlochenen, vooral in een' ervaren' wysgeer: ja dees is ten duurſten daartoe verplicht: *bl.* 46. doch die gevolgtrekkingen moeten uit *reeds gemaakte waarnemingen en proefondervindingen* alleen afgeleidt worden. *bl.* 53. Dan: en dit is het tweede deel der vraag: hoeverre mag men daarin voortgaan? Niet verder, dan de gevolgtrekkingen onmiddelyk uit de reeds gemaakte waar- en proefnemingen voortvloeijen! *bl.* 62. Vooral word hier omzichtigheid gevorderd in de gevolgtrekkingen, door anderen gemaakt: *bl.* 73. gelyk ook ten aanzien van natuurlyke oorzaken, die daardoor zouden ontdekt zyn. *bl.* 75. Nimmer mag men verder gaan, dan eene gezonde redeneerkunde toelaat! *bl.* 82. En dit geeft aanleiding, om 13. algemeene regelen voor te ſtellen, op welken men, by het gevolgtrekken uit waar- en proefnemingen, moet acht geven. *bl.* 89. Beſluit. *bl.* 114—117.

——— IIe. ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door J. PAP DE FAGARAS. *IV. Deel, bl.* 118—318. Tot

inleiding van deze Verhandeling ſtelt de Schryver de wisſelvalligheden voor, welken de kennis der natuur heeft ondergaan. *bl.* 118. En hieruit leidt hy de aanleiding *tot*, en het gewicht *van*, de voorgeſtelde vraag af. *bl.* 131. In de oplosſing van dezelve is het van veel belang, dat men alle kundigheid van de natuurgewrochten, en hare oorzaken, uit de eerſte beginſelen ophale. *bl.* 133. Welke nuttigheid uit deze wys van *philoſopheren* voortvloeije, word aangewezen: *bl.* 139. dan dezelve heeft hare moeilykheden, die niet dan door eene wélbeſtierde redenkaveling kunnen overwonnen worden, waarin men zich van proef- en wiskunde bedient. *bl.* 142. Zoo klimt men, door de eigenſchappen der lichamen en wetten van beweging te ontdekken, van de gewrochten tot de oorzaken op. *bl.* 151. Dan, hoeverre moet men in het ontdekken der oorzaken voortgaan? Hieromtrent is verſchil! daarnaar word gevraagd? *bl.* 153. ter beſlisſing hiervan moeten de eigenſchappen der lichamen, zoo wel als de wetten van beweging, in algemeenen en byzonderen onderſcheiden worden. *bl.* 154. Met betrekking tot de laatstgenoemden, is 'er ten aanzien van de wetten der algemeene zwaartekracht verſchil: *bl.* 158. de aantrekkingskracht behoort niet tot de wezenlyke eigenſchappen der lichamen: *bl.* 159. maar moet men dan, met NEWTON, dezelve als eene inwendige hoedanigheid; of, met LEIBNITZ, als een uitwerkſel van uitwendige oorzaken, beſchouwen? *bl.* 170. Het gevoelen der

Wol-

Wolfianen getoetst; en als onbeſtaanbaar met zichzelve verworpen: *bl.* 174. gelyk ook dat der *Newtonianen: bl.* 192. en dan word, door eene eenvoudige ontwikkeling van kunstwoorden, die men in dezen gebruikt, het geſchil beſlist: dat men namelyk GOD moet eerbiedigen, als de eerſte oorzaak, die de beweging in zekere deelen der ſtoffe heeft ingedrukt; en waardoor, overeenkomſtig met de wetten der werktuigkunde, alle natuurlyke verſchynſelen ontſtaan: *bl.* 205. hoe moeilyk ook de naarvorſching van de keten der natuurlyke oorzaken zy, is 'er echter eene gegronde hoop op vordering. *bl.* 215. Om nu aan te wyzen, wat men in acht te nemen hebbe, om veilig van de gewrochten tot de oorzaken op te klimmen? word eerst naar de redenen onderzocht, waarom alles in de natuurkunde, wat niet op de wiskunde en de ondervinding gegrondt is, op losſe ſchroeven ſta? *bl.* 235. En hieruit worden regelen afgeleidt, waarvan men zich met vrucht kan bedienen, in het ontdekken van de oorzaken der verſchynſelen. *bl.* 257. Daar nu hieraan dienſtig zyn de waar- en proefnemingen; gelyk ook de gisſingen en vooronderſtellingen: word van de eerſten *bl.* 275. en van de laatſten *bl.* 293. gehandeld: met byvoeging, wat men, omtrent dezelven, ter naarvorſching van onbekende oorzaken, ten meesten nutte onder de aandacht hebbe te houden? Waarſchouwend beſluit. *bl.* 317. en 318.

IIIe ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door PH. FERMIN. *IV. Deel, bl.* 319—416. De waar- en proefnemingen zouden van eene mindere nuttigheid zyn, indien men geene gevolgen daaruit afleidde, dan die rechtsſtreeks uit dezelven voortvloeijen. *bl.* 319. De bronnen onzer kundigheden zyn: ondervinding en redenkaveling: die, van elkander afgeſcheiden, van geen nut zyn. *bl.* 321. In de kunst van waarnemingen is men allengskens zeer gevorderd: *bl.* 323. maar heeft dit ook plaats in de kennis der oorzaken? Deze vraag, in den ſtriktſten zin genomen, word ontkennend beantwoordt. *bl.* 325. Wat zyn wysgeerige vooronderſtellingen? *bl.* 328. om hiervan, ter verklaring van verſchynſelen, gebruik te maken, komt het vooral op een goed oordeel en juist vernuft aan: *bl.* 330. terwyl de voornaamſte bronnen der dwalingen worden opgeteld. *bl.* 333. Wat word dan ter uitbreiding van onze kundigheden vereischt? *bl.* 342. en wat ter vermeerdering van derzelver juistheid en zekerheid? *bl.* 346. waarop in 't byzonder te letten? *bl.* 349. niets is zoo gering in de natuur, dat onzer aandacht niet overwaardig is: *bl.* 350. men moet de natuur zelve raadplegen; meer dan de ſchriften der Ouden, die in verſcheidene betrekkingen, ruim zoo veel nadeel, als voordeel toebrengen: *bl.* 353. wat in de hedendaagſche ſchriften der natuurlyke *hiſtorie* te laken en te pryzen zy? *bl.* 361. Doch de reden, wél beſtierd, gevoegd by de waarnemingen, is de veiligſte gids, ter ontdekking van

van de gewichtigſte waarheden. *bl.* 364. Het is, boven al, van belang, zich op het oefenen der aandacht wél toe te leggen: wat ten dien einde vermydt; wat betracht moete worden? *bl.* 370. daar nu het vernuft in dezen van geen minder aanbelang is: word onderzocht: hoe dit best te verwekken en te vermeerderen? *bl.* 378. hetgene aanleiding geeft, om de blykbaarheid en het onderſcheidende kenmerk der waarheid te beſchouwen: *bl.* 382. waarna regels worden voorgeſteld, die men in de oplosſing van alle vraagſtukken moet waarnemen. *bl.* 398. Beſluit: met eene aanmerking, om zich in het trekken van gevolgen niet te laten misleiden. *bl.* 414—416.

NATUURLYKE HISTORIE. Zie *Voor.*

NAVELBREUK. *Beſchryving van een werktuig ter behandeling der* NAVELBREUKEN: door DAVID VAN GESSCHER. *II. Deel*, *bl.* 329—343. De Schryver verklaart eerst de *drie* ſtukken, waaruit dit werktuig beſtaat, afzonderlyk: — dan wyst hy derzelver onderlinge ſamenvoeging aan; en vertoont de voortreffelykheid van dit werktuig, uit eene beredeneerde vergelyking van hetzelve met zoo vele anderen, als men, tot hier toe, in de behandeling der navelbreuken heeft aangeprezen: — terwyl eene bygevoegde plaat niet weinig lichts aan het eerſte gedeelte dezer Verhandeling byzet.

NEDERLANDEN. *Der* NEDERLANDEREN RECHT *in de afzwering van* PHILIPS *regering beweerd.* Zie *Philips, de derde van dien naam onder de Hollandſche en Zeeuwſche Graven.*

——— NEDERLANDS *byzonderſte lotgevallen, die onder de medewerkende beſtiering van* 'S HEEREN *gunſtige Voorzienigheid, den weg gebaand hebben tot onze rust, vrede, en vryheid; ſedert den afſtand van Keizer* KAREL *den V. in het jaar* 1555. *tot den* 6. *van Graſmaand* 1572. in eene redevoering geſchetst, ter opening eener Vergadering van Heeren *Directeuren*: door den *praeſiderenden* Heer J. WINCKELMAN. *Hiſt. bericht vóór het III. Deel, bl.* 19—43.

Het vervolg hiervan tot op dezen tyd: door denzelfden Heer, by eene gelyke gelegenheid. *Hiſt. bericht, vóór het VIII. Deel, bl.* 56—83.

——— NEDERLANDSCHE *vryheid naargedacht, en derzelver grondlegging en herſtelling: by gelegenheid van derzelver eeuwgetyde, in het jaar* 1772. in dichtmaat. *Hiſt. voorbericht III. Deel, bl.* 73—83.

NET *der* DARMEN. Zie *Verſtopping.*

O.

OLIFANT. *Verſcheidene aanmerkingen, betrekke-*

lyk

lyk tot de natuurlyke hiſtorie van dit dier. Zie *Yvoor.*

ONDERBUIKS ONTSTEKING. *Aanmerkingen over eene bedekte ontſteking of verzwering in den onderbuik, verzeld van eene* iſchuria, *eerst na den dood ontdekt:* door F. J. VOLTELEN. *X. Deel, bl.* 549—574. De kundige Schryver geeft eerst een naauwkeurig verhaal van het geval, zoo als het door hem, van het begin tot aan den dood des lyders, zynde een jongeling van 16. jaren, is waargenomen: — dan: wat hy, by de ontleding van deszelfs lyk, met den *chirurgyn* GREEVE, heeft ontdekt: — en daarna wyst hy aan, in *negen* aanmerkingen, dat dit geval der geneeskundigen aandacht dubbelwaardig zy, en eene ruime ſtof tot leering en beſchouwing oplevere.

ONTLEEDKUNDE. Zie *Belette doorzwelling: Beursgezwel: Dyebeen: Kolykdarmsvernaauwing: Onderbuiksontſteking: Ruggraatsſplyting.*

——— ONTLEED- *en* VROEDKUNDIGE *waarneming eener aanmerkelyk uitgezette pisblaas; en omgebogene zwangere baarmoeder:* door A. BONN. *IV. Deel, bl.* 613—628. Na eene naauwkeurige opgave van deze waarneming, in vele opzichten overeenkomende met die van den *Hoogleeraar* G. VAN DOEVEREN; (beſchreven in deszelfs *Spec. obſerv.*

acad. Cap. VI. *et* VII.) *bl.* 613—621. ſtelt de Schryver de verſchillende byzonderheden van dezelve voor, en leidt daaruit de oorzaken dier verſchynſelen af: *bl.* 622. eindelyk wyst hy het nut van zulke waarnemingen in de vroedkunde aan. *bl.* 627. en 628.

In een nabericht geeft hy een ſoortgelyk geval op, door W. HUNTER beſchreven. Zie *VI. Deel*, *bl.* 352—358.

ONTWRICHTE SCHOUDER. Zie *Werktuig (verbeterd) tot herſtelling van den ontwrichten ſchouder.*

ONVRUCHTBAARHEID *in* VROUWEN. *Verhandeling over eenige voorname oorzaken derzelve: waargenomen* door ANDR. BONN. *VI. Deel*, *bl.* 330—353. Na eene inleiding tot deze Verhandeling, *bl.* 330. beſchryft hy zyne *eerſte* waarneming, omtrent een jong vrouwsperſoon: by welke de moedermond; de geheele hals; en de inwendige holte der baarmoeder; met die der trompetten ontbraken: die dus volſtrekt onvruchtbaar was. *bl.* 334. De *tweede* waarneming behelst een bericht van eenen geſlotenen moedermond: die ook als oorzaak van onvruchtbaarheid word beſchouwd; doch door de natuur en kunst kan weggenomen worden. *bl.* 337. De *derde* waarneming beſtaat in een verſlag van eene allerbyzonderſte geſteldheid der teeldeelen in een vrouwsperſoon, ontdekt by gelegenheid, dat een gezwel in derzelver rechterliesch werd weg-

ge-

genomen; welke gesteldheid veroorzaakte, dat zy ook volstrekt onvruchtbaar moest gerekend worden. *bl.* 342. Hierop volgt *bl.* 352. en 353. de opgaaf van een geval, betrekkelyk tot zyne waarneming, (geplaatst in het *IV. Deel*, *bl.* 613.) en *bl.* 354—356. de verklaring der afbeeldingen van de voorwerpen der twee eerste waarnemingen, in Platen.

OOG. *Het* OOG *ontleedkundig beschreven.* Zie *Staar.*

OPENBARINGEN (GODDELYKE). Onder dezen behoort ook de wonderdadige verbetering van het zintuig des gezichts. Zie *Gezichtszintuig.*

OPSCHRIFTEN. *Aanmerkingen over een* Latynsch *opschrift op een gedenkstuk der oudheid, voor eenigen tyd gevonden:* door CHRISTOPH. SAXE, in het Latyn. *IX. Deel*, *bl.* 275—299. Na eene korte opgave aan wien dit gedenkstuk behoore? waar het gevonden? en hoedanig hetzelve zy? besluit de oudheidkundige Hoogleeraar hieruit, dat het een edelgesteente is, vervaardigd tot een gedenkteeken van eenen ouden *oculist*, of heelmeester der oogen; terwyl het opschrift een bericht der van hem aangewende artsenyen in zich bevat. Dat 'er van dit soort van geneesmeesteren een geheel aantal by de Ouden geweest zy, welker namen, door diergelyke gedenkstukken der oudheid, aan de vergetelheid ontrukt zyn, word vervolgens aangewezen; eene lyst derzelven opgegeven; en dan het opschrift zelve verklaard.

OP-

OPSTOPPING *van* WATER. *Eene volkomene opſtopping van water, en eene hevige longontſteking: welke laatſte, door eene van zelve voortkomende kwyling, gelukkig geredt werd.* Deze twee verſchrikkelyke toevallen, aan eene en dezelfde lydares, by herhaling, overkomen: worden, met de aangewende middelen, en den gewenschten uitflag, naauwkeurig beſchreven: door A. P. NAHUYS. *III. Deel, bl.* 435—455.

ORANJEAPPEL. Waarneming omtrent een' bevruchten oranjeappel: zie *Bevruchte oranjeappel.*

OSSENDRECHT. *Deszelfs oudheid, ſtichting, en lotgevallen:* zie *V. Deel, bl.* 29. en 30.

OUDHEDEN *van* ZEELAND. ANTWOORD *op de vraag:* „Welken zyn de bewoners van ZEELAND „geweest tot aan de vyftiende eeuw? hoedanig „waren hunne zeden en Godsdienſtplichten? en „welken voortgang hebben de fraaije letteren, „kunsten, en wetenſchappen, onder dezelven ge„had"? door DIDERICUS VAN CRUYSSELBERGEN. *II. Deel, bl.* 1—68. Na eene korte inleiding, verdeelt de Schryver zyne Verhandeling in *vier* hoofdſtukken. *bl.* 3. Het *eerſte* handelt over de bewoners van ZEELAND tot aan de vyftiende eeuw. Om dit aan te wyzen, moet men eerſt de grenspalen van dit *gewest* onderzoeken: dezen worden bepaald tuſſchen BORNISSE (weleer een wyd water tuſſchen de landen van *Voorne* en *Putten*) en

HEIDENSEE, nu onbekend; misschien weleer gelegen onder de wateren, die nu *Walcheren* en *Vlaanderen* scheiden. *bl.* 5. De gissingen over de vroegste *bewoners* dezer landen, vóór de aankomst van JULIUS CAESAR, zyn zeer onzeker! misschien moet men daarvoor houden de KELTEN, en KATTEN: *bl.* 9. waarschynlyker de BATAVIEREN, en KANINEFATEN: *bl.* 11. dezen, aanmerkelyk verzwakt, schynen omtrent de derde eeuw verdreven, en opgevolgd te zyn door de FRANKEN en SALIËRS; *bl.* 12. die, omtrent het midden der vierde eeuw, door de SAXEN; en dezen wederom door de FRIESEN, verjaagd werden: *bl.* 17. terwyl de laatsten weder door de FRANKEN vermeesterd zyn; en dus dit *gewest* andermaal door dezen een' geruimen tyd is beheerd geweest: doch welken door de DENEN en NORMANNEN, vooral sedert de negende eeuw, veel geleden hebben: dezen hielden hun verblyf ettelyken tyd in ZEELAND, vooral in *Walcheren*: onder welken eenige anderen zich zullen gemengd hebben. *bl.* 19. Het *tweede* hoofdstuk spreekt van derzelver zeden. De zeden der oudste bewoners, de *Batavieren* en *Kaninefaten:* die zeer eenvoudig waren; en beiden hunnen oorsprong van de *Germanen* hadden, welken in dezen met de *Kelten* overeenkwamen: worden voornamelyk uit TACITUS en CAESAR afgeleidt. *bl.* 24. Het land onbedykt zynde, woonden zy op *terpen* of *torpen: bl.* 25. hunne kleeding, inzoover zy niet naakt gingen, was zeer eenvoudig: *bl.* 26. hun grootste

ſieraad was goudgeel hair: *bl.* 28. zy bezaten vele naarvolgingswaardige deugden; *bl.* 30. hunne voornaamſte gebreken waren, dat zy op den ſterken drank, het ſpelen, en het dobbelen, zeer verzot waren. *bl.* 32. De verandering van bewoners heeft zekerlyk ook invloed op hunne zeden gehad: die, door hun verkeer met de *Romeinen*, wel beſchaafd, maar tevens niet weinig verbasterd, zullen zyn geworden. *bl.* 33. In het *derde* hoofdſtuk word van hunnen Godsdienst gehandeld. Deze was zeer afgodisch: *bl.* 35. hunne priesters droegen den naam van *Druïdes*. *bl.* 36. Zy hebben waarſchynlyk de zon, maan, het vuur of *Vulcanus*, *Mars*, *Tuiſto* of *Tuiſco*, *Mannus*, *Herthus* of *Hertha*, behalven nog anderen gediend; *bl.* 38. zeker altans *Jupiter*, *Neptunus*, *Hercules*, *Mercurius*, *Nehalennia*, en *Burorina*, gelyk uit genoegſame beſcheiden kan worden aangewezen. *bl.* 39. Alvroeg is in deze landen, misſchien zoowel door de *Romeinen* als door de *Franken*, eenig licht van 't *Euangelie* opgegaan: *bl.* 49. waarſchynlyk heeft ELIGIUS, reeds omtrent het midden der zevende eeuw, hetzelve hier gepredikt; misſchien ook WILFRID, en WIGBERT: maar zeker, omtrent het einde van die eeuw, WILLIBRORD: en, offchoon men zulks van WINFRID, anders BONIFACIUS genaamd, en WILLIHAD, niet kunne bewyzen; zoo weet men, dat het geſchiedt zy door den *Utrechtſchen* Biſchop FREDERIK. *bl.* 50. Het geloof is dus alvroeg in dit gewest afgewiſſeld met de bygeloovige leer des *Pausdoms*; of-

ſchoon

ſchoon ook, reeds omtrent het jaar 1512. TANCHELINUS zich daartegen hebbe aangekant. *bl.* 53. Eindelyk handelt het *vierde* hoofdſtuk over den oorſprong en voortgang der fraaije letteren, kunſten, en wetenſchappen. Dat 'er geen grond zy, om de bewoners van dit land te verwyten, dat zy het lezen en ſchryven niet hebben verſtaan, word aangewezen. *bl.* 54. Zy hebben waarſchynlyk de *Keltiſche*, en *Runiſche*; misſchien ook de *Griekſche*, en in latere tyden de *Latynſche* taal geſproken; gelyk mede de *Frieſche*, en *Gottiſche*. *bl.* 59. Onder de kunſten en wetenſchappen, alvroeg in ZEELAND bekend, word opgegeven de rechtsgeleerdheid; de ſterrekunde; de natuurkunde; voorál de wichelkunst; de dichtkunde; de muſikkunde: — en (onder de handwerken) het bereiden van linnen; de zoutziedery; het werken in wol; en bereiden van laken; de haringvisſchery; de meereedery; gelyk ook de koophandel, vooral op *Engeland*. *bl.* 61—68.

P.

PAARDENSTEEN. Zie *Steenen* (*dierlyke*).

PEDRO *del* PORCO. *Die van Malakka*; en *van Ceilon*. Zie *Steenen* (*dierlyke*).

PEILSHOOGTEN. *Aanteekeningen, gehouden door de* Societeit *te* NYMEGEN, *van de peilshoogten en merkwaardigſte gebeurtenisſen op de rivieren den* RHYN, MAAS, WAAL, NEDERRHYN, en YSSEL: *van* primo Januari 1770. *tot* ultimo Februari 1771. *II. Deel, bl.* 614—630.

PENNINGKUNDE. *Bericht van eene talryke verzameling van* Griekſche, Romeinſche, *en andere oude penningen:* door PIETER VAN DAMME. In dit bericht, 't welke de eerſte afdeeling in zich bevat van den *proſpectus* der uitmuntende penningkas van den Heer VAN DAMME, die uit ruim twintigduizend gedenkpenningen beſtaat: geeft de geleerde Schryver een kort verſlag van die penningen, welken in de kennis der aloude koningen, vermaarde vorſten, en beroemde mannen en vrouwen, van eene uitſtekende nuttigheid kunnen zyn: *zeven* dier penningen worden in plaat vertoond. *IV. Deel, bl.* 419—452.

——————— AANHANGSEL *tot de eerſte afdeeling van het bericht der talryke verzameling van oude penningen:* door P. V. DAMME. *V. Deel, bl.* 603—608. betrekkelyk tot de koningen van *Macedonië*; van *Numidië*; van *Syrië*; en van *Bithynië:* die allen op eene bygevoegde plaat afgebeeldt zyn.

——————— *Verhandeling over een' penning van* PTOLEMAEUS, *zoon van* MENNAEUS, *Tetrarcha*

cha van Chalcidene: door J. W. TE WATER. *V. Deel, bl.* 609—629. met deszelfs afbeelding op het *vignet.* Na een kort bericht over de nuttigheid der oude penningen, ter opheldering van de geschiedenissen, betuigt de Schryver, dat tot die soort ook behooren de penningen van PTOLEMAEUS, *Tetrarcha van Chalcidene:* van welken tot hiertoe maar *twee* bekend waren, door den *Abt* LE BLOND, en JOS. ECKHEL uitgegeven: *bl.* 609. Hierop word de *derde* penning beschreven, die berust in de aanzienlyke muntkas van den Heer VAN DAMME. *bl.* 612. En dan word het gevoelen van den *Kardinaal* NORIS, dat 'er twee koningen van *Chalcis* zouden geweest zyn: PTOLEMAEUS MENNAEUS; en PTOLEMAEUS, zoon van MENNAEUS: door verscheidene groote mannen gevolgd, voorgesteld; en als ongegrondt afgekeurd: *bl.* 613. daar alles, wat men van PTOLEMAEUS, gebieder van *Chalcis*, vindt, gevoeglyk op één' persoon zich laat toepassen: gelyk word aangewezen. *bl.* 616—621. Dan word, ter verklaring van dezen penning, onderzocht: waarom PTOLEMAEUS *tetrarcha* (*viervorst*) en niet *koning* worde genaamd? *bl.* 622. Eindelyk word van de jaartelling, die op denzelven gevonden word; gelyk ook van de twee gewapende mannen, op deszelfs rugzyde; kortelyk gehandeld. *bl.* 627—629.

——— *Aanmerkingen over eenige* Smyrnasche *penningen:* door J. W. TE WATER. *IX. Deel, bl.* 481—506. Na een kort verslag omtrent

de *Smyrnaſche* penningen, waarvan in koper een meenigte bekend zyn, geeft de geleerde Schryver een naauwkeurig bericht van *negen* zilveren, die (in het kabinet van den Heer P. VAN DAMME bewaard) in eene Plaat afgebeeldt worden, en zeer zeldſaam zyn. Dezen beſchreven zynde, word onderzocht, welken rang en waardigheid de perſoonen, wier namen men op deze penningen vindt, te *Smyrna* hebben bekleedt? en by deze gelegenheid worden de voornaamſte eertitelen, onder welken zy, die het bewind van zaken te *Smyrna* in handen hadden, ſedert oude tyden, bekend waren, kortelyk opgehelderd: terwyl van de PRYTANES eenigszins uitvoeriger word gehandeld.

PEPER. *Het onderſcheid der* zwarte *en* witte PEPER; *en de afbeelding van het gewas der* ſtaart-PEPER: door M. HOUTTUYN. *X. Deel, bl.* 604—613. Het onderſcheid tuſſchen de *zwarte* en *witte* peper beſtaat alleen in de bereiding, volgens berichten van Mr. J. C. M. RADERMACHER, *Raad extraordinair van Neerlands Indië.* Eigenlyk groeit 'er niet dan *zwarte* peper: — die *wit* word: of door dezelve in kalkwater te leggen; of door dezelve aan het gewas (dat, gelyk de turkſche boonen, by ſtaken, ter hoogte van 15. of 20. voeten opklimt) ryp te laten worden; wanneer de bast afvalt, en de peper natuurlyk wit is. Hierop word het gewas der *zwarte*, *lange*, en *ſtaartpeper*, waaromtrent by de kruidkenneren eene groote verwarring heerſcht,

heerscht, door den geleerden natuuronderzoeker beschreven: en van ieder derzelven in Plaat eene afbeelding, naar gedroogde planten ontworpen, gegeven.

PHILIPS: *de* DERDE *van dien naam onder de* HOLLANDSCHE *en* ZEEUWSCHE *Graven. Onderzoek of hy zich ooit door den Roomschen* PAUS *hebbe doen ontslaan van den eed, dien hy by het aanvaarden der regering, gedaan had:* door Mr. N. C. LAMBRECHTSEN. *IX. Deel, bl.* 431—472. Na eene korte inleiding over den eed: *bl.* 431. doet de geleerde Schryver onderzoek naar het recht der afzwering van PHILIPS, ten jare 1581. en wyst aan, dat hiertoe niet alleen genoegsame grond gevonden worde in zyne bevestiging van het vloekvonnis, op den 16. *Febr.* 1568. tegen alle de Nederlanderen (behalven weinigen) uitgesproken: *bl.* 434. maar dat zulks al plaats gehad hebbe, toen hy zich, is dit waarlyk geschiedt, door den *Paus* heeft doen ontslaan van den eed, dien hy, by zyne komst tot de regering, aan deze Landen gedaan had: *bl.* 436. en dat zulks waarlyk geschiedt zy, besluit hy uit de bygebrachte geschiedkundige bewyzen. *bl.* 438. Maar dan is de vraag: is dat ontslag betrekkelyk tot allen, dan alleen ten aanzien van eenige byzondere *privilegien* en voorrechten, te verstaan? en is hetzelve by eenen daartoe opzettelyk ingerichten brief; dan wel by gelegenheid van eenig ander gunstbewys, gegeven? *bl.* 443.

Maar van wien, en wanneer, heeft PHILIPS die gunst bekomen? *bl.* 447. Schoon het onzeker is, of dit geſchiedt zy door *Paus* PAULUS *den* IV. of door zyne opvolgers PIUS *den* IV. of V. — is het echter genoegſaam bewysbaar, dat hy meermalen diergelyke voorrechten van de opperhoofden der *Roomſche* kerk verkregen hebbe. *bl.* 459. Rampzalige gevolgen van zulke vrybrieven! *bl.* 466—472.

POLYPEN. Zie *Zeeinſect.*

POLYPUS *of* SLYMPROP: *en* FUNGUS, *of* UITWAS. *Verhandeling over dezelven: benevens een bericht en afbeelding van een zeer nuttig werktuig, ter afbinding dienende:* door SAMUEL DE WIND. X. *Deel*, *bl.* 497—548. Vóór dat de geleerde Schryver dit werktuig, afkomſtig van den vermaarden HOFFMAN, *chirurgyn major* van het *hospitaal* te MAASTRICHT, blykens eenen brief van denzelven, achter deze Verhandeling geplaatst, *bl.* 545. den lezer leert kennen; geeft hy eene korte beſchryving: wat men in 't algemeen door een' *polypus* en *fungus* verſta? die, offchoon in gedaante, vastigheid van *ſubſtantie*, en plaatſing onderſcheiden, echter in hunne natuur en ſchadelyke uitwerkſelen dezelfden zyn. Zy worden onderſcheiden in twee ſoorten: (1) die aan beide *ſexen* gemeen zyn; en (2) die aan de vrouwelyke alleen eigen zyn. Waar geplaatst; welken derzelver oor-

za-

zaken zyn; op welk eene wyze zy worden voortgebracht; en welke schadelyke uitwerkselen zy doorgaans te weeg brengen. *bl.* 499. Hierop volgt de beschryving van het werktuig, dienende ter afbinding van de *polypi* en *fungi*: *bl.* 515. dan de manier van deszelfs werking, zoo voor den *polypus*, als *fungus*; opgehelderd door *vier* waarnemingen, welke allen van een gewenscht gevolg zyn geweest: waaruit de voortreffelykheid van dit werktuig, boven de reeds uitgedachten, word afgeleidt: *bl.* 518. terwyl men eene uitlegging der twee bygevoegde Platen vindt: *bl.* 546—548.

——— *Vervolg op de Verhandeling over den* POLYPUS, *of* SLYMPROP: *benevens eene afbeelding van een daaraan nog ontbrekend werktuig, ter afbinding van alle soorten van* polypi, *welken onder het bereik der vingeren vallen; doch te ver van de hand zyn, en in te veel verengde holten hunne zitplaats genomen hebben; om, door eenen slappen draad te kunnen omvat worden: met bygevoegde aanmerkingen, en met drie gevallen, ter staving van dezelven, opgehelderd:* door SAMUEL DE WIND: met eene bygevoegde uitlegging van het in plaat afgebeelde werktuig. *XI. Deel, bl.* 481—508.

PREDIKER *van* SALOMO. *Kort begrip van het boek den* PREDIKER: *door het welke men bewyst, dat de voorstellen en grondregels, by den* SCHRYVER *in het beloop zyner redenering voorgedragen; hoe tegen-*

ſtrydig dezelven ook aan zyn beſluit voorkomen; ondertuſſchen daartoe regelrecht leiden: door SAMUEL ESCHAUZIER. *I. Deel, bl.* 153—208. Na een kort voorſtel van ſommige ſtoute gisſingen, omtrent den SCHRYVER van dit *boek*, en deszelfs echtheid; *bl.* 153. alsmede over de verſchillende wegen, die de uitleggers hebben ingeſlagen ter ontknooping van SALOMO's wyze van redenkaveling: *bl.* 162. ſtelt de *Aucteur* zyne gedachten voor: dat namelyk alles, wat in dit boek voorkomt, lynrecht diene ter ſtaving van SALOMO's godvruchtig oogmerk; en ter bevestiging van zyn beſluit. *bl.* 170. Om dit aan te toonen, legt hy twee aanmerkingen tot grondſlag: *vooreerst:* dat men ſomwylen eene grondſtelling bondig wederlegt, die men ſchynt te leeren: door namelyk de ongerymdheid van de gevolgen, die natuurlyk daaruit voortvloeijen, in het helderſte daglicht te plaatſen: *ten tweeden:* dat men, door de ongerymdheid van een voorſtel aan te wyzen, de waarheid van het tegenovergeſtelde betoogt. *bl.* 171. — Van deze redeneerwyze bedient zich SALOMO in dit boek. Wat hem daartoe waarſchynlyk aanleiding gegeven hebbe? *bl.* 172. Dit bewyst hy, na eene korte aanmerking ter opheldering: *bl.* 174. uit een beknopt voorſtel van den inhoud der redenkaveling van SALOMO in dit boek: *bl.* 180. en van de gevolgen, die SALOMO; in de vooronderſtelling: dat 'er geen leven na dit leven te wachten zy; daaruit trekt: welke allen van dien aard zyn, dat derzelver ongerymdheid een' ieder in de oogen

ſtraalt.

ſtraalt. *bl.* 193. En dus dient SALOMO's gantſche redenering tot een treffend betoog van de tegenovergeſtelde waarheid: „daar MOET een leven na „dit leven zyn; waarin eene juiste belooning zal „plaats hebben"! *bl.* 204. terwyl tot ſlot daarby gevoegd word, wat deze uitlegging aanpryst. *bl.* 207. en 208.

PROPHETISCHE HISTORIE. *Verhandeling over dezelve:* door JOSUA VAN IPEREN. *II. Deel, bl.* 361—412. In deze Verhandeling merkt de Schryver op, dat *niet* de geſchiedkundige beſchryving van den *Levitiſchen* Godsdienst; *maar wel* de afbeeldingen, naar dezelve ingericht, ſchaduwen en voorbeelden waren. *bl.* 361. En dat zoo ook, de vervulling van voorſpelde gebeurtenisſen, in ſommige gevallen, als *prophetiſche* toeſpelingen zyn te beſchouwen: die dan met de *prophetiſche* gezichten veel overeenkomst hebben. *bl.* 363. Wil men dan dezen en anderen voorzichtig overbrengen, men zal zich de gezichten levendig voor den geest, of in eene print, en de geſchiedenisſen in derzelver waren aard, naauwkeurig vooral moeten voorſtellen. *bl.* 365. Zulke *prophetiſche* toeſpelingen of *hiſtorien* dienen, in de verklaring der Heilige Schrift, ter wegneming van vele zwarigheden: *bl.* 368. zy zyn van eenen byzonderen nadruk; en GODS wysheid, almacht, goedheid, en waarheid, worden daardoor luisterryk verheerlykt. *bl.* 369. Dit word door eenige voorbeelden opgehelderd: als *het Lied*

van HANNA: I. SAM. II: 1—10; de laatſte woorden van DAVID: II. SAM. XXIII: 1—7; de erfelyke bezitting van KANAAN. *bl.* 373. Maar in zulk een geval moeten die *prophetiſche hiſtorien* volſtrekt letterlyk worden opgevat: en wat men hierby dan hebbe in acht te nemen? Dit opgehelderd met de geſchiedenis van JOSIAS, indien men JES. XI. en XII. zoo kan opvatten; die dan uit deze Godsſprake word aangevuld, en nieuw licht bygezet. *bl.* 376. Het zal ter verbetering van de *prophetiſche* Godgeleerdheid dienen, wanneer men de voorzeggingen naar den letter vooraf opvat; en alles, dat de *prophetiſche geographie* en *chronologie* bepaalt, te baat neemt, om de gevallen zich zoo voor te ſtellen, als het verband en oogmerk vordert: de vervulling toch der voorſpelde gebeurtenis moet voorafgaan; zal deze als eene voorbeeldige ſchildery kunnen beſchoud worden. *bl.* 385. De last van MOAB word tot een voorbeeld voorgeſteld; zoo als die JES. XV. en XVI. vertoond word. *bl.* 386. Deze geſchiedenis der *Moabiten* word aangevuld, uit de bedreiging over dezelven; JER. XLVIII. *bl.* 398. en EZECH. XXV: 8—10. *bl.* 403. Het voordeel, dat men hieruit te wachten hebbe: en wat daartoe verder nuttig zoude kunnen zyn? *bl.* 407—412. waarachter nog gevoegd is eene *kaart* van de *Landen* der oude MOABITEN, ter opheldering der gewyde *Hiſtorien* en *Prophetiën*.

PSYCHOLOGIE. *Pſychologiſche en moraliſche aanmerkingen, over het verband van* VERSTAND *en* WIL;

WIL: door J. W. PARIS. *IV. Deel*, *bl.* 453—498. Is de éénheid de grond der volmaaktheid: dan moet 'er ook *één* grondbeginsel in de ZIEL zyn, waaruit derzelver vermogens en werkingen allen voortvloeijen: en dit is de VOORSTELLINGSKRACHT. *bl.* 453. Hiervan zyn VERSTAND en WIL *modificatien*; en dus naauw aan elkander verbonden. *bl.* 455. Dan dit verband heeft alleen in *moraliſche* dingen plaats; en kan met recht een *nexus logico-moralis* genoemd worden. *bl.* 456. Sommigen, die een *inwendig zedelyk gevoel* dryven, begrypen de zaak anders. Dit word onderzocht: *bl.* 458. Dan, en dit is de redelykheid onzer ziel, het *verſtand* gaat vóór, en de *wil* volgt: dit verband, in goede orde, bewaard wordende, zyn onze neigingen en daden zedelyk goed. *bl.* 461. Dit echter heeft in vele gevallen geene plaats: onze verkeerde wilsneigingen dwarsboomen dikwyls het voorſchrift des verſtands. Van waar deze wanorde? om dit te verklaren, worden de vermogens der ziel in hoogeren en lageren verdeeld; en hieruit afgeleidt, hoe een mensch zich geheel aan zinnelyke bevindingen, (even als de dieren,) door verwaarloozing zyner verhevene vermogens, onderwerpt; waarby misſchien de onregelmatige geſteldheid des lichaams ook in aanmerking moet komen. *bl.* 463. Maar hoe word die wanorde herſteld? heerſchende zinlyke neigingen moeten in goeden veranderd worden? dit kan, de zaak geestkundig beſchouwd, niet geſchieden zonder *beweegredenen*, die den wil tot het goede neigen en bepalen; dan derzelver ken-

nis alleen is niet genoeg: blykens de ondervinding. Wat word dan hier vereischt? *bl.* 474. Daar den mensch eene begeerte tot zelfvolmaking is ingeſchapen: dat men de waarheden, niet in het afgetrokkene; maar in derzelver betrekking tot ons, en het belang, dat wy daarin hebben, beſchouwen: dan maken dezelven eenen vereischten invloed op den wil, en veroorzaken eene overhellende en heerſchende neiging ten goede. *bl.* 484. En hieruit word allengskens wederom eene ware deugdſame gemoedsgeſteldheid geboren: en wat hiertoe al vereischt worde? *bl.* 489—498.

Q

QUADRATA MAGICA, (QUARRE'S MAGIQUES.) Zie *Toovervierkanten.*

R.

RADERDIERTJES. *Waarnemingen over de voortteeling van de zoetwater*RADERDIERTJES: door JACOBUS WATERVLIET. *XI. Deel*, *bl.* 390—400. Vooraf geeft de wysgeerige *Aucteur* eene korte beſchryving dezer diertjes: — dan meldt hy de wyze zyner waarnemingen; en wat hy ontdekt hebbe. — Hieruit meent hy te moeten beſluiten, dat

dat dezelven eigenlyke *hermaphroditen* zyn: dat zy door eitjes voortteelen; waaruit zeer kleine diertjes voortkomen: welker gedaanteverwisseling hy van tyd tot tyd naauwkeurig opgeeft; en in eene Plaat afbeeldt.

RAMMEKENS. *Historische verhandeling over dit* KASTEEL: door JACOBUS ERMERINS. *III. Deel*, *bl.* 133—176. Eerst word de naamsoorsprong onderzocht; *bl.* 133. dan de opbouw van *Rammekens* beschreven; *bl.* 138. en eindelyk de *historie* van dit kasteel opgegeven: waarin het aanbelang van deze vesting, en derzelver inneming door de Prinsgezinden, op den 5. *Aug.* 1573. word verhaald; *bl.* 149. de gevolgen daarvan opgegeven: *bl.* 157. en dan de geschiedenis van het kasteel vervolgd: waarin, onder verscheidene byzonderheden, gemeldt word, hoe hetzelve aan *Koningin* ELIZABET *van Engeland*, tot een onderpand, voor de hulp die zy aan het *Gemeenebest* bewees, werd overgegeven, op den 29. *Oct.* 1585. *bl.* 159. en in bewaring der *Engelsche* bezetting bleef, tot dat het, na voorafgegane onderhandelingen met *Koning* JACOB, in den zomer van 't jaar 1616. benevens *Vlissinge*, werd ingeruimd, en aan Staatsgemachtigden overgegeven: *bl.* 171. blydschap daarover betoond: *bl.* 172. Slot: *bl.* 172—176 (*).

REIS-

(*) Gedurende het drukken van dit *Register*, deelde de Heer *Grif-*

REISBESCHRYVINGEN. *Derzelver gebruik, en misbruik, in de uitlegkunde des* BYBELS. Zie *Heilige Schrift.*

RIVIERKUNDIGE WAARNEMINGEN. Zie *Peilshoogten.*

ROT-

Griffier REITZ my mede een affchrift van het navolgende, inzoover Zyn Ed. en my bekend is, nog *onuitgegevene* ſtuk: berust hebbende onder handen van den Heer Mr. H. BOURSSE WILS, *Raadsheer in den Ed. Hove van Vlaanderen;* doch door Zyn WelEd. aan de ſtad *Vliſſinge* verzorgd, om onder de *archiven* te worden bewaard.

Ik oordeelde dit, als eene aanmerkelyke *anecdote*, en bylage tot de geſchiedenis van het kasteel *Rammekens*, waardig, om ter dezer plaats ingelascht te worden. De lezing en ſpelling is, in alles, naaukeurig gevolgd naar het oorſpronkelyke, waarmede de Heer REITZ dat affchrift had vergeleken. Ook verdient dit ſtuk alle aandacht, wegens de zeldſaamheid van het daaraanhangende zegel met de *zeventien* pylen: waaromtrent men kan naarzien *de Verklaring der* Unie *van* UTRECHT: door Mr. P. PAULUS, *III. Deel*, *bl.* 86. *en* 87.

„ LES ESTATS GENERAULX DES PAIJS BAS VNIZ,
„ a tous ceulx, qui ces presentes Lettres verront, Scauoir faisons,
„ Comme ainsij soit, qu'il a pleu au ROIJ *de la* GRANDE BRITAIGNE,
„ à nostre tres serieuse instance, faire traicter et accorder par le
„ Sr. NOËL DE CARON, *Cheualier*, nostre *Ambassadeur*, ſur le
„ payement de ses debtes, et restitution des *Villes* et *places cau-*
„ *tionaires;* et ce enſuivant par SA MAJTÉ. est Commis le Sr. ROB-
„ BERT SIDNEIJ, *Viconte de Lisle*, *Cheualier de londre de la Iarre-*
„ *tiere*, *Chambelain de la* ROYNE *de la* GRANDE BRITAIGNE, *Gou-*
„ *verneur de la Ville de* VLISSINGES *et Chasteau de* RAMMEKENS, et
„ pour icelle *Ville* et *Chasteau*, auec l'Artilleric, munitions de
„ Guerre, et aultres appertenances, nous restituer, ou à noz Com-
„ missaires: SI EST il, que nous auons commis, et commectons

„ par

ROTKOORTSEN *op de O. I. C. ſchepen.* Ie ANTWOORD *op de vraag:* "Welken zyn de duidelyke „ en onderſcheidene kenmerken van die beſmettelyke ROTKOORTS, (*febris maligna putrida*,) „ welke thans zoo algemeen beſpeurd word op de „ uitgaande *OostIndiſche* ſchepen dezer Landen? „ Door

„ par cestes, les Srs. JAQUES DE MALDEREE, *Cheualier*, *Sr. de Heijes*, „ *premier et representant la Noblesse ès* ESTATS *de* ZEELANDE; „ ESTIENNE TONIJS; HUBERT STEENGRACHT; et JOHAN HUIJSSEN, *Con-* „ *seilliers des dits Seigrs.* ESTATS *de* ZEELANDE, pour tous en- „ sembles, trois, ou pour le moins deux d'iceulx, si tous quatre, „ ou trois d'iceulx ne peuuent vacquer, se trouuer en la *Ville* de „ VLISSINGES, et illecq de nostre part, et des Seignrs. ESTATZ *de* „ ZEELANDE recepuoir des mains, et par la direction du dit Sr. „ ROBBERT SIDNEIJ, la restitution de la de. *Ville* et *Chasteau* de „ RAMMEKENS, auec les Clefs, Artillerie, Munitions de Guerre, „ et aultres appertenances, competentes au *Paijs*, et la de. *Ville*, „ respectiuement, et pour demander le deschargement du Serment, „ par lequel les Baillij, Bourgemaistres, Regents, Bourgeois, et „ Habitans, ensemble les Officiers et Soldats de la de. *Ville*, et „ *Chasteau*, sont obligez a SA MAJTÉ., et vlterieurement de faire „ tout ce que la de. affaire requiert, en conformité de leur In- „ struction: Promectans de tenir pour bon, ferme, et estable ce „ que les ds. Srs. Commisfaires, en ce que dict est, et en depend, „ sera faict, foulz toutes obligations de droict à ce requiſes.

„ FAICT EN LA HAIJE, en nostre ASSEMBLE'E, *le Septiesme de* „ *Juny Seize Cens et Seize*, ayants la presente pour plus grande „ seureté faict seeler de nostre SEAU, Parapher, et signer par „ nostre Greffier". (*:geparapheerd:*) *JUSTUS* VAN *RTSEN-BURGH* Vt. (*:op de* plique *ſtond:*) "Par l'ordonnance desdicts Sei- „ gneurs ESTATS GENERAULX" (*:geteekend:*) *J. AERSSEN* 1616.

Hebbende onderaan uithangen het contrazegel *van* HUNNE HOOG-MOGENDEN *met de zeventien pylen, in rooden wasſche uitgedrukt.*

„ Door welke oorzaken word deze koorts voortge-
„ bracht? en welken zyn de middelen, om dezel-
„ ve te behandelen; voor te komen; en den voort-
„ gang daarvan te ſteuiten"? door J. VEJRAC. *VI. Deel*, *bl.* 3—110. In deze Verhandeling word de vraag, na eene korte inleiding, volgens derzelver inhoud, in *vyf* afdeelingen of hoofdſtukken verdeeld. *bl.* 3. In de *eerſte* worden de duidelyke en onderſcheidene kenmerken dezer ziekte opgegeven: en dat wel op zoo eene wys, dat eerst de ziekte kort en klaar word beſchreven: *bl.* 5. en daaruit worden, als kenmerken derzelve, voorgeſteld (1) een ſchielyk verval van krachten: (2) eene byzondere ſoort van hoofdpyn: (3) ſlaaploosheid: (4) de geſteldheid van het bloed: (5) van de tong: (6) van de pols: (7) de natuur der koorts. *bl.* 10. In het *tweede* hoofdſtuk worden de oorzaken van de vermeenigvuldiging der beſmettelyke rotkoorts op de uitgaande O. I. ſchepen dezer Landen aangewezen. Na dat dit gedeelte der vraag, op deze wyze, overeenkomſtig met derzelver oogmerk, bepaald is: "welken zyn de oorzaken op de uitvarende
„ ſchepen, die maken, dat dezelve thans gemee-
„ ner zy dan te voren"? *bl.* 14. word aangetoond, dat de voornaamſte oorzaak te zoeken zy, in de meerderheid der manſchappen, die door de volkhouders, of zielverkoopers, aan de *Compagnie* bezorgd worden: waaruit de voorſchikkende oorzaken van die koorts worden afgeleidt: dan de aanleidinggevende oorzaken tot dezelve naargeſpeurd

ſpeurd, en daaruit het beſluit opgemaakt. *bl.* 16. In het *derde* hoofdſtuk: over de middelen, om deze ziekte te behandelen: word voorgeſteld, hoe het de plicht van den heelmeester zy: (1) om de rotſtof uit het lichaam te dryven, door brakingen afgangverwekkende middelen: — dan moet hy den voortgang der rotting ſteuiten, door verdunnende en afſpoelende middelen der rotſtof; en door zuren eene tegengeſtelde eigenſchap aan dezelve verſchaffen; alsmede door eene zuivere koele lucht: en eindelyk zynen lyder verſterken, na dat de kwaadaardigheid der ziekte is overwonnen: *bl.* 41. — waarop deze afdeeling word geeindigd met eene aanwyzing der behandeling in ſommige toevallen. *bl.* 77. Het *vierde* hoofdſtuk: nopens de middelen, om deze ziekte, in zoo verre die thans gemeener is dan te voren, voor te komen: dezen zyn: of geene manſchappen van volkhouders te nemen; of te zorgen, dat derzelver behandeling aldaar beter zy. En, daar het eerſte niet wel mogelyk ſchynt te zyn: worden, ten aanzien van het tweede, allergewichtigſte middelen, van verſchillenden aard, ter bereiking van zulk een heilzaam einde, opgegeven. *bl.* 81. Eindelyk word onderzocht en aangetoond, hoe best den voortgang dezer ziekte, op een ſchip ontſtoken zynde, te ſteuiten. *bl.* 97. Hierop volgt een nabericht, voornamelyk dienende, om aan te wyzen, waarom in het voorgaande *Antwoord* ſommige zaken niet opzettelyk, en anderen niet uitvoeriger, zyn behandeld. *bl.* 106—110.

— IIe.

——— IIe ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door B. HUSSEM. *VI. Deel*, I. *bl.* 111—221. De Schryver, offchoon hy de vraag drieledig befchouwt te zyn, verdeelt zyn antwoord in vier afdeelingen. *bl.* 111. In de *eerfte*: om de onderfcheidene en duidelyke kenmerken van de bedoelde rotkoorts op te geven, verdeelt hy deze ziekte in drie tydperken: en geeft in elk tydperk derzelver kenmerken op; fchoon deze tydperken, ingeval de ziekte kwaadaardig is, zich meenigmalen zoo niet laten onderfcheiden: *bl.* 113. waarop de flachting, door deze ziekte, vooral in de laatfte jaren, veroorzaakt, word opgegeven. *bl.* 134. De oorzaken, waardoor deze ziekte word voortgebracht: die in de *tweede* afdeeling worden overwogen: zoekt de Schryver in den ftaat van het volk zelve, waarmede de fchepen worden bemand: waarby derzelver behandeling, en levenswys by de volkhouders, zeer in aanmerking komt: *bl.* 139— en ten tweeden in de verblyfplaats voor die manfchappen op de fchepen, en de befmetting in dezelven door de bedorvene lucht: *bl.* 147. waarby nog verfcheidene andere oorzaken worden opgeteld; *bl.* 152. vooral ook eene onmiddelyk medegedeelde befmetting: 't zy door het volk zelve; of hunne aanhebbende plunjes, waarmede zy op het fchip komen. *bl.* 158. In de *derde* afdeeling worden eerst de middelen overwogen, die dienftig zyn in de behandeling dezer ziekte: zoo door de beledigende rottige ftof te ontlasten en uit te dryven; als door dezelve tegen te gaan, en te verbe-

te-

teren; en eindelyk door de lichaamskrachten te ondersteunen: tot het eerste komen de buikopenende en braakmiddelen; tot het tweede, behalven eenige anderen, voornamelyk de *cortex Peruvianus*, in aanmerking; en tot het derde, de wyn. *bl.* 162. Hierop word voorgesteld, wat in acht te nemen zy, om den voortgang dezer ziekte te steuiten? *bl.* 180. In de *vierde* afdeeling word, onder de behoedmiddelen, om deze ziekte te voorkomen, eerst opgegeven de aanneming van gezond volk; en de bezorging van hetzelve op de schepen: *bl.* 184. dan, wat 'er vereischt worde, om in der schepelingen verblyfplaats zuivere lucht te houden? onder deze middelen word eene windmouw opgegeven, en in Plaat afgebeeldt. *bl.* 198. Onder de behoedmiddelen is ook van veel aanbelang het straffen van dievery; *bl.* 206. en verscheidene anderen: vooral ook het dagelyks uitdeelen van sterken drank; en het mengen van het water met eenig zuur: dat in eene genoegzame hoeveelheid voor elk verkrygbaar moet zyn. *bl.* 208. Het besluit. *bl.* 220. en 221.

RUGGRAATSSPLYTING, *vergezeld met een groot waterhoofd: waargenomen* door G. GREEVE. *VI. Deel*, *bl.* 600—612. Men vindt hier eene naauwkeurige beschryving der gesteldheid van dit ongelukkige kind, by deszelfs geboorte; gedurende deszelfs leeftyd, van bykans één jaar; en hoe dezelve, na den dood, ontleedkundig werd bevonden.

S.

SAFTINGEN. *De oudheid, en lotgevallen van het Land en de Heerlykheid* SAFTINGEN: zie *V. Deel, bl.* 52—64.

SALAMANDER. *Onderſcheid der* SALAMANDEREN *van de* HAAGDISSEN *in het algemeen; en van de* GEKKO'S *in het byzonder*: *aangetoond* door M. HOUTTUYN. *IX. Deel, bl.* 305—336. Dat de *hiſtorie* der *ſalamanderen* aan groote duisterheid onderhevig zy, maakt de geleerde Schryver, uit de verſchillende berichten van de beroemdſte natuurkenneren op: en, zonder over de natuur en eigenſchappen van dit dier uit te weiden, toont hy aan: dat de onderſcheiding derzelven van de *haagdisſen*, en dergelyke dieren, die van ſommigen als zeer blykbaar worden opgegeven, echter niet in allen deele voldoen. Dan telt hy *zes* ſoorten van HAAGDISSEN op: zynde de laatſte ſoort de gewone *Duitſche*, *Franſche*, *Italiaanſche* LANDSALAMANDER. De GEKKO, offchoon van ſommigen tot de *ſalamanders* gebracht, moet daarvan afgezonderd blyven: deze word van hem gekenſchetst, en dan *vier* ſoorten van denzelven beſchreven. En eindelyk leert hy den lezer den *ſalamander* in het gemeen; en *vyf* ſoorten van denzelven in het byzonder; nader kennen: — terwyl achter dit vertoog de *Weſtindiſche* GEKKO met den *knolſtaart*; de *geſnoerde* GEKKO; de

de *Japanſche* SALAMANDER; en de *gekamde*, in plaat zyn afgebeeldt.

SALOMO'S KROONRECHT *verdedigd; en* ADONIA, ABJATHAR, *en* JOAB, *wegens hoog verraad, geſtraft*: door JAN JACOB BRAHE, *I. Deel*, *bl.* 209—292. Na eene korte inleiding, *bl.* 209. merkt de geleerde Schryver aan: dat het, in de verdediging der gewyde geſchiedenisſen, niet alleen aankome op derzelver geloofwaardigheid; maar vooral op derzelver waarde. *bl.* 210. Het hier bedoelde geval word uit I. KON. I. en II. geſchetst: *bl.* 213. en het geeft aanleiding tot nadeelige gedachten van SALOMO. *bl.* 214. Wat al door ſommigen daartegen ingebracht zy? *bl.* 223. Hierop word, ter verdediging van SALOMO's eer, *eerst* de wettigheid van zyn kroonrecht betoogd, uit de Godsregering onder *Israël*; *bl.* 227. en *dan* de wettigheid van het doodvonnis over ADONIA; met de gevolgen daarvan, uit het geval zelve: beſchouwd in deszelfs waren aard, verband, en bykomende omſtandigheden. *bl.* 245. Waaruit, na eenige voorafgaande aanmerkingen, word aangewezen: dat een gegrondt vermoeden van verraad in het verzoek van ADONIA opgeſloten ligge. *bl.* 257. Hierop worden eenige tegenbedenkingen overwogen; *bl.* 283. en dan betoogd, dat JOAB ook den dood verdiend had; *bl.* 289. gelyk mede ABJATHAR: *bl.* 292. en 291.

SATURNUS. *Oppoſitie van* SATURNUS: *waargenomen*

men den 1. *Mei* 1778. *te* PARYS; *en vergeleken met de tafels:* door den Heer MECHAIN. *VIII. Deel*, *bl.* 503—512. waarin hy de feilen der tafelen, gegrondt op *vyf* volkomene waarnemingen op *Saturnus*, in den *meridiaan* gedaan, zoo in de lengte als breedte, naauwkeurig opgeeft: en dan aanwyst, hoe den tyd en de plaats der *oppoſitie* te vinden?

SCHEPEN *voor de* O. I. COMPAGNIE. Ie ANTWOORD *op de vraag:* "Welke ſchepen, behoorende „ aan de *Nederlandſche Oostindiſche Compagnie*, „ van 140. 150. en 155. voeten lang, zoo met „ een' openen, als gedekten kuil; anders genoemd „ DRIEDEKKERS; zyn in allen deele de bekwaamſten, „ nuttigſten, en voordeeligſten voor Haren dienst, „ zoo tuſſchen *Europa* en *Indië* varende; als in „ de *Indiſche* zeeën zelven gebruikt wordende"? door EZECHIËL LOMBARD. *VII. Deel*, *bl.* 203—299. In deze Verhandeling word vooraf aangewezen, dat de driedekkers van 150. en 155. voeten de besten zyn: zoo ten aanzien van de vaart; *bl.* 203. als in gevalle van *actie; bl.* 206. en in het gebruik en de berging der ankertouwen. *bl.* 208. Dan word, ter beantwoording van de nadere bepalingen der vraag, aangewezen: *vooreerst:* dat een ſchip van 155. voeten één' duim minder diep, by het afloopen, in het water tast, dan van 150. voeten: geſteld dat zy op dezelfde malle gebouwd zyn: *bl.* 210. dan dat de driedekkers gemakkelyker te beſtieren zyn, dan de kuilſchepen: *bl.* 213.

dat

dat zy minder afdryven, en beter oploeven; *bl.* 220. bekwaamer by zwaar ſtormweder en hoogloopende ſtortzeeën zyn: *bl.* 223. voordeeliger, niet alleen, om de manſchappen gezond over te brengen; *bl.* 245. maar ook, om een grooter getal te voeren; *bl.* 260. vooral wanneer 'er vele zieken aan boord zyn: *bl.* 267. allermeest, om dat men, ter voorkoming van de beſmetting, de zieken beter van de gezonden kan afzonderen. *bl.* 287. Hierop word proefondervindelyk opgegeven, dat een ſchip, 155. voeten lang, op dezelfde wyze beladen, 26¾ lasten meer voert, dan een ſchip van 150. voeten; en 71. lasten meer, dan een ſchip van 140. voeten. *bl.* 295. Eindelyk worden twee bedenkingen voorgeſteld en weggenomen. *bl.* 297—299.

——— IIe ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door WILLEM UDEMANS. *VII. Deel, bl.* 300—360. Na eene korte inleiding: *bl.* 300. wyst de Schryver mede aan de ſchepen van 155. voeten den voorrang toe boven die van 150. voeten: om dat zy minder diep vatten in het water; *bl.* 303. en meerder naar evenredigheid inladen. *bl.* 308. En dan word aangetoond, dat de driedeksſchepen veel (boven de kuilſchepen) voorhebben, in dezelven te beſtieren: zoo, wanneer zy onder zeil zullen gaan; als vooral, wanneer zy onder zeil zyn, en met ſtormweder overvallen worden: *bl.* 309. zy loeven ook beter op, en dryven minder af: *bl.* 314. dan

worden: na twee tegenbedenkingen, wegens het dieper gaan, en de rankheid der driedekkers, opgelost te hebben; derzelver voordeelen, en minder gevaar in zware ſtormen voorgeſteld: *bl.* 319. alsmede dat zy een grooter getal manſchappen, en wel veiliger, kunnen vervoeren. *bl.* 338. Alle welke ſtukken niet alleen *theoretisch* overwogen; maar ook proefondervindelyk geſtaafd worden. Eindelyk worden nog twee zwarigheden weggenomen. *bl.* 356—360.

——— BYLAGEN *over hetzelfde onderwerp: medegedeeld* door Mr. DANIEL RADERMACHER *van Nieuwerkerk:* allen dienende tot nadere ſtaving van het betoogde in de beide antwoorden. *VII. Deel, bl.* 361—401.

——— BOUWING *der ſchepen, met betrekking tot de gezondheid der zeevarenden.* ANTWOORD *op de vraag:* behelzende "het kortſte, „ zaaklykſte, en zekerſte bericht, belangende de „ bouwing der ſchepen, en 't gene daartoe be„ hoort; voor zoo veel zulks invloed heeft op „ de gezondheid en het goed der zeevarenden: — „ de onderhouding der manſchap: zoo aan land „ en op de reede, als in zee; ten aanzien eener „ goede huisvesting, kleeding, ſpys en drank: — „ de beſte wyze om den mondkost in te leggen, „ te bewaren, en te bereiden, aan land en op zee: „ — de heilzaamſte dranken voor dagelyksch ge-

„ bruik,

„ bruik, tot voorkoming van den *ſcorbut*, en an-
„ dere op de ſchepen heerſchende ziekten; met de
„ voorſchriften daarvan, en derzelver maten: —
„ de noodige verbetering van het by ons in gebruik
„ zynde ſcheepsbrood: — de beste manier, om
„ de ſchepen en het kooigoed zuiver te hou-
„ den: — het afzonderen der gezonden van de zie-
„ ken, zoo op kuil- als driedeksſchepen: — en
„ hetgene hiertoe verder kan en moet betrekkelyk
„ gemaakt worden": door JOHANNES HARGER.
X. Deel, *bl.* 313—496. Na eene korte inlei-
ding: *bl.* 315. verdeelt de geleerde Schryver het
voorgeſtelde onderwerp in *acht* deelen. In de
behandeling van het *eerſte* deel, betreffende de bou-
wing der ſchepen; voor zoo veel zulks invloed
heeft op de gezondheid, en het goed der zeeva-
renden; word onderzocht: aan welk *charter* van
ſchepen, driedeks- of kuilſchepen, de voorkeur
gegeven moete worden? En dan word aan de eerst-
genoemden de voorrang toegekend, als meest ge-
ſchikt tot het voorgeſchrevene doel. *bl.* 317. In
het *tweede* deel word eerst aangewezen: hoe men
voor de onderhouding der manſchap, (ten aan-
zien eener goede huisvesting, kleeding, ſpys en
drank,) aan land best zoude kunnen zorgen; *bl.*
338. dan op de reede; *bl.* 356. en eindelyk op zee.
bl. 361. By deze gelegenheid word, onder anderen,
voorgeſteld: dat den ſchepelingen te veel vleesch
en ſpek, en te weinig ſtokvisch, word opgedischt:
bl. 372. hoe de ſchaffing best te regelen? *bl.* 376

hoe het water best te bewaren en te zuiveren? *bl.* 382. over de andere dranken. *bl.* 386. Het *derde* deel behelst een voorſchrift over de beste wys, om den mondkost in te leggen; *bl.* 388. te bewaren; *bl.* 392. en te bereiden: aan land en op zee: *bl.* 400. en tevens een hulpmiddel tegen gebrek aan eetwaren op zee aan de hand gegeven. *bl.* 402. Het *vierde* deel behelst eene opgave der heilzaamſte dranken, ter voorkoming van den *ſcorbut* en andere op de zee heerſchende ziekten; met derzelver voorſchriften en maten. *bl.* 403. Het *vyfde* deel bevat de noodige verbetering van het in gebruik zynde ſcheepsbrood. *bl.* 426. Wat men diene in acht te nemen, om de ſchepen en het kooigoed zuiver te houden? word in het *zesde* deel voorgedragen. *bl.* 433. Doch dat niets van meerder aanbelang zy, zoo op kuil- als driedeksſchepen, dan dat de zieken van de gezonden worden afgeſcheiden, word in het *zevende* deel dezer Verhandeling aangetoond; en, uit vergelyking van de geſchiktſte plaatſen, op deze tweederlei ſchepen, tegen elkander, aangewezen: dat op driedeksſchepen de beste gelegenheid hiertoe zy; *bl.* 439. en tevens, wat men in alle gevallen hebbe in acht te nemen, zal deze afzondering het gewenschte doel bereiken. *bl.* 452. Het *achtſte* deel bevat nog eenige byzonderheden, welken op den welſtand der ſchepelingen verder betrekking hebben: als eene matige beweging; *bl.* 456. ſlaap; *bl.* 459. het beteugelen der driften. *bl.* 460. De vereischte buiks-

ont-

ontlasting, en de ongevoelige uitwaseming, moet (zoo veel mogelyk) bewaard, en het overbodige zweeten vermydt worden: *bl.* 465. ook verdient het opmerking, waarom de kombuis op de meeste onzer O. I. C. schepen tusschendeks; en niet, gelyk by die van andere *natien*, en op de oorlogsschepen, in het ruim, of onder de bak, geplaatst zy? *bl.* 468. verder word onder de te nemene voorzorgen ook opgeteld de plaatsing of ligging der schepen op de reeden: *bl.* 474. by welke gelegenheid eenige kenteekenen van een ongezond land worden medegedeeld: *bl.* 480. en hoe best daartegen te zorgen? *bl.* 482. Het is ook van belang, dat de wachten wél worden verdeeld; *bl.* 486. dat in de schepen, die aangelegd worden, eenigen tyd voor dat menze uitrust, vuur gestookt worde; *bl.* 492. dat men goed toeverzicht houde op die genen, die als genees- en heelmeesters op de schepen worden aangesteld; en op de *medicyn*kisten: *bl.* 493. waarop deze Verhandeling word besloten.

SCHEEPSBOUW. ANTWOORD *op de vraag:* "Hoe„ groot moet de cirkelboog zyn van het voor„ SCHIP, of de zoogenaamde BOEG, indien de„ zelve zal geschikt zyn, om het water zacht te „ klieven, tot bevordering van eenen vaardigen „ voortgang; en teffens bestand te wezen, om het „ diep inzinken der zwaarte van het schip en la„ ding, door de drukkende kracht der bystaande „ zeilen, voor te komen? en, hoegroot moet de

„ boog van 't geheele ſcheepslichaam zyn, op de „ lyn van het neêrgeladen ſchip, ter bevordering „ van het ſpoedig wenden, zoo wel vóór den wind „ als door den wind"? door GARNIER DE ST JULIEN; geſchreven in het *Fransch. XI. Deel*, *bl.* 1—88. Na dat de geleerde Schryver eenige aanmerkingen omtrent deze vraag heeft voorgeſteld: *bl.* 3. maakt hy daaruit op, dat men, ter beantwoording van dezelve, ſlechts grondbeginſelen moet ontvouwen, waaruit men in het algemeen beſluiten kan, welke gedaante de ſchepen behooren te hebben; op dat zy dezelven, zoo als zy tot hiertoe gebouwd worden, in hoedanigheden, of in zekere meer in 't byzonder bepaalde of aangeprezene hoedanigheden, overtreffen. *bl.* 6. Doch dit oogmerk zal men niet bereiken, door het ſchip als een meetkundig lichaam te beſchouwen: *bl.* 7. dus bepaalt de *Aucteur* zyne beantwoording van de vraag tot *twee* hoofdzaken: *vooreerst:* om de voordeelen van allerlei ſoort te verklaren, welken uit eene groote wydte in het *grootſpant*, en voornamelyk by de bovenſte *waterlyn*, voortvloeijen: — *ten tweeden*, om aan te toonen, dat het beste middel om den ſcheepsbouw te volmaken, hierin beſtaat: dat men kundige ſcheepsbouwers aan de vaart brenge; hun het bevel over de ſchepen opdrage; of wel de ſchepen door geoefende zeelieden late bouwen; of eindelyk, dat men deze twee ſtaten in denzelfden perſoon vereenige. *bl.* 13. Het *eerſte* ſtuk word behandeld,

deld, door de zes voornaamſte hoedanigheden van een ſchip te beſchouwen: *bl.* 14. dan word eene tegenwerping beantwoordt, betrekkelyk tot de grootſte dracht en meeste ſnelheid, als niet ſaam te voegen in één ſchip. *bl.* 61. Eindelyk word het belang der *tweede* hoofdzaak, zal men in den ſcheepsbouw en de zeevaart de hoogſte volmaaktheid bereiken, aangewezen: waartoe zich in *Vrankryk* hoop opdoet. *bl.* 73—88.

SCHILDPAD. *Bericht wegens eene* SCHILDPAD, *aan de kust van* ZEELAND *gezien*, door LEEN TELLE en zyn volk, ſchipper op eene visſchuit, den 17. van Hooimaand 1777. doch die, wegens hare verbazende grootte, niet binnen boord konde gehaald worden. Dat deze waarneming niet geheel zonder voorbeeld zy: word door JOS. VAN IPEREN, Schryver van dit bericht, aangemerkt. *VI. Deel, bl.* 620—624.

SCHOLEN. Iᵉ ANTWOORD, *op de vraag:* "Welke „ verbetering hebben de gemeene of openbare, „ vooral de *Nederduitſche* SCHOLEN, ter meerdere „ beſchaving onzer *natie*, nog wel noodig? Hoe „ zoude dezelve op de voordeeligſte wyze kun„ nen ingevoerd, en op eenen beſtendigen voet „ onderhouden worden"? door H. J. KROM. *VIII. Deel, bl.* 1—228. Inleiding *tot*, en belang *van*, deze vraag. *bl.* 1. Dezelve is tweeledig: het *eerſte* lid betreft de vereischte verbetering: het *tweede* de wy-

wyze, op welke die best in te voeren en te onderhouden. Beide deze ſtukken worden in twee hoofddeelen behandeld: in het *eerſte*, met betrekking op de *Nederduitſche* ſcholen; in het *tweede*, ten aanzien van de *Franſche* en *Latynſche* ſcholen. *bl.* 5. Waartoe de eerſte ſoort moet ingericht zyn? *bl.* 7. echter moet 'er onderſcheid zyn tusſchen de ſcholen ten platten lande en in kleine ſteden; en die in de voornamere ſteden. Van beiden word afzonderlyk gehandeld; en wel op dien voet: dat *eerst* ten aanzien van de ſcholen *ten platten lande* word aangewezen, waarin die al verbetering noodig hebben: in 't gemeen ten aanzien van de gelegenheid, om ſchool te houden; en de vertrekken, in welken zulks geſchiedt: *bl.* 10. in 't byzonder in de ſchoolmeesters, dien het niet zelden ontbreekt *en* aan de noodige kundigheden, *en* aan de vereischte hoedanigheden. *bl.* 12. Wat hiervan meermalen de reden zy? *bl.* 15. verder het gebrek in de manier van het leeren; *bl.* 17. in eene al te geſtrenge en niet recht beſtierde tuchtoefening; *bl.* 21. dat het oordeel der kinderen niet word opgeſcherpt, enz. *bl.* 24. Hierop gaat de Schryver over, om aan te wyzen, hoe deze ſcholen behoorden ingericht te zyn, tot meerdere beſchaving onzer *natie? bl.* 26. men moest geene perſoonen, dan die bekwaam zyn, tot het ſchoolhouden aanſtellen; *bl.* 27. voor hunne achting en bezolding moet gezorgd worden; *bl.* 29. hoedanig de plaats, waar ſchool gehouden word, behoore geſteld te zyn? *bl.* 34. de tyd,

wan-

wanneer; en hoelang? *bl.* 36. de meesters geene andere posten en bedieningen waar te nemen. *bl.* 40. Hierop word voorgesteld, waarin onderwys moet gegeven worden: en de wys, op welke? zoo voor kleine kinderen; *bl.* 42. als voor de meer gevorderde jeugd. *bl.* 47. Daarna word de wys van schoolhouden voorgedragen; *bl.* 72. en daaruit aanleiding gemaakt, om in het byzonder iets te melden van de zorg voor armenkinderen- en *diakenie*scholen. *bl.* 100. Het is echter noodig, dat 'er in *steden* en *groote dorpen* 2. of 3. rangen van scholen zyn, waarin onderscheiden onderwys word gegeven; waartoe de kunst- en kostscholen ook gebracht worden: — en wat in dezen in het byzonder moet geleerd worden? *bl.* 118. waarop twee vragen worden beantwoordt: *vooreerst:* hoe krygt men in alzulke scholen bekwame meesters? *bl.* 148. *ten tweeden:* hoe zal men de verbeteringen, gesteld dat zy ingevoerd werden, overal, voornamelyk ten platten lande, bestendig doen onderhouden? *bl.* 153. Hierop gaat de Schryver over, om zyne aanmerkingen op te geven ter verbetering, *vooreerst* van de *Fransche* scholen: en wel voor jonge heeren; *bl.* 161. voor jonge juffrouwen: wat al gebreken in dezen veelal plaats hebben; en hoe dezelven dienden ingericht te zyn? *bl.* 165. Eindelyk besluit de *Aucteur* zyne Verhandeling, met eene opgave van 't gene ter verbetering van sommige *Latynsche* scholen altans zoude kunnen plaats hebben. *bl.* 188. Hoedanige per-

perſoonen tot *Rectoren* en *Praeceptoren* moeten aangeſteld worden? *bl.* 189. wat op deze ſcholen diene geleerd te worden? *bl.* 193. en dan worden eenige aanmerkingen gemaakt: om eene betamelyke *ambitie* op dezelven aan te kweeken; *bl.* 197. betrekkelyk het van buiten leeren; *bl.* 200. het maken van *themata*; *bl.* 201. het *explicéren*; *bl.* 206. het maken van ſommige *exercitatien*; *bl.* 221. het leeren van *Grieksch*; *bl.* 222. en eindelyk het beſluit. *bl.* 227—228.

——— IIe ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door KORNELIS VAN DER PALM. *VIII. Deel, bl.* 229—316. Na eene korte inleiding over de beantwoording der vraag: *bl.* 229. verdeelt de Schryver het voorſtel in eene behandeling over de openbare ſcholen in het gemeen; en de *Nederduitſchen* in het byzonder. *bl.* 230. Hierop wyst hy aan, welke ſcholen hy door de eerſte ſoort, die eene min uitvoerige behandeling vereiſchen, verſtaat: dezulken, in welken de jeugd in vreemde talen word onderwezen: *bl.* 231. terwyl hy zich voornamelyk bepaalt tot de *Latynſche* en *Franſche:* en wel vooreerst over de *Latynſche*; omtrent welke hy, na een kort voorſtel, ten aanzien van het gewone onderwys, *bl.* 232. onderzoekt, wanneer men beginnen moete dezelve der jeugd te onderwyzen? *bl.* 233. Hierop gaat hy over tot de *Franſche* ſcholen, waarin ook het *Engelsch*, *Hoogduitsch*, enz. geleerd word: *bl.* 238. hieromtrent word eerst de vraag beantwoordt:

wel-

welke de bekwaamſte perſoonen zyn, om de jeugd in vreemde talen te onderwyzen? Geene vreemdelingen, maar bekwame *Nederlanderen! bl.* 239. En hoe moet het onderwys, ten meesten voordeele, ingericht zyn? Dit word aangewezen: *bl.* 244. vervolgens aangetoond, hoe nadeelig het zy, dat kost- en gemeene ſcholen ſomtyds worden ſaamgevoegd. *bl.* 252. Hoe dit kwaad best te weren; en tevens voor het beſtaan der meesters te zorgen? *bl.* 254. Vervolgens gaat de *Aucteur* over tot de beſchouwing der *Nederlandſche* ſcholen, als zynde de hoofdbedoeling der vraag: *bl.* 258. verdeelt deze in twee ſoorten: *bl.* 259. ſpreekt dan eerst over de ſcholen in 't gemeen: wat ter verbetering van dezelven zoude kunnen dienen? ten aanzien van de meesters; wier ſlechte geſteldheid, en de oorzaken daarvan, worden opgegeven: *bl.* 262. dan onderzoekt hy, welke kundigheid zy moeten hebben? *bl.* 265. hoe de zoodanigen te verkrygen? *bl.* 275. Hierna word geſproken van de jeugd, die in de ſcholen word onderwezen; *bl.* 279. van de boeken, waarin; *bl.* 288. en van de manier van het onderwys zelve: waarin alles gebracht word tot de verdeeling der leerlingen in *claſſen*; en dat de boeken naar dezelven ingericht zyn: *bl.* 294. en dan word gehandeld over het onderwys in den Godsdienſt. *bl.* 301. Waarop de *Aucteur* overgaat tot de armſcholen, in zoo verre die van de openbaren onderſcheiden zyn: waaromtrent onderzocht word, wat, en tot hoe ver, hier het

het onderwys moete gaan? *bl.* 306. Beſluit. *bl.* 315.

——— IIIe ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door DID. CORN. VAN VOORST. *VIII. Deel, bl.* 317—394. Ter inleiding dezer Verhandeling doet de Schryver vooraf zien het groote aanbelang van de opvoeding der kinderen. *bl.* 317. Overgang tot de vraag: *bl.* 321. derzelver verdeeling in *drie* deelen: hoe moeten de openbare, vooral de *Nederduitſche* ſcholen, verbeterd worden? Hoe geſchiedt dit op de beste en minst kostbare wyze? Hoe word die beſtendig onderhouden? *bl.* 322. Daar de beſchaving onzer *natie* het hoofdoogmerk der vraag is: word, vóór de behandeling van het eerſte ſtuk, een recht denkbeeld voorgeſteld van de beſchaafdheid eener maatſchappy; *bl.* 323. en dan wat tot beſchaving van een' mensch gevorderd worde? *bl.* 331. Hierop onderzoekt de *Aucteur*, of onze ſcholen: (de *Nederduitſchen* namelyk; 't zy de *Franſche* taal tevens al of niet daarin geleerd word:) geſchikt zyn, om dat einde te bereiken? *bl.* 336. en het antwoord is: neen! Dit word *en* van de kinderſcholen, *en* van die, waarin verder onderwys word gegeven, aangetoond, door eene ſchets voor te ſtellen van het onderwys in beiden. *bl.* 337. Hieruit worden de gebreken in dit onderwys afgeleidt; *bl.* 346. en voorts aangewezen, hoe die te verbeteren? door eene opgaaf van de hoedanigheden, die in een' meester gevorderd worden; *bl.* 349. en hoe die in het

het onderwys aan te leggen? *bl.* 356. en eindelyk, hoe zich in de behandeling omtrent de kinderen, ter hunner verbetering, te gedragen? *bl.* 372. Hierop gaat de Schryver tot het *tweede* deel zyner verhandeling over; en bepaalt dit tot het onderzoek: hoe en waar men, met de minſte kosten, zulke *maitreſſen* en *meesters* zal vinden en onderhouden? *bl.* 375. en hoe gehandeld met de thans in dienst zynde onbekwamen? *bl.* 388. terwyl uit het voorgeſtelde de beantwoording van het *derde* deel der vraag van zelve volgt. *bl.* 391. Dus de *Aucteur*, met eenige aanmerkingen, over de bezoldingen, en het getal van zulke onderwyzers, zyne Verhandeling beſluit. *bl.* 391—394.

——— *Verzameling van* AANMERKINGEN *uit de overige toegezondene* ANTWOORDEN. *VIII. Deel, bl.* 395—464. En wel nopens een zeggen van AGESILAUS over 't gene de kinderen moeten leeren: *bl.* 395. over de ſchoolmeesteresſen: hoe die gewoonlyk zyn, en behoorden te wezen? *bl.* 396. insgelyks over de ſchoolmeesters; *bl.* 401. den ſchooltyd; *bl.* 405. de vatbaarheid der jeugd; *bl.* 406. ſcholen voor arme kinderen van allerlei gezindheden; *bl.* 408. het leeren van A. B. *bl.* 413. het ſpellen; *bl.* 414. het lezen; *bl.* 415. het ſchryven; *bl.* 417. over het ſyferen; *bl.* 422. het pſalmzingen; *bl.* 431. onderwys in den Godsdienst; *bl.* 435. de zedekunde; *bl.* 437. over de kastyding; *bl.* 447. over de ſchoolboeken; *bl.* 450. over de ſchoolplaatſen; *bl.* 452. over de *ſcho-*

larchen; *bl.* 454. Eindelyk worden deze bylagen befloten met eene aanmerking over eenen opperfchoolmeester in elke voorname ſtad. *bl.* 461—464.

——— AANHANGSEL: *behelzende eenige uittrekſelen uit de beoordeeling der verhandelingen over deze prysvraag:* door G. J. NAHUYS. *VIII. Deel*, *bl.* 465—502. waarin de Schryver, na eene korte inleiding, *bl.* 465. en eene verklaring omtrent zyne overeenſtemming van gedachten met de bestgekeurde Verhandeling; *bl.* 467. zich voornamelyk bepaalt tot eenige byzonderheden omtrent de armſcholen: — en wel, dat 'er geene vrees zy, dat de behoeftige ouders hunne kinderen te lang op dezelven zouden laten; *bl.* 470. of dat men, door derzelver beſchaving, aan de burgerlyke maatſchappy, in meer dan ééne betrekking, nadeel zoude toebrengen! *bl.* 471. Dan volgt eene aanmerking: hoe zulke meesters te verkrygen, die de vereischte hoedanigheden en bekwaamheden bezitten? *bl.* 482. De derde aanteekening betreft de *Franſche* ſcholen: welken de geleerde NAHUYS in de verbeterde ſcholen wilde inſmelten: *bl.* 493. en dan eindigt hy, met een' voorſlag: of 'er geene mogelykheid zoude zyn, om het opgegevene ontwerp van verbetering dadelyk ter uitvoering te brengen? *bl.* 501.

SCHRYFSTYL (FRANSCHE). Zie *Franſche ſchryfſtyl.*

SECTIO CAESAREA. Zie *Keizerlyke ſnede.*

SLAAF-

SLAAFHANDEL. *Noodige onderrichtingen voor de ſlaafhandelaren:* door D. H. GALLANDAT. *I. Deel, bl.* 422—460. In deze Verhandeling worden eerst eenige gronden gelegd ter wettiging van dezen handel. *bl.* 422. De *Vliſſingers* leggen zich daarop het meest toe. *bl.* 427. Dan word aangewezen: wat omtrent het onderzoek der ſlaven, die men op de kusten van *Afrika* inkoopt, wél moet in acht genomen worden? *bl.* 428. Eindelyk, wat voorzorgen en middelen men moet aanwenden, om de ſlaven veilig, en in een' gezonden ſtaat, over te voeren? *bl.* 439—460.

SOREKWYN. *De ware kleur van den edelen, of Bybelſchen,* SOREKWYN *aangetoond; en by die gelegenheid verſcheidene aanmerkelyke Bybelplaatſen opgehelderd:* door PETRUS HOFSTEDE. *XI. Deel, bl.* 257—322. Na dat de Hoogleeraar de redenen, tot het ſchryven dezer Verhandeling, heeft opgegeven; om zyne byzondere gedachten over GEN. XLIX: 12. te ſtaven: die geheel zouden vervallen, indien de kleur van den SOREKWYN *lichtgeel* ware, gelyk de geleerde TJEENK wil; en niet, zoo als hy denkt, *purperrood: bl.* 257. wyst hy aan, dat de twee voorname redenen: de eene ontleend uit het gebruik van het woord SOREK: ZACH. I: 8. JES. XVI: 8. en XIX: 9. *bl.* 262. (by welke gelegenheid van het fyne linnen der Ouden, *byſſus* geheeten; als niet *geel*, maar *blinkend wit;* uitvoerig word gehandeld: gelyk ook over de windſels der *Aegyptiſche* MU-

MIEN: *bl.* 268—286.) en de andere van het bericht der reizigers, die beste druiven en wynen van eene *lichtgele kleur* in *Palaeſtina*, en ook in het erfdeel van *Juda*, gevonden hebben: *bl.* 298. even weinig dienen, om het gevoelen van den Heer TJEENK, omtrent de ware kleur van den edelen of Bybelſchen SOREK*wyn*, te begunſtigen. De Schryver, by de verhandeling van het laatſte ſtuk, de voortreffelykheid des rooden wyns, in oude tyden, boven den witten wyn, bewezen hebbende; heldert daaruit op DEUT. XXXII: 13. en 14. *bl.* 314. en JES. XXVII: 2. *bl.* 320. waarop het beſluit volgt. *bl.* 321.

SPIRITUS SALIS MARINI. *Verhandeling over deszelfs gebruik in ſommige uitwendige gebreken:* door E. P. SWAGERMAN. *V. Deel*, *bl.* 65—146. Na eene korte inleiding, ſtelt de Schryver de aanleiding voor, die hem gelegenheid heeft gegeven tot het gebruik van den *ſpiritus ſalis marini:* en daarna beſchryft hy eene meenigte gevallen van eeltachtige uitbottingen aan de vingeren en teenen; ſommige wratten; eenige *ſarcomata*, zoo aangeborene als verkregene; enkele zweren aan onderſcheidene deelen; en van ſommige *polypi*, zoo die der ooren, als van den neus, die daardoor zeer gelukkig volkomen genezen zyn. Terwyl tevens word bericht, dat eenige *ſarcomata* enkel door drukking geheel zyn verdreven.

STAAR. *Onderlinge vergelykingen tuſſchen de ver-*

verſchillende manieren, om de STAAR *uit te nemen:* door GYSBERT DE WIT. *I. Deel, bl.* 1—136. De *Aucteur* geeft, na een korte inleiding; *bl.* 1. eene ontleedkundige beſchryving van het oog; *bl.* 2—54. meldt dan, waarin de STAAR, of *cataract* beſta: *bl.* 55. derzelver uitneming is veiliger dan de nederdrukking: *bl.* 55. dan ſtelt hy de verſcheidene *methoden* voor, waarop dezelve van tyd tot tyd is verricht; met byvoeging van de daartoe uitgedachte werktuigen: tevens aanwyzende de byzondere voor- en nadeelen, die een ieder derzelven heeft. *bl.* 55—116. Hieruit maakt hy tot beſluit op, welke *inſtrumenten* de besten zyn, om deze *operatie* te verrichten, en hoe dezelve het veiligst geſchiede? *bl.* 116—133. en eindigt deze Verhandeling met eene opgave, hoe men de lyders, na de *operatie*, diene te behandelen? *bl.* 133—136.

——— Nut van den *ſpirit. ſalis ammoniaci* ter genezing eener ſoort van *zwarte* STAAR: *V. Deel, bl.* 255—260. Zie *Genees- en heelkundige waarnemingen.*

STANKWEREND MIDDEL *in vuile verzweringen.* Zie *Witte willigenbast.*

STEENEN (DIERLYKE) *beſchreven: vooral ten aanzien van derzelver natuurlyke kenteekenen. Hiſt. voorbericht van het VI. Deel, bl.* 31—61. En

wel de *Pedro del porco van Malakka: bl.* 33. — *Pedro del porco van Ceilon: bl.* 40. — de *Gemsbal*, of *Gemskogel: bl.* 42. — het *Bezoar orientale*; en de Apenſteen: *bl.* 44.— *Lapis de Goa: bl.* 53.— *Nagemaakte Bezoar van Koromandel: bl.* 54. — *Weſterſche Bezoar: bl.* 57. — Paardenſteenen. *bl.* 58—60. Dit bericht is van den Heer J. C. BRANDT: die deze kostbare ſteenen aan het Genootſchap, voor deszelfs *kabinet*, geſchonken heeft.

STEENWORM, STEENMOSSEL, of *Pholade*. Zie *Zeeinſecten: in het verdere bericht aangaande dezelven.*

STERREKUNDE. Zie *Aldebarans bedekking: Comeet: Lunarium: Mercurius (voorbygang van) over de zon: Saturnus (oppoſitie van): Venus (overgang van) over de zon.*

——————— STERREKUNDIGE *waarnemingen: gedaan ter bepaling van de breedte en lengte van* COCHIN, *op de kust van* MALABAAR: door W. SMITH. *VI. Deel, bl.* 625.

STICHTING (EERSTE) *en* LOTGEVALLEN *van ſommige plaatſen, ten* oosten *en* westen *der* SCHELDE *gelegen:* door JAC. ERMERINS. *V. Deel, bl.* 1—64. Na eene inleiding over de eerſte bedyking dezer Landen: *bl.* 1—3. geeft de geleerde Schryver op, de oudheid, ſtichting, en lotgevallen van

Lil-

Lillo; bl. 4. van de *Kruisschans; bl.* 20. van *Fredrik Hendrik* en *Blaauwgaren*, twee schansen beneden *Lillo; bl.* 22. van de heerlykheid *Zandvliet; bl.* 24. van *Ossendrecht; bl.* 29. van *Woonsdrecht*, *Hildernisse*, en *Borchvliet; bl.* 31. van het land en de baronie van *Beveren; bl.* 32. van *de Doel; bl.* 35. van de heerlykheid *Kalloo; bl.* 42. van *Liefkenshoek; bl.* 46. en van het land en de heerlykheid *Saftingen. bl.* 52—64.

STILUS CURIAE: of *Styl van den Hove.* Zie *Fransche schryfstyl.*

T.

TARWTEELT: *volgens het voorschrift van den Heer* MILLER, *mislukt:* door J. BASTER. *III. Deel, bl.* 597—607. By welke gelegenheid de verschillende gedachten over de vermeenigvuldigende voortteeling van *georganiseerde* lichamen tevens worden voorgesteld. *bl.* 608—614.

TINCTUREN. *Verhandeling over de bereiding der* TINCTUREN, *welken in de geneeskunde gebruikt worden: benevens eenige proeven, om dezelven, volgens eene nieuwe manier, voordeeliger, in korter' tyd, en krachtiger, te bereiden:* door BOUDEWYN TIEBOEL. *II. Deel, bl.* 231—276. Na een

kort voorſtel nopens de *tincturen*: *bl.* 231. handelt de Schryver over de gewone wys van toebereiding; met aanwyzing, waarvoor men zich byzonder te wachten hebbe? *bl.* 235. wat in ſommige gevallen van dienst kunne zyn? *bl.* 239. Doch eene betere wys van bereiding is door den *pot* van PAPIN; die naauwkeurig beſchreven, en in eene plaat afgebeeldt word: *bl.* 242. eenige aanmerkingen over deszelfs werkingen en voordeelen: *bl.* 245. dan worden proeven, met denzelven genomen, opgegeven. En wel van de *tinctura caſtoreï*; *bl.* 247. van de *tinctura ſuccini*; *bl.* 251. van de *tinctura myrrhae*; *bl.* 255. van de *tinctura gummi laccae*: *bl.* 258. eene aanmerking over de drie ſoorten van *gomlak*: *bl.* 263. van de *tinctura cort. peruviani*; *bl.* 265. van de *tinctura rhabarbari*: *bl.* 269. waarby eindelyk eenige aanmerkingen, en eene verklaring der *Figuren*, ten beſluite gevoegd worden. *bl.* 272—276.

TINERTSEN. *Eenige Oostindiſche* TINERTSEN *beſchreven*: door M. HOUTTUYN. *IX. Deel*, *bl.* 337—350. Na eenige aanmerkingen over den waren aard, in welken de natuur de metalen oplevert: — zuiver, volkomen, gedegen; of onvolmaakt, met andere ſtoffen vermomd: — word in deze betrekking uitvoeriger over het TIN geſproken; en zeven ſoorten van 't zelve uit *Indië*, van *Sumatra*, en plaatſen aan *de oostzyde van Sumatra* gelegen, beſchreven.

——— *Beſchryving van den* Malakſchen TINERTS; *en deszelfs mynen:* door M. HOUTTUYN, *XI. Deel, bl.* 383—389. Na eene korte inleiding over den *Malakſchen* TINERTS, die de zeldſaamſte is: deelt de geleerde Schryver eenen brief mede van wylen Mr. J. C. M. RADERMACHER, behelzende beſchryving dier mynen; van de manier van graving, en uitſmelting; en van den erts.

TOOVERVIERKANTEN. *Recherches ſur une nouvelle eſpèce de* QUARRE'S MAGIQUES: door L. EULER. *IX. Deel, bl.* 85—239. De aanleiding, welke den wiskundigen Schryver bracht tot het opſtellen van dit *onderzoek eener nieuwe ſoort van* TOOVERVIERKANTEN, beſtond (volgens zyne opgave) in een gedaan voorſtel: "om 36. *Officieren*, uit ZES onderſcheidene *regimenten* getrokken, en even zoo„ vele trappen van rang bekleedende, in het vier„ kant te ſtellen: zoo, dat elke lyn ('t zy rechts „ of links; 't zy *horizontaal* of *verticaal* geno„ men zynde;) juist zes *Officieren* van verſchillen„ den rang, en wel uit de onderſcheidene *regimen„ ten*, zoude vertoonen"! Dit werd, niettegenſtaande by velen herhaalde proeven, ondoenlyk bevonden: doch men verlangde naar een wiskundig betoog van die onmogelykheid. *bl.* 85. en 86. Hiertoe brengt EULER deze vraag in de gedaante van een *mathematisch* voorſtel: noemende de *regimenten* met *Latynſche* letteren *a*, *b*, *c*, enz. en de rangen met *Griekſchen* α, β, γ, enz. waaruit, om

aan het oogmerk te voldoen, *drie* bepalingen voortvloeijen: welk een en ander vervolgens, zoo in 't byzonder op het gegevene getal 36. als in 't gemeen op een *generaal* getal n, toegepast en behandeld word: *bl.* 86—96. by welke gelegenheid, onder anderen, in § 5—8. de letteren a, b, c, beſchouwd worden als de natuurlyke getallen 1, 2, 3. en de *Griekſchen* α, β, γ, als hunne machten: zoo dat 1^1 beteekene den *laagſten* rang van het EERSTE *regiment*: 2^2 den *naaſtlaagſten* van het TWEEDE: enz. — voor welke machten de Schryver eene behoorlyke ſchikking tracht te maken, door het daarſtellen van algemeene voorſchriften, of *formules directrices*: gevende de reden dier benaming op: *bl.* 92. Vervolgens tot grondſlag leggende de vierkanten voor de *Latynſche* letteren, of gewone getallen; brengt de *Aucteur* dezelven in zekere orden: zulks zy beſchouwd moeten worden, of als *eenvoudig* voortgaanden (*quarrés à ſimple marche*); of *twee en twee* ſaamgenomen (*à double marche*); ook *drie en drie* (*à triple marche*); alsmede *vier en vier* (*à quadruple marche*). *bl.* 96—100. Hierop volgt dan, in de *eerſte* afdeeling, het onderzoek der EERSTE *claſſe*, van den *eenvoudigen* voortgang: *bl.* 100. *en volg.* waaruit tot regel word genomen: dat het voorgeſtelde geval, en alle andere diergelyken, volſtrekt onmogelyk zy, zoodra de zyden van het gegevene vierkant uit dubbel onevene vakken zyn ſaamgeſteld; en bewys daarvan. *bl.* 103. Algemeene regelen tot het vinden der bovengemelde

for-

formulae directrices voor alle mogelyke gevallen; wanneer namelyk het □ uit oneffene vakken beſtaat. *bl.* 110. Nadere regels, om nieuwe *formulen* te erlangen, en de reeds gevondenen in andere gedaanten te brengen: *bl.* 125. alsmede, om vierkanten ſaam te ſtellen, in welken ook de *diagonalen* aan het voorſtel voldoen: *bl.* 131. In de *tweede* afdeeling behandelt de Schryver de TWEEDE *clasſe*, of den *dubbelen* voortgang: omtrent welken, als een doorgaande regel, word opgegeven: dat elke zyde van het vierkant uit een dubbel effen getal moete beſtaan: *bl.* 147. De DERDE rang (*à triple marche*) is het onderwerp der *derde* afdeeling: in dezen moet het getal der vakken van elke zyde in 3. deelbaar zyn: *bl.* 180. terwyl de VIERDE rang (*à quadruple marche*), waarin iedere zyde door 4. moet kunnen gedeeld worden, in de *vierde* afdeeling word behandeld: *bl.* 205. Eindelyk ſtrekt de *vyfde* afdeeling, om voor de onderſcheidene verwisſelingen, overbrengingen, of veranderingen der gevondene □ de noodige regelen te geven: waaromtrent nader word aangedrongen de bevorens gemaakte aanmerking, dat (om aan het voorſtel te voldoen) het getal der vakken in éene zyde nimmer het dubbel van een onpaar getal moge zyn: *bl.* 222. voorts worden eenige aanmerkingen gemaakt nopens de leer der *combinatien*: tot naarſporing van welken dit voorſtel; ſchoon anders (gelyk de geleerde Schryver tot ſlot zegt) op zichzelve van weinig of geen nut; aanleiding heeft gegeven: *bl.* 239.

'TWEE-

TWEEGEVECHTEN. *Verhandeling over de dwaasheid en ſchadelykheid der* TWEEGEVECHTEN: door Mr. WILLEM SCHORER. *IV. Deel, bl.* 545—576. De behandeling dezer ſtof, offchoon door groote mannen meermalen opgegeven; en offchoon die razerny onder ons niet zoo ſterk in zwang gaat, als in *Vrankryk*; is echter niet onnuttig. *bl.* 545. In vroegere eeuwen waren de tweegevechten niet alleen gewoon, maar werden geoorloofd gerekend. *bl.* 550. Wanneer eerst; en door wien verboden? *bl.* 552. Maar hoe is zulk een verbod met het punt van eer voor een' edelman en krygsman beſtaanbaar? Deze tegenwerping word beantwoordt: uit overweging van de zaak zelve, in haar gunſtigst licht beſchouwd: — van hare onbetamelykheid en redenloosheid: — ja deze gewoonte kan niet aangemerkt worden als een blyk van heldenmoed: te min, daar zoo ſterk by *plakaten* daartegen voorziening is gedaan. *bl.* 554. En welk een gruwel is het tweegevecht, van de zedelyke zyde aangemerkt. *bl.* 561. Doch welke is de reden, dat dit kwaad zoo diep ingeworteld zy? Een gebrek in de opvoeding, en het niet uitvoeren der *plakaten*; alsmede uit aanmerking van eene tegenſtrydigheid, die in dezelven plaats heeft. *bl.* 564. Eindelyk word onderzocht, hoe die ſchandelyke gewoonte best tegen te gaan? *bl.* 571—576.

U. UNIE.

U.

UNIE (DE) *van* UTRECHT: *als een voorname bron beſchouwd, waaruit (onder* GODS *gunſtige Voorzienigheid)* NEERLANDS *voorſpoed en luister is voortgevloeid: en op welke gronden de hoop op deszelfs voortdurenden welſtand is gevestigd: in eene Vergadering van Heeren* Directeuren, *gehouden den* 23. *van Louwmaand* 1779. (zynde juist die dag, op welken de gedachtenis dier Vereeniging voor de tweedemaal vereeuwigde,) *voorgelezen:* door den *praeſiderenden* Heer Mr. J. WINCKELMAN. *VIII. Deel, Hiſt. voorbericht, bl.* 87—92.

——— *De* UNIE *van* UTRECHT *nader overwogen, by diezelfde gelegenheid:* door J. W. TE WATER, *toen tweeden* Sekretaris *van het Genootſchap. VIII. Deel, Hiſt. voorbericht. bl.* 93—131. In deze Redevoering word een zaakryk verſlag gegeven van de aanleidende gelegenheid *tot*, en de omſtandigheden *in* welken, deze belangryke UNIE is gefloten: den inhoud van dezelve: en van de onderteekenaars, zoo van het ontwerp; als van de *Unie* zelve.

V.

VADERLANDSCHE GEDICHTEN Zie *Gedichten.*

VAL-

VALLENDE ZIEKTE. *Een geneesmiddel tegen dezelve, ter beproeving voorgeſteld:* door J. OOSTERDYK SCHACHT. *III. Deel, bl.* 271—282. Dit middel word, na eene inleiding, opgegeven: als beſtaande uit zooveel *ſaccharum ſaturni*, als driemalen op de punt van een mes liggen kan; en twee lood *ſpiritus nitri:* welk mengſel eenigen tyd moet ſtilſtaan. By 't gebruik moet het flesje wél worden omgeſchudt: de lyder neemt drie dagen achter elkanderen daarvan alle morgen zes droppels, met wat wyn, vleeschnat, of ander vocht; doch niet op den vierden dag: maar dan een *purgeer*-middel van de pillen *de ſuccino* CRATONIS. Men begint dit middel des daags na den aanval, en gaat daarmede vier weken voort.

——— *Eene* VALLENDE ZIEKTE, *door koud water genezen.* De Schryver van dit bericht, J. B. DE BEUNIE, wyst (na een korte beſchryving van deze ziekte) aan, van hoeveel aanbelang het, ter genezing derzelve, zy, de oorzaken naar te ſpeuren, waaruit dezelve ontſtaan is: — en dan geeft hy het geval op van een' jongeling van 12. jaren, in wien de *atonia* de waarſchynelyke oorzaak van dit allertreurigſte toeval was; en hoe hy, in eenen korten tyd, alleen door het gebruik van het koude bad herſteld zy: — terwyl hy, in het voorbygaan, ook de genezing van dit ongemak, met *anthelmintica*, in verſcheidene kinderen, aanteekent. *VI. Deel, bl.* 587—600.

VE-

VENUS *overgang over de* ZON: *den* 3. *van Zomermaand* 1769. *te* PHILADELPHIA *waargenomen: getrokken uit eene verhandeling van den Heer* EWING: door P. BODDAERT. *III. Deel, bl.* 617—647. De geleerde Schryver meldt, na eene korte inleiding, de aanleidende gelegenheid, die hem aangeſpoord heeft, om dit uittrekſel te maken, en het der Maatſchappy aan te bieden; met byvoeging: dat hy alle de waarnemingen, omtrent de verſchilzichten, *in haar geheel* heeft opgegeven, als zynde de zaak, waarop het meest aankomt, om den afſtand der zon te bepalen; terwyl hy, zoo van de evenredigheden, als van de waarnemingen, alleen de *uitkomſten* der rekeningen heeft aangeteekend.

VERBAND *van* VERSTAND *en* WIL. Zie *Pſychologiſche en moraliſche aanmerkingen over dit onderwerp.*

VERSTROPPING *van het* DARMNET. *Waarneming van eene verſtropping van het* NET *rondom den darm, ontdekt na den dood van een' lyder, op welken men de breukſnede had verricht:* door GYSBERT DE WITT. *I. Deel, bl.* 605—620. Na dat de geleerde Schryver den ſtaat des lyders; en de middelen, ter zyner redding, hoewel vruchteloos, aangewendt, heeft opgegeven: beſchryft hy de gewone *operatie*, met de gevolgen derzelve, tot aan den dood des lyders. Hierop bericht hy, hoe men by de opening van het lyk eene verſtropping,

ping, rondom den darm, van het net ontdekte; 't welke aan het buikvlies was vastgegroeid; en dus de uithaling van den darm, door den verwyderden ring, by het leven van den lyder, onmogelyk had gemaakt. In zulke gevallen is het eenige middel ter redding, om de gemaakte wonde, door insnyding tot in den buik, te verlengen; ten einde de vasthechting te ontdekken, en los te maken: 't gene zonder merkelyk gevaar kan geschieden: wanneer de verstropping gemakkelyk kan ontdekt en weggenomen worden.

VESTINGBOUW. *Verhandeling over eene nieuwe manier om kleine* ZESHOEKEN *te versterken; en in dezelven eene behoorlyke verdediging te verkrygen:* door ALBERT LIEFTINCK. *II. Deel, bl.* 127—160. De Schryver wyst de ongerymdheid aan, om eene algemeene versterkings*methode* in te voeren, die op alle gevallen toepasselyk zoude zyn: *bl.* 127. — dan beschryft hy zyne nieuwe manier, om kleine ZESHOEKEN te versterken: *bl.* 138. — eindelyk verdedigt hy dezelve, door het oplossen van eenige zwarigheden. *bl.* 147—160.

——— *Verhandeling over de* GORDYNEN *der vestingen:* door A. LIEFTINCK. *II. Deel, bl.* 601—612. waarin de Schryver, na de opgave van de aanleidende gelegenheid, eene *definitie* geeft van eene GORDYN; waaruit hy afleidt, dat eene vesting des te meer eene vesting is, naar mate zy meer

gor-

gordynen heeft aan haren omkring; en dat, derhalven, de volkomenheid van eene vesting hierin gelegen is, dat zy uit enkele *gordynen* en bedekte *flanquen* beſtaat: — zulk eene uitgedachte vesting word beſchreven, en in plaat afgebeeldt.

VIERSCHAAR (HOOGE). Zie *Zeelands vierſchaar.*

VOEDING *der* VRUCHT *in de baarmoeder.* Dit ſtuk word overwogen in de *Verhandeling over eene bevruchte proefneming van den Geneesheer* W. NOORTWYK: — *hieruit ontdekkingen, die der ontleedkunde onlangs veel lichts hebben bygezet, op eene nieuwe wys opgelost:* door ADRIAAN VAN SOLINGEN. *IX. Deel, bl.* 392—422. Na eene korte inleiding over de verſchillende gedachten omtrent de VOEDING der *vrucht* in de baarmoeder: *bl.* 392. word de proefneming van *Doctor* NOORTWYK op eene bevruchte baarmoeder, die de gemeenſchap van derzelver vaten met die der nageboorte volkomen ſchynt te bewyzen, voorgeſteld. *bl.* 395. Dan word, door proefnemingen van den Heer ALEX. MOURO, en R. FORSTEN, de misſlag, die by gemelde proefneming plaats zoude gehad hebben, aangewezen. *bl.* 400. En daarop word, uit de nadere ontdekkingen van den Heer G. HUNTER, dit ſtuk verder bevestigd; en daaruit afgeleidt, dat de proefneming van den Heer NOORTWYK niets afdoe, ter betoging, in het verſchilſtuk over den gemeenſchappelyken omloop des bloeds van de moeder met de vrucht. *bl.* 407—422.

VOORJAARSZIEKTEN. Zie *Febres catarrhales.*

VOORTGANG *der* WETENSCHAPPEN in NEDERLAND, *ſedert het begin der achttiende eeuw.* Zie *de Redevoering van den* praeſiderenden *Heer Directeur*, Mr. J. WINCKELMAN: gedaan ter opening van de tweede algemeene Vergadering des Genootſchaps. *Hiſtor. bericht vóór het II. Deel: bl.* 2—14.

VOORTTEELING *van georganiſeerde lichamen.* Zie *Tarwteelt.*

VRIENDSCHAPSPLICHT *in het* EVANGELIE *aanbevolen.* Zie *Evangelie.*

VROEDKUNDE. Zie *Ontleed- en Vroedkundige waarneming.*

———— VROEDKUNDIGE *verhandeling over de wyze, om een kind in de lyfmoeder te keeren, en by de voeten af te halen:* door D. H. GALLANDAT. *I. Deel, bl.* 403—421. waarin de geleerde *Auteur*, na eene gepaste inleiding, *bl.* 403. de gemakkelykſte en veiligſte wyze: om kinderen, welken zich in eene kwade geſtalte voor den mond der lyfmoeder aanbieden, te keeren; en by de voeten af te halen: voorſtelt. Hierop word het gewicht van dit onderwerp aangewezen: *bl.* 405. — dan de gewone handelwys der vroedvrouwen in zulke gevallen aangetoond. *bl.* 406. — en daarop onderſcheid gemaakt tus-

tusschen de keering, als eene voorbereiding; en de afhaling zelve. *bl.* 410. Van de wyze, op welke de verschikking of voorbereiding moet geschieden, word gehandeld, *bl.* 411. — van de afhaling zelve, *bl.* 415. waaruit andere gevallen gemakkelyk worden verstaan. *bl.* 418—421.

———— VROEDKUNDIGE *waarneming van tweelingen, die het water en de vliezen gemeen hadden:* door JACOBUS DE PUYT. *IX. Deel, bl.* 423—430. Door deze waarneming ziet men eene uitzondering op den regel, die algemeen van de vroedkundigen is aangenomen: — dat twee- of drielingen, gedurende de zwangerheid, ieder hun byzonder water en vliezen hebben; tenware zy tegennatuurlyk aan elkanderen gewassen zyn. En hieruit leidt de kundige Schryver *twee* aanmerkingen af: *vooreerst:* dat deze waarneming diene ter opheldering van de verlossingen, GEN. XXV: 24—25. en XXXVIII: 37—40. gemeldt; — *ten tweeden:* om in soortgelyke gevallen omzichtigheid te gebruiken by de verlossing. De nageboorte der tweelingen word in Plaat afgebeeldt.

———— VROEDKUNDIGE *waarneming:* door ADRIAAN VAN SOLINGEN. *X. Deel, bl.* 575—603. Deze waarneming behelst een bericht van eene wonderlyke wys, op welke de natuur zich, in eene moeilyke verlossing, door eene plaatselyke aderlating geredt heeft: — wanneer namelyk de kwade

plaatsing van het hoofd des kinds eene geweldige drukking, en eene daaruit ontstane *inflammatoire* opzetting der uitwendige deelen veroorzaakt had: zoodanig, dat dezen eene byzonder groote, hoogroode, en sterk gespanne zwelling vertoonden: — redde zich de natuur, die te lang aan zichzelve was overgelaten, door eene gunstige poging, die zoo verbazend als gelukkig was: — op eene wys, waarvan men by vroegere noch latere vroedkundige schryvers geen voorbeeld vindt: — eene openbarsting der uitwendige deelen verwekte eene plaatselyke aderlating: die eerst met een' vloed, en vervolgens druppelsgewys, eene aanmerkelyke hoeveelheid bloeds deed ontlasten; waardoor, met toereiking der vereischte hulp, de *resolutie* der gespanne deelen, en de geboorte van een levend welgeschapen kind werd te weeg gebracht. Deze Verhandeling geeft tevens de middelen op, waardoor de kwade plaatsing van het hoofd, met derzelver schroomelyke gevolgen, behoord had voorgekomen of verbeterd te zyn: — en is met aanteekeningen voorzien: waaronder twee de gewichtigsten zyn. De *eerste* handelt over de schadelykheid en nutteloosheid der zoogenaamde *voorbereidingen*, die de beroemde LEVRET op zyne scholen zoo sterk heeft aangeprezen: — de *tweede* behelst eene aankondiging der verbetering van den *forceps à axe ambulant*, door den Heer COUTOULY; waardoor de tang, zonder *parallelismus* der bladen, in kwalykgestelde bekkens kan worden ingebracht.

— Zie

——————— Zie verder *Nageboorte. Weeën en naweeën.*

W.

WAARNEMINGEN *omtrent de* LUCHTSGESTELDHEID, WEDER, *en* WIND; *mitsgaders aanteekeningen der* ZIEKTEN, *in iedere maand voorgevallen te* VLISSINGE, *in het jaar* 1768. door A. MULLER. *I. Deel, bl.* 620—651.

——————— *gelyke waarnemingen:* (doch zonder byvoeging der ZIEKTEN:) door DENZELFDEN: *over het jaar* 1769. *II. Deel, bl.* 631—643.
——————— 1770. *III. Deel, bl.* 651—662.
over de jaren 1771—1773. *VI. Deel, bl.* 629—664.

——————— *omtrent den gevallen'* REGEN *te* ZIERIKZEE: *in de jaren* 1770. en 1771. door JOB BASTER. *III. Deel, bl.* 649—650.

——————— *omtrent de* LUCHTS- *en* WEERSGESTELTENIS; *en gevallen'* REGEN: *in de jaren* 1772—1774. *te* ZIERIKZEE: door DENZELFDEN. *IV. Deel, bl.* 670—675.

WANSCHAPENHEID. *Waarneming omtrent een*

eerstgeboren kind, waarvan de ingewanden (de nieren, pisleiders, *en* waterblaas *uitgezonderd) zich buiten den buik bevonden:* door SAMUEL DE WIND. *I. Deel, bl.* 592—594. Na eene naauwkeurige beſchryving van het geval, meldt de geleerde Schryver, dat men, na de geboorte van het kind, geen' anderen blyk van leven daarin ontdekte, dan dat het hart, zonder de minſte vertraging, ruim een half uur by aanhoudendheid zich beweegde: de ingeblazene lucht ging niet in de longen; maar in de ingewanden: de beweging, allengskens verminderende, hield eindelyk geheel op. Daar alle pogingen, om de ouders over te halen, dat men het kind mocht openen, vruchteloos waren, konde geen nader onderzoek daaromtrent werkſtellig worden gemaakt.

——— *Eene allerzonderlingſte wanſtallige* MENSCHENVRUCHT, *naauwkeurig beſchreven; en in eene plaat afgeteekend:* door J. LE ROY. *III. Deel, bl.* 520—528.

——— *Waarneming van twee wanſchapene* KINDEREN: door H. MIRANDOLLE VAN GHERT. *IX. Deel, bl.* 270—274. Deze wangedrochten (die, behalven het hoofd, welgeſchapene kinderen waren) worden beſchreven; en van een diergelyk, door den gel. arts zelve in 't jaar 1767. gezien, 't welke eenigszins naar een' aap geleek, gewag gemaakt. Deszelfs moeder was, gedurende hare

zwan-

zwangerheid, door den ſprong van eenen aap op haar lichaam zeer verſchrikt: terwyl de moeder van de twee eerstgemelde kinderen; in 't *eerſte* geval, door het zien van een' zeehond, was ontſteld geweest; maar iets ſoortgelyks had in het *andere* geval geene plaats gehad.

WATER, *Keering van hetzelve.* Zie *Keering.*

WATERBLAZEN *door den* AFGANG *gelost.* Zie *Geneeskunde.*

WEE'EN EN NAWEE'EN. *De* WEEËN *en* NAWEEËN *der barende en kraamvrouwen, in hunnen aard, oorzaken, en uitwerkingen beſchouwd:* door J. DU PONT. *VI. Deel, bl.* 401—516. Na eene korte inleiding, *bl.* 401. ſtelt de Schryver voor, wat vereischt worde, om een recht denkbeeld van dit onderwerp zich te maken: *bl.* 405. en geeft dan de orde zyner behandeling op. *bl.* 407. Het *eerſte* hoofdſtuk handelt over de ware weeën. Dezen worden beſchreven: en wel de *barensweeën:* zoo de voorſpellenden; als de waren: *bl.* 409. — dan de *naweeën*, zoo vóór als na het afkomen der nageboorte: *bl.* 420. — hierop worden derzelver eigenlyke oorzaken aangetoond; *bl.* 427. waarna de uitwerking, nuttigheid, en noodzakelykheid, zoo der weeën als der naweeën word voorgeſteld. *bl.* 448. Deze en gene bedenking tegen het bygebrachte opgelost zynde, *bl.* 460. word onderzocht, hoe de-

zelven best te beſtieren en te bepalen: op dat de ſmerten verkort en verminderd, en de verlosſing bevorderd worde: *bl.* 462. waarna word aangewezen, hoe dezelven kunnen aangewakkerd; en hinderpalen, die ſomwylen wederſtand bieden, weggeruimd worden: *bl.* 479. — terwyl de valſche weeën het onderwerp des *tweeden* hoofdſtuks uitmaken: na welker bepaling dezelven worden verdeeld, met opzicht tot den tyd, waarin zy voorvallen; en in hunnen loop en aard beſchreven: *bl.* 490. dan derzelver oorzaken aangewezen; *bl.* 500. gelyk ook hunne uitwerkingen en nadeelen: *bl.* 504. en eindelyk hoe men dezelven op het ſpoedigſt, veiligſt, en gemakkelykſt, kan tegengaan, en doen verdwynen. *bl.* 508—516.

WERKTUIG. *Een verbeterd* WERKTUIG *tot de herſtelling van den ontwrichten ſchouder: beſchreven* door B. HUSSEM. *IX. Deel, achter de Prysverhandelingen: bl.* 33—84. De ervaren Schryver geeft eerst bericht van de *werktuigen*, en derzelver verbeteringen, van welken de vroegere en latere heelmeesters zich bediend hebben, om den ontwrichten ſchouder te herſtellen. *bl.* 32. Doch de ondervinding leerde, dat dezelven in vele gevallen niet voldeden; en ter belediging van andere ledematen dienden: *bl.* 40. aanleiding hieruit ontleend, om een VERBETERD *werktuig* uit te denken: *bl.* 42. de grootſte zwarigheid die zich hier opdoet: *bl.* 43. en dan, om een klaarder denkbeeld

beeld van de herſtelling te geven, eene aanwyzing, waar, in de meeste ontwrichtingen, het hoofd des opperarmbeens zich bevinde; of de herſtelling doenlyk zy; en wat hiertoe vereischt worde? *bl.* 48. Hierop volgt de beſchryving van het WERKTUIG zelve. *bl.* 64. Deszelfs goedkeuring door deskundigen, en door het *collegium chirurgicum* te AMSTERDAM. *bl.* 67. Een twaalftal *proeven*, met dit werktuig genomen, die eene gewenschte uitwerking hebben gehad: *bl.* 68. — waarna de manier, om daarmede te werken, word voorgeſteld; en wat vervolgens diene in acht genomen te worden? *bl.* 75. Het WERKTUIG zelve, met hetgene daartoe behoort, is in eene plaat afgebeeldt.

WESPENNESTJE. *Natuurkundige waarneming van een zonderling* WESPENNESTJE: door L. BOMME. *VII. Deel, achter de Prysverhandeling geplaatst*: *bl.* 213—226. Dit nestje, door eene WESP vervaardigd, volgens de waarneming van den vinder, was vastgehecht aan een' balk op de bovenſte verdieping van het huis: wordende alhier naauwkeurig beſchreven, en afgebeeldt in plaat vertoond.

WETTEN VAN HET ZEEUWSCHE GENOOTSCHAP. Zie *Genootſchap* (ZEEUWSCH).

WILLIGEN BAST (WITTE). *De ware deugd van deszelfs ſtankwerend vermogen, uitwendig beproefd, in vuile, ſtinkende, en kankerverzweringen:*

door GERARD GREEVE. *IX. Deel, bl.* 247—253. Van hoeveel belang het zy, om aan lyderen, welker gebreken ongeneeslyk zyn, dezelven zoo draaglyk te maken, als mogelyk is? merkt de geleerde Schryver vooraf aan: dan ſtaaft hy, door eene proef, het ſtankwerende vermogen van den *witten* WILLIGEN *baſt* in kankerverzweringen; en geeft eindelyk de wyze van toebereiding en het gebruik op.

WOONSDRECHT, HILDERNISSE, *en* BORCHVLIET. *Derzelver oudheid en lotgevallen: V. Deel, bl.* 31.

WYK *te* DUURSTEDE. *Het* VICUS BATAVODURUM *van* TACITUS. Zie *Doreſtadum der Batavieren*.

Y

YVOOR. *Beſchryving van een zonderling ſtuk* YVOOR; *en aanmerkingen, betrekkelyk tot de natuurlyke hiſtorie van den Olifant:* door D. H. GALLANDAT. *IX. Deel, bl.* 351—391. De kundige Schryver geeft, na eene korte inleiding over den olifant; *bl.* 351. eene beſchryving van een ſtuk *yvoor*, in 't welke een yzeren kogel beſloten was: *bl.* 353. dit geeft aanleiding tot het maken van eenige aanmerkingen over de verſchillende deugd, verdeeling, gebreken, prys, en zwaarte

der

der olifantstanden. *bl.* 356. De besten komen van de kust van *Guiné*. *bl.* 365. Hierop stelt de schryver zyne gedachten voor, over het gegraven yvoor, en de groote tanden en beenderen, in de noordelyke deelen van *Europa* en *Amerika* opgedolven; beweert, met HUNTER, tegen DE BUFFON, D'AUBENTON, GMELIN, SLOANE, dat dezelven niet van olifanten zyn; *bl.* 366. en wyst den waarschynlyken oorsprong dezer misvatting aan: *bl.* 371. hy verschilt echter ook van den eerstgenoemden schryver, als welke die tanden toeschryft aan een onbekend dier, waarvan het geslacht zoude uitgestorven zyn: terwyl hy dezelven houdt voor tanden van een groot zeedier, misschien de MAMMOUTH van *Siberië*, dat hetzelfde is met het *zeepaard*; en 't gene men den WATEROLIFANT mag noemen. *bl.* 374. Dan verhaalt hy, hoe het *instinct* van den olifant gelegenheid gegeven hebbe tot het gebruik van zekere *gom*, (zeer veel gelykenis hebbende naar de *Arabische gom*,) tegen hevige buikpynen en buikloopen: *bl.* 381. gelyk ook tot zeker zout, naar aluin eenigszins smakende; als een middel tegen het vergift: *bl.* 383. Dat 'er meer soortgelyke geneesmiddelen, en tegengiften, door beesten zyn ontdekt; word verder gestaafd: *bl.* 385. En, na een kort bericht van het *balsamum animae*, *bl.* 387. word deze verhandeling besloten, met een verhaal van het gebruik, dat de Negers van den drek der olifanten maken: *bl.* 389—391.

Z. ZAND-

Z.

ZANDVLIET. *De oudheid, ſtichting, en lotgevallen dezer Heerlykheid.* Zie *V. Deel, bl.* 24—28.

ZEEDYKEN. In ANTWOORD *op de vraag:* "Welken zyn de redenen der meenigvuldige VALLEN of GRONDBRAKEN in de *zeedyken;* voornamelyk die der *Provincie* ZEELAND? — Op welke wyze kunnen dezelven best voorkomen; — of, daar zynde, ſpoedigst en minst kostbaar, herſteld worden"? door BASTIAAN NEBBENS. *III. Deel, bl.* 3—60. Vooraf merkt de Schryver, na eene korte inleiding, aan: dat hy, de vraag *drieledig* zynde, dezelve ook alzoo zal behandelen. *bl.* 3. In het *eerſte* lid verklaart hy, eerst, wat men door *vallen* of *grondbraken* te verſtaan hebbe? *bl.* 7. dan geeft hy de omſtandigheden op, welken *met*, *in*, *by*, en *omtrent* dezelven, gewoonlyk plaats hebben: zoo ten opzichte van de VALLEN zelven; als ten aanzien der plaatſen en *ſituatiën*, waar dezelven gebeuren: *bl.* 8. waaruit hy dan de meest waarſchynlyke redenen van dezelven afleidt: in 't gemeen; *bl.* 10. en van die in de *Provincie* ZEELAND in 't byzonder. *bl.* 30. Dit geeft tevens aanleiding ter behandeling van het *tweede* lid der vraag: hoe die *vallen* best kunnen voorgekomen worden? *bl.* 40. waarop hy overgaat tot het *laatſte* lid

lid der vraag: de herſtelling van dezelven op de ſpoedigſte en minst kostbare wyze: wanneer namelyk een dyk gedeeltelyk is weggevallen: 't gene hier eigenlyk alleen ſchynt bedoeld te worden: *bl.* 46—60.

——— IIe ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door BARTHOLDUS RENOU. *III. Deel*, *bl.* 61—98. De Schryver behandelt ook de *drie* leden der vraag ieder afzonderlyk: en, zonder op de onderſcheidene berderen van het aardryk te letten, leidt hy de redenen van de meenigvuldige *grondbraken* alleen af, uit eene beſpiegelende beſchouwing van de waterloopkunde: *bl.* 61. — terwyl hy, op diezelfde grondbeginſelen, door het regelmatig leiden der ſtroomen, aanwyst: hoe men die *vallen* best kan voorkomen: *bl.* 75. — eindelyk ſtelt hy voor, hoe dezelven op de minstkostbare wys kunnen herſteld worden: *bl.* 90—98. terwyl hy eene plaat ter nadere opheldering daarby heeft gevoegd.

——— IIIe ANTWOORD *op dezelfde vraag:* door CORNELIS DE KANTER. *III. Deel*, *bl.* 99—129. In dit antwoord worden eerst *vier* oorzaken, als de redenen van de meenigvuldige *vallen*, opgegeven: *bl.* 99. — dan word, uit overweging van ieder derzelven, aangewezen: hoe moeilyk het zy, de *grondbraken* voor te komen; en wat men, met eenigen grond van waarſchynlykheid, het best hebbe aan te wenden? *bl.* 104. — eindelyk worden eeni-

eenige redenen voorgeſteld, waarom geen vaste regel kan worden voorgeſchreven: hoe men de *vallen*, daar zynde, ſpoedigſt en minſt kosthaar kan herſtellen? *bl.* 117. Zoo echter de noód vordert, dat eene gemaakte *bres* ſpoedig worde herſteld, word de beste manier, volgens de gedachten van den ſchryver, voorgeſteld: *bl.* 120—129.

ZEEDUIZENDBEEN: *of* NEREÏS PELAGICA. Zie *Zeeïnſecten*: onder het *Verdere bericht*, *aangaande verſcheidene derzelven*.

ZEEINSECT. *Bericht wegens een zonderling* ZEEINSECT, *gevonden aan eenige zeewieren, gevischt op het ſtrand van het Eiland* WALCHEREN: door LEENDERD BOMMIE beſchreven, en in eene plaat naauwkeurig geteekend. *I. Deel*, *bl.* 394—402. Dit *inſect* word, wegens deszelfs fraaije gedaante, het *gekuifde* of *gekroonde* ZEESLAKJE genoemd: het is tot kruipen en zwemmen geſchikt. *bl.* 394. Deszelfs eijerſtok is niet minder beſchouwenswaardig, dan het diertje zelf. *bl.* 397. By deze gelegenheid word tevens een kort bericht gegeven van de *dierplanten* of *polypen*: die ook op *Walcheren*, en aan deszelfs ſtranden, gevonden worden: benevens eenige nieuwe waarnemingen omtrent dezelven; vooral aangaande de wyze, op welke zy de ſpyzen naar zich lokken. *bl.* 398—402.

— ZEE-

——— ZEEINSECTEN; *gevonden aan het* zeewier *op het ſtrand van* WALCHEREN: *beſchreven* door L. BOMME. *III. Deel, bl.* 283—318. en in eene plaat afgeteekend. Na dat de Schryver eenige aanmerkingen over GODS werken, zoo in het groote, als in het kleine, heeft laten voorafgaan; *bl.* 283. ſtelt hy eerst voor zyne nadere waarnemingen omtrent de ZEESLAKJES; (zie *I. Deel, bl.* 394—402.) van welken hy *vyf* onderſcheidene ſoorten, door hem ontdekt, beſchryft: *bl.* 289. dan die der ZEERADERDIERTJES; van welken hy twee ſoorten waargenomen heeft: *bl.* 305. en eindelyk eene EIJERTROS; en eerst uitgekomen ZEEKATJE: *bl.* 311—318.

——— *Verder bericht aangaande verſcheidene derzelven, zoo in de wateren van* ZEELAND, *als aan de ſtranden van het Eiland* WALCHEREN: *waargenomen* door L. BOMME. *VI. Deel, bl.* 357—400. En wel de STEENWORM, STEENMOSSEL, of *pholade:* die (na eene korte opgave, wat van anderen omtrent denzelven reeds is geboekt,) zoo in zyne geſteldheid, als wyze van werken, beſchreven word. *bl.* 358. Hierop ſtelt de Schryver zyne ontdekkingen voor omtrent den ZEEDUIZENDBEEN, of *nereïs pelagica;* en den ZEERUPS, of ZEEPISSEBED. *bl.* 376. Van deze *inſecten* moet men de roodglinſterende *nereïde*, of den ZEEDUIZENDBEEN, by onzen ſchryver genoemd, wél onderſcheiden: als die, vooral wegens het byzonde-

dere maakſel van deszelfs kop, verſchilt van alle andere bekende duizendbeenen: *bl.* 379. De *duizendbeenen*, ten onrechte door ſommigen gehouden voor vernielers van het hout: als hebbende noch eene ſchulpachtige boor, gelyk de paalwormen; noch eene ſchulp, gelyk de *pholaden*, als een werktuig geſchikt tot boren: moeten misſchien eerder als vernielers van deze verderfelyke diertjes beſchouwd worden. *bl.* 388. In een naſchrift vindt men een kort bericht van een' *worm*, behoorende tot het geſlacht der *pholaden*, die niet in ſteen, maar ſlechts in ſlyk en derry zich inboort. *bl.* 394—396. Dit *inſect*, gelyk ook de vorigen, zyn in eene Plaat afgebeeldt, met eene bygevoegde verklaring. *bl.* 397—400.

ZEEKATJE, *en* EIJERTROS. Zie *Zeeïnſecten.*

ZEELAND (OUDHEDEN *van*). Zie *Oudheden.*

———— ZEELANDS *Hooge of Grafelyke* VIERSCHAAR. *Verhandeling over de opkomst, het gezag, en den ondergang, der aloude* HOOGE *of* GRAFELYKE *vierſchaar in* ZEELAND: door Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL. *II. Deel, bl.* 69—126. Na eene korte inleiding, *bl.* 69. merkt de Schryver aan, dat de *Frankiſche* Vorſten onder anderen ZEELAND hebben beheerscht: en gelyk hunne wetten en gewoonten; zoo ook hunne rechtspleging, hier hebben ingevoerd: wordende de *hoog-*

ſte

ste rechtspleging in eene plechtige jaarlykſche vergadering gehouden. *bl.* 70. Dezen zyn hierin door de *Graven* gevolgd. *bl.* 72. Het bleef echter een geſchil in ZEELAND, wien de hoogſte rechtsplegende macht toekwam, tot op het jaar 1256. wanneer dezelve aan *Grave* FLORENS te leen is gegeven. *bl.* 73. De oprichting van een zittend gerechtshof is waarſchynlyk geſchiedt in het jaar 1290. *bl.* 77. En, offchoon de *hooge vierſchaar* onderſcheiden word in *bewesten-* en *beoostenſchelde:* was zy echter éene en dezelfde; en werd in zaken van belang tot één gerechtshof ſaamgevoegd. *bl.* 80. De voorzitter daarin was de *Graaf* zelf, of zyn *Stedehouder*. *bl.* 82. Het getal der Leden: 44 *bewesten-*, en 24 *beoostenſchelde;* is naderhand op 12 verminderd: 7 *bewesten-*, en 5 *beoostenſchelde:* andere Edelen, en de Schepenen der ſteden, konden echter in de vierſchaar ook zitting nemen. *bl.* 85. De *Graaf* was gehouden, by het vonniſen in de *hooge vierſchaar*, aan de meerderheid der ſtemmen zich te onderwerpen. *bl.* 87. De tyd van derzelver zitting bepaald: *bl.* 89. de plaats waar: *bl.* 90. de zaken waarover in dezelve gevonniſd werd. *bl.* 92. Derzelver gezag ſtrekte zich uit tot het uitleggen der wetten; zelfs tot het maken van nieuwen: *bl.* 95. ook tot de klachten over den *Graaf*. *bl.* 97. Tot dezelve moesten de zaken in *appel* gebracht worden. *bl.* 99. Van het gewyſde

dezer hooge vierſchaar was geen *appél*, zoo de *Graaf* by dezelve tegenwoordig was; maar wel, in andere gevallen, aan den *Graaf* en zynen *Rade*. *bl.* 100. Van dezen Raad word gehandeld *bl.* 101. van deszelfs gezag en rechtsgebied. *bl.* 103. Hoe het toenemende gezag der *Graven*, en de daaruit voortvloeijende genegenheid, om Dezelven te believen, gediend hebbe tot den ondergang van die aanzienelyke *vierſchaar*; waardoor de *Graaf* en zyn Raad, en dees (in geval van des *Graafs* uitlandigheid) alleen, de gewone rechters in *appél* geworden zyn. *bl.* 106. Hierin vindt men den grond, waarop het *Hof van* HOLLAND en ZEELAND (geſteld, gelyk zeer waarſchynlyk is, dat dit oorſpronkelyk de oude *Grafelyke raad* zy,) thans nog de gewone rechter in *appél* is van *Zeeuwſche* zaken. *bl.* 107. De *Graven* hebben, vervolgens, alles aangewendt tot vernietiging van het rechtsgebied der *hooge vierſchaar*; en om dat aan het *Hof* toe te voegen. *bl.* 109. De byzondere *dagvaarten der* EDELEN *en* STEDEN, hebben medegewerkt tot vermindering van het gezag der *hooge vierſchaar*. *bl.* 111. Het zeldſaam houden van dezelve; en het uitſtellen van vonniſſen over zware misdaden; heeft veroorzaakt, dat de ſteden ook dit gedeelte van derzelver gezag, voor zoo ver het hare ingezetenen betrof, hebben aan zich getrokken. *bl.* 113. Hieruit ontſtond groote moeilykheid in het houden der

hoo-

hooge vierſchaar: en dit gaf aanleiding, dat eerst aan alle ſteden, en naderhand aan MIDDELBURG alleen, *privilegie* gegeven werd, tot het ſtraffen van zware misdaden *bewestenſchelde*: *bl.* 116. en aan ZIERIKZEE *beoostenſchelde*. *bl.* 119. Latere veranderingen en geſchillen buiten des Schryvers beſtek zynde: wyst hy verder aan: waarom het gewysde, in lyfſtraffelyke zaken, by de ſteden van ZEELAND, aan geen hooger beroep onderworpen zy? *bl.* 120. De *Graven* echter hebben, met hunne edele mannen, zoo lang zy hier verkeerd hebben, te recht gezeten. *bl.* 122. Nu was de *jurisdictie* van de *hooge vierſchaar*, uitgezonderd over de leenen, geheel vernietigd: — *bl.* 123. dan ook dit recht, (by de verandering der *regering*, en het vertrek van de meeste Edelen uit ZEELAND,) eerst aan de *Gecommitteerde Raden*; en naderhand aan het *Hof van* HOLLAND en ZEELAND, toevertrouwd zynde: — werd het overdragen en belasten der leenen aan byzondere *collegiën* aanbevolen. *bl.* 125—126.

ZEEPOLYPEN. *Waarneming omtrent derzelver geſteldheid en groeijing*: door L. BOMME. *II. Deel*, *bl.* 277—302. Na eenige aanmerkingen over de *insecten* in 't gemeen; en de *polypen* in 't byzonder: *bl.* 277. bepaalt de Schryver zich tot twee ſoorten: de *Carolina tubularia laryngi ſimilis*; en de fraaije *inkarnaatpolypen*: die hy, volgens zyne gedane waarnemingen, eerst in der-

zelver geſteldheid beſchryft, en in eene plaat afteekent: *bl.* 281. dan ſtelt hy derzelver trapswyze groeijing, als zynde nog niet waargenomen, wat uitvoeriger voor. *bl.* 291—302.

ZEERADERDIERTJES. Zie *Zeeïnſecten.*

ZEERUPS: *of* ZEEPISSEBED. Zie *Zeeïnſecten:* en wel in het *Verdere bericht aangaande verſcheidene derzelven.*

ZEESLAKJE. Zie *Zeeïnſect:* № 1. en 2.

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP *der* WETENSCHAPPEN *te* VLISSINGEN. Zie *Genootſchappen.*

ZEEVARENDEN. *Hoe best te zorgen voor derzelver gezondheid: ten aanzien van hunne huisvesting, kleeding, ſpys, en drank?* Zie *Schepen: derzelver bouwing, betrekkelyk de gezondheid* enz.

ZEEWORM. *Waarneming van eenen* Oostindiſchen ZEEWORM: door MARTINUS SLABBER. *I. Deel, bl.* 387—393. Dit dier, dat tevens in plaat naauwkeurig is afgeteekend, heeft (volgens deszelfs beſchryving) veel gelykheid met onze *paalwormen:* en ſchynt, door eene dubbele rei van vierendertig harde gouden tanden, hetzelfde te verrichten; als de paalwormen door de twee ſchulpen, uit welken derzelver kop beſtaat.

— Zie

——————— Zie *Zeeïnſecten*: in het *Verdere bericht aangaande verſcheidene derzelven.*

ZIELKUNDE, Zie *Pſychologie.*

ZIELS ONSTOFLYKHEID en ONSTERFLYKHEID. *Kort vertoog over dit onderwerp:* door G. J. NAHUIS. *I. Deel, bl.* 510—545. Dit vertoog is ingericht tegen den *Baron* DE BIELFELD: die verklaart, dat de *onſterflykheid* der ZIEL onmogelyk betoogd kunne worden: dewyl men het over derzelver natuur nog niet eens is; en men den aart van een wezen door en door moet kennen, om te beſlisſen, of het onſterflyk zy, dan niet? De Schryver ſtelt eerst eenige gewichtige aanmerkingen voor: *bl.* 510. dan wyst hy aan: dat men, uit de reden en ondervinding, zooveel van *onze* ZIEL kent, om derzelver ONSTOFLYKHEID met genoegſame overreding daaruit te betogen: *bl.* 528. wanneer het niet moeilyk is, om ook hare ONSTERFLYKHEID te bewyzen: *bl.* 541—545.

ZINKINGSKOORTSEN. Zie *Febres catarrhales.*

ZWAARTEKRACHT (ALGEMEENE). Hoe dezelve te beſchouwen zy? Zie *Natuurkundige gevolgen:* ne ANTWOORD: *IV. Deel, bl.* 158—214.

REGISTER

DER

SCHRIFTUURPLAATSEN:

DIE IN DE

EERSTE *TWAALF* DEELEN

der

Verhandelingen van het ZEEUWSCHE *Genootschap* der wetenschappen te VLISSINGEN *worden opgehelderd.*

GEN.	I: 1, 2, 9, 10.	II. *Deel*, *bl.*	473.
——	XIII: 10.	V. —— —	590.
——	XV: 5.	I. —— —	466.
——	XXV: 24, 25.	IX. —— —	428.
——	XXXVIII: 37—40.	IX. —— —	428.
——	XLIX: 11, 12.	XI. —— —	257.
EXOD.	XIV: 3.	II. —— —	552.
——	XXXIV: 29, 30, 35.	I. —— —	495.
LEVIT.	XX: 27.	I. —— —	566.
NUM.	XVI: 13.	V. —— —	590.
——	XXIII: 28. en		
——	XXIV: 1—4, 16, 20, 21.	I. —— —	473.
DEUT.	III: 14.	V. —— —	559.
——	VI: 28.	I. —— —	483.
——	XXXII.	III. —— —	393.

DEUT.	XXXII: 13, 14.	XI. *Deel*, *bl.*	314.
——	XXXIV: 1—3.	I. —— —	484.
JOSUA	XIII: 23.	II. —— —	395.
——	XIX: 34.	V. —— —	544.
RICHT.	V.	III. —— —	416.
1. SAM.	II: 1—10.	II. —— —	373.
——	XXVI: 12, 16.	XI. —— —	362.
——	XXVIII: 7.	I. —— —	572.
2. SAM.	XXIII: 1—7.	II. —— —	374.
1. KON.	I. en II.	I. —— —	213.
——	IX: 18.	II. —— —	487.
——	XVII: 10.	XI. —— —	362.
2. KON.	III: 4.	II. —— —	516.
——	V: 9.	XI. —— —	360.
——	XIV: 7.	II. —— —	533.
——	XIV: 28.	V. —— —	552.
JOB	I: 7. en		
——	II: 2.	II. —— —	560.
——	V: 22, 23.	II. —— —	565.
——	XII: 8.	II. —— —	569.
——	XXXVII: 13.	II. —— —	575.
PSALM	XLII.	V. —— —	465. 496. 508.
——	L.	III. —— —	390.
——	LXVIII: 11.	II. —— —	541.
——	LXXII: 16.	II. —— —	587.
——	LXXXIX: 13.	V. —— —	484.
——	CV: 30.	V. —— —	566. 588. 601.

PSALM CVI: 27. en		
—— CVII: 3.	II. *Deel, bl.*	539.
—— CXIX.	III. —— —	423.
—— CXX.	V. —— —	473.
—— CXXI: 6.	XI. —— —	372.
—— CXXXIII.	V. —— —	491.
PREDIKER van SALOMO	I. —— —	153.
HOOGLIED	III. —— —	420.
—— IV: 8.	V. —— —	486.
JESAIA II: 6.	I. —— —	566.
—— XI. en XII.	II. —— —	376.
—— XV. en XVI.	II. —— —	386.
—— XVI: 1.	II. —— —	497. 531.
—— XVI: 8.	XI. —— —	263.
—— XVIII: 2.	V. —— —	577.
—— XIX: 5.	V. —— —	595.
—— XIX: 9.	XI. —— —	263.
—— XXIII: 3.	V. —— —	569.
—— XXVII: 2.	XI. —— —	320.
—— XXIX: 4.	I. —— —	546.
—— XLII: 11.	II. —— —	537.
JEREM. XIV: 5.	V. —— —	505.
—— XLVI: 8.	V. —— —	578.
—— XLVIII.	II. —— —	398.
—— XLIX: 16.	II. —— —	533.
—— XLIX: 30.	II. —— —	522.
EZECH. XXV: 8—10.	II. —— —	403.
—— XXXIII: 30.	XI. —— —	361.
AMOS VIII: 8.	V. —— —	384.
—— IX: 5.	V. —— —	384.

OBADJA, VS. 3.	II. *Deel*, *bl.*	533.
ZACHAR. I: 8.	XI. —— —	263.
MATTH. VII: 26.	II. —— —	584.
MARK. II: 4.	XI. —— —	373.
—— VI: 30. verg. met vs. 43.	XI. —— —	363.
—— IX: 17—29.	I. —— —	570.
LUKAS V: 19.	XI. —— —	373.
—— VI: 49.	II. —— —	584.
—— XIX: 43, 44.	I. —— —	575.
JOANN. IV: 7.	XI. —— —	362.
—— IV: 19.	II. —— —	585.
—— VII: 22.	XI. —— —	370.
2. KORINTH. III: 7.	I. —— —	495.